MEMOIRES DE LA SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
MEMOIRS OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
MITTEILUNGEN DER SCHEWTSCHENKO-GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN

Vol. CLXXXVII

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ім. ШЕВЧЕНКА

187

Том CLXXXVII

ДОПОВІДІ ЮВІЛЕЙНОГО НАУКОВОГО КОНҐРЕСУ ДЛЯ ВІДЗНАЧЕННЯ СТОРІЧЧЯ НТШ

Філологічна Секція

Ню Йорк — Париж — Сидней — Торонто
1976

ДОПОВІДІ

ЮВІЛЕЙНОГО НАУКОВОГО КОНҐРЕСУ
ДЛЯ ВІДЗНАЧЕННЯ СТОРІЧЧЯ НТШ

Філологічна Секція

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА
MEMOIRES DE LA SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
MEMOIRS OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
MITTEILUNGEN DER SCHEWTSCHENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN

V. CLXXXVII

PAPERS OF THE CONGRESS OF UKRAINIAN SCHOLARS OF THE CENTENNIAL OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY

New York — Paris — Sidney — Toronto

1976

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

Т. CLXXXVII

ДОПОВІДІ

ЮВІЛЕЙНОГО НАУКОВОГО КОНҐРЕСУ ДЛЯ ВІДЗНАЧЕННЯ СТОРІЧЧЯ НТШ

Філологічна Секція

Ню Йорк — Париж — Сидней — Торонто

1976

ФІЛОЛОГІЧНА СЕКЦІЯ

Library of Congress Catalog Card Number 76-58654

Василь Лев

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ В РАМКАХ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА ЗА СТО РОКІВ

Продовж свого сторічного існування Наукове Товариство ім. Шевченка гуртувало й постійно об'єднює всіх українських, а також і чужинецьких науковців, учених і діячів культури й розгортає широку науково-дослідну та видавничу діяльність. Воно пережило різні фази, а то й перипетії свого розвитку, залежно від політичних, культурних і економічних обставин, що сталися на довгому шляху його існування.

В цій статті розглядається тільки одну ділянку наукової діяльности НТШ — філологічних наук.

В першому періоді свого існування, (1873 — 1892) *літературне* Товариство ім. Шевченка спершу спрямовувало свою діяльність на видання літературних творів, т. зн. в першу чергу з поля філологічних праць. Воно приєднало до видавничої праці відомих у тому часі науковців і педагогів, що вели й кермували видавничою діяльністю Товариства. Тоді в друкарні ТШ видруковано такі праці, як "Словар малоруско-німецкий" Євгена Желехівського, "Руську Історичну Бібліотеку" Олександра Барвінського, "Часопись правничу" Костя Левицького, двотижневик "Зорю" Омеляна Партицького. Хоч не всі ці видання фірмувало ТШ, то дбало про доброякісність цих видань. Але скоро Товариство поборолo перші фінансові труднощі і почало видавати під власною фірмою літературні і наукові видання. В 1880 р. видало ще й досі вартісну працю Омеляна Огоновського з ділянки мовознавства "Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache" В 1885 р. ТШ перебрало видавання літературного й популярно-наукового двотижневика "для родин" "Зоря" й видавало його під умілим проводом Олександра Борковського, Василя Лукича і ін. до кінця 1897 року. Під зразковим редаґуванням Василя Лукича (Володимира Левицького, нотаря з Винник коло Львова) цей журнал об'єднав галицьких і над-

дніпрянських робітників пера. Хоч у "Зорі" переважали твори красного письменства й літературознавчі розвідки і статті історичного, культурного й соціяльно-економічного характеру, друковано в журналі також статті на мовознавчі й філологічні теми пера Омеляна Партицького, Омеляна Огоновського, Володимира Коцовського, Івана Франка, Бориса Грінченка, Мусія Школиченка, Агатангела Кримського, Романа Заклинського і ін. "Зоря" виходила до кінця 1897 року. В 1898 році заступлено її "Літературно-науковим Вістником"

З перетворенням Товариства ім. Шевченка в Наукове Товариство й утворенням у ньому наукових секцій із комісіями спрямовано його працю на наукові досліди всіх ділянок українознавства і продовжувано видавання критично зредаґованих літературних творів і наукових та популярно-наукових журналів. Засновувано періодичні й неперіодичні журнали (серії) спершу для всіх трьох секцій, згодом для окремих секцій та комісій, деякі далі для міжсекційних публікацій. До наукової праці в секціях та комісіях запрошено науковців і вчених з усіх українських земель, також і чужинців.

В рамах Філологічної Секції креовано поступнево комісії: Мовознавчу, Української мови, Літературознавчу, Історії літератури, Слов'янознавчу, Шевченкознавства, Клясичної філології, Етнографічну і Бібліографічну. Останні дві як і Термінологічна — міжсекційні. Праці ФС друкується в "Записках НТШ, спільних для всіх секцій і в серійних: Збірник Філологічної Секції", "Етнографічний Збірник", "Українсько-руський (згодом Український) Архів", "Пам'ятки української мови і літератури", "Праці Комісії Шевченкознавства", "Праці клясичної філології", "Руська (згодом Українська, тепер Українська літературна) Бібліотека", "Українська Книга", "Стара Україна", "Матеріяли до української антропології та етнології", "Матеріяли до української бібліографії", "Бібліотека Українознавства", "Сьогочасне і Минуле", "Proceedings of the Philological Section", "Доповіді" — "Papers" "Літературно-науковий Вістник" Крім того, деякі праці усіх трьох секцій видано поза серіями.

В перших роках свого існування НТШ старанням ФС видало "Російсько-український Словарь" М. Уманця і А. Спілки, як додаток до "Зорі" (1893), Твори Степана Руданського під редакцією Василя Лукича та Агатангела Кримського, "Кобзаря" Тараса Шевченка під редакцією Омеляна Огоновського. Згодом ФС вспіла розгорнути свою науково-дослідну працю й видавничу діяльність завдяки Іванові Франкові, великому філологові, що вів перед у наукових працях ФС в ділянках мови, літератури, етнографії, кромі того соціології, економії тощо. Він як довголітній директор ФС і голова деяких комісій, сам довший час допомагав у складанні і публіккуванні праць членів ФС. Без його нагляду й перевірки майже кожного манускрипту не здавано до друку.

Франко віддав Товариству своїх десять найкращих років праці (1898-1907), поки зломаний недугою не був змушений покинути її.

Філологічна Секція розгорнула працю над дослідженням і вивченням мови, літератури, клясичної філології, етнографії, бібліографії, термінології.

В ділянці літературознавства присвячено багато праці вивченню життя і творчости Шевченка та його доби. Подаю важніші праці. Перші праці про Шевченка виготовив Олександер Конинський, співосновник і щедрий добродій НТШ. Його праця про життя і твори Тараса Шевченка-Грушівського, видрукувана в ЗНТШ тт І, 4, 5, 11, 14, 15, 16 (1893-1897), це на свій час основна й джерельна студія. Хоч сьогодні вже не найновіша, то в ній знаходиться багато цінних матеріялів, списаних автором на основі тодішніх друкованих джерел, а також і від людей, що знали і пам'ятали Шевченка. На монографію Конинського покликуються всі нові й сьогоднішні дослідники шевченкознавства.

Базуючись передусім на праці Кониського, Іван Стешенко видрукував у ЗНТШ, т. 119-20, 1917, в сторіччя народин поета працю п. з. "Життя і твори Тараса Шевченка". Це сконденсований опис життя і творчости поета, де автор подав деякі нові відомості про Шевченка і новішу бібліографію предмету.

Наступна важніша праця про Шевченка, це монографія шведського, славіста Альфреда Єнсена п. з.: "Taras Schewtschenko. Ein ukrainisches Dichterleben" Wien, 1916. На українську мову переклав д-р Іван Мандюк (Перемишль 1921). Шведський учений, очарований особовістю Шевченка і його передусім ліричною творчістю, в якій так сильно й виразно відбилася незавидна доля поета і його генія, дав монографічний опис життя і творчости Шевченка, вичислюючи всі роди й жанри творів українського поета, та порівнюючи його з світовими поетами.

Відомий Шевченкознавець Павло Зайцев у джерельній монографії "Життя Тараса Шевченка" ("Бібліотека Українознавства", ч. 4. Нью-Йорк — Париж — Мюнхен, 1955, 400 стор.) використав дотогочасні друковані матеріяли (передусім Ол. Кониського і Богдана Лепкого в першому томі його повного п'ятитомного видання творів Шевченка в видавництві "Галицької Накладні") і новіших опублікованих різними дослідниками архівних матеріялів, доступних після революції в Росії 1917 року, звичайно невідомих до того часу. Праця Зайцева, це останнє слово про, Шевченкове життя і творчість, коли не брати до уваги сучасні совєтські праці, писані під відповідним наставленням. Як у інших дотогочасних працях, Зайцев подав теж найважливішу бібліографію про життя і творчість Шевченка.

При тому варто згадати про деякі менші праці про Шевченка, а це: статтю Івана Раковського про антропологічну характеристику Т. Шевченка ("Сьогочасне і минуле", 1939, III-IV, 77-83), Євгена Юлія

Пеленського про особистість Шевченка як людини, на основі свідчень сучасників поета, а це Жуковського, Брюлова, кн. Репніни, Лазаревського, Щепкіна і товаришів недолі з часів заслання. ("Чар Шевченка", "Сьогочасне і минуле", 1949, I-II), М. Тершаківця, В. Радзикевича, Ю. Бойка-Блохина, Д. Богачевського.

Велику вагу ФС присвятила критичному виданню творів Шевченка. На першому місці є згадане видання "Кобзаря" під редакцією О. Огоновського в двох частинах, 1893. Це на той час перше видання Шевченкових творів, хоч, за твердженням Франка, не стояло воно на висоті празького "Кобзаря" Франко видав у рр. 1907 і 1908 "Кобзарь" на основі першого повного "Кобзаря", зредаґованого Василем Доманицьким. Із прикметною йому чіткістю і педантерією Франко зредаґував текст "Кобзаря", подав найважніші варіянти на основі різних видань і коментарів і подав наголоси, так дуже важливі для поправности мови Шевченкових поезій.

Належить ще згадати фототипічне видання першого "Кобзаря" з 1840 р. з нагоди століття народин Шевченка, а також різні варіянти і причинки до вияснення і критичного та точного видання тексту творів Шевченка.

Крім критичних видань творів Шевченка ФС розгорнула також працю над літературознавчою, текстовою та естетичною аналізою поетових творів. Про вплив найбільшого польського поета на українського генія написав впливологічну студію Олександер Колесса п. з. "Шевченко і Міцкевич", (ЗНТШ, т. 3, 1894), а гостру репліку на неї "Основи Шевченкових зв'язків з поляками" (ЗНТШ, т. 109-110, 1917) написав Василь Щурат. Гарну і змістовну та вірну інтерпретацію Шевченкових творів дав Степан Смаль-Стоцький в книзі "Тарас Шевченко", Інтерпретації. Це перевидання першого друку під фірмою Українського Наукового Інституту в Варшаві, 1934 р. Крім цих праць варто згадати розвідки про: "Святе дерево в творчості Шевченка" Івана Брика, історію критичного видання "Кобзаря" Шевченка Павла Богацького, про ритміку Шевченкових творів, про літературні паралелі "Шевчено і Бєлінський" Платона Лушпинського, "Шевченка і Харамбашіча" Луки Луцева, про Рембрандівські світлотіні в поезії Шевченка Костя Кисілевського, "Гевченка клясика" Є. Ю. Пеленського (Українська Книга, т. IV. Краків 1942).

В стоп'ятдесятріччя смерти Шевченка НТШ — ФС видали два томи Записок (176 і 180), присвячених творчості Шевченка за редакцією Богдана Кравцева і Василя Стецюка. Тут маємо статті, що відносяться до творчости Шевченка, а це: про відношення Брюлова до Шевченка К. Меннінґа, про Шевченкові думки в піснях Степана Руданського Петра Павловича, про античну тематику в творчості поета Ол. Домбровського, про думки Шевченка про москалів і Московщину Луки Луцева,

про філософію Шевченка Антона Княжинського, драматичну творчість Шевченка Юрія Лінчевського, повісті Шевченка Володимира Безушка, про поему Шевченка "Гоголю" Вол. Радзикевича, про Шевченка як апостола правди, про Шевченка як нашого сучасника Романа Смаль-Стоцького, про Шевченка як лірика Костя Кисілевського, Шевченка як громадянина, про Шевченкові ідеї, що стали політичним дороговказом для нас Івана Кедрина-Рудницького, про соціяльні відносини в Україні в поезіях Шевченка Миколи Чировського, про в'язничні переживання в Шевченковій поезії, про Шевченка в історії української музики Романа Придаткевича, про призначення жінки в творах Шевченка Софії Рабій-Карпінської, про Василя Доманицького редактора "Кобзаря" Оксани Дучимінської, про Шевченкову творчість в рр. 1857-58 і Шевченкові твори в редакції Богдана Лепкого Василя Лева, про культ Шевченка в Галичині Богдана Загайкевича, про московську церковну політику в часах Шевченка Василя Ленцика, дві промови на Шевченкових роковинах Богдана Лепкого, про Шевченка в фільмі Бориса Ковалева-Береста.

Серед важливіших досліджень старої української літератури й мови належить згадати праці І. Франка п. з. "Апокрифи і леґенди з українських рукописів", друковані в серії "Пам'ятки української мови і літератури", тт. 1, 2, 3, 4, 6. Тут Франко зібрав численні матеріяли для історії дослідів старого українського письменства, опрацьовані на основі рукописів, знайдених ним здебільша по церквах і приходствах карпатських сіл, манастирських бібліотеках і архівах. Кожний том "Пам'яток" попереджений великим вступом, 60 — 150 сторінок, присвяченим літературно-порівняльним і мовним питанням. Франко написав також студію про старохристиянський роман про Варлаама і Йоасафа. ЗНТШ, тт. 8, 10, 18, 20 (1895, 96, 97). Василь Щурат опрацював староукраїнський твір "Слово Данила Заточника", (ЗНТШ, 1896). Треба згадати також дослідників старого письменства, Олександра Колессу, Іларіона Свєнціцького, Володимира Перетца, Ярослава Гординського, Михайла Возняка і ін.

Більше уваги присвячено вивченню літератури середньої доби, а то: Кирила Студинського про полемічне письментсво, Вол. Перетца про Вертепну драму, віршу студентів Києво-Могилянської Академії, Вірші Монаха Климента Зиновієва. Михайло Возняк присвятив увагу також полемічному письменству, творчості Лаврентія Зизанія, драматичному письменству, шкільній вірші і версифікації, релігійній і світській ліриці, Василь Ящун працям Гедеона Балабана.

Ще більше уваги присвячено вивченню епохи Галицького відродження. З-під пера Кир. Студинського, М. Возняка, І. Франка, І. Свєнціцького, М. Тершаківця, Амвросія Андроховича, В. Щурата і ін., вийшли джерельні праці в виданнях НТШ. В цих працях названі автори всебічно розглядають різні питання цієї доби, вивчають творчість поетів

Галицького відродження й обставини, серед яких доводилось їм працювати над відродженням західно-українського письментсва першої половини XIX ст.

Вивчаючи письменство другої половини XIX ст. і першої XX ст., дослідники звертають увагу на взаємини галицьких і наддніпрянських письменників і діячів культури. Тут замітні досліди І. Франка, І. Свєнціцького, Володимира Радзикевича (про Павлина Свєнціцького), Дениса Лукіяновича (про О. В. Федьковича), М. Возняка (про Куліша, Костомарова), Петра Франка ("Філологічний розгляд "Лиса Микити"), Михайла Марковського ("Лісова пісня" Лесі Українки, "Тіні забутих предків" М. Коцюбинського), Петра Одарченка про Лесю Українку й українську народну творчість, Миколи Глобенка про Лесю Українку, Миколу Хвильового, О. Олеся.

Належить згадати і про вивчення взаємин українського письменства з іншими. Цим питанням займаються К. Студниський, І. Франко, І. Свєнціцький, Іван Брик, Лука Луців, Теоктист Пачовський, Михайло Соневицький ("Франкові переклади з античних літератур"), Василь Лев ("Іван Франко і польські позитивісти"), М. Глобенко ("Адам Міцкевіч в українській літературі").

Належить згадати і статті Миколи Глобенка у збірнику його посмертних праць і в книжці, ним зредаґованій п. з. "Збірка українських новель" (1955) і вступну статтю Богдана Кравцева до збірки поезій "Обірвані струни" (1955), а також і його розвідку про "Розгром українського літературознавства 1917-1937" (ЗНТШ 173). В цьому томі видруковані праці Марії Овчаренко про Сергія Єфремова і Григорія Костюка про "Українське наукове літературознавство в перше пореволюційне п'ятнадцятиліття.

В огляді дослідів над історією мови на першому місці стоїть згадана книжка О. Огоновського "Studien...", в якій, за твердженням І. Франка, знаходимо обширний матеріял для історичної граматики української мови, а також матеріял для пізнання найрізнородніших відтінків галицьких діялектів.

Питанню походження і самостійности української мови присвятили у своїх студіях мовних пам'яток XII — XV ст. передусім І. Франко, даючи у згаданих апокрифах і леґендах, списаних із старих рукописів, мовні прикмети описаних ним рукописів і виказуючи окремішність української мови від московської. Такі самі погляди висловлює він в описі "Довжанського Євангелія" (ЗНТШ, т. 37). Так само опрацювання мови "Бучацького Євангелія", (ЗНТШ 105) і, "Новосадського Апостола" (ЗНТШ, 126-7) Іларіоном Свєнціцьким, "Пандектів Антіоха" Іваном Панькевичем (ЗНТШ,123-4), "Кодексу Ганкенштайна" Костем Кисілевським (ЗНТШ 161) і палеографічно-лінґвістичний опис української грамоти з XV ст. Іваном Огієнком (ЗНТШ 153),це змагання наших учених

дати повновартісну картину розвитку української мови від початків її розвитку на церковнослов'янській базі з прикметними українській мові фонетичними, морфологічними і синтаксичними рисами.

Мову доби середньовічної, т. зв. українського козацького барокка, представили в своїх працях І. Франко в праці про "Дрогобицьку Служебну Минею" з 1563 р. (ЗНТШ 90), Кирило Студинський студією про "Адельфотес" з 1591 р. (ЗНТШ, 8), та Михайло Возняк дослідженнями над "Граматикою Лаврентія Зизанія" з 1596 р. (ЗНТШ, тт. 102, 103). Всі названі праці вносять нові коментарі до історії розвитку нашої мови в XVI-XVII ст. і виразно виказують самостійний розвиток української мови, вправді на церковнослов'янській, т. зв. книжній мові, що одначе приймала поступнево елементи живої народної мови. Вони вказують також на багатство граматичних форм цієї мови, її словництво в ході зростання української культури та її взаємовідношення до інших слов'янських мов.

Ще більше уваги присвячено вивченню мови другої половини XVIII і першої XIX століть. Це праці про мовостиль Котляревського пера К. Кисілевського, а далі про піонерів мовного і літературного ренесансу західної України в Галичині під Австрією. Перші галицькі граматики Івана Могильницького, Йосифа Левицького та Йосифа Лозинського опрацював та оцінив відповідно до вимог епохи Осип Маковей (ЗНТШ, Т. 51, 1903), а М. Возняк написав також студію про галицько-українські граматики І. половини XIX ст. (ЗНТШ, т. 95 і 96); це про тих самих галицьких діячів культури Івана Могильницького (Укр-руський Архів, т. 5), Івана Лаврівського (ЗНТШ, т. 98). Михайло Тершаковець дав оцінку філологічних і граматичних творів Маркіяна Шашкевича, виданих М. Возняком. Василь Лев дав точну аналізу мови поетів "Руської Трійці" (ЗНТШ, т. 161), виказуючи змагання цих поетів впровадити західноукраїнські елементи в літературну мову і до об'єднання нею українського народу під двома займанщинами. В названих працях наші науковці і дослідники української мови виказали важливість західноукраїнської мови для розвитку літературної мови, спільної всім українцям, байдуже, що т. зв. піонери галицького відродження не послуговувалися чистою народною мовою, а поети гуртка М. Шашкевича впроваджували говіркові елементи в літературну мову, не засвоївши повністю мови східних українців.

Тут теж заторкнено й висвітлено правописні питання тієї доби в працях М. Возняка про "Проєкт правописи Івана Жуковського на з'їзді руських учених" (ЗНТШ, т. 82, 1908), та про "Апологію кирилиці Дениса Зубрицького" (ЗНТШ, т. 90, 1929), в праці І. Франка про "Азбучну війну в Галичині 1859 р." (У-р А, т, 8, 1912). До того часу відносяться теж праці І. Брика про "Шафарика в ролі судді в термінологічному українсько-польському спорі в 1849 р", (ЗНТШ, т. 90, 1929), і про "Йосифа

Добровського й українознавство" (ЗНТШ, т. 141-43). Це причинки до культурних взаємин українсько-чеських у ділянці мови та літератури.

Доволі праць і розвідок присвячено теорії походження та історії розвитку української мови і її відношення до інших слов'янських, головно російської, мов. Степан Смаль-Стоцький у розвідці "Питання про східнослов'янську прамову" (ЗНТШ, т. 155) і "Розвиток поглядів про сем'ю слов'янських мов і їх взаїмне спорідненння" (ЗНТШ, т. 141-43) опрокинув твердження передусім російських мовознавців про т. зв. праруську спільноту мов і вияснив правильність самостійного розвитку всіх трьох східнослов'янських мов після відділення їх від т. зв. праслов'янської спільноти. Тому самому питанню про самостійність української мови присвятили увагу своїми працями Олександер Колесса, Агатангел Кримський, Всеволод Розов, Володимир Перетц, Роман СмальСтоцький, Пантелеймон Ковалів, Іван Панькевич ("Відношення пам'ятників староукраїнської мови до полудневослов'янських під лексикальним оглядом" (ЗНТШ, т. 126-27). П. Ковалів у великій студії п. з "Основи формування української мови в порівнянні з іншими східнословянськими мовами" (ЗНТШ, т. 168, 240 стор.) подав повний огляд проблеми і історію дотогочасних праць славістів, насвітлив теорію "спільноруської прамови" і вияснив нову теорію про формування східнослов'янських мов, доречі совєтських мовознавців. На основі вивчення структурних особливостей мов, вказав на методологічно хибний принцип чужинних мовників змішування понять етнічного з політичним, що ведуть до мильних висновків про існування етнічної одности на території східнього слов'янства і звідси до хибного терміну "древнерусский язык" Ковалів покликується на окремішності розвитку праслов'янських голосних звуків, що саме вказують на окремішність трьох сіхдньослов'янських мов.

Про деякі з цих проблем згадує І. Огієнко в розвідці "Огляд українського язикознавства" (ЗНТШ, тт. 79 і 80). Юрій Шевельов подав нарис українського мовознавства в двадцятих роках нашого сторіччя (ЗНТШ, т. 173).

Словниковій скарбниці української мови, як доказові багатства духовної культури народу, присвячено статті і праці дослідників мови, чи то проблемних, чи довідкових, як Бориса Грінченка, Костя Андрусишина про важність словництва для мовознавчих дослідів, чи збирацьких проблем і подавання словникових матеріялів, як І. Брика про польсько-слов'янський словник Зарудницького (українізми в польській мові), чи Остапа Макарушки про українські слова,запозичені з тюрських мов, або Івана Горбачевського про словникову термінологію сільської виживи (3б М-п-л С, V, 2).

Серед лексикологічних праць дуже поважне місце займає двотомова праця П. Ковалева "Лексичний фонд літературної мови

Київського періоду X — XIV ст." Матеріял, базований на творах названих сторіч, і на зібраному словництві в праці Ізмаїла Срезневського Ковалів упорядкував за різними ділянками духової і матерільної культури українського народу і запозичення з інших мов. Праця Ковалева це багатюща скарбниця української мови, доказ буйного розквіту української мови вже в початках розвитку нашої духовної культури.

Із дослідами словництва в'яжеться проблема термінології, що відноситься до всіх ділянок культури. Тому в рамках НТШ працювали і працюють над збиранням і клясифікуванням термінології літературних, історичних, географічних, фізичних, біологічних і ін. матеріялів пера О. Грабовського про терміни, записані у народу, Івана Пулюя "Додатки до руської термінології", "Причинок до руської термінології", Івана Горбачевського "Уваги о термінольоґії хемічній", Володимира Левицького "Начерк термінольоґії хемічної", "Матеріяли до фізичної термінольоґії", матеріяли до математичної термінольоґії", Степана Рудницького "Начерк ґеоґрафічної термінольоґії", Івана Верхратського "Нові знадоби до номенклятури і термінольоґії природописної народної", і "Виразня мінеральоґічна" Всі ці праці видруковані в поодиноких томах "Збірника М-п-л Секції", в яких знаходимо теж і термінолоґічні показники цілих томів. Вони є цінним джерелом до історії розвитку словництва окремих дисциплін, зокрема в ділянці фізичних і біологічних наук. Вони стали основою для черпання матеріялів до термінологічних словників навіть під большевиками, і спонукою продовжування студій термінології в рамах НТШ в вільному світі. На терені НТШ в ЗСА виникла потреба перевірки українських термінів у перекладі на англійську й інші мови, а також і коректного провопису термінів чужомовного походження. В цій ділянці працюють тепер у Термінологічній Комісії Михайло Пежанський, Анатоль Вовк, Омелян Омецінський, В. Лев, Зенон Стефанів і ін.

Праці із назовництва (ономастики), однієї галузі з мовознавчих дослідів цікавили вже раніше наших учених. На першому місці стоїть праця І. Франка про майже вимерлий тип українських прізвищ на —ат, ят (Петричат, Хроновят) п. з "Причинки до української ономастики" (Науковий Збірник НТШ, присвячений М. Грушевському, 1906), далі праця Михайла Зубрицького про імена, назви і прізвища у селян Мшанця, Старосамбірського повіту (ЗНТШ, т. 79), Мирона Кордуби про досліди Михайла Максимовича над географічними назвами, А. Лященка про кілька власних імен в "Історії Длуґоша", нотатка І. В. про назву "Домажири" чи "Домамири", про назву Тевло Б. Пюрка тощо. Цю ділянку мовознавства, залишену між двома війнами, відновлено щойно після другої світової війни головно під орудою Ярослава Рудницького, Івана Сидорука, Володимира Жили, К. Біди і ін.

З праць про мовні теорії замітніша розвідка Аґенора Артимовича

про тотенціяльність мови. Це одна з важливіших українських праць із ділянки фонології т. зв. молодограматиків. До тієї групи належить розвідка Василя Сімовича про поголоснене **л**, (перехід л. — в), К. Кисілевського про середнє **л** в говорах і його вплив на фонетичні зміни в літературній мові, В. Лева про звуки **г** і **ґ** в літературній мові, про вокатив і льокатив в українській мові, В. Гнатюка про останки аориста в українській мові, Я. Рудницького про девербативи із наростками -ище, -исько в слов'янських мовах. В ділянці фонології працюють П. Ковалів ("Слов'янські фонеми", 1965), Богдан Чопик, Василь Ящун.

Наголос в українській мові як несталий і рухомий став предметом дослідів. Описову працю про "Наголос в українсько-руській мові" написав Володимир Охримович (ЗНТШ тт. 33, 35-36). Це сумлінно зібраний матеріял про зміни і пересув наголосу в мові. В статті "Наголос як метода означення місця виходу стародрукованих книжок" (ЗНТШ, т. 136-37) Іван Огієнко дає спробу розробки питання наголосу і рухомого і несталого в українській мові. Це питання цікавить наших мовознавців і сьогодні, головно Я. Рудницького, П. Коваленка, В. Чапленка, В. Лева, Я. Гурського і ін.

Найбільше уваги присвятили дослідники нашої мови діяктології. Сеніор галицьких діялектологів, природник і діялектолог, Іван Верхратський, перемандрував майже цілу Галичину та Закарпаття і, збираючи матеріяли для своєї улюбленої праці ентомології (комахи й метелики), записував також говіркові матеріяли. У виданні НТШ видрукував кілька цінних праць з діялектології, що подають картину галицьких говірок, які він поклясифікував і дав їм назви. Ідучи назустріч працям Костя Михальчука про клясифікацію українських говорів і продовжуючи зацікавлення говорами членів "Руської Трійці" та О. Огоновського, Верхратський поклав основи до пізнання галицьких говорів. Він видрукував опис говорів: лемківського (ЗбФС, т. 5), батюків (ЗбФС, т. 15), замішанців (ЗНТШ, т. 3), долівський (ЗНТШ, т. 35), і зокрема угорсько-українських з нерухомим наголосом. Крім того в своїх шкільних підручниках зоології та ботаніки впровадив він назви тварин і терміни, взяті з мови західноукраїнських говорів. Хоч метода його говіркових дослідів та клясифікація говорів сьогодні вже не модерні, то все ж таки зібраний ним матеріял, складений за граматичними нормами, і словники додані до кожної монографії, є найкращим друкованим джерелом для пізнання західноукраїнських говорів. Оцінку діялектологічних праць Верхратського дав К. Кисілевський у розвідці "Верхратський як філолог" (Резюме в Просідінґс ФС, т. І.).

Інші дослідники занималися дослідженням говорів поодиноких територій або й місцевин, визначуючи межі територій окремих говірок на основі притаманних їм признак. У п'ятитомній праці про Гуцульщину

Володимир Шухевич присвятив один том матеріялам гуцульського говору і крім того розвідку п. з. "Діялект і вірування у гуцулів" (ЗНТШ, т. 31-32). Інші мовознавці дали студії про говори, а це: В. Гнатюк "Русини пряшівської епархії і їх говори" (ЗНТШ, т. 135-36), І. Свєнціцький "Бойківський говір с. Бітля" (ЗНТШ, т. 114), Іван Панькевич "Говір с. Валашковець бувшої Земплинської жупи на Закарпатті" (ЗНТШ, т. 99). Він написав розвідку про останки аориста в закарпатських говорах і про відношення південнокарпатських говорів української мови до інших українських говорів, передусім до північнокарпатських (ЗНТШ, т. 155). Євген Грицак описав говірку села Могильної Гайсинського повіту на східному Поділлі (ЗНТШ, т. 99). Микола Пушкар описував покутські говори. Цій території присвятив багато уваги кость Кисілевський своїми дослідженнями, розпочатими в 20-их рр. нашого сторіччя. Він описав надпрутський говір (ЗНТШ, т. 162), і визначив йому межі, описуючи також і сумежні говори, а це в розвідці "Мовні особливості наддніпрянського гнізда", тобто мови Рогатинщини. Надсянський говір описала Марія Пшепюрська-Овчаренкова в праці "На пограниччях надсянського говору" (ЗНТШ, т. 162), де дала ревізію опису того самого говору Верхратським і уточнила його межі.

Над говорами продовжують працю молодші мовники, що не завжди мають змогу друкувати свої праці в виданнях НТШ. Це Ярослав Рудницький і Софія Рабій-Карпінська, дослідники Бойківщини, Олекса Горбач, Василь Ящун, Олелян Омецінський, Василь Лев.

Близько до говорів стоїть т. зв. таємна мова простолюддя, арґо. Цією мовою послуговувалися лірники — жебраки; описали її Кирило Студинський і Олекса Горбач. Такою мовою послуговуються селяни для розваги, а також для збереження таємниць у розмові, як напр. лірники.

З дослідів над говорами виникли теж і теоретичні праці про поділ і клясифікацію українських говорів з історичного й сучасного аспекту. Тут маємо важливу працю бібліографічного характеру Володимира Розова, що відноситься до питання староруської діялектології, точніше до т. зв. галицько-волинського наріччя, видвигненого неправильними, тенденційними поглядами О. Соболевського про походження української літературної мови з галицько-волинського говору приходом цієї вітки народу на Київщину після татарського лихоліття. Саме Розов, як і Олександер Колесса, опрокинув погляди Соболевського арґументами, зібраними з елементів говіркових у друкованих метеріялах праць українських і чужих мовознавців.

Великі заслуги для поділу і клясифікації говорів поклав Іван Зілинський, що всю свою науково-дослідну працю присвятив вивчанню говорів. В 1911 р. видрукував він програму для збирання українських діялектичних відомостей (ЗНТШ, т. 103), а в Збірнику, присвяченому

Франкові з нагоди 40-ліття його наукової праці видруковано працю Зілинського п. з "Проба упорядкування українських говорів"(ЗНТШ, т. 117-18). Це джерельно й науково опрацьоване питання поділу українських говорів, що стало підставою для поділу говорів Всеволодом Ганцовим (Записки Істор-філос. Відділу ВУФН, т. XV). Щоб вирівняти різниці поглядів обох учених, Зілинський продовжував свої досліди і вносив у свій поділ ("Пробу") поправи. Питання поділу говорів розробляв К. Кисілевський, даючи деякі коректури у поділ обох учених, стоячи більше по стороні Зілинського, в праці: "An Attempt at a New Classification of Ukrainian Dialects", ("Proceedings of the Philological Section", vol. I.).

Студії в ділянці етнографії та етнології розробляли Іван Франко, Володимир Гнатюк, о. Михайло Зубрицький, о. Юрій Кміт, Зенон Кузеля, Іван і Філярет Колесси, Осип Роздольський, Станислав Людкевич, Володимир Шухевич, Антін Онищук, Ярослав Рудницький, Віктор Петров, Василь Лев, Іван Дурбак і ін. Праця в цій галузі йшла кількома напрямками, а саме: І. Збирання фолкльорних матеріялів, народних місень, казок, приказок; оповідань, загадок тощо. Публіковано їх у серійних виданнях НТШ, передусім у "Етнографічному Збірнику"(40 томів до 1939 р.). Серед зібраних матеріялів замітні приказки, зібрані Франком і видруковані в п'ятьох томах, далі обрядові пісні, колядки і щедрівки, веснянки, пісні, зв'язані з господарськими роботами, матеріяли до демонології, зібрані й опрацьовані В. Гнатюком, О. Роздольським, І. та Ф. Колессами, С. Людкевичем. Опрацюванням похоронних голосінь та посижінь при покійниках занималися І. Свєнціцький, З. Кузеля, В. Гнатюк, А. Онищук і ін. Фолкьорні матеріяли записувано з уст народу писальною методою, згодом за допомогою фонографу. Другим способом працювали передусім Ф. Колесса, О. Роздольський і С. Людкевич.

2. Збирання етнографічних матеріялів, що відносяться до звичаїв та обичаїв народу. В цьому жанрі замітні праці З. Кузелі про дитину в звичаях і віруваннях українського народу, описи весільних звичаїв, похоронних і інших сімейних обрядів; описи інших етнографів звичаїв, зв'язаних із господарськими працями хлібороба (петрикування, весняні роботи, сінокоси, жнива, збір іншої паші та земних плодів, городовини, овочів, виріб і описи господарського знаряддя, будова господарських будинків тощо).

3. Дослідники етнографічних проблем опрацьовували також соціяльні питання, зв'язані з етнографічними (Франко, Зубрицький, Кордуба, Томашівський, Возняк), збирали історичні етнографічні матеріяли. Інші дослідники опрацьовували мистецтво народної творчости, як писанки, вишивки, одяг, різьба тощо. Тут треба згадати цитовану вже п'ятитомову монографію Володимира Шухевича "Гуцульщина", що

стала спонукою до дальших студій не тільки Гуцульщини, але й інших реґіональних територій, також і джерелом для літературної творчости українських і деяких чужих письменників.

Опрацьовуванням, а то й записуванням етнографічних матеріялів занимаються українські науковці і в вільному світі. В реґіональних збірниках, видаваних під фірмою НТШ в серії "Український Архів", філологи, члени НТШ поміщають статті і розвідки з етнографічними і говірковими матеріялами. Тут є також і описи матеріяльної культури народу. Філологи співпрацюють теж і в періодичних журналах в вільному світі, як "Наше Життя", "Літопис Бойківщини", "Квітучі береги" тощо.

Споріднені з етнографічними дослідами і працями є етнологічні студії, започатковані Хведором Вовком і розроблювані В. Гнатюком, Іваном Раковським, М. Зубрицьким, І. Франком, А. Онищуком, Ю. Кмітом і ін. Їхні праці друковано в "Матеріялах до української антропології і етнології" (20 томів).

Українські філологи співпрацюють із членами інших секцій в Бібліографічній Комісії, переорганізованій у 30-их рр. на Бібліологічну, в Термінологічній Комісії та креованій щойно в вільному світі Комісії Реґіональних Дослідів і Публікацій. Під фірмою Бібліографічної Комісії видано в серії "Матеріяли до української бібліографії" цінну бібліографію XIX ст. Івана Е. Левицького, бібліографію творів Івана Франка, опрацьовану Володимиром Дорошенком, бібліографічні праці Івана Калиновича, Степана Сірополка, Івана Шендрика, Є. Ю. Пеленського. З праць бібліографічних останнього велике значення мають дві книжки: "Бібліографія української бібліографії", видана "Богословією" у Львові, 1934 (198 стор.) і "Україніка в західноевропейських мовах", ЗНТШ, т. 158, Мюнхен 1948, 11 стор. За почином Є. Ю. Пеленського НТШ разом із Товариством Бібліофілів у Львові почало видавати в 1937 р. "Українську Книгу" з бібліофільськими статтями про історію і мистецтво друку та біжучою бібліографією тощо. До 1939 р. видано три неповні річники. Коли зліквідовано НТШ в 1940 р., в Кракові видано томи 4 і 5. Після довшої перерви відновлено в 1971 р. видавання УК разом із Товариством Книголюбів у Філядельфії під головною редакцією Богдана Романенчука. Тут звернено головну увагу на реєстрування біжучих друків і рецензій нових творів.

Комісія Реґіональних Дослідів і Публікацій співпрацює з реґіональними комітетами, що публікують мемуарні матеріяли більших або менших частин покищо західноукраїнських земель у серії НТШ "Український Архів" В цих збірниках присвячено теж багато уваги філологічним проблемам, а також і письменникам, що належать до даної околиці.

За співучастю ФС Товариство видало вже в вільному світі кілька

книжок літературних творів, а це: вибір поезій Євгена Маланюка, вибір українських новель, збірку "Обірвані струни", повість Богдана Лепкого "З-під Полтави до Бендер" і його "Казку мого життя", вибір із творів Івана Франка, і окремо в англійському перекладі його "Мойсея" і низку поем, оповідання Софії Парфанович "Люди і тварини", "Слово про похід Ігоря" в перекладі о. Михайла Кравчука. В вільному світі для ФС відряджено 15 томів Записок НТШ із того часу видаваних на еміґрації 30-тьох томів, не відчисляючи числа томів 157 до 1939 року. Із 32 томів Бібліотеки Українознавства 10 томів належить ФС, сюди належать також виданих 12 томів Українського Архіву, із усіх 27, 6 томів Української літературної Бібліотеки із усіх 12, 17 випусків "Доповідей" із 38-ох, 2 зошити "Просідінґс" англійською мовою, 4 томи окремих видань. Крім того, окремі томи Записок НТШ присвячено видатним членам ФС НТШ, а це: Іванові Франкові, Тарасові Шевченкові, Степанові Смаль-Стоцькому, Романові Смаль-Стоцькому, Зенонові Кузелі, Кляренсові Меннінґові, Пантелеймонові Ковалеву, Костеві Кисілевському, Миколі Глобенкові, (тут і його власні праці).

Оце найважніші напрямні праць і досягнення українських і чужинних філологів, об'єднаних у НТШ. Їхнім завданням, як і інших науковців та вчених, що працюють також і в інших наукових установах, було і є, головно на еміґрації в вільному світі, слідкувати за розвитком української культури, вивчати її і доводити до відома культурних народів усього світу правду про Україну і українську науку, боронити її перед ворожими фальшуваннями і видуманими теоріями чи гіпотезами, що обмежують наші права до мовної та етнографічної території України і її культури. Те, що ФС НТШ має на сьогодні навіть на еміґрації великі досягнення, завдячує духові її Патрона Тараса Шевченка і жертвенній та відданій праці Івана Франка. В кожній ділянці ФС слідна рука Франка, що своєю працею давав приклад і виховував адептів науки. Та праця ФС, як і інших Секцій, буде інтенсивніша й видатніша тоді, коли НТШ повернеться на рідні землі до Львова і разом із Академією Наук у Києві продовжуватиме свою наукову діяльність.

ЛІТЕРАТУРА

Володимир Безушко

ОСТАННІЙ ТВІР БОГДАНА ЛЕПКОГО "КРУТІЖ"*

Свій твір ще й назвав автор "Історичні малюнки з часів гетьмана Івана Виговського"

Волею Богдана Хмельницького (1648-1657) мав стати його наслідником двадцятирічний син Юрась. Він був замолодий, не досвідчеинй і хоровитий. Хоч козацьке поспільство вибрало його наслідником, то старшина, знаючи недостатні прикмети Юрася, вибрало гетьманом Івана Виговського, довголітнього секретаря старого Хмеля, що на їх думку міг скоріше зарадити лиху країни. Виговський був визначною людиною і неабияким полководцем. Та претенсії на булаву мали також Брюховецький, Цюцюра, Тетеря, Барабаш, Сомко, Золотаренко. Про те вже довідуємося з нашого твору. — Моральний вплив Хмельницького за життя і по смерти був великий і про нього нераз згадували козаки, що він бажав полегшити їхнє положення.

Претенсії маєткові до І. Виговського (1657-1659) зголосили: Золотаренко брат покійної дружини Хмельницького і Павло Тетеря, полковник, підляський підчаший і королівський секретар. Він був одружений з сестрою Виговського, що померла.

Виговський разом з поляками і кримцями відніс блискучу перемогу над москалями під Конотопом р. 1653 і заключив договір з Польщею в Гадячі, р. 1659, на підставі якого області Чернигівщини, Київщини і Брацлавщини мали стати козацькою незалежною територією. Паніка з-під Конотопу захопила навіть московського царя, що наказав будувати нові твердині і зміцнити старі. Та гетьманом козацьке поспільство вибрало Юрася. —

Героєм твору Б. Лепкого є Валентин Босаковський. Його діяльність

*Видання Михайла Борецького, Реґенсбурґ 1947

є осередочна в творі і до деякого ступеня творить його сюжет. Твір поділений на 25 розділів і можна сказати, що Босаковський виступає в кожному з них. Звідки він взявся і хто він такий? Він син зубожілого шляхтича з Полісся. Дома було одинадцятеро дітей, в цьому семеро дівчат. Для хлопців коня і шаблю і шукай кращої долі. Валентин студіював у Кракові і дехто добачував у ньому майбутнього носія інфули, та він пішов іншим шляхом. Він пробував різних зайнять. Якийсь час був у двох вельмож. На жаль там натрапляє тільки на "фальш, облуду і кривду" Його не злюбили тому, що ставав по стороні покривджених і висловлював правду, де її бачив.

Нарешті пристав до козаків. Служачи в полку в Суботові, бував на покоях у Хмельницького, де познайомився з родиною старого Хмеля і з його секретарем Іваном Виговським. З Оленою Хмельницькою навіть симпатизував. Але між козаками і в товаристві його знали як сміхуна, а також як хвалька. Та була це відважна людина, що любила свій нарід і свій край. Для нього Україна "не край, а Божий рай" Свою шляхетську гідність високо держав і це було причиною, чому залишився неодруженим, бажаючи одруження тільки з шляхтянкою. Коли помер Богдан Хмельницький і його дочки повиходили заміж, для нього Суботів чи Чигирин стали не цікаві і попросив перейти на інше місце до сотні Телепа.

І на новому місці скоро його узнали сміхуном і хвальком, але як бажаним учасником товариства. Його навіть бажали одружити, та ради названого застереження це не сталося.

Босаковський вмів випити, а також битися. Коли був на прийнятті у підстарости на весіллі, поборов суперника в питті, чим збільшив повагу для своєї мужности. Коли знову після познайомлення козаків із положенням у краю гетьманським висланником, один із козаків виступив проти Виговського, Босаковський визвав його на дуель і викликав подив для себе орудуванням шаблею і великою перевагою над суперником. Він виявився неабияким козаком, що справно оцінює політичне положення. Коли новоприбулий із Чигирина, Борис Крук, повідомив, що Виговський покинув столицю, Босаковський рішив, що гетьманові слід помогти і з Борисом вирушив на допомогу. По дорозі він розбив загін, що напав на хутір Уласа, в якого задержався, шукаючи нареченої Бориса. Харчі і зброю з розбитого загону віддав Уласові. Велика була радість, коли між полоненими знайшли Олену Нечаїху. В зударі із загоном ранено також Босаковського, чим примушено його лікуватися. — Розвідчик розказав Босаковському, що неречена Бориса знаходиться в "замку розкоші" пана Фалдовського, викуплена від розбишацького загону. Її визволення вдалося, при тому найвіршіший панський слуга Лука Лукавий і чимало оборонців згинуло, як також сам пан Фалдовський. З маєтку Фалдовського зголосилися люди, щоб їх

прийняти в козаки, щоб помогти Виговському. Та Марусю Богатьківну визволено. В творі названо ще одно завдання, що йому присвятив увагу Босаковський, а саме відвезення Олени Нечаїхи до Чигирина або в Суботів.

Раннім ранком рушила ґрупа Босаковського в дорогу і коли виїхали на взгір'я, з якого видно було великий краєвид, а за ним червону смугу вгорі, яка що раз побільшувалася, викликуючи враження, що десь у віддалі горіли цілі села та містечка, Босаковський дав знак, щоб валка зупинилася. Він зіскочив з коня і зі своєю ґрупою "змовив молитву до Сонця, Божого Ока, щоб осінило поля, луги і левади; висушило проляту винну чи невинну кров; осінило мужів і жінок, братів і сестер, які пізнали б силу любови і згоди, щоб побачили красу своєї землі, полюбили її і в потребі віддали своє життя за неї" *

Залишається питання, чому Босаковський, козак, шляхтич, хоробра людина, бо він був з Виговським під Конотопом, не осягнув вищого ступня в козацтві, до якого пристав. Відповідь він сам дав, що йому пропонували пірнача,себто ступінь полковника, та він тоді такої гідности не прийняв; це була його помилка.

З інших постатей твору назвемо Катерину Виговську (Її тільки в творі згадують), Олену Нечаїху, Юрія Хмельницького, їхнього брата, Тетерю, Немирича, Прототопа Филимонова, Фтерапонта, Уласа і його дружину Устю, Бориса Крука, Марусю Багатьківну, бандуриста Помела, пана Фалдовського, Луку Лукавого, Палажку, ключницю і дворецького.

Катерина Виговська, одружена з братом гетьмана Данилом. Славили її як за розум так і красу. Батько завсіди брав її з собою на прийняття загграничних гостей, а також козаків.Олена Нечаїха, красавиця і хоробра жінка, з великими очима, люба як літній погідний ранок. "Було в ній щось з античної богині і з християнської Мадонни" Вона говорила про Юрася як про дуже релігійну людину, але на жаль хоровиту, що вимагала постійного догляду.**

П. Тетеря з Полісся, юрист, б. урядовець судовий у Володимирі, як уже згадано, підчаший і королівський секретар, як полковник-кандидат на гетьмана. — Був при заключувані договору з Польщею в Гадячі і

---

*Ця молитва до сонця нагадує подібну молитву в "Захарі Беркуті" І. Франка. Культ сонця був знаний в Україні ще в передісторичних часах. На його останки в народі ще й тепер можемо натрапити. Б. Лепкий точніше означив, до кого його мандрівники молилися, а саме до Божого знаряддя, а не тільки до самого сонця.

**О. Оглоблин в творі "Думки про хмельниччину", Нью-Йорк 1957 робить такі завваги про дочок Хмельницького: Катерина вийшла заміж (1656) за Данила Виговського... а після його смерти в московському полоні, була дружиною Павла Тетері, також майбутнього гетьмана. Друга донька Степанида (Олена) була дружиною полковника Івана Нечая, який також загинув в московському полоні. Згодом вона була монахинею в Києво-Михайлівському жіночому манастирі"

коли гетьман вимагав свободи для всіх козаків, він радив бути малим ситим, то є вільністю Чернигівщини, Київщини і Брацлавщини.

Радо згадуємо сотника Уласа і його дружину Устю; вони добре загосподарили свою закутину.

Вони зі свого осідку зробили фортецю, в обороні якої брали участь нарівні мужі і жінки. Устя була тут найкращим гарматієм. Їхні сини не вернули домів з Конотопу, але коли впав заклик піти на оборону гетьмана, пішли туди з батьком. Устя дорікала Уласові, що він забагато цікавиться дівчатами, то він відповів, що піде туди, де його кличе обов'язок козацький. При прощанні Устя дала чоловікові пам'ятковий хрестик, що збереже його від стрілів, а також додала, щоб добре стягав ремінь на те, щоб його кості не розлетілися. Між старшими людьми відзначився молодий козак Борис Крук, що розшукував своєї нареченої, Марусі Богатьківни. Він знаменито вив'язався як у розвідці, так і в оружній розправі з Лукою Лукавим, котрого викінчив. Фтерапонт, розвідчик, поділився з Босаковським і Борисом точними інформаціями про панський "замок розкоші" і це довело до визволення Марусі, а також до загибелі пана Фалдовського.

Про Фалдовського було сказано, що це пан жорстокий без стриму. Мав чималий маєток, в якому в середині ставу на острові вибудував "замок розкоші", що в ньому осередочною подією були мисливські лови. На них приїздили його численні знайомі. Пан заздалегідь засоблювався в харчі і напитки на прийняття товариства. Для забави були потрібні дівчата та жінки, що їх пан визбирував в своїх добрах, а з них ніхто не відважився відмовитися від участи в "домі розкоші" Фалдовский закуплював відповідні строї і вчив підхожої поведінки. Ось трапилась Маруся Богатьківна, що через купно дісталась там з одного розбишацького загону.

Сам Фалдовський хотів діпняти вищого суспільного ступня через подружжя. Він старався одружитись з Оленою Хмельницькою, але зустрівся з відмовою. Перебуваючи в Чаплінських у Чигирині, він засідався в степу на Б. Хмельницького. Він навіть змовився з одним напасним загоном, щоб схопити Олену Нечаїху. Також встрявав в політику і саме вибирався до Києва на нараду з Тетерею. Гроші, що лишилися при ньому при смерті, казав дворецькому віддати Тетері, але цей відмовився від присяги на це і по смерті Фалдовського частину грошей видав на похорон, а решту дав на церкву. Найвірнішим слугою Фалдовського був Лука Лукавий і не менш жорстоким від нього. Він у службі придбав трохи гроша, але жив неодружений, з ключницею. Був з нього спрвжній забияка, людина без характеру.

Ґрупа Босаковського в дорозі до Уласа натрапила на бандуриста, що дивився на світ тільки одним оком. Він признався, що він утікач з одної військової ґрупи і подав назву полку і сотні. По розмові з Босаков-

ським отворив також друге око. Він підніс на дусі полонених жінок, граючи "Метелицю" і інш., тому що був удатним бандуристом. В зв'язку з розшуками Марусі Богатьківни Босаковський придбав добрі відомості від свого полоненого, від Фтерапонта, що передягнувся за черницю. Не тільки Фтерапонт перебрався за черницю, але також Олена Нечаїха в дорозі була приневолена на якийсь час надіти чернечий одяг. Він колишній студент академії, що його звідтам прогнали за взаємни з дячихою. Справді в цій справі винен був пан Фалдовський, а не він.

Назвемо кілька епізодів характеристичних для цього часу. Дім-фортеця Уласа, положений подальше уживаних шляхів, наче захований в ярі; площа обведена ровом з частоколом і наповнений водою. На валі уміщено гармати. В'їзд Виговського до Чигирина: в золоченій кареті, з шестірнею чудових арабських коней. На голові у Виговської гетьманші "брилянтовий діядем" — вона з колишнього княжого роду Соломирецьких. Старшинська жінота не погоджувалася на так дуже коштовну виставність і говорила, що це чужа мода. Гетьманша, достойна, розумна не вміла позискувати прихильність людей так знаменито, як це вдавалося Катерині Виговській-Хмельницькій (ст. 77).

Фтерапонт, перебраний за черницю, впрошується на нічліг до хутора. І пізної ночі закликає загін до нападу на хутір. Це спостеріг Босаковський і зараз хотів її унешкідливити. Вона вийняла ніж з-за пазухи, що ним мала розправлитись з суперником. Їй відібрали оружжя і зв'язану відвезли допивниці. (ст. 50-52).

Інший епізод вказує, як дуже популярний в народі був Б. Хмельницький. Босаковський зі своєю ґрупою хотів дістатись до Малина, та там заступили йому дорогу селяни, заперечуючи переїзд через село. Він переконав їх, що він діє на їх користь, маючи змогу прийняти людей до свого загону для доброї справи. Коли селяни довідалися, що в цій ґрупі є Олена Нечаїха Хмельницька, не тільки погодилися на переїзд селом, але й порадили іншим селам це саме зробити і дати добровольців до ґрупи (ст. 108-114).

Свій твір письменник написав гарною літературною мовою і старався дати викінчені малюнки з доби, яку зображував.

Письменник також маляр і тому радо давав малюнки природи для кращого наголошення явища. Ми маємо в ньому чимало поетичних висловів. Велика кількість прислів'їв знайшла застосування в творі. Він у першій половині життя був відомий як видатний лірик, в 2. половині збагатив українську прозу на радість своїх численних читачів.

Хоч у творі мова про часи Виговського, то він особисто в творі не виступає, хіба в звідомленнях. Ось вислови, що характеризують положення в краю. Час важкий: "Чоловіка ти бійся, а не так пса" Про брак суспільного згармонізування — такі слова: "Кожний чорняк хоче

бути козаком, а кожний козак шляхтичем" Соціяльне питання вже тоді було різко ставлене в Україні при її поневоленні.

Нам здається, що Лепкий, зображуючи часи Виговського, чимало порівнянь міг знайти між тими часами й Україною під керівництвом трагічно загиблого Симона Петлюри

Босаковський був не менш шляхетним у житті, як Дон Кіхот. В своїх роздумах Дон Кіхот перебував у хмарах. І Босаковський також. Вони обидва не могли зробити справедливости начальною проблемою держави, бо проблема перевищала їхні спроможності. Дон Кіхот жив у власній державі, в якій ще не назрів час для справедливости. У Босаковського ця проблема була більш складна. В обидвох героїв особиста любов була на дальшому пляні. — Як з Фалстафом Шекспіра? Фалстаф жив інстинктами і хотів тільки розкошувати життям. Він не знав жодних обмежень. Любив жінок, любив пити. За свої вчинки не брав відповідальности. Та його гумор, робив враження так далеко, що йому забували провини. Помер на удар серця. Фалстафові не можна відмовити відваги, хоч такої, яку мав Босаковський, він не мав. Босаковський міг завжди відповідати за свої діла. Сміхуном і хвальком можна обидвох назвати. Та військові дії здеморалізували Фалстафа, але не Босаковського. Ми ще згадаємо один твір, шукаючи аналогії до "Крутежу" Цим твором "Скоропад" Романа Купчинського, раніше відомого доброго фейлетоніста і гумориста. Він дав більшу поему, що в ній уявнює деякі військові дії у Січових Стрільцях під час Першої Світової Війни. Вони боролися з Росією по стороні Австрії, думаючи, що це шлях, який веде до визволення. Герої обидвох творів позитивні. Герой Лепкого залишився сам, хібащо багатів досвідом, але мабуть покінчив вояцькою смертю в "Крутежеві" Герой Купчинського виростає на князя. Він одружився з принцесою, яка пізніше виявилася деканівною. Твір Купчинського читається як казку. Та все таки він розказує про боротьбу за волю і про успіхи в змаганнях. Читач повинен запізнатися з твором Купчинського саме Січових Стрільців і їхньої проблеми. Твір написаний доброю мовою і добрим віршем. Твір Богдана Лепкого появився в 1940 в Кракові, твір Купчинського р. 1965 в Нью-Йорку. Останній твір назрівав двогими роками. Твір Лепкого довів, що чин зубожілого шляхтича в історії варт гідної згадки, як усяке добре діло в минулому.

Лідія Бурачинська

ЩОДЕННИК ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

ВСТУП

Наша література не багата у щоденники. Живучи під різними окупаціями, люди остерігаючись таких форм самовияву, а бурхливі часи, що їх переживаємо, не сприяли збереженню такого матеріялу. Зокрема наші письменники не писали їх. Це зрозуміло — своє внутрішнє життя вони радше втілювали у форму літературного твору.

Але траплялися й винятки. Відомий щоденник Аркадія Любченка, що охоплює лиш короткий відтинок його життя. "Щоденник" Євгена Чикаленка. Щоденник Володимира Винниченка ще чекає свого опрацювання. Може й інші щоденники зберігаються в літературних спадщинах, поки не побачать денного світла. До них належить щоденник Ольги Кобилянської, що дивним збігом обставин знайшовся на еміґрації.

Оце вперше подаємо погляд на його форму і зміст. У короткій праці не може бути мови про вичерпне насвітлення, а тільки про загальні його рамки.

ФОРМА

І. Вигляд

Щоденник складається з двох зшитків у твердій обгортці. Один із них більший начислює 312 ст., другий менший начислює 156 ст. Перший зшиток дав 124 ст. машинопису (без інтервалу), а другий 36 ст. Більший зшиток нелінійований і через те — при дрібному письмі — вмістилось у ньому багато більше тексту. Кожна сторінка вміщує 28-30 рядків. Другий зшиток лінійований, отже міг умістити тільки 18 рядків. Для кращого розрізнювання будемо його називати зшитком ч. 1 і 2.

2. *Поділ, час і місце*

Зшиток ч. 1 починається датою 1. листопада 1883 р. Він не має ніякого вступу, отже треба припускати, що є продовженням попе-

реднього. Та й із дальшого тексту видно, що письменниця вела щоденник і перед тим.

Останній запис у зшитку ч. 1 подано 25. січня 1887 р. Це значить, що в цьому щоденнику охоплено трохи більше, ніж чотири роки. А що О. Кобилянська народилася 21. листопада 1863 р., то цей щоденник вона провадила від 20. до 24. року свого життя. Цей час прожила вона в домі своїх батьків у Кімполюнґу і там зроблено всі записи, за винятком деяких, вписаних на хуторі її батьків у Димці. Це значить, що брала тоді зшиток із собою.

Вписи поодиноких років авторка відділювала невеликим відступом і деякими міркуваннями. Цікаво прослідити, скільки сторінок заповнено в поодиноких роках, бо це може свідчити про більшу чи меншу охоту записів у щоденнику. І так у 1883 р. заповнено 13 ст., у 1884 р. 138 ст., у 1885 р. 96 ст., у 1886 р. 57 ст., а в 1887 р. 6 сторінок.

Зшиток ч. 2 починається 26. січня 1887 р., отже є базпосереднім продовженням зшитка ч. 1. Кінцевий запис зроблено 12. березня 1891 р., отже цей щоденник знов охоплює чотири роки. Письменниці було тоді 24-28 років. Щодо кількости сторінок, то вона теж неоднакова в подиноких роках. І так у 1886 р. — 42 ст., у 1887 р. — 73 ст., у 1889 р. — 34 ст. у 1890 р. — 12 ст., у 1891 р. — 5 ст. Границя між записами 1889 і 1890 р. не зовсім чітка, бо деякі короткі нотатки з 1890 р. записані раніш, ніж закінчився 1889 р. Мабуть записано їх пізніше на вільному місці. Можна також догадуватися, що були там вирвані сторінки. Один із записів 1890 р. закреслений. Хоч здавалось би — роки є природним поділом між записами, то авторка впровадила ще додатковий. Наприклад, у зшитку ч. 1 після запису 26. вересня 1884 р. зазначено — кінець 4. частини. Відступу не зроблено. Безпосередньо на черговій сторінці іде запис 29. вересня 1884 р. Отже цей розділ відділено з якоїсь невідомої нам причини. Дальше у тому ж зшитку після запису 5. вересня 1885 р. зазначено — кінець 4. і початок 5. частини. Тут теж немає відступу між записами і черговий запис поданий 15. вересня 1885 р.

У зшитку ч. 2 такого поділу немає.

Записи ч. 2 розпочаті в Кімполюнґу, але продовжувані у с. Димці, куди сім'я Колибянської переїхала в 1889 р. Також декілька записів у 1889 р. зроблено в Болехові, куди О. Кобилянська їздила у відвідини до Наталії Кобринської. Видно, брала зшиток із собою.

3. Мова.

Щоденник розпочатий і ведений німецькою мовою. Це була мова, якою О. Кобилянська побирала шкільне навчання і якою доповнювала пізніше свою освіту читанням. Отже зрозуміло, що найлегше могла нею висловитись. До того це була тоді — розговірна мова інтеліґенції на Буковині, яка походила з різного кореня і цією урядовою мовою най-

легше могла порозумітись. Текст писаний ґотичним письмом, як його тоді навчали у школах Австро-Угорщини.

У щоденнику є українські і польські вставки. Найчастіше тоді, коли авторка хотіла передати якийсь діялог в оригіналі. Одного року (1884) вона пробує, навіть, записи виконувати українською мовою, мабуть підо впливом молодого товариства, в якому тоді перебувала. Але це вдається їй із трудом і по якомусь часі вона повертається знову до записів німецькою мовою.

ЗМІСТ

Цей великий життєписний матеріял колись буде опрацьований, а то й перевиданий. Це буде завдання історика літератури, що розгляне його з різних аспектів і видобуде цінні відомості до характеристики письменниці. А в цій праці ставимо собі далеко менше завдання. Тут подамо перший погляд на цей перший її "твір", щоб познайомити з ним широкий загал.

Щоденник Ольги Кобилянської є — "щоденником почувань" Хоча реєструвалося в ньому зустрічі й події, проте лиш як тло для розгорнення її думок. Взаємини з родиною, з приятелями, враження від зустрічей, описи природи, мрії, сни — все те знаходило свій відгомін на сторінках щоденника. Вона й подає це в записі з 15. листопада 1884 р.

> Mein Tagebuch ist leer — man sucht umsonst hier vielleicht "ordentliche" Gedanken oder gar höhere Ideen — nein, die will ich hier nicht hineinmischen — meine Gefühle, mein Herzensleben will ich bloss niederlegen... das Geistesleben gehört auf ein anderes Blatt.
>
> (Щоденник мій порожній — надаремне шукатимете в ньому може "впорядкованих" думок або навіть вищих ідей — ні, тих я тут не стану вміщувати — тут я хочу виложити мої почування, життя мого серця... для духового життя в мене призначені інші листки).

Власне тому, що це щоденник почувань, то в ньому матеріял дуже широкий. У щоденних записах усе перемішане всуміш. Спробуємо поділити це на три головні засяги, щоб дати погляд на цілість його змісту.

ЗАСЯГ ЩОДЕННИКА

Найбільш цінною частиною записів є ті, що торкаються самої письменниці, її вдачі, її долі. Зрозуміло, що "щоденник почуттів" повинен дати багато таких даних. Та вони розсипані в цілому його змісті, чи то в формі прямих міркувань про себе, чи як реакція на пережите. Це й є може найтрудніше завдання — виловити ці міркування, що є часто суперечні, часом приховані чи урвані на півслові. Цей розділ назвемо "Про себе саму", запозичивши це з її автобіографії з 1921/22 р.

На другому місці в щоденнику стоять її взаємини з людьми. Це є дуже широка його частина, яка може й стала спонукою до ведення щоденника. Сюди належить її рідня, подруги молодих літ і мужчини, що стрічались на її дорозі. Поміж цими постаттями є й такі, що пізніш виринули в її творах. Отже ті взаємини мають теж велике значення для пізнання її життєвої і літературної настанови.

На третьому й останньому місці стоять згадки про її творчість. Не тому, що воно було б менш важливим, але з тієї причини, що цих згадок було мало. Згадує вона це лиш мимоходом при різних нагодах. Як сказано — для "духового життя були призначені інші листки" Але й те, що тут знаходиться, має свою вартість.

ПРО СЕБЕ САМУ

Початок щоденника припадає на час, коли авторці сповнилося 20 років. Отже вона була вже зформованою істотою, хоч може не було в неї ще вповні викристалізованого світогляду. Але за те мала вже доволі широку освіту, яку придбала самотужки. У щоденнику є згадка про твори, що їх читала, про дискусії, що провадилися в молодому товаристві, яке її оточувало.

Та вузькі рамки життя, в яких прийшлось їй жити, були нестерпним обмеженням для її духа. У тодішніх умовинах єдиним призначенням молодої дівчини було заміжжя. Про те часто говорилося в родині, над тим і вона сама застановлялась. І хоч у захопленні тим чи другим мужчиною уявляла собі ідеальне з ним подружжя, проте потрафила вміло й дивно тверезо розглянутися в прозі подружнього життя. Вона розуміла, що подружжя покладе кінець її поривам у світ творчости.

Дальшим обмеженням її життя була матеріяльна скрута її родини. У багатодітній родині малого урядовця жилося їм нелегко. Вся увага була спрямована на освіту синів, а їх було п'ятеро. Тому цей брак грошей відбивався некорисно на її освіті, вона перестала брати лекції українського писання й читання чи рисунків, бо не було грошей на те. Вона не могла купити собі книжок, що її цікавили, вона навіть не мала звичної розваги тодішніх дівчат, які в карнавалі виїжджали на балі до столичного міста. Це може було найменшою втратою, але молода дівчина любила товариство і радо танцювала.

От те товариство! У малому містечку може й траплялись освічені люди з небуденними зацікавленнями. Але молодій дівчині того часу лиш рідко доводилось з ними зустрічатись. Вона була обмежена до товариства своїх ровесників, що далеко не дорівнювали їй своєю освітою. Влітку приїжджали студенти, товариші її братів і тоді лунала в їх господі жива дискусія на актуальні теми. Але коли брати пішли з хати, не стало й цієї літньої розваги. Споріднені їй духом подруги Софія

Окуневська і Авґуста Кохановська виїхали з Кімполюнґу. Залишилося звичайне провінціональне товариство, що не давало їй нічого, а було лиш тягарем. До того, коли батько пішов на пенсію, зарисувалась преспектива переїхати з Кімполюнґу на родинний хутір у с. Димка біля Серету. Це означало ще більше відокремлення від людського товариства і книжок, що їх у Кімполюнґу могла роздобути.

Оце й були ті життєві рамки, що в них проходила молодість Ольги Кобилянської. Тому й не диво, що в щоденнику вибухає раз-у-раз живий бунт проти того. То він торкається тих умовин, то він звертається проти людей, що її оточують, то врешті зосереджується на ній самій, шукаючи в собі самій причини й вияснення.

Але в висліді маємо не тільки бунт. З того спротиву зроджується туга. Порив до іншого життя, шукання добра і краси. В щоденнику маємо проблиски тих почувань, що вказують дорогу в майбутнє письменниці.

Оце в коротких зарисах зміст записів "про себе саму" Подаємо кілька цитатів із щоденника, що ілюструють цю його частину. Найперше один, що випливає з бунту проти дійсности.

29. Dezember 1884.

Ich habe schon lange nichts hereingeschrieben, was auch? Es ist bis zum Eckel fad und langweilig alles, ich fing schon meine Novelle zu schreiben, aber sie geht sehr langsam vorwärts, denn ich finde wenig rechte Zeit dazu — überdies bin ich nie in rechter Stimmung — o Gott, ich sträube mich so um nicht von dem hiesigen Geistesstrome mit fortgerissen zu werden — ich lese unausgesetzt und verachte sie alle. Es ist schrecklich allein zu sein, niemanden zu haben, mit dem man eine Meinung über eine Sache, ein Buch wechseln könnte. Schrecklich, warum gibt es hier keinen einzigen vernünftigen Mann? und die Mädchen-Lämmer, Lämmer zum Entsetzen.

(Вже довго я не вписувала нічого, бо й що було? До зануди все одноманітне і скучне, я вже почала була писати свою новелю, але вона лиш поволі розгортається, бо якось немає в мене відповідного часу — окрім того в мене немає справжнього настрою — О Господи, бунтуюсь проти того, щоб мене не пірвала тутешня духова течія — читаю невпинно й погорджую ними. Воно страшно бути такою одинокою, не мати нікого, з яким можна би поділитись думкою про якусь справу, якусь книжку! Жах, чому немає тут ніодного розумного мужчини? А дівчата — вівці й більш нічого).

Другою справою, що її хвилювала, були її взаємини з людьми. Своєю переніжненою вдачею вона зверталась до багатьох — і зазнавала розчарування. Чи це були подруги її молодих літ, чи це були її брати, до яких підходила з сестриною любов'ю, чи це були молодечі

захоплення, що їх теж у тому часі не бракувало. Вона терпіла від неуваги, від байдужости людей.

28. березня 1884.

Ich dünke mir wie ein Menschenkind, das an einem Stromufer einsam steht, es fahren zahllose Menschen vorbei — zu zwei — und zu einzelner, manche lacheln dem Kinde zu — und fliessen weiter... manche bleiben stehen, plaudern, unterhalten sich und fort gehts — ja manche lassen liebevolle Worte und Andenken zuruck, um hernach nicht einmal den Kopf noch einmal umzuwenden — und das arme Menschenkind steht und — die Leute fliessen, jubeln vorbei — und es steht immer einsam und unveränderlich um einmal zu voll Liebe zu erstarren... Das ist mein Schicksal — o, — hätt ich Geld.

(Мені вважається, що я та людська істота, яка самітно стоїть на березі ріки, повз неї пливе багато людей — удвійку — і поодиноко. Дехто всміхається до тієї постаті — і пливе дальше... дехто спиниться, побалакає, забавиться і знову в дорогу — дехто залишає милі слова і спогади, а та людська постать стоїть — люди пропливають радіючи — а вона все самітня й незмінна, щоб колись заціпеніти в самій любові... Це моя доля — о, якби в мене були гроші!).

Із цього самопочуття в неї зродилась думка, що вона якась інша. Що в її душу вложені якісь особливі прикмети й вона мусить шукати вияву для них. Ми знаємо про замилування Ольги Кобилянської до музики і в щоденнику є кілька разів згадка про те. Виявилось, що в неї є хист до малювання, але вона не використала його, бо охота писати заступила це.

21.квітня 1884.

Ich bin heute nicht wieder ich — mein Gott, ihr gute Menschen, die ihr dies Alles lesen werdet, nehmt es mir nicht übel, dass mein Denken und Fühlen voll ewiger Trauer ist, kann ich etwas dafür — wenn ihr in mein Herz blicken könntet, nein... Ihr würdet es doch nicht verstehen. Habe ich zwei Herzen? Habe ich zwei Naturen? Warum bin ich nicht froh wie andere — warum meidet mich die Ruhe? Weshalb flieht mich das fröhliche Treiben der Menschheit — mein Sehnen wird nie befriedigt — ich leide wie die Romantiker...

(Я сьогодні вже не є особою — Боже мій, ви, добрі люди, що все те читатимете, не беріть мені за зле, що в мене думки й почування повні смутку. Чи я винна тому — коли б ви могли заглянути в моє серце ні... ви мене все ж таки не зрозуміли б! Чи в мене дві вдачі? Чому я не така радісна, як інші — чому спокій оминає мене? Чому весела людська метушня втікає від мене — а моя туга ніколи на заспокоєна — терплю, як романтики...)

Серед цих настроїв бунту й огірчення трапляються пориви і надії. Підо впливом гарного дня, прочитаної книжки чи цікавої зустрічі на авторку находять світлі думки.

28. липня 1884.

O, Gott, ich danke Dir vom Herzen, dass mein Gemüt erleuchtert ist — mich verfolgt nun nicht mehr jene fixe Idee... ich gehe nicht mehr wie eine Vergiftete umher, die durch eigenes Denken so tief gesunken war — ich fühle mich wieder jung... Das habe ich wieder der Marlitt, der vielgeliebten, anbetungswürdigen Marlitt zu verdanken.

(О, Господи, я Тобі вдячна зі щирого серця, що моя душа просвітлена, вже мене не переслідує та насамовита ідея... Я вже не ходжу, як затроєна, що так низько впала внаслідок своїх власних роздумувань — почуваюся знов молодою.... І це завдячую Марліт, отій коханій, подивугідній).

Не раз такі думки приймають форму життєвого призначення. Ще немає в них свідомости свого покликання, хоч знаємо, що вже в тому часі про це писала. Але є вже в тих записках порив до чогось незвичайного, що вона повинна сповнити.

6. жовтня 1884.

Боже, якби я щось ділати хтіла — нераз якийсь такий дух мене пройде, летіла би у світ, казала бим людям, шчо не живут так, як повинні всякі, всякі пересуди хотіла б я перебороти — вони шче спют, даються від старших доптати, а то длятого шчо то так завше було — боются навіт погадати, шчо могло б інак бути. (Запис українською мовою).

До цього розділу "Про себе саму" ще можна зачислити опис настрою. Він виринає в неї підо впливом природи, зустрічі чи події і навіть більше говорить про авторку, як безпосередні міркування про себе. При тому вже в них завважується ота легкість і виробленість опису, що пізніш поставила Ольгу Кобилянську в число наших найкращих прозаїків. Ось які маємо зразки:

14. червня 1885. Увечорі.

Es ist Abend. Weit im Westen ist der Himmel hell gerötet, als wollte er sich öffnen — sonst ist er tief umwolkt — aber im Westen leuchtet er, die dunklen mächtigen Berge stechen scharf mit ihren Kämmen vom roten Himmelsgrunde ab — einem der Bergesgipfel steht eine hohe, schlanke feste Tanne... wie unzerstörbar behauptet sie ihren stolzen Platz unbeweglich — sie ist wunderbar anzusehen, ich streck die Arme nach ihr aus.

(Настав вечір. Далеко на заході небо зачервонілось, немов би хотіло відкритися — решта його покрите хмарами — але на заході світло, темні могутні верхи гір гостро відзначуються на червоному

тлі — на одному з верхів стоїть висока, струнка, міцна ялина... як непохитно боронить вона свого гордого місця й непорушно — чудово так дивитись на неї, я простягаю до неї руки).

12. січня 1887

Mir ist oft so seltsam zu Mute. Dass ich kein gewöhnliches Menschenkind bin... o Gott, lasse es nur nicht arger werden. Wlasko hat vor der armen Gencia ein Spielwerkel (gleich den alten Spieluhren) bekommen. Wenn er drauf spielt, so halte ich nur mit Muhe das Weinen zuruck... diese sussen zitternden Klange... sie schmiegen sich fest an die arme Seele und berühren einzeln ihre Schmerzensseiten und dann klingt herauf aus ihrem Grunde eine seltsame todzärtliche Melodie, die sich vermischt mit den Klangen der alten Spieluhr. Dann taucht es vor mir auf wie ein altes Märchen... bunt durcheinander, alle die ich liebte und die mich liebten und die mich nicht liebten. Die wundersam zartlichen Klänge.

(Так дивно мені на душі. Мабуть я не зовсім звичайне сотворіння... Ох, Боже, щоб воно лиш не погіршилося. Власько [1] дістав від бідної Ґенці музичний апаратик (щось, як у старих годинниках). Коли він заграє ту мелодію, то я лиш із трудом стримуюсь від плачу... оті солодкі тремтливі звуки... вони міцно обхоплюють мою бідну душу і торкаються її болючих струн, а потім із нутра відзвучує дивна смертельно-ніжна мелодія, що перемішується зі звуками старого годинника. Тоді виринає передо мною немов стара казка... все всуміш, всі ті, що я їх кохала і ті, що мене кохали й не відчували нічого. Оті дивно ніжні звуки).

ЗУСТРІЧІ З ЛЮДЬМИ

Приходимо до найбільш обширної теми щоденника, а саме — до взаємин із людьми, з якими вона виростала, чи доводилось їй зустрічатись. Це немов центральна його тема, властива його мета. Бо хоч називає вона свій щоденник — щоденником почуттів, то власне найбільше міркувань, болів і радощів завдавали їй люди. А при своїй замкнутій вдачі молода дівчина найрадше виповідала це на сторінках щоденника. Це був передвісник її творів у часі, коли вона — хоч уже дещо писала — не вміла ще вбрати своїх переживань у літературну форму.

Родина

З деяких міркувань зараховуємо до цієї теми також її взаємини з родиною. Хоч це не були зустрічі, а постійне співжиття, родинне гніздо, в якому вона росла, то в деякій мірі й воно відбилося у щоденнику. Ольга була дбайливою дочкою і до родини дуже прив'язана. Тому

родинна атмосфера, дрібні й більші конфлікти сильно впливали на неї.

Вона обожала свою матір. В її автобіографії з 1921/22 р. вона присвятила матері багато місця. Її прямий характер, лагідна вдача, виховні здібності поклали свій відпечаток на родину. З усіх дітей, окрім найстаршого Степана — Ольга найбільше унаслідила її прикмет.

У щоденнику немає багато згадок про матір. Але в тих нечисленних пробивається турбота за здоров'я і самопочуття матері. У багатодітній родині при скрутному матеріяльному положенні її мати вкладала багато фізичних і психічних сил, щоб утримати побут на відповідному рівні. Вона, хоч мала лиш початкову освіту, розуміла тягу до знання своєї дочки. Це й було важливою підтримкою, що дозволяла Ользі поширювати свій світогляд.

Ось одна з нечисленних згадок про матір:

18. травня 1884.

Heut war ein so schöner Tag. Wir lachten, sprachen und unterhielten uns soviel miteinander Zosia [2], Gencia [3] und ich, bald wanderten wir im Garten umher, bald waren wir im Zimmer... und im Garten ist so schon, knapp unter dem Walde und als ich die liebe Mutter in den Garten treten sah, der schon Gottlob besser ist, da fühlte ich in diesem Augenblick deutlich, dass ich doch noch glucklich bin, weil ich eine Mutter habe und welch eine Mutter

(Сьогодні випав такий чудовий день! Ми сміялись, балакали, розважались досхочу — Зося [2], Ґенця [3] і я. То гуляли ми в саду, то знов верталась до кімнати... у садку так чудово, близько біля лісу, а коли я вгледіла мою любу матір, як вона вийшла в садок, слава Богу, їй уже покращало, то я виразно відчула в ту хвилину, що мені ще щастя всміхається, бо в мене є мати та ще й яка мати!)

Не таке було відношення Ольги до батька. По своїй вдачі твердий і суворий він не вмів знайти дороги до серця дочки. Хоч вона признавала йому багато прикмет, що в нього дійсно були, але в тих роках вона приписувала йому багато вини в труднощах своїх молодих літ. У матеріяльній скруті родини вся увага була спрямована на освіту синів. Це Ольга розуміла й підтримувала, але їй боліло серце за повну неувагу для її вимог. Та треба було захворіти батькові, коли в неї прокидалась турбота за нього.

22. березня 1886.

Ich weiss nicht, wozu ich geboren worden bin um zu leben, um überhaupt so einen Tag wie der heutige ist, zu erleben — aber ich glaube es wird nicht lange dauern, so nimmt es ein Ende...ich fürchte mich nicht vor dem Tode, heute in der Früh hat sich Julko [4] mit dem Vater verzankt... er ist übehaupt sehr grob, hat auch selber angefangen... Vater schhimpfte uns alle auf Mittag, sass gar nicht mit

uns beisammen — und sagte sich so zu sagen, von uns allen los. Mein Gott, als ob jemand von uns allen ausser J. schuld wäre.

(Не знаю, навіщо мене привели на світ, коли мені довелося пережити такий день, як сьогодні — але мені здається, що це не буде довго тривати, якийсь кінець мусить настати... я зовсім не боюся смерти... Сьогодні вранці Юлько [4] посварився з батьком... він взагалі дуже грубий та й сам зачіпався... Батько нас усіх вилаяв при обіді і не сів із нами їсти — так немов відрікся нас усіх! Господи, так якби хтось із нас, окрім Ю., завинив у чомусь?)

5. листопада 1885.

Meine grösste Sorge ist, dass der Vater von Tag zu Tag kränker ist, er ist fort auf Kommission und war leidend... Gott, ich glaube wir werden den Vater nicht lange in unserer Mitte haben... Gott bewahre uns vor diesem Unglück... während ich es schreibe, liegt vielleicht, Oleczko, Dein Vater auf der Bahre, da er so krank ist. O du edles Wesen, wie leid tut es mir um dich

(Найбільша моя журба та, що батько з дня на день занепадає. Виїхав на комісію і не почував себе добре... Боже, мені здається, що не проживе він довго між нами... Боже, охорони нас перед таким нещастям... коли це пишу, то може вже, Олечко, твій батько лежить на столі, бо такий був хворий! О, ти найдорожчий, як мені жаль тебе!)

Найменше у щоденнику згадок про брата Степана. Він пішов молодим юнаком до військової школи і в часі, що його щоденник описує, його вдома не було. Але взаємини між братом і сестрою були дружні, вони собі вдачею відповідали. Найкращий доказ, що Ольга призналась йому у своїх літературних спробах і дала їх йому прочитати. А про це знало лиш небагато людей.

25. вересня 1886.

Abends las er "Sie hat geheiratet" u. die "Vision", er war sehr aufgeregt und konnte lange nicht schlafen. In der Früh sagte er mir offen, wo ich Fehler machte u. was ich immer im Auge behalten möchte beim Schreiben, forderte mich zum Schreiben auf u. meinte, er werde eine der künftigen Novellen seinem Freunde Schweigert zur Beurteilung einsenden.

(Увечорі він прочитав "Вона вийшла заміж" і "Візію" і такий був схвильований, що не міг спати. Рано він отверто вказав мені на мої хиби і що я повинна мати на увазі при писанні. Заохочував мене до писання і заявив, що котрусь майбутню новелю перешле своєму приятелеві Швайґертові до оцінки).

Із рідні найбільше місця в щоденнику присвячено братові Максимові. А що взаємини між ними були гарні, то Ольга теж втаємничила його у своє писання. Максим у тому часі студіював право у

Чернівцях і в часі року його не було вдома. Він із своєї сторони звірявся Ользі про свої сердечні справи й вона навіть пособляла йому в дечому. У суперечках із батьком вона завжди підтримувала його сторону. У щоденнику є зреферoване його одруження — в якому вона розчарувалась, бо братова не припала їй до вподоби. Це зрештою не мало б значення, коли б не відбилось пізніше на становищі Ольги під час проживання родини в Димці.

18. грудня 1883, увечорі.

Ich habe doch niemanden, der mich so wahrhaft liebte wie Max. — Auch heute erhielt ich einen Brief von ihm, mir schwoll das Herz vor Freude und Stolz — ich hebe mir alle seine Briefe auf, obgleich er mich bittet, dass ich sie zerreissen möchte.

(У мене справді немає нікого, хто б мене так щиро любив, як Максим! І сьогодні прислав мені листа, серце в мене забилось із радости і гордощів — всі його листи переховую, хоть він мене просить, щоб я їх порвала).

30. березня 1885.

Gestern hat der Max an mich einem Brief geschrieben u. z. dass ich den Eltern mitteilen möge, dass er sich auf Ostern mit Anelli verloben möchte. Vater war gerührt und gedankenvoll, Mutter ebenso, Gencia and Julko schimpften auf Anelli und Max, ich sprach für beide... es hatte eben jeder seine Gedanken, gebe Gott, dass dieser Schritt von Max hernach nicht bereut werde — — jedenfalls hatte ich eine intelligentere Frau für Max sehen wollen, aber die Männer sind alle, alle so.

(Сьогодні Максим написав мені листа з тим, щоб я повідомила батьків, що він на Великдень хоче заручитися з Анелею. Батько був зворушений і призадумався, мати також. Ґенця і Юлько лаяли Анелю й Максима, а я заступилася за обоїх... У кожного була своя окрема думка, дай Боже, щоб Максим не пожалів цього свого кроку — у кожному разі я бажала б йому більш інтеліґентної жінки, але чоловіки всі такі).

Третій брат Юліян був зовсім відмінної вдачі. Непогамований і галасливий, легко попадав з родиною в конфлікт. Про нього є часті згадки в щоденнику, бо видно він більше перебував вдома, як інші брати. Про писання Ольги він нічого не знав, навпаки часто кепкував із її "жіночого питання", як тоді окреслювано жіночу еманципацію. Але Юліян був філологом і привозив додому філософічні книжки, що їх Ольга прочитувала. Він теж втаємничував Ольгу у свої закохання і вона не раз діяла в його користь. Хоч траплялося, що він її чимсь уразив і брат з сестрою гнівались на себе.

11 березня 1885.

Julko quält sich mit seiner Liebe zur Ola and lamentiert, dass sie ihn nicht haben werden wolle — er jammert laut, ich schweige still, manchmal drängt es sich mir wie ein Schrei bis zu den Lippen empor... und hier angelangt, verstummte plötzlich. Männer sagen, sie hätten mehr Ausdauer and Seelenkraft, als Frauen? Es ist schwieriger Ausdauer im Unglück, Leid etc. oder Ausdauer über einem Buche hocken zu können)

(Юлько переживає своє закохання в Олю й нарікає, що вона його напевне не схоче — голосно жаліється на те, а я мовчу. Часом жаль підходить мені до самого горла і мені хочеться заридати... але в устах моїх він нагло замовкне! Мужчини кажуть, що в них більше витривалости й душевної сили, як у жінок? Трудніше виявити витривалість у нещасті й горі і т. д. як подолати трудну книжку!)

4. квітня 1885.

Julko hat heute grossen Tag. Seine Hausarbeiten sind angenommen worden, aber wir sind böse miteinander — er hat mich sehr beleidigt — und so reden wir schon eine ganze Woche nicht — er sagte ich liess Max die Anellie heiraten um mir mit ihm nicht zu verderben, lachte mich aus, dass Storfer [5] mein Ideal ist usw., wie er darauf gekommen, kann ich mir nicht erklären — aber wehe dem, der mich an dieser wunden Stelle berührt, mein Herz ist eine sehr empfindliche Wunde —

(У Юлька сьогодні щасливий день! Його домашню працю прийняли (в університеті), але ми гніваємось — він мене дуже образив і так ми вже тиждень не говоримо з собою. Він сказав, що я сприяла одруженню Максима з Анелею, щоб собі з ними не зопсувати відносин. Кепкував з мене, що Шторфер — це мій ідеал і т. д. Як він довідався про те, не можу собі пояснити — але горе тому, хто торкнеться цього болючого місця. Моє серце це дуже, дуже вражлива рана...)

Інші члени родини — це сестра Євгенія і малі брати, Володимир і Олександер. І про них є згадки в щоденнику. Але більшого значення вони не мали. Сестра хворіла невилікувальною недугою й може тому була жовчної вдачі. Отже Ольга згадує час від часу її прикрі випади до неї, але пройнята співчуттям до нещасної істоти. У 1886 р. сестра вийшла заміж і пішла з хати, отже в щоденнику вже немає згадки про неї.

Малі брати згадані тут і там з нагоди якоїсь шкільної задачі, чи хвороби. Більшого вияву почувань до них намає. Але вже тоді мусіло закорінитися в Ольги майже материнське відношення до них, що проявлялося в пізніших роках.

ПОДРУГИ

Далеко ширше місце займають у щоденнику подруги молодих літ. У молодості потреба товариства ровесників дуже сильна і почуття дружби є необхідним складником її. Воно може причинитися до росту молодої одиниці, або завдати їй перших розчарувань.

У щоденнику згадані три подруги. Найбільше місця й уваги присвячено Софії Окуневській, пізнішій Морачевській. Видатне місце займає Августа Кохановська, пізніша малярка й дослідниця. Значно менше згадувана Ольга Устиянович, дочка Миколи Устияновича.

Приязнь із Софією Окуневською, названою у щоденнику Зосею, мала велике значення в житті Ольги Кобилянської. Окуневські були поступовою українською родиною народовецького напрямку, чого не можна сказати про Устияновичів із Сучави, з якими Кобилянські приятелювали. Окуневські були посвоячені з Озаркевичами, отже в них гостювали теж представники галицького громадського світу, як Наталія Кобринська і брати Озаркевичі. Тому в середовищі тієї родини, у взаєминах із Зосею, Ольга вперше почула про прямування українських народовців, про новинки української літератури. Тут уперше заохочувано її — увійти в український світ.

Але незалежно від того взаємини між обома молодими дівчатами були дуже складні. Вони відповідали собі віком і заінтересуваннями. Софія була, як і Ольга, незвичайно освічена. Вихована в родині Озаркевичів (вона рано втратила матір) перебувала підо впливом Наталії Кобринської. Одним із перших постулятів жіночого руху була жіноча освіта, спрямована на те, щоб дати жінці звання. Отже Софія постановила її осягнути. Вона вивчала вдома гімназійні предмети (дівочих гімназій тоді не було) і в 1885 р. здала матуру в акад. гімназії у Львові, як екстерністка. Пізніш виїхала на студії медицини до Цюріху в Швайцарії, бо в Австрії жінок до університетських студій не допускали. Це все відбилося частими згадками у щоденнику, бо відбувалося в тому часі.

Отже взаємини обох молодих дівчат були дуже тісні і багаті в думки та й почування. Вони відповідали собі освітою, літературними й музичними зацікавленнями. Обидві мріяли про якесь своє особливе призначення і змагали до нього. Ольга втаємничила Зосю у своє писання і знайшла в неї повне зрозуміння. Зося спрямувала увагу Ольги на українську літературу і відкрила їй дорогу туди через Наталію Кобринську.

Але ці взаємини не проходили гладко і гармонійно. Найперше — Зося і Ольга були виховані в іншому світі (др. А. Окуневський, батько Зосі, замешкав у Кімполюнґу у 1881 р.) Хоча молодь швидко зживається і знаходить спільну мову, проте в життєвій настанові однієї і другої були суттєві різниці. По друге — Софія перебувала в Кімполюнґу лиш

переходово, а виїхавши — поринала у той свій відмінний світ і забувала про свою далеку самітню подругу. По третє — писання Ольги не знайшли прихильної уваги в українських літературних кругах, а що Софія про те довідувалась і передавала Ользі, то це мимоволі викликувало нехіть до цілої родини Озаркевичів, а в тому й Зосі. А може була ще й четверта підсвідома причина. Свою мрію — осягнути вищу освіту — Софія могла здійснити. Про таке Ольга й мріяти не могла, хоч змагання до того часто пробивалося у щоденнику. Але заповітна мрія Ольги — література — також не здійснювалась. Занадто далеко стояла вона від усяких можливостей друку. І тому не є виключене, що почуття гіркости й розчарування подругою, що пробивається у щоденнику, має й такий корінь.

18. травня 1884.

Sie fährt in die Welt um zu lernen und abermals bin ich die bleibt, aber ich bin glücklich solange ich bei den Eltern bin,das kann ich auch sagen, lange hatte ich nicht einen so friedlichen Tag wie heute. Abends trieben wir noch schreckliche Dummheiten mit Zosia, lachten, dass uns Tränen über die Wangen rannen und als wir uns endlich gute Nacht wünschten, da hüpften wir im Hofe komisch umher und endlich trommelten wir uns gute Nacht in die Fensterscheiben zu.

(Вона їде у світ, щоб учитись, а я знов залишаюсь на місці. Але мені щастить, поки ще можу бути при батьках. Ще можу сказати, що давно вже не було в мене такого погідного дня, як сьогодні. Увечорі ми ще з Зосею виправляли всякі дурниці, реготались до сліз, а коли вже сказали собі надобраніч, то підскакували кумедно на подвір'ї і вкінці вибубнили собі надобраніч у віконні шиби).

19. травня увечорі.

Ich bin sehr ernst gestimmt in diesem Moment, noch war ich heut, bei Zosia, dann begleitete sie mich, wir sprachen so wenig von uns... alles, alles, was wir uns sagen wollten, fand immer wieder dieselben Worte, "schreibe mir" und wir küssten uns herzlich und hielten uns fest an den Händen, so fest, fest — Leb wohl, leb wohl.

(Я сама не своя в цю хвилину, ще сьогодні була я в Зосі, а потім вона мене провела, мало ми говорили про себе... все, все, що ми хотіли собі сказати, закінчувалось тими словами "пиши мені" і ми сердечно поцілувались і міцно держалися за руки, так дуже міцно — прощавай, прощавай!).

29. грудня 1884.

O — über sie alle... und Zosia hat aus purer Freundschaft an mich noch keine einzige Silbe geschrieben — nun was, sie wird für mich wenig Zeit haben — aber für die göttliche Natalcia [6] — übrigens

mögen sie alle fur mich tot sein, ich kann ihnen ohnedies nichts anderes entgegenbringen als — Hass.

(О — нехай їм... і Зося з великої приязні досі ні словечка мені не написала — ну, що ж, у неї буде мало часу для мене — але для божеської Натальці [6] — зрештою, для мене можуть вони всі повмирати, я й так нічого іншого для них не відчуваю, як — ненависть).

Взаємини Ольги з Августиною Кохановською мали зовсім інший характер. Августина, або як її скорочено звали — Ґуста — була на 5 років молодша від Ольги. У молодому віці ця різниця має велике значення. Проте в них було багато спільного. Кохановські були польського походження, що вже затерлося на Буковині підо впливом німецького середовища, і там — подібно, як у Кобилянських — більш говорилося вдома по-німецьки. Ґуста теж осягнула лиш невелику шкільну освіту, але пильно старалась надолужити її читанням. У неї був виразний хист до малярства і це також вирізняло її з загального гурту молодих дівчат у містечку.

Ольга звернула увагу на талановиту молоду дівчину. Своєю освітою, своїм гнучким розумом і мистецькою настановою Ольга її до себе притягнула. Ґуста прив'язалась до Ольги вдячним почуттям молоденької істоти. Тому згадки про Ґусту в щоденнику пройняті увагою і любов'ю. І коли родина Кохановських у 1885 р. перенеслася до Чернівців, Ольга відчула цей відїзд, як велику втрату.

15. липня 1885.

Der Kochanowski geht als Regierungsrat nach Cz., mir ist nur um Gustinka, dieses liebliche, reine, süsse Wesen leid, o, wie um vieles war sie mir besser, als ich ihr... und doch war ich nur eifersüchtig auf sie... manchmal bin ich ein Teufel. Aber ich drücke sie fest, fest ans Herz im Geiste nein, solch einen Engel wie sie, finde ich nicht...

(Кохановський перенесений до Чернівців на становище радника. Мені тільки жаль Ґустінки, тієї чарівної, чистої, милої істоти. О, наскільки краще вона відносилася до мене, як я до неї! А все ж не раз я її ревнувала... часами є щось чортівського в мені! Але я міцно, міцно пригортаю її в дусі... ні, такого ангела, як вона, я вже не знайду...

Про взаємини з Ольгою Устиянович знаходимо в щоденнику найменше. Їх знайомство походить із того часу, коли Кобилянські жили в Ґурагуморі. О. Микола Устиянович був парохом у Сучаві, отже родина Кобилянських належала до його парохії. Молоді дівчата стрічалися лиш вряди-годи і в щоденнику немає згадки, що їх лучили б якінебудь спільні зацікавлення. Та всеж є один спільний момент — українське походження. Це проявилось виразно тоді, коли Ольга дістала вістку

про те, що в Станиславові заходом Наталії Кобринської мало заснуватися жіноче товариство.

5. грудня 1884.

Gestern las ich im "Dilo", dass Natalcia und andere drei Frauen einen Verein gegründet haben. Am 8. d. M. werden oder sollen alle guten Patriotinnen Rutheninnen nach Stanislau zusammenkommen, dort werden Beratungen. Vorlesungen etc. gehalten werden. Die Statuten des Vereins habe ich gelesen, dieselben sind ziemlich leer. Ich war anfangs sehr begeistert, schrieb an Ola einen Brief und wollte, dass wir beide einen Glückwunsch auf den 8 d. M. an diesen Verein absenden. Heute bin ich abgekühlt — und rief es ab.

(Вчора прочитала я в "Ділі", що Натальця й інші три жінки оснували товариство. Дня 8 ц. м. з'їдуться всі добрі русинки-патріотки у Станиславові й там відбудуться наради й відчити. Статут товариства я прочитала, але він не промовив до мене. Спочатку я була захоплена, написала Олі листа, щоб ми обидві вислали туди побажання на 8 ц. м. Сьогодні я охолола й відкликала це).

Впрочім дівчата листувались і відвідували себе. У щоденнику є згадка, що Ольга провела два тижні у подруги в Сучаві, але без ближчого пояснення. Потім у 1886 р. брат Олі, о. Іван Устиянович, встановлений був священником у Кімполюнґу і його сестра мала причину частіше бувати тут. Але, як сказано, глибшого відгуку цієї приязні у щоденнику не знаходимо.

ІНШІ ЛЮДИ

У "щоденнику почуттів" мусіли відбитись не лиш взаємини з родиною і подругами, але й відношення до інших людей, предусім мужчин. У молодої дівчини це природне і зрозуміле. Дуже велика частина записів присвячена тому. Жива уява й емоційна вражливість сприяли цим зацікавленням. У щоденнику це приймало різні форми. Не раз було простим зреферуванням зустрічі з новою людиною. А не раз було глибшим зацікавленням завдяки тим чи іншим прикметам зустрічного. А могло й викликати глибше почування і таке зустрічаємо у щоденнику.

З усіх накреслених у щоденнику чоловічих постатей подамо три, вибираючи по одному зі згаданих катеґорій.

Дня 11. квітня 1885. записує Ольга у щоденнику, що їх родину відвідали два брати зі Шлезька. Вони ремісники — строїтелі фортепіянів.

11 квітня 1885... пізно по полудні.

Es waren 2 Tage vor Ostern, da kamen zwei junge Schlesier zu uns, zwei Brüder, und zwar ein Blinder, der Ältere stimmte Klaviere, der jüngere, sehende, richtete sie... beide blond, klein, mit ehrlichen Zügen, echten deutschen Redeweisen — sie arbeiteten bei uns durch fast drei Tage — Abends tranken sie Tee... und erzählten verschiedenes... wie fremdartig sie beide waren, der jüngere welcher edle Charakter... welche Aufopferung für den armen blinden Bruder — ich sehe ihn noch mit welcher Liebe seine ehrlichen deutschen Augen am Antlitz des Unglücklichen hingen, es waren so schöne Augen und Stirn — so voller Charakterfestigkeit und voller Entschlossenheit... das dichte blonde Haar fiel wellenartig über die schöne gefaltete Stirn.

(Два дні перед Великоднем завітали до нас два молоді хлопці зі Шлезька, брати, один із них був сліпий. Старший настроював фортепіяни, молодший, видющий, направляв їх... обидва русяві, малого росту, чесного вигляду, із справжньою німецькою мовою — вони працювали в нас майже три дні. Увечорі пили з нами чай... і оповідали різне... які вони були незвичайні, а в молодшого така шляхетна вдача... така посвята для бідного сліпого брата — бачу в думці, з якою любов'ю його чесний німецький погляд звертається в бік нещасного, у нього такі гарні очі й чоло — з них промінює міцний характер і рішучість... густе русяве волосся спливало хвилями на зморщене чоло).

Записів є кілька в міру того, як розвивалась робота і продовжувались зустрічі. Як бачимо — Ольгу вразила посвята молодшого для брата-каліки. Але й не проминула вона його зовнішности, що притягала. Взагалі в її відношенні до мужчин завважується ця риса — Ольга звертає увагу на чоловічу красу. Її естетичний змисл вимагав цього удосконалення.

З-поміж постатей, що перелетно зацікавили Ольгу, був один місцевий молодий чоловік на прізвище Козуб. Він був поштовим урядовцем і брав участь у товариських розвагах містечка. До них належав драматичний гурток, що існував при касині. Ольга грала разом із ним в одній німецькій п'єсі (у щоденнику не названо її) й це мимоволі зблизило їх. Зимовою порою місцева молодь бігала на ковзах і там теж була нагода зустрітись і розмовляти.

20. грудня 1883.

Fast möchte ich heute das abrufen, was ich gestern geschrieben — vom Kozub — er vermeidet eigensinnig mich anzusehen... aber mit einer Beharrlichkeit die mich in grösste Ungeduld versetzt —nur wenn er mir die Liebeserklärung macht... ich auf der Bühne bin, und er von mir spricht da errötet er tief... und seine Augen gleichen zwei

Fakelchen... warum sieht er mich nicht an wenn er hereinkommt und wenn ich fortgeh. Wenn wir nur schon auseinandergehn, — draussen ruft er "Gute Nacht" und ich antworte. Ich bin in ihm nicht verliebt, aber jetzt schäme ich mich auch, dass ich mir einbilde, er wäre es. Er ist sehr eingebildet, schrecklich — solch ein Geck.

(Майже хотіла б я відкликати те, що я вчора написала про Козуба, він вперто старається не зустрічатись поглядом зо мною... з такою послідовністю, що аж нетерплячка мене бере — лиш коли він мені освідчується... а я на сцені і він про мене говорить, тоді дуже червоніє... а очі в нього сяють... чому ж він не дивиться на мене, коли входить, чи коли я входжу! А коли вже розходимося, — він уже надворі бажає "Доброї ночі" і я відповідаю. Я в нього зовсім не закохана, але тепер мені соромно, що я уроїла собі, начебто він був у мене закоханий. Він дуже зарозумілий, страшенне — такий).

Хоч цей молодий чоловік зацікавив Ольгу, але поза звичними товариськими взаєминами їх більш нічого не в'язало, Це було коротке знайомство, бо Козуба перенесено до Кіцманя. Впродовж їх зустрічей Ольгу цікавить більше — яке вона залишає враження, чи він підлягає її чарові. Таких і подібних зустрічей із молодими людьми у щоденнику є більше.

Нарешті приходимо до зустрічі, що мала повне значення в житті Ольги. Це було її молодече кохання до Євгена Озаркевича, брата Наталії Кобринської.

Євгена пізнала Ольга мабуть улітку 1883 р., коли він гостював у свого вуйка д-ра Атанаса Окуневського. Вже тоді цей столичний студент запав Ользі в душу, тим більше, що при від'їзді взяв собі з альбому Зосі світлину Ольги, начебто для Наталії Кобринської. А влітку 1884 р. він знов приїхав. П'ять тижнів пробув тоді в Кімполюнґу і цей короткий час зблизив до себе молодих людей.

Молоде товариство влаштовувало спільні прогульки в гори, до сусідньої місцевости Ватри Молдавиці, брало участь у забавах. А коли не було спеціяльної нагоди, тоді ввечорі ходили на прохід в околиці містечка. Літньою порою бували в Кімполюнґу студенти. Тоді молодь дискутувала на різні теми, обговорювала появи з літератури. Євген міг похвалитися своїм знанням сучасних суспільних і літературних течій, що його привіз із віденської "Січі" Не раз дискусія сходила на політичні теми і тоді він ознайомлював присутніх із змаганнями українців у Галичині, а зокрема з постаттю Івана Франка, що його українська молодь боготворила.

Поява молодого студента "з великого світу", його поступові

погляди і вміння оборонити їх залишили глибоке враження в молодої дівчини. Він теж був зацікавлений нею, чого доказом були його часті розмови з нею, увага, приділювана їй при зустрічах, а врешті запис в її альбомі. Він зацитував у ньому уступ із популярного тоді роману німецького письменника Шпільгаґена.

"Ich habe in meinem Leben sehr, sehr wenige Menschen gefunden, die das ganz entschiedene Streben hatten sich über den gewöhnlichen Tross, der sich auf der breiten Heeresstrasse einhertreibt, zu erheben. Diese wenigen Menschen sind mir immer ein Trost und ein Sporn gewesen, wenn die Trägheit und Dummheit der grossen Herde mich zur Verzweiflung brachte. Du gehörst zu diesen wenigen Menschen"

Spielhagen "In Reih und Glied"

Kimpolung, am 23. Sept. 1884;. Eugen Ozarkiewicz

(Дуже мало довелось мені зустріти в житті людей, що твердо змагали до того, щоб піднятися понад звичну товпу, яка пливе битим шляхом. Ці нечисленні постаті були для мене завжди підтримкою і заохотою тоді, коли лінь і глупота великої юрби мене доводили до розпуки. Ти належиш до тих нечисленних людей).

Spielhagen "In Reih und Glied" Кімполюнґ, 23. вересня 1884.

Євген Озаркевич

Та й не тільки те. Заінтересування Євгена Ольгою мусіли замітити й інші, бо в щоденнику записана вже по від'їзді Євгена розмова з Зосею на цю тему. Зося висловила своє переконання, що Євген одружиться з Ольгою.

Цей п'ятитижневий час зустрічей і розмов потряс Ольгою до глибини. Окрім почування до цього замітного молодого чоловіка (Євген Озаркевич був також гарний на вроду) він відкрив їй погляд на зовсім інший світ і то український світ. Його оповідання про національну боротьбу в Галичині й атмосферу в "Січі" у Відні доповнили й поширили те, що вона досі чула від Зосі і схоплювала тут і там з української преси. Сама вона пише в одному з частих записів того літа, що "він мене багато навчив"

Але цей 5-тижневий роман закінчився трагічно. Євген повернувся у батьківський дім у Болехові, а потім до Відня і не дав знаку життя про себе. Книжки, що їх обіцяв прислати, ніколи не прийшли, а й сам він ніколи більше не появився у Кімполюнґу. А розбурхана уява Ольги й емоційне наснаження її почувань від того важко терпіли. Вона залишилась сама у містечку, бо навіть Зося виїхала, щоб здавати матуру, а потім розпочати студії.

Це було для Ольги великим і глибоким розчаруванням. Ним

заповнені сторінки щоденника на переломі 1884 і 1885 рр. і багато з них є заповнені розпачем зболілої дівочої душі.

ТВОРЧІСТЬ

Зазначуємо, що це не був щоденник творчости О. Кобилянської. В ньому дуже зрідка згадується про її писання. Щоправда, вже на самому початку є згадка про те, що брат Максим прочитав її новелі і дуже гарно висловився про них. Тут і там розписані згадки про її тодішню творчість. Наприклад 21. квітня 1884 р. згадано, що Євген Озаркевич привіз її новелі з Відня і передав їх Наталії Кобринській, а 5. серпня вона згадує, що напише новелю підо впливом німецької письменниці Марліт. Але згадки про проблематику її писань, про постаті, що їх хоче втілити в них — зовсім немає. Мабуть не для того існував щоденник. Одного разу тільки, під якимсь враженням молодій авторці щоденника хотілося передати літературний образок. Це було 10. жовтня 1884 р. Вона подає такий вступ:

> "Mutter ruft schon zum Nachtmahl... und ich habe gerade jetzt eine poesievolle Idee, ich fürchte bis ich aufesse, fliegt sie fort. Plötzlich fällt mir was ein, ich schreibe es nieder"
>
> (Мати кличе мене до вечері, а я в мене саме зродилася поетична ідея, боюсь, що коли повечеряю, вона пропаде. Нагло воно прийшло й ось списую це).

Слідує нарис "Два пташатка", опис події, напевне заобсервованої в саду. Це сентиментальна картина першого вилету пташати, волового очка, й переживань його матері. Описано просто, гарним стилем, з добрим відчуттям природи і її законів. Завдяки цьому записові в щоденнику цей ранній твір зберігся. Наскільки відомо письменниця його пізніше не використала.

Та все ж таки з тих скупих записів виходить, що Ольга вже в тому часі писала, передавала написане до оцінки, старалася знайти можливість друку. Дня 5. січня 1884. брат Максим пише, що передав її новелі до прочитання Крамерові [7] і цей із великоою охотою взявся дати їм свою оцінку. Про передання новель до Відня (мабуть О. Терлецькому на пораду Наталії Кобринської) вже була згадка. Ольга згадує 6. квітня 1884 р., що це перша її робота. Дня 30. серпня 1884. є вже оцінка Крамера. Він є тієї думки, що річ добра і в авторки є дані на письменницю, він ще трохи виправить новелю, на його думку, її німецька мова недостатня й видно, що вона слов'янка. Ольга вдоволена такою оцінкою, бо коли Крамер каже, що це добре, то вона вже рада тому.

Зовсім іншу оцінку дістала Ольга з українського літературного середовища. Про це докладніше писала я в своєму есею "Історія однієї приязні" (Наше Життя, ч. 9 1973), а тут лиш згадаю коротко, що новеля, післана до Відня, зазнала нищівної критики з боку Остапа Терлецького. Невідомо, чому Н. Кобринська тут не сказала свого слова. Найбільш заболіло молоду Ольгу те, що ніхто з українців їй нічого в тій справі не написав чи не вияснив. А дійшло воно до неї побічною дорогою. Зося Окуневська, її подруга, яка перебувала на вакаціях у Болехові, почула цю оцінку від своєї кузинки і предала її "під секретом" сестрі Ольги Євгенії. А що взаємини між обома сестрами не були найкращі, то ця форма передачі Ольгу сильно вразила. До цього вона часто повертається у своєму щоденнику. Останній запис виривається в неї болючим стогоном:

> 10. жовтня 1884.
>
> "Наталочко, Наталочко — чому я тебе ненавиджу? Ах! Як я тебе ненавиджу — а відколи я твою новелю читала то шче гірше — тому шчо ти мене скривдила! Чому ти не сказала Терлецькому, шчо то моя перша робота? Чому її навіть до кінця не хтіла прочитати? Для того, бо Терлецький зганив — а ти ся встидала дальше тим займати —... гарно, уже й забула! А ти не знала, як мені в души виглядало — з яким довірям — з яким чувством я мою першу роботу тобі дала... ви мене висміяли... я ані словечка від вас не дістала... то була критика — то мало мене поучити, на котру дорогу я мала вступити?" (Запис українською мовою).

Це справді різкий контраст, коли порівняти, які відповіді привозили їй брати з німецького середовища.

У цілому записів про її творчість є біля 40. Це лиш мимолетні речення, в яких немає багато згадок про те, що вона пише, чи задумує писати. Але з тих скупих речень вже можна догадуватись про спонуки до писання, перерви чи труднощі в роботі.

ПРИМІТКИ

1. Власько — один із молодших братів.
2. Зося — Софія Окуневська.
3. Ґенця сестра Ольги, Євгенія.
4. Юлько — молодший брат Ольги, Юліян.
5. Шторфер — мешканець Кімполюнґу, що ним Ольга була зацікавлена.
6. Натальця — так називали дівчата між собою Наталію Кобринську.
7. Крамер — знайомий Максима Кобилянського.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ольга Кобилянська, Твори в 5 томах, Київ, 1963.
2. Щоденник Ольги Кобилянської, рукопис.

Микола Вацик

ЛИСТУВАННЯ ІВАНА ФРАНКА З ВАТРОСЛАВОМ ЯҐІЧЕМ

Листування Івана Франка з Ватрославом Яґічем датується роком 1900-им, хоч їхнє знайомство почалося в 1890-му році, коли Франко поїхав до Відня, щоб особисто стрінутися з Яґічем і порадитися з ним у справі закінчення своїх студій.

Темою докторської дисертації, над якою Франко працював, була діяльність Івана Вишенського. Правдоподібно ця тема не припала до смаку Яґічеві.

Франко предложив її Львівському університетові в грудні 1890-го року. Однак там не допустили його до докторських іспитів, бо він не зарахував останнього семестру. Безуспішно старався Франко про дозвіл на додатковий впис в університет. Його просьбі відмовлено без подання причин.

Після того Франко поїхав до Чернівець на Буковині, і там в університеті закінчив восьмий семестр і дістав абсолюторію.

У вересні 1892-го року Франко поїхав до Відня і там вписався на дев'ятий семестр славістики.

Професором і головою славістичного семінара у Віденському університеті був Ватрослав Яґіч.

Про Франкові студії у Відні під час академічного року 1892/3 Яґіч звітував ц. к. міністерству культу і освіти м. і. таке: "29-го листопада 1892-ого року студент філософії Франко виголосив свій реферат про літературну історію далеко і широко відомого твору 'Варлаам і Йоасаф'. Ще читав Франко 8-ого лютого 1893-ого року малий реферат про 'Леґенду про Магомеда серед слов'ян' " Кінчаючи свій звіт, Яґіч запропонував наділити Франка стипендією, що її у висоті 30 ґульденів Намісництво Долішньої Австрії виплатило поетові 5-ого квітня 1893-ого року. [1]

Цей реферат про "Варлаама і Йоасафа", що його Франко читав у славістичному семінарі 29-ого листопада 1892-ого року, послужив ядром

його докторської дисертації під поширеним титулом "Варлаам і Йоасаф, старохристиянський духовний роман і его літературна історія"

Після зложення докторських іспитів Франкові урочисто надано ступень доктора філософії 1-ого липня 1893-ого року.

Не зважаючи на всі труднощі і переслідування, що їх Франко зазнав за панування цісаря Франца Фосифа І. як соціяліст і українець на переважно польському консервативному університеті у Львові, все ж таки йому вдалося під керівництвом проф. д-ра Ватрослава Яґіча "здійснити свою від давна леліяну мрію" здобуттям титулу доктора у найкращому навчальному осередку славістики.

Німецькомовний рукопис дисертації Франка, на жаль, не зберігся. Є його український переклад, друкований у ЗНТШ, тт. VIII, X, XVIII, XX і окремо у Львові 1897-ого року.

"Curriculum vitae" Франка з 18-ого травня 1893-ого року, що заховалося в університетській бібліотеці у Відні, опублікував д-р Витрзенс у своїй надзвичайно цінній праці "Iwan Franko als Student und Doktor der Wiener Universität" у "Wiener slavistisches Jahrbuch", Bd. VIII, Graz-Köln, 1960. Воно є одним із дуже цінних джерел інформації про життя і літературну та наукову діяльність Франка до 18-ого травня 1893-ого року.

Вісімнадцять листів Франка до Яґіча німецькою мовою, збережених в університетській бібліотеці в Заґребі, Юґославія, мають теж неабияку наукову вартість. Вони бо є одним з важливих джерел інформації про інтерес до науки у Франка на ширшому форумі европейського славістичношо життя за період від 1900 до 1916-ого року. Вони виявляють його погляди в справі вузлових питань староцерковнослов'янської літератури. Крім того, вони відзеркалюють щирі відносини між учителем та учнем. Вони є приємною і важливою галуззю літератури. Їх опублікував Маріян Якубєц у своїй праці "Iwan Franko i Vatroslav Jagič" у "Slavia Orientalis", річник VIII, No. 2-3, Варшава, 1959.

У цій статті їх змісти подано дуже скорочено, і то не всіх, з огляду на брак місця.

Дев'ятнадцять листів Яґіча до Франка, що знаходяться в архіві Франка в Інституті літератури ім. Т. Шевченка при Академії Наук УРСР в Києві, досі не опубліковано. Якубєц пише у підтекстовій примітці, що він мав доступ "до фотокопій тих листів"

Зі всіх своїх титулів Яґіч найбільше любив титул Hofrat, тобто радник цісарського двора. Франко, знаючи це, починав кожного листа цим титулом.

Перший лист Франка до Яґіча з 23-ого червня 1900-ого року починається зверненням: "Високоповажаний Пане Раднику" — (Hochverehrter Herr Hofrat). В ньому Франко повідомляє Яґіча про висилку своеї статті в справі складного тексту пісні "Bogurodzica" для "Archiv-y für slavische Philologie", на сторінках якого велася дискусія

щодо найстаршого польського тексту. Лист закінчив Франко словами: "Остаю з повним поважанням, Вам вдячний учень, д-р Іван Франко"

На думку Якубца,перше речення цього листа вказувало б, що це не був перший лист. Але як довго не дійдуть до публічного відома Франкові листи до Яґіча з ранішими датами, нам не остається нічого іншого, як "умовно прийняти його за перший", писав Якубєц.

У другому листі з 26-ого червня 1904-ого року Франко дякує Яґічеві за випозичення йому праці Ґолубінського (не подаючи її титулу) і повідомляє його про її зворот бандеролею. Зараз же пише, що у своїй праці про відшукання і перенесення мощів папи Климентія дійшов до важливих висновків у справі дальших дослідів Кирило-Методіївського питання:

I) Леґенда про відшукання мощів Климентія через розкопи в Корсуні походить з першої половини дев'ятого сторіччя, отже пів сторіччя перед місійною подорожжю Константина-Кирила до Хазар. Ім'я автора цих розкопок і леґенди не можна з певністю устійнити. Правдоподібно був ним Корсунський митрополит Юрій. Константин не мав нічого спільного з цим відшуканням. [2]

2) Житіє (vita) Методія є старше і певніше від Панонських леґенд. Житіє Константина-Кирила є пізнішого походження, іншого автора як житіє Методія, є компіляцією доброї традиції, барвистого літературного матеріялу і тенденційне.

"Бажали б Ви, Високоповажаний Пане Раднику, переглянути текст моєї праці і помістити її в Archiv f. sl. Phil., радо пішлю Вам досі друковані аркуші, щоб цю справу поставити на ширший форум, бо Записки НТШ, де вона друкується як розділ X, славісти мало читають"

У зв'язку зі своєю розвідкою про леґенду св. Климентія, третього папу, апостольського мужа, автора першого листа до Коринтян, що помер на вигнанні у Херсонесі на Криму при кінці I-ого сторіччя н. ери за Траяна, Франко старався збудити інтерес до України у міжнародних колах славістів.

Політичні і військові взаємини Кубанщини (аорси) і Криму з Римом за Клявдія та України (Язиґи з Сарматії) з сербами, що мешкали над середньою Лабою, частина яких з королем Ванієм перейшла у римські провінції на Балкан у висліді домашньої революції, засвідчені історією на років п'ятдесят перед смертю папи Климентія I. Їх барвисто описав Публій Корнелій Тацит у своїх анналах, кн. XII, ч. 15-20 і ч. 29-30, та у своїй історії, кн. II, ч. 5, за Веспазіяна.[3]

У листі з II-ого вересня 1904-ого року Франко повідомляв Яґіча про свою двотижневу наукову екскурсію на Бойківщині. Цей лист є ще цікавий і тим, що Франко дав у ньому відповідь Яґічеві на його запит у справі дати написання італійської леґенди про св. Климентія. На думку Франка, вона могла виникнути з мішаних старших латинських і слов'янських елементів,

бо на фресках церкви св. Климентія у Римі, пожар якої датується роком 1084-им, відображено обох слов'янських учителів, як вони саме приносять мощі св. Климентія в Рим. Маляр, що малював ті фрески, мабуть знав італійську леґенду. Франко висловив здогад, що фрески можуть бути рештками, залишеними з пожару. На його думку, твір Johannes Sevila про Климентія, що має находитися серед рукописів у Монте Кассіно, міг би бути ключем до розв'язки загадки.

Крім того Франко писав, що він закінчив переклад статті проф. Грушевського і вислав її Яґічеві попереднього дня.

Яґіч був головним редактором наукового журналу "Archiv für slavische Philologie und Altertumskunde" Після цього листа наступила понад однорічна перерва в їх листуванні. Революційні події в Росії захопили увагу Франка. В січні 1905-ого року він почав писати свою поему "Мойсей"

В політичних і академічних колах Петербурґа (Ленінграду) і Відня ім'я Франка викликало глибоку турботу. Питання незалежности України стало гостро актуальне. Франко, на їх думку, мав усі кваліфікації стати разом з Михайлом Грушевським у проводі незалежної України. Довелось Яґічеві втихомирювати своїх занепокоєних друзів у Петербурзі запевненням своєї пасивности щодо ідеї української незалежности, репрезентованої Франком.

На цю справу ярке світло кидає лист Яґіча до А. Шахматова з 9-ого лютого 1905-ого року.

Із змісту цього листа виходить, що це могла бути відповідь Шахматову на його запит щодо становища Яґіча в справі політичної діяльности Франка під час революції та позиції самого Яґіча в справі незалежности України. Бо коли революційні події в Росії прибрали на силі, Яґіч у цьому листі писав: "Щодо української мови будьте ліберальні. Нехай простий нарід учиться у своїй рідній мові, нехай література і мистецтво свобідно розвиваються, але не забувайте державних інтересів. Майте на оці Німеччину, Францію й Анґлію.

Я погоджуюся з думками нашого Грушевського і Франка, як довго вони стоять на ґрунті науки і просвіти. Але створити незалежну Україну, — в тому я не бажаю піддержувати їх.

В осені у нас був молодий білорус, який також мріє про самостійність Білоруси." [4]

Чи Франко знав про Яґічевого листа і його зміст з 8-ого лютого до Шахматова — невідомо. Його лист з 29-ого вересня 1905-ого року до свого улюбленого учителя, писаний у незміненому тоні. Як і раніше, Франко порушував у нім справу житія Константина. Тільки на початку листа він просив Яґіча вибачити йому за припізнення приготування статтей для Archiv f. sl. Phil.

При нагоді варто згадати, що Арістотель говорив, що винагорода за наємну працю псує чистоту суверенного способу мислення і судження. Обидва академіки жили з винагороди за наємну працю.

На цьому місці варто пригадати, що Австрійський цісар Франц Йосиф І. ніколи не міг визбутися почуття вдячности для царського двора у Петрограді за уділення йому мілітарної допомоги в здушенні мадярської революції в 1848-ому році.

Може здаватися, що слово цісар, ужите у цій статті, вживалося лише на українських землях під Австрією. Ні! Воно вживалося в українській (руській) літературі ще за княжих часів, хоч у словнику Б. Грінченка не згадується про це. В Київському Літописі під роком 6630 (1122) написано: "Ведена бысть Мьстиславна (внучка Володомира Мономаха й анґлійської королівни Ґіди) въ Грькы за цѣсарь" [5]

Отже слово "цісарь" давно вже здобуло собі право горожанства в українській літературній мові.

Як писав Якубєц, Яґіч звернувся з просьбою до Франка написати для нього коротку характеристику письменниці Ольги Кобилянської для надання їй стипендії. Шостий лист Франка до Яґіча з 8-ого листопада 1905-ого року є саме тією характеристикою письменниці. В ньому Франко дав Кобилянській високу оцінку за її найвидатніший твір "Земля", де вона, на його думку, виказала найкраще якості свого таланту.

"Поминаючи літературні і мовні вартості, повість 'Земля' як образ життя нашого народу в часі теперішньої кризи матиме тривале значення," — писав Франко Яґічеві.

25-ого грудня 1906-ого року Яґіч вислав Франкові побажання з нагоди 50-річчя з дня його народин. У листі Яґіч писав: "Вельмишановний Приятелю! Багато Ви зробили для свого народу і для науки славістики. Зарахуйте і мене, прошу, до гурта Ваших поклонників."[6]

Лист з 27-го грудня 1907-ого року кидає жмуток яркого світла на приязні відносини обидвох учених. В цьому листі Франко писав: "Вибачте мені, Найдобріші, що я дозволю собі Вас запитати. Перед роками у Відні я десь чув (може від службовця цісарської бібліотеки), що т. зв. Ковельська Paläa (No. Slav. 9) в цій бібліотеці належить до тих рукописів, що їх украв (stahl) монах з Афону, тікаючи з монастиря і уряд купив їх. Де міг би я найти ближчі подробиці про це?"

Після цього листа наступила довша перерва. Франко поважно захворів, його руки були спаралізовані.

Дев'ятий лист з 25-ого листопада 1910-ого року, як і наступні, писаний чужою рукою. Вони є дуже цікаві. В них Франко знову повернувся до проблем, зв'язаних з літературою староцерковнослов'янською і староукраїнською.

В листі з 8-ого лютого 1913-ого року Франко повідомляв Яґіча про віднайдення в бібліотеці Перемиської Капітули "Сборника царя

Симеона", який мовно і річево відрізнявся від "Збірника князя Святослава" з 1073-ого року.

Франків лист з 27-ого квітня 1913-ого року є дуже характеристичний щодо виявлення певних індивідуальних рис характеру поета. Він писав його на Великдень за старим стилем. Він звернувся до Яґіча зі словами "Христос Воскресе" і зараз же почав розповідати йому про родинне нещастя. Його найстарший син Андрій, що попереднього року закінчив клясичну філологію в університеті, раптом помер у спазмах у страстному тижні.

"З ним я втратив не лише найвірнішу обслугу в моїй безвладності рук, але й інтеліґентного і науково вишколеного писаря."

Здушивши сильне почуття батьківського болю у своєму серці, зараз же зі спокоєм, гідним Сократа, Франко перейшов до іншої теми. Він продовжував: "Проте, сподіюся, що це не буде особливою перешкодою для моеї наукової праці."

Дальше, він писав, що йому вдалося найти нотатку з життя Лева, батька обох апостолів слов'ян, в одній візантійській хроніці. Врешті він просив Яґіча дати йому вістку про "Confessio Constantini".

18-ий лист Франка з 14-ого серпня 1915-ого року був останній. В ньому Франко висловив щире поздоровлення після жахливого часу. Зима послабила його фізичні сили, але, дякувати Богу, його духові сили не потерпіли. Російська окупація не оставила на ньому помітних слідів. В тім часі він вислав дві праці російською мовою до "Известия отделения русского языка и словесности". Перша — старо-українські літописи, друга — полуднево-українські історичні народні пісні. Він переклав їх російською мовою і післав їх за спонукою проф. Жмурла до Петербурзької Академії на конкурс нагороди ім. А. Котляревського.

Опісля Франко писав, що його друга розвідка "Прогласие" появилася в Archiv f. sl. Phil. і просив Яґіча про окрему відбитку. Він мав третю найцікавішу розвідку про письмо Константина п. н. "Написание о правой вере" і просив Яґіча повідомити його, коли найпізніше рукопис має бути готовий.

Доля не судила Франкові побачити своєї найцікавішої розвідки в Archiv f. sl. Phil. про письмо Константина.

28-ого травня 1916-ого року Франко відійшов у вічність.

На пожовклих листках місячника Archiv f. sl. Phil., що був ширшим форумом для науки славістики, осталися Франкові праці, розвідки і статті, що збуджували і досі ще збуджують інтерес до України й її культури в міжнародних колах славістів.

ПРИМІТКИ

1. Günther Wytrzens, Iwan Franko als Student und Doktor der Wiener Universität in "Wiener slavistisches Jahrbuch," Bd. VIII, Graz-Köln, 1960, S. 228-241.

2. Про велику пошану українців до імени папи Климентія І. свідчить факт, що його іменем названо Український Католицький Університет у Римі.

3. Moses Hadas, Ed.: The Complete Works of Tacitus, The Modern Library, New York 1942, Trsl. by A. J. Church and W. J. Brodribb.

Академіки Федір Корш і Степан Смаль-Стоцький писали про близькість української мови з сербською.

4. В. Н. Кораблев, Памяти академика В. И. Ягича. К десятилетней годовщине со дня его смерти (1838-1923). Труды Института Славяноведения Академии Наук СССР II., Издательство АН СССР, Ленинград, 1934, ст. 346.

5. А. А. Шахматов, Киевский звод XII века, АН СССР, Труды комиссии по истории АН СССР, М-Л., 1947, ст. 108-109.

6. M. Jakóbiec, Iwan Franko i Vatroslav Jagič, Sl. Or., t. VIII, No. 2-3, st. 82-83.

—

Анна Власенко-Бойцун

УЛАС САМЧУК-ЛІТОПИСЕЦЬ

Хоч літературне значення Уласа Самчука випливає з його ключевої ролі у формуванні нового, активно-творчого героя в українській модерній прозі, не менше значення має також літописний характер його творчости. Самчук уважає себе літописцем своєї доби, письменником, який реєструє події і зміни, що проходять у житті української спільноти, закріплює ідеологічні шукання сучасників і інтерпретує психіку модерної української людини. Ще в 1935 р. Самчук визначив так своє літературне завдання:

> Я ставив, і зараз ставлю, собі досить, як на письменника виразне завдання: хочу бути літописцем українського простору в добі, яку сам бачу, чую, переживаю. Для цього маю свою вироблену концепцію, свою ідеологічну підмурівку і виконую це завдання з послідовною черговістю. [1]

Щоб успішно переводити своє завдання письменника літописця, Самчук уживає такі засоби: 1. Широкі полотна, в яких докладно змальовує щоденне життя, чи то села ("Волинь"), чи то школи ("Юність Василя Шеремети"), чи то хутора ("Морозів хутір"), в'язниці ("Кулак"), колективізації ("Марія" і "Ост"), чи то військової частини ("Гори говорять" і "Чого не гоїть вогонь"), вкінці українського ґетта ("На твердій землі").

2. Мову дня. В повістях, що їх написав під час російської окупації — багато русизмів, під час польської займанщини-польонізмів, німецької — ґерманізмів, а в канадському романі чимало англізмів.

3. Групу героїв. Майже в усіх повістях Самчук виводить більше ніж одного героя. Це звичайно бувають брати або батько і сини, які репрезентують різні ідеї чи концепції.

4. Середовище. Своїх протаґоністів вибирає Самчук із селянства, але призначує їм різні ролі в українській спільноті, хлібороба, господарника, робітника, купця, художника чи воїна. Власне ролю

Самчукових героїв і їх ідеологічні концепції на тлі історичних подій проаналізуємо в цій статті.

Розглядаючи творчість Самчука як літопис, знайдемо в ній всі важливіші події, що проходили в перших шістьох десятках нашого століття.

У хроніці "Волинь", що є основним і найсильнішим твором Самчука, автор насвітлює три фази розвитку українського села. Перша частина "Волині", "Куди тече та річка", змальовує спокійне плесо життя села, що його можна окреслити одним реченням: село дрімає. Друга частина цієї хроніки, "Війна і революція" показує бурхливе життя під час першої світової війни і революції, насвітлюючи ідеологічні течії, які прокочувались селом разом з утікачами й арміями і заставляли село до співпраці по боці національної або комуністичної революції. Цю частину можна назвати пробудженням села. Третя частина, "Батько і син", представляє село під польською займанщиною безпосередньо після першої світової війни. В тому періоді село дозріває і продукує своїх провідників: село діє. Автор докладно описує зміни, що заходять в бутті села і паралельно показує психологічний розвиток сина того села від раннього дитинства, першого питання: "куди тече та річка" аж до зрілого питання: "куди прямує батьківщина і яка її роля у світі"

Володько здобуває освіту, організує читальню, кооперативу і скоро підносить і добробут і освіту свого села. Є однак хвилини, коли Володько сумнівається в доцільності своєї праці. Його манить світ, але він не знає, куди йти, на схід чи на захід. Його манить цей шлях, що веде до Києва і він, попавши під радянофільські впливи, вирішує перейти границю, але це йому не вдається і Володько опинюється у в'язниці. Там він зустрічає тих, що бажають вирватись на захід. Один із них, Платон, повчає Володька:

> Не шукайте України виключно біля Дніпра. Шукайте її також у Нью-Йорку, в Лондоні, Харбіні, на заході нашого суходолу. Там її знайдете.[2]

У в'язниці Володько дозріває політично й приходить до переконання, що щоб підняти Україну так, як піднялось його село, треба вийти поза її межі. Треба вийти в світ, щоб у ньому знайти, здобути й забезпечити їй належне міце. Повний віри у своє післанництво і свою перемогу, Володько рішений на боротьбу за майбутнє своє і свого народу. Він як і його батько не боїться життя, не боїться чужини, не боїться труду. Він знає, що гинуть тільки слабі, а перемагають мужні й рішучі. Цей досвід набув він у маленькій, невідомій Тилявці. Тією силою, що навчила його змагатись, був його батько і його рід, що прийшов із Запоріжжя і оснував Дермань, його батько, що завів колонію в Тилявці. Їх наслідуватиме Володько в далекому і незнаному світі.

Обидва, Матвій і Володько є новими героями в українській літературі. Вони нові активним наставленням до життя і волевим елементом сили, що дозволяє першому осягнути бажане майно, а другому бажану освіту. Перший репрезентує любов до землі у вузькому, селянському розумінні, другий у широкому, всенародньому маштабі. Метою першого була його сім'я і її забезпечення, метою другого батьківщина та її місце у світі.

У "Волині" Самчук віддзеркалив повоєнні відносини і життя селянства в Польщі з небувалою досі точністю, і дав вичерпний образ національної свідомости і політичних аспірацій західних українців. Тому "Волинь" можна вважати літописом волинської і галицької землі за першу четвертину двадцятого століття. [3]

Хроніка "Юність Василя Шеремети" є неначе продовженням і до деякої міри, повторенням "Волині" Хроніка обіймає один шкільний рік, в якому завершується психологічний розвиток юнака, і в якому проходять великі зміни в його світогляді. На першому пляні ставить автор ідеологічний розвиток юнака, а на другому — біологічний. Систематично показує Самчук свого молоденького героя в школі і поза школою, змальовуючи вірно зацікавлення тодішньої молоді, їхні сходини, дискусії, розваги, їхні почування і міркування. Хроніку тут можна сприймати як психологічну студію і як літопис сучасного авторові покоління, що виростало і формувалося в 20-их роках в умовинах польської займанщини, поки ще польські урядові кола встигли накинути свою виховну систему і своїх учителів українським школам.

В хроніці насвітлив Самчук ідеологічні течії, що полонили нашу молодь в 20-тих роках — націоналізм і комунізм. Василь Шеремета стоїть осторонь. Він не може зрозуміти, чому ці йдуть в "ліво", а ті в "право", і чому не йдуть прямо. Він, однак, розуміє, що йти прямо — найтрудніше. Для цього потрібно і розуму і сили і незалежности.

Усамостійнитись. Це те, що нам треба. Вирости.
Бути незалежним у поглядах. [4]

Але самостійність не легко вдається юнакові. Він опинюється на грані добра й зла. Все ж таки він перемагає свою слабість, мандруючи самітньо на могили козаків, що загинули біля Берестечка. Тут, на могилах воїнів, що шаблею намагались добути волю, зрозумів, що про волю народу рішає не лише "шабля, але й думка" На тому історичному кладовищі вирішує Самчуків протаґоніст своє майбутнє: він піде в світ, здобуде знання, здобуде багатство, не для себе, а для свого народу. Він бажає бачити Україну не бідною, а багатою, не поневоленою, а вільною.

В повісті "Юність Василя Шеремети" автор намагався дати позитивний тип героя, людину вільну від впливів та "ізмів". В хроніці виступив Самчук гостро проти політиканства молоді, що її політичні

діячі втягли у свої кадри і відривали від науки, чим шкодили самій молоді.

В обох хроніках, "Волині" і "Юності Василя Шеремети", Самчук змалював з фотографічною докладністю молодість свою і свого покоління. Він показав фізично і духово здорову молодь, молодь, що змагає до ідеалу, дбає про моральність, бажає науки і бажає творити добро. Такою і була українська молодь 20-их і 30-их років. В цьому лежить вартість тих творів, в цьому і заслуга автора як літописця, що проаналізував епоху і змалював її й підкреслив позитивні, а осудив неґативні явища.

Трагічні 30-ті роки під большевиками, змальовує Самчук у двох повістях, "Марії" та "Ост" "Марію" писав Самчук тоді, коли західно-европейська преса була переповнена алярмуючими вістаками про шутчний голод в Україні, що в наслідок колективізації прийняв катастрофальні розміри мільйонів людських жертв. "Марію" назвав Самчук хронікою одного життя і присвятив її: "Матерям, що загинули голодовою смертю на Україні в 1932-33 роках" [7]

Хроніка складається з трьох частин: "Книга про народження", "Книга днів Марії" і "Книга про хліб" В ліричних монологах представляє автор юність Марії, її гріхопадіння і її навернення. Ціле своє життя Марія руководиться любов'ю. В дитинстві — це невтішна любов-туга сироти до матері, згодом — це любов до Корнія, вкінці — це жертвенна материнська любов.

В тій хроніці представив Самчук революцію-стихію, що немов буревій несе з собою руїну і смерть. В "Марії" розкрив автор цю смертельну рану, що її завдала революційна стихія селянській родині. Він розповів про те, як брат вирікається брата, батько вбиває сина, мати душить дитину, бо не може її накормити, а чернець вирікається Бога. Самчук вірно показав боротьбу конструктивних і деструктивних алементів. Показав революцію, якою кермували ті деструктивні елементи, шо зуміли протягом кількох років знищити віковий порядок та премінити найбагатшу країну Европи, т. зв. "комору", в долину голодної смерти. В "Марії" показав літописець "люте время" — загибіль всього доброго, а торжество зла.

"Марія" понура і важка тема: конфлікт між новим і старим ладом, конфлікт між ідеологіями і відвічний конфлікт між добром і злом. Власне цей потрійний конфлікт старався Самчук передати у приятливій для читача формі — драматичній і сконденсованій. Саме в "Марії" виступає Самчук як послідовний літописець, що сповняє взятий на себе обов'язок — бути літописцем своєї доби і порушувати найболючіші і понурі теми дня.

Цю саму тему революції, колективізації і голоду повторяє Самчук у своєму другому розлогому творі "Ост", в широкому всенародньому

маштабі. Триологія "Ост" складається з трьох томів: "Морозів хутір", "Темнота" і "Родіна" (остання ще не видана). "Ост" починається в 1917, після провалу царської імперії, а кінчається подіями другої світової війни. Перший том віддзеркалює ідилічне життя хутора, яке автор протиставить нищівній силі і хаосові революції, а другий том "Темнота", в якому змальована колективізація, голод та масові чистки, що потрясали нужденним життям СССР.

В триологіі "Ост" Самчук виходить поза межі Волині і вибирає своїх героїв, братів Морозів, з селянської аристократії, з хутора, що над Дніпром. Їх заставляє автор пройти всі етапи пониження, щоб перетривати лихоліття. Гине тільки батько, Григор Мороз, в пожарі свого власного хутора, який, подібно як Матвій у "Волині", придбав невсипущою працею.

В "Ост" показав Самчук революцію з психологічної точки зору. Причину її вибуху добачає автор в неспроможності царського уряду завести соціяльну рівновагу в імперії, а її жорстокість приписує Самчук московській психіці і темноті народніх мас. Під тим оглядом, другий том "Ост", "Темнота" перекликується з "Бєсами" Достоєвського, на що вказувало б також мотто, вибране обома авторами з євангелії Луки (7:32-33). В обороні бісів-свиней Достоєвський з тривогою показав початки революції, Самчук бере той самий образ, щоб показати кінець революції, яка принесла руїну, ненависть ближнього, і моральний упадок. Самчук, однак, протиставить деструктивним героям Достоєвського, своїх конструктивних героїв, які навіть в жахливих умовинах терору не тратять своєї людської гідности, гуманности і творчої сили.

В "Ості" представив Самчук стихійність злочину, якому Морози вміють протиставитися, і бажання вижити, якому Морози піддаються. Обидва брати типічні герої Самчука, люди, в яких більше практичности ніж принциповости, більше тверезости ніж героїзму, більше гнучкости ніж простолінійности, і саме в цьому їхня велика життєздатність і сила перебороти лихо, але в цьому і їхня слабість, що заставляє їх служити ворогові в ім'я любови до життя. Автор провадить головного протаґоніста, Івана Мороза через тюрми, вигнання до кар'єри. Його не вбивають, бо його потребують. Він знаменитий економіст, організатор і таких треба, щоб наладнати недоліки комуністичної господарки. Його звільняють з тюрми і доручають керівництво радгоспу, а коли він там наладнує працю, його кидають на будову залізниці Котлас-Воркута, яку він будує такими ж самими невільниками як він, хоч він їх необмежений володар.

І хоч автор наділив Івана Мороза і розумом і силою і красою, він є радше трагічною постаттю нашого сучасного і нашого минулого. Самчук змалював людину широкого розмаху, піонера-евразійця,

будівника, що несе цивілізацію в неосвоєні ще простори і бореться за поступ людства, але робить це для чужої, а не своєї слави чи користи, працює для збільшення значення і впливів ворога свого народу. Трагедія Мороза відзеркалює не лише трагедію людини, що віддає всі свої сили ненависному режимові, але й трагедію України, яка вже триста літ, хоч і по неволі, служить "старшому брату" і безвільно причинюється до його росту. Іван Мороз будує імперію-СССР, тому саме Юрій Шевельов назвав його "імперською людиною", [8] а не соборником, а Самчук свій, повний непорозуміння твір, темнотою, а не боротьбою, і тому Іван Мороз не зрадник, як його називають деякі критики, [9] але м а л о р о с , подібно як колись Теофан Прокопович (1681-1736) чи Гоголь (1805-52).

Поява постаті Івана Мороза доказує, що наша література дозріла вже до того, щоб подати читачеві неґативний портрет нашого національного обличчя, що є куди трудніше ніж змальовування глибоко-патріотичних і саможертвенних постатей, яких у реальному житті обмаль, і саме заслуга Уласа Самчука як літописця в тому, що він цю спробу зробив.

Хоч у трилогії "Ост" Самчук змальовує часи національної і соціяльної революції, загибель старого порядку і становлення нового, темою повісти не є ані революція, ані зміна політичного устрою; темою "Осту" є віковий українсько-московський конфлікт. В "Ост" Самчук ще раз вернувся до концепції Кирило-Методіївського Братства, до федерації слов'ян під проводом України, виразно нав'язуючи до минулого, до традиції Київської Руси й виразно підкреслюючи ролю українців у будові російської імперії.

І хоч "Ост" не є документальним твором як "Волинь" чи "Юність", автор добре обізнаний з історією революції і вірно подав її характеристику та вивів цілий ряд історичних постатей, деяких навіть під справжніми прізвищами. Беручи це до уваги, "Ост" можна вважати літописом 30-их і 40-их років.

Підприємчивого господарника-еміґранта змальовує Самчук в своєму канадському романі, "На твердій землі", в характері Павла Данилова, який, відбувши контракт у Ванкувері, поселюється в Торонті, де спершу влаштовується на працю в фабриці шоколяди, а згодом веде власне підприємство. Він зразу попадає в центр українського середовища, що його Самчук так характеризує:

> Вростання не тривало довго. Наша етнічна група рясніла безліччю потрібних і менш потрібних партій, груп, парохій, товариств, скрізь вимагалось ділових людей і по короткому часі я вже набув звання активного громадянина. [10]

Поруч Данилова виводить Самчук цілу ґалерію подібних йому ділових людей. Всі ці персонажі — це добрі портрети живих людей з

їхніми позитивними і неґативними рисами, які автор змальовує з фотографічною точністю, задержуючи і підкреслюючи індивідуальність кожного характеру. Очевидно, що всі постаті є носіями авторових ідей — вони саме й є цими новими прагматичними людьми, що ведуть свою спільноту до проґресу і добробуту. Самчук бажає бачити своїх земляків багатими, а не бідними, на провідних, а не підрядних постах, і він неначе показує зразки енергійних людей, які не бояться чужини, не жалують труду і тому перемагають усі перешкоди, і їхня праця вінчається успіхом. Власне цілий роман показує, що може зробити людина, вільна від страху, обмежень і доктрини, навіть у чужому середовищі, коли має змогу бути хазяїном у "власній хаті"

Самчук твердо вірить, що вчорашні кулаки можуть бути сьогоднішними мільйонерами та фундаторами установ, потрібних для їхньої спільноти. Самчуків ідеал — це людина діла й поступу, саме цим він різниться від радянських авторів, що часто прославляють колектив як рушійну силу і змальовують людину — машину, контрольовану партією.

В романі заторкує автор і своє найістотніше питання: бути чи не бути письменникові на чужині:

> Мене вирвано з одного півкулля, пересаджено на друге, поставлено лицем до заходу і чи прийметься моє прорване коріння, чи встигну зацвісти, відцвісти і дати овочі? Чи зможу писати, відірваний від рідної мови...? [11]

Автор свідомий величезних труднощів і зусиль, які треба побороти, щоб заакліматизуватися в чужині, щоб писати, щоб не заніміти. Самчук прекрасно розуміє, що українська еміґрація відстала не лишень в ділянці літератури, але й у ставленні своїх національних проблем. Він вдумливо розглядає еміґраційні завдання. Самчук старається розв'язати питання двох батьківщин, знайти синтезу і він радить своїм землякам і читачам, виразно підкреслюючи два слова: "Я можу мати право не тільки б у т и в Канаді, але і м а т и Канаду" [12] Залишається тільки інтерпретувати слово *мати,* а можна роз'яснювати його різно: воно в першу чергу значить користуватись привілеями і добрами країни; бути рівним партнером в різно-національній мозаїці Канади; брати участь у кермуванні її політикою й економікою; а також, бути її лояльним громадянином, вояком, платником податків, включаючи свою культуру в збірну канадську культуру.

Самчук ставить собі ще одне питання, що його кожний еміґрант повинен ставити: Чи я забув про землю предків? Ні. Не забув. І не залишив.

> І не зрадив. Земля моїх предків далі моя земля, з неї зліплена моя плоть і моя кров, і мій дух і моє минуле. Але мене змусили вступитися. Мене вирвали. [13]

Роман "На твердій землі" добре й реалістично віддзеркалює і світогляд і моральну вартість пересічного еміґранта та вірно представляє змагання індивідуум і змагання спільноти у новій країні поселення за те, щоб бути поправним громадянином, щоб бути людиною в повнім цього слова значенні. Майбутній дослідник українського поселення в Канаді знайде в романі вірну картину життя еміґрантів, знайде також причини асиміляції, але знайде й невтомне шукання засобів для збереження своєї ідентичности.

В романі "На твердій землі", віддзеркалив Самчук також неґативні риси нашої еміґрації — погоню за грішми і неморальність тієї частини української спільноти, що сліпо наслідує американське життя. В Америці модна тепер прагматична, багата людина, яка не погорджує вигідним веселим, а навіть неморальним життям. Повісті, що репродукують таке життя, стають "бестселерами" і приносять великі зиски їх авторам, чого доказом можуть бути три найбільше популярні романи недавно померлої письменниці Джеклін Сузан, а передовсім роман "Любовна машина" (Love Machine). Знаючи смак нашої молодої ґенерації, Самчук хотів написати повість популярну, включаючи сексуальний мотив.

Довголітній побут Самчука закордоном звернув увагу автора на західню прагматичну й опортуністичну людину, до якої з упливом четвертини століття уподібнюється і наша еміґрація, головно її молодше покоління. Колись, у 30-их роках, Самчук змальовував *чільну* ідеалістичну молодь, бо такою вона тоді була. Тепер змальовує прагматичну й матеріялістичну молодь, бо такою вона, за малими винятками, і є. Та підхід до представлення деяких фактів, головно сексуальних витівок, викликав реакцію передусім наших письменниць, про що свідчать їхні рецензії на роман.

Збройну боротьбу за волю України змальовує Самчук у двох романах: "Гори говорять" і "Чого не гоїть вогонь" Перший представляє повстання гуцулів проти мадярів під час першої світової війни, другий — героїчну борню УПА з двома наїздниками під час другої світової війни.

Оба романи навіяні героїкою, риском, жертвенністю і саме тим відрізняються від вище проаналізованих творів Уласа Самчука. Герої обох романів своїм завзяттям і відвагою нагадують, до певної міри, Тараса Бульбу в повісті Гоголя цієї самої назви, хоч і мають деякі прикмети Самчукових героїв: а саме працездатність і життєздатність.

Під фокус своєї обсервації в романі "Гори говорять" Самчук вибрав братовбивчу боротьбу синів українського народу, що змагались за інтереси двох імперій — Австро-Угорщини і Росії. Самчук старався показати їх національне дозрівання та усвідомлення трагічного

положення їх батьківщини, поділеної між двома імперіями. Суть роману — це боротьба братів Цоканів за свободу Ясіня, але на вузькому провінційному відтинку.

Хоч роман "Гори говорять" належить до менше вартісних повістей Самчука, він має літописну вартість: у ньому вірно змальовані самостійницькі амбіції і змагання гуцулів, вірно схоплений їх зв'язок з природою і добре віддані характерні риси гуцульської вдачі й гуцульського життя.

В романі "Чого не гоїть огонь" Самчук відтворив боротьбу повстанського загону "Зелена бриґада", який оперував на Волині від упадку Польщі в 1939 р. до закріплення совєтської влади в 1944 році. Спочатку "Зелена бриґада" веде боротьбу окремо, але згодом підпорядковується головній команді УПА і діє як військова одиниця УПА-Північ, яка воює на два боки. Нищить совєтське партизанське гніздо на Волині, ліквідує німецьку експедицію Гінцера, рятує Дермань перед нападом мадярського батальйону, вкінці вбиває російського генерала Батуніна (дійсне прізвище Ватунін 1904-1944).

Командир відділу Яків Балаба — це черговий варіянт Самчукового героя, що поєднує в собі практичність модерної людини з духовістю героїчних постатей нашого минулого. Він — людина, яка мріє широко жити, хитро боротись, але також вміє по-геройськи вмерти. Цим нагадує він крутянських героїв або героїв Лесі Українки, яких засадою було "убий — не здамся" В "Чого не гоїть вогонь" Самчук старався створити синтезу старого й нового, тому Балаба і практичний і героїчний одночасно, жертвенний і життєрадісний. Він не праведник, але радше грішник. Але Балаба, зовсім відмінний від прагматичних героїв "Ост", і в противенстві до них, він не приймає ані вигідного становища, яке йому пропонують німці, ані не користає з можливости виїхати за кордон, ані не старається вижити за всяку ціну, хоч і любить життя. Балаба — сіль землі. Він репрезентує ту частину української спільноти, що вибрала шаблю, що не бажала ніяких компромісів, але воліла із зброєю в руках загинути, виконуючи свій обов'язок супроти батьківщини. Він є цим леґендарним лицарем, породженим стихією, вибранцем народу, що змагається за самозбереження нації в часі смертельної загрози, і творить її історію.

В романі "Чого не гоїть вогонь" Самчук відступив від своєї лінії позитивної праці, яку повторяв у "Волині", "Марії", "Кулаку" і "Ост", відкинув також ідею холодного розрахунку, розвинену в "Темноті", а підняв шаблю, яку молодий Шеремета-Самчук проміняв на думку, вернувся до боротьби, яка й є нашим найважнішим завданням, поки у нас немає своєї держави. І хоч роман "Чого не гоїть вогонь" не є шедевром Самчука, кращої повісти з героїчної боротьби УПА ми ще не маємо.

У всіх своїх повістях Самчук виступає як літописень, тому він відзеркалив різні ідеології та ідеї, що нуртували в українській спільноті на протязі шістдесятьох літ. Самчук вивів різні типи, щоб цим способом представити різні шари українського суспільства. Він вибрав своїх героїв з різних областей і різного часу, щоб обняти якнайширший діяпазон в часі і просторі. Давши в "Волині" і "Марії" солідну людину праці, а праґматичного господарника в "Кулаку", "Ост" і "На твердій землі", та змалювавши компромісову людину широких замислів в "Темноті", Самчук відтворив безкомпромісову людину боротьби — народного героя в "Чого не гоїть огонь". Самчук літописець вивів такі типи, як Самчук-обсерватор бачив серед його сучасників, а Самчук-письменник репродукував їх у своїх повістях.

ПРИМІТКИ

1. Улас Самчук, "Юність Василя Шеремети", том I, стор. 5.
2. Улас Самчук, "Волинь" III, стор. 66.
3. Араміс (Олександер Мох):"Конкістадори рідної землі". *Нова Зоря,* Львів, 28. X і 4. XI. 1934; чч. 180, 182.
4. "Юність Василя Шеремети" II, стор. 46.
5. Там же, стор. 140.
6. "Кулак", стор. 114.
7. "Марія", стор. 1.
8. Г Шевчук (Юрій Шевельов),"Хутір, революція, імперія, людина", "Час", ч. 4. (174), 6 лютого 1949, ст. 3.
9. С. Панас, "Темнота" У. Самчука , "Новий Шлях", ч. 83, ст. 3.
10. "На твердій землі", стор. 71.
11. Там же, стор. 226.
12. Там же, стор. 339.
13. Там, стор. 354.

Василь Модрич Вергун

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ЯК БЕЛЕТРИСТ

У передмові до збірки своїх творів п. н. "Під зорями", виданої в 1928 році, Михайло Грушевський сам вказав на те, що він найперше писав белетристичні твори, а щойно пізніше науково-історичні студії. Дослівно про це він тоді написав:

"Сорок літ тому в фейлетонах львівського "Діла" за 1885 р. ч. 66-68 було надруковане моє оповідання "Бех-аль-Джуґур", написане на початку того року, в місяці лютім. Нумери газети з тим оповіданням одержав я кілька років пізніше, і навіть докладної відомости про те, що і де друкувалося, довго не мав, але мені досить було, що мої перші оповідання, післані під весну того року на руки Ів. Сем. Нечуя-Левицького, були передані ним до Львова для надрукування, значить були признані вартими друку" [1]

Тут треба подати, що оповідання "Бех-аль-Джуґур" не було першим оповіданням М. Грушевського. Першим оповіданням, як, зрештою, каже сам М. Грушевський далі у цій передмові, було оповідання "Страшний свідок" [2]

Другим оповіданням М. Грушевського було "Остання кутя", третім було сатиричне оповідання "Унтерофіцер Трохим Скавучак", а четвертим — "Бех-аль-Джуґур" [3]

Чи згадані три оповідання були друковані, не відомо, бо про них не згадує сам М. Грушевський. Зате він згадує, що оповідання "Бех-аль-Джуґур" було друковане в "Ділі" 1885 року.

В тому часі М. Грушевський був у Тифліській гімназії і готувався до кінцевого іспиту. Йому було тоді 19 років.

Про надрукування оповідання "Бех-аль-Джуґур" у "Ділі" повідомив М. Грушевського І. Нечуй-Левицький і при тому натякнув, що він йому післав щось до друку в Літературному Збірнику "Степ", який ладиться в Херсоні, на адресу Д. М. Марковича.

"Я післав йому, каже М. Грушевський, у згаданій передмові, оповідання "Бідна дівчина", написане літом того ж таки 1885 року і

Маркович в скорості повідомив мене, що оповідання прийнято до збірника "Степ", і пішло вже до цензури. Такий успіх піддав мені гадку, що белетристика — це моє покликання, та сфера, в котрій послужити національному українському життю. Мені здавалося, що я знайшов себе як письменник і моя дорога стелилася передо мною ясно і виразно" [4]

У згаданій передмові М. Грушевський подає, що ці свої перші белетристичні твори він почав писати під впливом начитаности різних творів.

"Я мав, каже він, багато вільного часу і, ставши бібліотекарем великої і гарної гімназійної бібліотеки (вона обслуговувалась самими гімназистами, під номінальним наглядом офіційного бібліотекаря), я, як можна сказати, плавав у книжковому морю і впивався ним.

"Письменство, літературна праця ввижались мені найкращим уділом на землі, а обгострене національне почуття і культ громадського обов'язку, прищіплений батьками, в сумі зробили для мене свого роду завданням життя — вести роботу на ниві українського письменства, в інтересах українського життя" [5]

Літературно-балетристичний талант М. Грушевського підтримував гімназійний учитель М. В. Гораїв. Грушевський читав йому свої перші твори і він був першим, що прихильно оцінював ці твори, а також і заохочував до писання. У згаданій передмові М. Грущевський каже, що, написавши оповідання "Бех-аль-Джуґур", відчув, "що зробив дещо цінне" "В цій гадці поза моїм внутрішнім переконанням, каже він далі, мене підтримував прихильний відзив найбільш авторитетного з учителів нашої гімназії М. В. Гораєва, з котрим я був у приязних відносинах і читав йому ці початкові оповідання" [6]

Але літературним хресним батьком М. Грушевського був І. Нечуй-Левицький. Про нього він довідався з "Історичного Вістника", у якому М. І. Петров, подаючи начерк з історії нової української літератури, згадував, що І. Нечуй-Левицький, відомий письменник, займе посаду учителя в Кишенівській гімназії.

В тому часі М. Грушевський уже був на Кавказі, в Тифілісі, де переїхав його батько з родиною. Відірваний від українського середовища, він шукав зв'язків з українськими видавництвами і письменниками. Довідавшись про те, що в Кишенівській гімназії є відомий український письменник І. Нечуй-Левицький, М. Грушевський, як сам каже, "рішився післати їх (початкові оповідання) на перегляд, відзив і вжиток І. С. Нечуя-Левицького.... Побоючись провалу, каже далі М. Грушевський, я підписав першого листа якимсь криптонімом і просив відписати на ім'я одного з своїх товаришів. І яка то була радість для мене, коли тижнів через два цей мій товариш подав мені грубенького листа, акуратно написаного округлим, розлізлим письмом вічно хорого письменника і запечатаного для більшої дискреції великою червоною

печаткою. Я цілком ясно бачу цю коверту, написану слабосилою рукою, блідим вилинялим чорнилом і переживаю той буйний приплив радощів, що мене обхопили" [7]

У листі з 7. жовтня 1884 року І. Нечуй-Левицький до М. Грушевського писав:

"Ви пишете, що Вам "ніяково" обертатись до мене з листом як до незнакомого чоловіка... Нехай не буде Вам ніяково, земляче! Пишіть до мене, будьте ласкаві, коли Вам треба буде, бо це не Ви перший обертаєтесь до мене з причини літературного діла. Я тішуся, що нова українська література не є "глас вопіющего в пустынъ" Вам і розум сказав і інстинкт підказав, на яку літературну дорогу стати, щоб послужити своєму краєві і своєму народові... бо жатва многа, а діячів на нашій ниві все-таки мало і на Україні і в Галичині. У Вас є талант; це Вам кожний скаже, хто прочитає Ваші проби. Та й лист Ваш написаний дуже добрим, чистим, легким українським язиком, що мене навіть уже вдивило. З Вас вийде і белетрист добрий. Це вже я чую духом.

"Тепер Ви далеко од України, але хто зна, де Вам прийдеться пробувати, вийшовши в жизнь. Може доля знов поверне Вас в рідний народ. Тоді Ви будете наглядати жизнь народу й описувати свій народ і свій край; а поки що придивляйтесь до життя за Кавказом, пишіть про жизьнь народу або грузинського, або армянського, пишіть по-українській, і це все буде інтересно. Рукописи присилайте мені, а я передам або в наші збірники, або в галицьке "Діло" чи "Зорю"... Посилаю Вам адрес львівської газети "Діло"

"Випишіть "Діло" та й читайте, щоб привчитись до літературного українського язика. Язик "Діла" спочатку здасться Вам трохи чудним, але всетаки це уже літературний.

"Прощайте. Бувайте здорові та не лишайте музи, бо Ви для неї родились. [8]

Цей перший лист І. Нечуя-Левицького до М. Грушевського, як видно з його змісту, був великою заохотою до писання. М. Грушевський згадуючи про те, яке враження на нього зробив цей перший лист, у згаданій передмові до збірки "Під зорями" пише:

"Я ввійшов у літературні зв'язки, у мене єсть знайомий, патрон — визначний український письменник. Він висловляв мені цілком серйозно, не як школяреві, а як письменникові свої гадки. Я міг вповні покластись на нього, і я повірив йому мої проби пера і моє перше літературне досягнення, мого "Бех-аль-Джуґура", і відкрив йому моє ім'я. Я почув себе літератором. Я знайшов себе і свій шлях у життю" [9]

На пораду І. Нечуя-Левицького, щоб М. Грушевський посилав на його адресу свої твори, він вислав йому кілька оповідань і кілька поезій. Одержавши це, І. Нечуй-Левицький 30.листопада 1884 року у листі до М. Грушевського написав:

"Ваш пакет я вже давненько дістав і перечитав, і скажу Вам, що мені дуже сподобалася Ваша проза, далеко більше, як вірші. Прозаїчний язик легкий, плавкий, хоч мова трохи розтягнута. Згортайте стиль тісніше. "Німий свідок" можна й надрукувати. Я пошлю його, як трапиться. Тільки це не казка: це "Кавказький переказ" (передане), дуже інтересне і написане з ґрацією І є подекуди великоруські вирази, але дуже мало.

"Вірші Ваші слабіші від прози. В їх нема скрізь розміру; вони похожі на білі вірші або нагадують вольний розмір народних дум з часів козаччини. Але це нічого. З цього не виходить, щоб Ви занехали писання віршів. Ви ще молоді, а молода сила гнучка: і випростається і вигнеться. Не кидайте писати вірші, виробляйте форму, держачись народної пісні.

"Щодо духу віршів, то в їх багацько смутку, як, наприклад,: в "Горе", в "Думці", в "Романтичному заповіті" Цей сум скрізь розлитий і надаремне. Будьте веселіші і об'єктивніші, дивіться веселіше не світ Божий. У Шевченка цей сум на місці, бо його часи, та ще крепацькі, були сумні, але тепер інші часи, інші люди.

"Пишіть оповідання з кавказького життя з (вірменського), грузинського. Це буде дуже цікаве для вас. Беріть життя з натури. Поїдьте в грузинське село, пошукайте там історій, оповідань та й пообписуйте" [10]

На поради І. Нечуя-Левицького в листі з 30. листопада 1884 року, М. Грушевський відповів листом і вислав йому свої нові оповідання. Про них І. Нечуй-Левицький висловив такі свої критичні завваги в листі до М. Грушевського 12. березня 1885 року:

"Я з великим замилуванням прочитав Ваші твори, більш од усього мені сподобалась "Остання кутя", різдвяна фантазія. Оповідання чудове. Тип бабусі, що так багато втратила в жизні, дуже симпатичний. Кінець оповідання дуже Вам дався. Я прочитав це оповідання з великою охотою, забувши навіть, що це твір ще дуже молодого автора...

"Свої й чужі' по ідеї дуже добра річ і правдива, тільки це не ціла повість, а епізод або тільки перша частина повісти. Коли хочете, то я так і надпишу: 1-а частина або частина чи уривок з повісти, для друку...

Далі в листі І. Нечуй-Левицький звернув М. Грушевському увагу на розробку сюжету і дав йому таку науку:

"Це оповідання можна пустити до друку, тільки Ви колись будете його тягти далі, розкажете дальшу, наступаючу жизнь свого симпатичного героя, тільки не пишіть зараз. Поживіть, назирайте над людьми, наберіться матеріялу і колись розкажете кінець цієї повісти або почнете, як самостійний одрубний твір, вдержавши ймення та прізвища своїх героїв. Не беріться ще за великі здоровецькі повісті, а пишіть коротенькі. Та й час Вам потрібен для науки, це важна річ.

"Вірші в повісті гарненькі, але все-таки Ви в прозі дужчі, ніж у

віршах. Це казали навіть другі, мої приятелі, котрі так само, як і я, вітають Вас як писателя.

"Література —це Ваш поклик, про те нічого й говорити"

Одним із приятелів І. Нучуя-Левицького був Олександер Конинський і він йому у листі з 23. травня 1885 року про М. Грушевського писав:

"Маємо нового і талановитого белетриста, Михайла Заволоку; обіцяє велику родючість, бо йому сливе 17 літ, а він написав оповідання "Кутя", кавказький переказ, і першу частину повісті "Свої й чужі" Це все думаю оддати в редакцію "Зорі" Стиль Заволоки легкий, язик літературний. Оповідання тягнеться гладенько" [12]

Як І. Нечуй-Левицький турбувався оповіданнями М. Грушевського видно з його листа, написаного 9. червня 1885 року. В ньому він М. Грушевському писав:

"Перед усього буду писати Вам про те, що вас найбільше інтересує, себто про Ваші нові оповідання. Мені найбільше сподобався "Унтерофіцер Т. Скавучак", бо в ньому є соціяльна підкладка. Що хтось там нарікав на це оповідання, ніби воно тенденційне, на це вважайте. Тенденціозність в повісті як на кого: одному сподобається, другому ні. На мене, тенденція — не є переступ в поезії, а добра чесна тенденція — то й зовсім добра річ.

"Петро в тюрмі" не має соціяльної підкладки і тим не має інтересу для інтелеґентної публіки. З школярського життя не пишіть. "Бех-аль-Джуґур", правда, має в собі ідею і дуже правдиву, але це не фантазія, бо в оповіданні нема фантастичного елементу. Треба було напустити туди з півкопи чортів, з пару відьом або там якого незвичайного страхіття, як звичайно буває в казках. Це оповідання похоже на кореспонденцію. Конечне, це все мені так здається, а редакція може глянути інакше" [13]

В листі до М. Грушевського, написаному 17. серпня 1885 р , І. Нечуй-Левицький ще раз радив йому не перейматися тим, що на його оповідання появилося декілька неприхильних рецензій. Він писав:

Воно треба вважати й на людські замітки, а все-таки "людей слухай , а свій розум май" Якби я вважав на деяких рецензентів, то мусив би зовсім не писати по-українськи.

"Ваш "Джуґур" вже надрукований в фельєтоні "Діла" Я його прочитав двічі, так він мені сподобався, хоч в йому й нема казкового фантастичного елементу... В Галичині Вас зараз примітили, сказали, що з'явився правдивий талант, а один наш ветеран-писальник навіть сказав: "Нині отпущаєт раба твоєго с миром" У Вас талант правдивий, язик дуже плавкий, чистий. Ми тільки повикидали дещо трохи незвичайне, наприклад, як хто сякає носа... Це не сподобається публічності.

"Свої й чужі" з'являться в "Зорі" і Вас просять, щоб Ви скінчили

повість у цьому році. В "Своїх і чужих" знайшли декотрі місця дуже талановиті... Я думаю, що кожний читальник не буде скучати, читаючи Вашу повість....

"Про "Св. Петра" сказали, що у Вас багато здатности назираючої, але сюжет ще школярський, хоч його треба надрукувати ради чистого язика".[14]

У листі з 7. січня 1886 р. І. Нечуй-Левицький ще раз пригадував М. Грушевському:

"Коли скінчили повість, то, будьте ласкаві, пришліть мені, я перечитаю. Тільки обробіть її гарненько та зверність увагу на фабулу, бо публічність, як я зауважив, любить цікаву фабулу, на що й я, грішний, не дуже вважав у своїх повістях. А тим часом я, прислухавшись до людського гомону, бачу, що це в читанні має велику вартість" [15]

Про повість М. Грушевського "Свої й чужі" писав І. Нечуй-Левицький 8. січня 1886 року до Івана Белея, співредактора "Діла", що "Заволока... вже скінчив повість "Свої й чужі" і швидко пошле мені, а я передам її незабаром Вам. Ще просить мене, щоб я написав Вам, щоб не друкували назвища міст цілим словом, а тільки початковими буквами і щоб викинули посвячіння мені згаданої повісти" [16]

Потім у листах до І. Белея, написаних 14. січня і 21. березня 1886 року І. Нечуй-Левицький ще згадує про те, що Заволока прислав йому другу частину повісти та що він йому передасть з рукописом обписання Миколаєва, лиманів та Одеси.

У листі до М. Грушевського з 4. квітня 1886 року І. Нечуй-Левицький писав, що його повісті "Свої й чужі" він ще не вислав, бо її читають у рукописі.

"Скажу од себе, писав далі І. Нечуй-Левицький, що друга частина слабіша від першої: в неї багато другорядних осіб дійових, а як їх багато, то трудно обмалювати докладно їх характери. А все-таки і друга частина написана дуже добре! Поки що не пишіть кінця, не хапайтесь, бо час жде, а Вам треба готуватись до екзамену — цієї важкої події в житті" [17]

На цьому листі вривається листування М. Грушевського з Нечуєм-Левицьким в справі, бо в житті Грушевського, як про це він сам пише у передмові до згаданої збірки "Під зорями", наступила величезної ваги подія, яка вбила в ньому белетристичний талант. Дослівно про цю подію М. Грушевський пише:

"Надійшла катастрофа — так само глибоко відчута, як і це моє перше і останнє літературне щастя. Щоб зрозуміти його відповідно, треба мати поняття, наскільки екзальтованим мрійником я тоді був. Я вступив у стадію приготування до екзамену зрілости (матури). Не вважаючи на те, що я й так був прегарно приготований, я повернувся з Різдва 1885 року, засів за підручники так, наче передо мною не було

іншої мети, як задивувати екзамінаційну комісію... Я, як перший учeник гімназії, відложив усе набік, не поїхав навіть на Великдень додому — річ цілком неймовірна. В мені було щось із вдачі факірів, з їх нахилом і змилуванням до найбільших напружень волі, і я тепер напружував її на це марне завдання — матурального рекорду. І раптом прийшов провал, — який провал, кат його бери!" [18]

Цей провал стався, як далі пише М. Грушевський внаслідок того, що в гімназії викрадено тексти випускних тем (клявзур)і це вийшло на верх та "особливим тягарем лягло на мені — першому ученикові гімназії, — округи і т. д. власне, за цю першість". Теми були замінені новими, "і наш випуск, каже М. Грушевський, цілком добре на них відповів. Але гімназія — перша гімназія округи — оскандалилась... Нас позбавили медалів, нас трактували як ледащо"

"Я, пише далі М. Грущевський, глибоко, повищено — вражливо відчув цю катастрофу і всі зв'язані з нею моральні пониження. От куди заводить амбіція! До біса амбіція. До біса всі честолюбиві пляни! Вони будувались на літературі, на письменстві — до ката літературу, до ката писання. Це одно лоскотання амбіції. Треба взяти себе в руки. Скрупулянтне виконування обов'язків — і більше нічого. Ніякої нагороди за це. Замість компліментів і похвал, треба привчити себе до ганьби і поневірки. Я пережив духову трагедію Гоголя в мініятурі і зломив перо белетриста". [19]

Філологічні студії в Київському університеті, а зокрема студії історії, забрали в М. Грушевського увесь час. Він каже, що "довгий час я нечитав навіть белетристики, не тільки що не писав. Пізніше позволив собі дещо, але не друкував нічого. З писань університетських років, каже далі М. Грушевський, я потім надрукував оповідання "Неробочий Іван Кривий": белетристичне оброблення одного судового рішення" [20]

Чи М. Грушевський написав до І. Нечуя-Левицького про свою духову трагедію та про те, що він перестає писати балетристичні твори, не знати. У листуванні між ним і Нечуєм-Левицьким, яке є опубліковане, нема ніякої згадки про те.

В 1894 році, тобто по восьмох роках від духової трагедії М. Грушевського, М. Грушесвський закінчив свої університетські студії, оборонивши дисертацію "Братське Староство"

В тому часі українці в Західній Україні здобули у Львівському університеті катедру історії України і шукали для неї відповідного викладача. Вони просили, щоб цю катедру взяв проф. Володимир Антонович, але він, зогляду на похилий свій вік, відмовися, зате порадив запросити на цю катедру найкращого його учня — Михайла Грушевського.

Восени 1894 року М. Грушевський приїхав до Львова і розпочав

виклади. Крім викладів М. Грушевський займався працею в Науковому Товаристві ім. Шевченка, стаючи вкоротці на чолі його історично-філософічної секції, а в 1895 році його обрано редактором "Записок НТШ" За два роки, тобто 1897 року М. Грушевського обрано на голову НТШ.

М. Грушевський, ставши редактором "Записок НТШ", автоматично став публіцистом. Він крім великих наукових творів з історії України, літератури і культури, також писав публіцистичні твори і друкував їх у місцевій пресі, а також у "Літературно-Науковому Вістнику", що почав виходити друком у 1898 році як місячник.

Нове місце замешкання, нова праця та й нові обставини впливали на М. Грушевського так, що. як він сам каже, "мій аскетичний реґоризм ослаб", і я писав часто, друкуючи в "Зорі" і "Літературно-Науковому Віснику" [21]

Новою хвилею прийшла охота до писання белетристичних творів, як про це сам пише М. Грушевський, після першої революції, тобто після 1905 року.

"Я, каже він, писав, коли мене охоплювало бажання поділитися настроями, гадками, образами, які обсідали мене і не давали спокою, шукаючи свого вислову. Я не міг його дати ні в своїх наукових працях, ні в публіцистиці, — а вони не хотіли лишитись "зачиненими дітьми" моєї думки.

"Так з'явились речі, зібрані потім під спільними назвами "Суб діво" і "З старих карток" [22]

Третьою збіркою його балетристичних оповідань була "Під зорями", що її видано в Києві 1926 року.

ТЕМАТИКА В БЕЛЕТРИСТИЧНИХ ТВОРАХ М. ГРУШЕВСЬКОГО

Про тематику в своїх белетристичних творах написав сам М. Грушевський у передмові до збірки "Під зорями" Він написав, що тематика його оповідань "була надумана, наче тема дана до опрацювання"

"Пригадую собі, каже М. Грушевський, таке перше оповідання "Страшний свідок", чистої води пробу пера, на цілком пусту романтичну тему, котрої архаїчну шабльоновість я сам відчував, але просто брав я "сочинение на заданую тему" Потім була більш серйозна проба, оперта на власнних переживаннях: "Остання кутя", — де я хотів змалювати поезію українського різдвяного обряду. Далі дещо з соціяльної сатири — "Унтерофіцер Трохим Скавучак", коли не помиляюсь: тип до крайности задоволеного з своїх талантів і успіхів

малоросійського унтерофіцера — за моделю служив мені один "дядька" нашого гімназійного пансіону. Нарешті серію цих перших "проб пера" вінчав отой екзотичний образок "Бех-аль-Джуґур" — на тему тодішньої окупації англійцями Судану і боротьбу з повстанням Магді і приборкання місцевої магометанської людности. Я вложив сюди свої тодішні визвольні і антиімперіялістичні настрої.

Використавши своє дальше практичне знання магометанського світу, щоб конкретизувати й надати свому оповіданню місцевого кольориту, я писав як український патріот і противник насильства й експлуатації колоніяльних народів так званими висококультурними; іронізував з хиткої моралі і релігійного лицемірства цих імперіялістичних експлуататорів.

Написавсши це оповідання в лютім 1885 року, я відчув, що зробив дещо цінне" [23]

Хто тільки прочитає оповідання М. Грушевського "Бех-аль-Джуґур", відразу догадається, що воно символічне. У ньому М. Грушевський під покровом поневолення арабів представив поневолення українського народу. Араби — "джуґурці", це наші українські селяни, що ввесь час ставлять опір московським військам, які єоруддям московського імперіялізму. І хоч ці війська зламали збройний опір селян, але їх войовничого духа вони не зламали. М. Грушевський у своїм оповіданні "Бех-аль-Джуґур" кілька разів подає, з якою ненавистю відносяться араби до англійців-поневолювачів так, як відносяться українські селян до москалів.

Загально можна сказати, що М. Грушевський у своїх белетристичних оповіданнях висловив свій молодечий патріотизм — революційний запал, любов до рідної землі, любов до народу та ненависть до окупантів і поневолювачів.

Ці головні прикмети М. Грушевський втілив потім і в пізніших своїх белетристичних творах. Ці головні прикмети були також видні в дальших етапах його творчої праці в його житті і в інших ділянках життя.

ПРИМІТКИ

1. М. Грушевський, "Як я був колись белетристом" Вибрані праці, Нью-Йорк 1960, стор. 170.
2. Там же, стор. 173.
3. Там же, стор. 173.
4. Там таки, стор. 170.
5. Там же, стор. 171.
6. Там же, стор. 173.
7. Там таки, стор. 174.

8. І. С. Нечуй-Левицький, "Біографічні матеріяли, статті та рецензії, фолкльорні записи, листи", том X, стор. 295-96, Київ 1968.

9. М. Грушевський,"Як я був колись белетристом", вибрані праці Нью-Йорк 1960, стор. 174.

10. І. С. Нечуй-Левицький, твори том X, Київ 1968, стор. 296-7.

11. Там же, стор. 298.

12. Там таки, стор. 299.

13. Там же, стор. 300.

14. Там же, стор. 301-302.

15. Там таки, стор. 303.

16. Там же, стор. 304.

17. Там же, стор. 307.

18. М. Грушевський, "Як я був колись белетристом", стор. 175.

19. Там же, стор. 176.

20. Там таки, стор. 177.

23. Там же, стор. 173.

Володимир Жила

УКРАЇНСЬКА ІЗОЛЬДА

Над поемою "Ізольда Білорука" Леся Українка працювала в липні 1912 р., [1] а наступного року поема з'явилась на сторінках "Літературно-наукового Вістника", книга І. Подібно до інших традиційних тем світової літератури, середньовічна леґенда про Трістана та Ізольду знайшла цілком нове трактування в цій безсмертній поемі. Леся Українка створила свій ориґінальний образ Ізольди, повний елементів ліричної стихії та близький до української дійсности.

До поеми Леся додала таку примітку:

> Основа цієї поеми взята з середньовічного роману "Трістан та Ізольда", що колись у численних версіях на різних мовах був широко розпросторений по всіх европейських, в тім числі й по слов'янських сторонах. Зміст його — фантастичне та нещасливе кохання лицаря вассала Трістана і його королеви Ізольди Злотокосої. Це кохання постало з чарівного дання, любовного напою, випитого через помилку. В деяких версіях згадується ще й друга Ізольда — Білорука, що кохалась з Трістаном тоді, як він був у розлуці з першою милою — Ізольдою. [2]

Леґенда про Трістана та Ізольду була улюбленою темою середньовічного епосу. Основною її тенденцією було прославити любов, що поволі протискалася в тодішнє життя, обмежене аскетичним духом часу. Вже в ранніх версіях леґенди появляються мелянхолійні та мрійливо-сантиментальні поетичні варіянти. Цей подвійний характер мав пізніше поважний вплив на ставлення письменників і поетів, що шукали то поганських, то християнських елементів моралі. Спочатку розробляли леґенду провансальські поети й співці в формі пісень елеґійного характеру. Уже в цих перших обробках трубадурів XII ст. видно подвійний характер розуміння цього твору. Берул, наприклад, захоплювався веселою пікантною стороною пригод Трістана та Ізольди,[3] в той час, коли Тома Британський підкреслював її серйозний елеґійний характер. [4] Взагалі в старовинних французьких обробках переважав легкий жартівливий підхід, що відповідав і вимогам часу.

Ґотфрід Штрасбурзький, автор німецького циклу початку XIII ст., що довів леґенду до другого шлюбу Трістана, також притримувався легкого підходу. В його поемі велику ролю відограють хитрощі Ізольди, що обманює свого чоловіка. [5] І так на протязі трьох-чотирьох сторіч (з XIII ст. до XVI ст.) сюжет про Трістана й Ізольду постійно розробляли на всі лади поети французькі, англійські й німецькі. Роман дійшов до Італії, а звідси до слво'янських країн. [6] У XIX ст. прийшло до нового поширеного зацікавлення сюжетом Трістана й Ізольди. Німецькі романтики, а зокрема Карл Іммерманн, розробили цей сюжет з ідеалістичного боку і причинилися до його поширення в Европі. [7]

Які ж були джерела про роман "Трістана й Ізольди" та його походження, що ними могла користуватися Леся Українка при творенні своєї "Ізольди Білорукої"? Тут, насамперед, треба відзначити реконструктивну працю Жозефа Бедьє *Роман про Трістана та Ізольду* (вийшов у світ 1900 р.), [8] написаний сучасною французькою мовою. Цей роман, з якого віє старовиною, — пише його перекладач, Максим Рильський, — це "зведення старовинних творів західньо-европейської літератури (переважно французьких, почасти німецьких та інших, а також уламків із тих творів, що не дійшли до нас повністю" [9] Не можна тут поминути визначної праці Вольфґанґа Ґольтера Tristan und Isolde in der Dichtung des Mittelalters und der neuen Zeit (вийшла в світ 1907 р.). Ця праця подає докладний перегляд творів, написаних на тему 1907 р.). Ця праця подає докладний перегляд творів, написаних на тему леґенди. Її останній дев'ятий розділ присвячено опері Ріхарда Ваґнера Tristan und Isolde — надхненній повісті про любов і смерть. Треба також згадати роман із старих часів Емілія Люки Isolde Weihand (вийшов у світ 1909 р.) Це єдиний твір, в якому автор обширно розповідає про Ізольду Білоруку та Трістана, а крім того роман має такий самий заголовок, як поема Лесі Українки. [10] Не знаємо напевно, але з примітки, що її Леся додала до поеми, відомо, що вона була також ознайомлена зі слов'янською версією роману, який попав на Україну з Сербії через Польщу в XVI-XVII ст. Про цю версію згадує О. М. Бодянський; він навіть подає уривки тексту про Трістана за Познанським рукописом XVI ст., коротко розповідаючи про зміст роману. Ця версія попала на слов'янський ґрунт, як уже згадано вище, через Італію разом із повістю про Бову Королевича — найдавнішою з перекладів "руською мовою" рицарських романів. [11] Не виключено, що Леся була ознайомлена з працею А. І. Веселовського "Из истории романа и повести", в його книзі *Материалы и исследования.* [12]

Нам невідомо, що викликало написання "Ізольди Білорукої", [13] ми не знаємо, чи будь-коли ще вдасться розшукати безпосередні причини. Одним джерелом надхнення, що часто відзначається, літературною критикою, є захоплення Лесі подібними творами визначних німецьких,

французьких та англійських авторів. [14] Наша поетка любила широковідомі світові леґенди й не тільки їх читала, але посвоєму перещеплювала на український ґрунт. Тут варто відзначити її "Камінного господаря", написаного на тему Дон-Жуана, "Касандру" тощо. Таким чином, зацікавлення середньовічним переказом про Трістана й Ізольду було для Лесі зовсім природнім явищем. І вона пішла по лінії відродження старовинної теми про нещасливу любов Трістана та Ізольди, що її почали німецькі романтики. А. В. Шлеґель, Іммерманн, К. П. Конц та інші, що зуміли на тільки засвоїти тему, але також її поширити. Це завдання припало також Лесі. Вона взяла твір близько до серця і здійснила його в чудовій поетичній формі "Ізольди Білорукої" Тут дала вона свою версію Ізольди, що дуже відрізняється від відомих світових образів і носить помітні українські ознаки.

Центральним персонажем поеми є не Ізольда Злотокоса, а Ізольда Білорука, дівчина, що виходить у поле жати й зустрічає Трістана. В реконструктивному романі Бедьє, як також в романі Люки вона "славного роду: її предки — королі, герцорґи й королеви" [15] Уже в цьому факті проявляється своєрідність і відмінність Ізольди Білорукої від її однойменниці з інших версій. Леся, правдоподібно, навмисне не подає відомостей про походження Ізольди Білорукої, бо хоче надати їй окремого характеру без виразно індивідуальних деталів. Вона наголошує на одному, іменні Ізольди, що є найсвятішим "в сім світі і в раю!" Нічого тут не сказано про конкретне змалювання її краси. Коли поетка говорить про косу, руки чи очі Ізольди, то переважає фолкльорно-пісенний матеріял казково-фантастичного характеру з яскраво-ліричним забарвленням розповіді, напр., "чорна мов те море була її коса", "лілейним руками та спільними слізми" вона вивела Трістнана з "одчаю тьми" тощо. Знову образ Трістана сильно сконкретизований, його минуле не показане, про нього довідуємось посереднім шляхом через вияви його туги. Він блукає по українській землі, а не по Бретані, що була в часи Трістана одною спаленою пустинею. Його оточення гарне й привабливе, тут "береза гарно шумить", "синє небо в вишині", розлогий лан золотистого жита, пільна "борозенка" тощо. А над усім домінує надхненна думка поетки, що береться за велику справу, що завзято трудиться, щоб із любов'ю і пристрастю розкрити характери персонажів, змалювати ставлення до них і дати ориґінальну версію традиційної теми. Таким чином, перший розділ поеми — це немовби її пролог. Тут створено загальний настрій, висловлено задум твору й розкрито ідею, що надихала поетку на творчість. Трістан тут стомлений і зморений, він не може ні жити, ні вмерти без Ізольди. Це, як пише Бедьє, "було не життя й не смерть", але життя й смерть разом" [16] І тому на згадку про імення Ізольди, він невідкладно виявляє їй свою любов:

"Ізольдо! Ох, Ізольдо!
Прийми любов мою!" [17]

Немає в українській версії ні вінчання, ні пишного й розкішного весілля, як це знаходимо в Бедьє. [18] Ці речі, здається, для Лесі були занадто прозаїчними, [19] тому вона їх не використала, але зате дала нам чудовий опис життя Трістана з Ізольдою Білорукою, кращий і багатший, як в інших версіях. Її опис повний палкої любови, пестощів, як також і суму:

"а в очі так сумно дививсь,
аж серденько в'яне".

А далі

сльози на коси мої
котились дрібненькі". [20]

Це надає образові справжнього романтичного забарвлення. До речі, щоб привернути увагу читача та зв'язати події, Леся вживає яспнсового перстеня Ізольди Золотокосої, як це передано в леґенді. "Він (перстень — В. Ж.) задзвенів, упавши на підлогу. Глянув Трістан і зрозумів свою провину" [21] У Лесі він не винен, бо не кається, ні не відчуває провини, а навпаки, він самовпевнено домагається її метаморфози, бо вона чорнява:

"Ізольдо, Ізольдо моя,
коли б твої коси
мінилися золотом так,
як житні покоси!

Твій голос, Ізольдо моя,
рвачкий та жагливий,
коли б він як шелест берез
був тихий, пестливий"... [22]

Тут складається зверхземний настрій. Поетка поволі розкриває індивідуальність Ізольди, заявляючи, що її хрещеною матір'ю була фея Морґана, напівсестра короля Артура, фея, що за переказами при кожній можливості заподіювала йому шкоду. Ця фея має змінити її вроду, має зробити її білявою та ясною "мов ангел в Божім раю" Велике значення має тут поетичний відступ про незвичайну вроду Ізольди. Поетка далека від будь-якої ідеалізації чи красномовности свідчення, в усьому відчувається свіжість, навіяна журливістю над вродою.

"Дай, матінко, злота й блакиту,
нехай же я буду ясна,
хай милий мені усміхнеться,
як сяє весела весна!

А далі

"Навчи мене, матінко-феє,

розмови берез у гаю,
хай буде мій милий щасливий
як дрібна пташина в маю".)«

Отже, вона прагне стати білявою з лагідним голосом, що нагадуватиме шум беріз, щоб тільки сподобатися своєму Трістанові. Такої метаморфози не знає ні одна світова версія. [24] Тут проявляється високомистецькі прагнення жінки, що горить любов'ю до свого милого. Цікаво, що в Лесі не було до цього часу ні згадки про Ізольду Злотокосу, яка за реконструкцією Бедьє "тужить, виглядає, кличе свого Трістана" [25] Таким чином, в українській версії є більш скомплікований образ, що має в собі щось фантастично-казкове, близьке до балядної пісні. Поетка знаходиться в стані творчого піднесення, особливої зібраности думки.

Але, не зважаючи на надприродні сили, що їх тут запроваджено, фея міняє тільки зовнішність Ізольди, бо вона не в силі змінити її душі, не в силі переродити її характеру. Метаморфоза міняє тільки фізичні ознаки: вигляд, мову без будь-якого впливу на духову структуру людини, що, на думку Лесі, таким впливам не піддається.

Четвертий розділ є ключем для поеми. Поетка переносить Трістана на лоно природи:

"У темнім лісі знов Трістан
самотну терпить муку" [26]

Наші симпатії — на стороні Ізольди Білорукої, якої зовнішність змінено, але для Трістана вона тепер Ізольда Злотокоса. Вона для нього та найкраща жінка серед усіх жінок у світі, яка заради любови залишила свого чоловіка, короля, а може навіть і вбила його. І саме тепер, на верхів'ях особистого щастя, Трістан готовий свідомо допити чарівне дання, яке колись він пив лише через помилку, щоб збулася мрія його життя та щоб те дання змило "згадку про розлуку" В цю хвилину найвищого піднесення та розкриття любови чуємо голос Ізольди Білорукої, що є голосом справедливости й чистої совісти. Тільки тепер Ізольда Білорука зрозуміла безвихідність становища, відчуваючи правду нового життя, хоча ще не всилі до кінця порвати зі старим. Трістан для неї грішник, якого "гріхи великі, непростимі", на які немає прощі "в святім Єрусалимі" Трістан, усвідомлюючи свою непрощенну помилку, на яку вказує йому його розум, у новому духовому піднесенні намагається її виправдати і майже стихійно заявляє:

"З тобою, люба, я готов
іти на вічні муки!"[27]

Але його слова залишаються без відповіді, Ізольда Білорука розчарована його поведінкою, стоїть тепер перед ним із великою раною в серці, якої не загоїть жодна сила. Трістан поклав їй на душу "чорний камінь" І вона клянеться:

"Нехай же знов моя коса
чорніє, мов жалоба!
Я сеї барви не зміню
від нині вже до гроба"

Тут поетка свідомо чи несвідомо, в ході її інтуїтивного виявлення, зазирнула в душу Трістана й намалювала нам її справжню картину. Таке завдання не дається легко, навіть мистцеві типу Лесі Українки. Тому їй довелося цьому завданню підкорити всі елементи її безсмертної поеми для глибшого відтворення душі Трістана. І саме тут насувається питання, чи така розв'язка справи є художньо вмотивованою, чи вона ваідповідає психічному станові героя та як вона позначається на якості твору.

Як ми вже ствердили вище, четвертий розділ поеми займає ключеве місце, він є її шедевром, бо в ньому заторкнуто найсуттєвіші переживання героя. Трістан не проявляє ні мужности, ні відваги, зате ми є свідками його інтенсивного духового життя. Його естетизм та підкреслений індивідуалізм поглиблюють аналізу його душі і стають ключем до пізнання поеми. Ізольда Білорука, що врятувала Трістана від духового заломання, дала йому нову мету в житті, заповнивши порожнечу його духовного світу, не зуміла відвернути його уяви, від його мрії — Ізольди Злотокосої. Більше зате, у хвилину метаморфози нова Ізольда — це ніщо інше, як синтеза Ізольди Білорукої та Ізольди Злотокосої [29] Духовний світ нової Ізольди — це світ Ізольди Білорукої, в той час, коли її вигляд — це вигляд Ізольди Злотокосої. Але Трістан, ідеалізований коханець середньовіччя, тлумачений на всі лади, не вглиблюється в духовий світ людини, він іде по лінії серця, не рахуючись із покликом розуму. Його окрилює постать нової Ізольди, в якій він бачить тільки Ізольду Злотокосу. Це ранить до глибини душі й серця Ізольду Білоруку, яка проявляє сильний характер, що його не можна вмолити новими обіцянками. Вона, на шляху своєї любови, не хоче бачити іншої жінки, вона хоче, щоб Трістан належав тільки їй. Ми не знаємо чи така розв'язка справи була спонтанним виявом душі Лесі, чи може була подиктована її глибоким роздумуванням над життєвою правдою про любов. У всякому разі таке естетичне розв'язання поеми є наскрізь мистецьким, закономірним та без сумніву позитивним щодо якости твору.

На четвертому розділі кінчається справді наскрізь ориґінальний вияв думки Лесі Українки. Закінчення поеми зачерпнуте уже з леґенди. Леся не сказала нам, чому Трістан лежить у недузі, чому він "ослаб мов дитина", чому йому не служать "чари Мерліна" З естетичного боку такий підхід зовсім виправданий, бо читач сам по собі повинен виділяти, знаходити, розуміти й оцінювати явища мистецтва. Він

повинен мати естетичний смак та природню обдарованість слідкувати за проявами думки мистця.

Леся знову запроваджує казкову жіночу постать, що володіє надприродньою силою, фею Урґанду, але вона лукава у відношенні до Ізольди Білорукої:

"Тут може одна помогти —
Ізольда Білява.
При тій злотокосій тебе
і смерть не поборе" [30]

Цій Ізольді досі приписувано лише безмежно сильну любов, тепер дано їй ще силу оберегти Трістана від смерти. Новий ориґінальний мотив, повний поетичного забарвлення, кращий за прозаїчне пояснення в Бедьє: "Почув Трістан, що життя його згасає, зрозумів, що надходить смерть. Тоді йому захотілося побачити Ізольду Біляву".[31] Так, це розумна причина, але вона не зразок прекрасного, бо не викликає ні естетичного почуття хвилювання, ні бажання наслідувати її.

Трістан виряджає свого друга далеко за море, бо хоче востаннє побачити Ізольду Біляву. У інших версіях, якими користувався Бедьє, Трістан наказує:

> Не гайся ж, товаришу, і скоро вертайся до мене; спізнишся — не застанеш мене живого. Визнач собі сорок днів і за цей нас привези Ізольду Біляву. Не признавайся, що від'їжджаєш, сестрі своїй — або скажи їй, що їдеш до лікаря. Мандруй на моєму прегарному кораблі та візьми з собою два вітрила, біле й чорне. Вертаючися з королевою Ізольдою, напни біле, а як її не буде на кораблі, то напни чорне вітрило.[32]

Цю розмову, припавши в сусідній кімнаті до стіни, біля котрої стояло ліжко Трістана, слухала Ізольда Білорука.

У Лесі Ізольда не знає про цю розмову, її розчарування подиктоване іншими причинами, що є глибші та докорінніші. Не згадує Леся і про сорок днів чекання. Зате вона образно змальовує, як Трістан просить Ізольду Білоруку, щоб вона слідкувала з високої гори за вітрилами корабля. В цю хвилину, щоб зрозуміти трагедію Трістана, треба звернутися до інших версій в реконструкції Бедьє. Там сказано таке: "Жіночий гнів — небезпечна річ, і кожному належить його остерігатись! Котра жінка найпалкіше кохала, та й помститься найстрашніше. Вони вміють гамувати в собі любов, але не злобу".[33] Так трапилося і з Ізольдою Білорукою, вона, затаївши у собі гнів, "мовчки йде на берег моря, на високий шпиль "[34] От і тут вона прибирає спосіб помститись. Коли знеможений Трістан, що чекає милої, запитав Ізольду Білоруку, яке вітрило вона помітила, то вона відповіла: "Чорне, як моя коса" Усі ці подробиці передані у Лесі дуже лаконічно, сконденсовано і без причинового зв'язку. В пригоді стає тут знання світових версій чи

роману Бедьє. Леся видно не хотіла ранити серця Ізольди Білорукої і тому пропустила опоетизовані слова Трістана з інших версій, де він тричі промовляє "Ізольдо мила", а за четвертим разом його душа злинає "далеко у незнанії краї". Це трагічний момент для Трістана, що заслуговує на співчуття. Картиною смерти героя стверджує Леся в нашій свідомості ідеал любови, що зародився з чарівного дання.

Заключна частина твору присвячена обидвом Ізольдам, що тепер є посестрами по імені, яких Леся прирівнює до вечірньої і ранішньої зорі, та яким тепер судилось "розлить... заграву в одній порі" Вони зустрічаються над тілом Трістана в хвилину найбільшої для них трагедії. Ізольда Білорука, що в інших версіях, стративши тяму од лиха, що його сама заподіяла, голосить над тілом Трістана; у Лесі вона веде себе гордо, бо трагедія її серця не закінчена, вона продовжуватиметься, аж поки Господь вирішить, кому належав Трістан, а тим часом перемога по її стороні, бо вона була при ньому в хвилині смерти. Леся не розгортає трагедії Ізольди Білявої, бо в її версії Ізольда Білорука, що пройшла тяжкий шлях спільних переживань із Трістаном, перемагає себе саму, Ізольду Злотокосу та самаго Трістана. І тут саме в заключний момент приходить, як свого часу уже підкреслив Андрій Ніковський, до синтези справжнього кохання, до того найвищого комплексу почуття, якого ніщо не в силі захитати. Слова Ізольди Злотокосої з інших версій, що мовляв, вона більше любила Трістана, залишається для нас лише слабким відгомоном.

*

Оцінюючи вартість цієї поеми, хочемо підкреслити, що в ній мало подробиць і деталів, а ті, що змальовані, показані виразно й багатозначно. Поема, сповнена ліричної стихії, що проявляється у вибухах глибокого почуття, приємного звучання та особливої інтонації. Вона написана в неоромантичному дусі й сильно пов'язана з символізмом. Поетка намагається кожночасно оперувати символами та при їхній допомозі передати відтінки почуттів і настрою. Вона прославляє любов, але не в середньовічній формі, вона її осучаснює, робить близькою новому середовищу, в якому перемагає розбуджена жіноча гордість та прив'язання до своєї власної індивідуальности. Ізольда Білорука готова спочатку пожертвувати всім, навіть власною особою, для того щоб запевнити собі щастя, однак роздвоєння Трістана, що може любити двох Ізольд відразу ранить її серце, з її очей зникає тьма, а чорний камінь залягає в саму душу. Це прозріння дуже важливе для цілости поеми, воно посилює характер Ізольди Білорукої, що твердо стоїть на своєму становищі, з якого вже не відступить. Мотив метаморфози використаний зручно; при чому, він надає поемі особливого характеру, створює спеціяльну атмосферу таємничости, що така характерна для

справжньої любови. Це дуже оригінальний мотив, у якому мимоволі відчувається романтичний підхід до життя.

Не можна тут поминути й чоловічого розуміння любови. Трістан, що є її справжнім втіленням у словах:

"Вона забудеться тепер,
як ночі тінь минула!" [35]

промовляє чоловічий еґоїзм. Він легко відкидає любов Ізольди Білорукої, іде по лінії сили "урочого дання", яке він колись випив. Ми розуміємо, що він мусить так робити, але чому не проявляє він сильної волі піти іншим шляхом. Ізольда Білорука врятувала його під час розлуки й тим заслужила на його любов. Леся відчула цю несправедливість і тому звинуватила Трістана в його еґоїстичному підході до любови:

"Трістане! Що, коли вона
про тебе не забула?" [36]

Чи це не є зверненням і пригадкою, що жіночої любови не можна легко відкинути, що її треба цінувати, розуміти, бо жінка, що дарує чоловікові свою любов, не може її забути й легко від неї звільнитись.

"Нехай вона в Єрусалим
іде на прощу боса.
Тепер до мене прибула
Ізольда Злотокоса!" [37]

Ці рядки повні іронії, прихованої насмішки, при чому, вони сказані в захопленому тоні. Трістан знецінив любов Ізольди Білорукої, заперечив її основи, іншими словами, поглузував над найсвятішими почуттями жінки, що не тільки його любила, але намагалася задовольнити його бажання — стати білявою.

Велику ролю в цій поемі грає спогад. Трістан живе спогадом про його минуле кохання з Ізольдою Злотокосою. При чому, в першій частині поеми, поминувши її початок, де Трістан у навколишній природі відчуває "Ізольдин голос любий", спогадує "Ізольдині ясні очі", згадує її, "Ізольду Злотокосу", аж до метаморфози немає згадки про неї. Спогад відходить немов би на задній плян. Але він жевріє в підсвідомості Трістана, який домагається метаморфози; він хоче, щоб його спогад став ще раз дійсністю. І тут якраз появляється його минуле в нових любовних переживаннях. Тим часом Ізольда Білорука не помічає, що Трістан живе минулим, їй здається, що їхня любов зародилася тільки між ними і належить лише їй, в той час, коли для Трістана це переживання з минулого. Розкриття цієї таємниці гірко відбивається на Ізольді Білорукій:

"Нехай жа знов моя коса
чорніє, мов жалоба!
Я сеї барви не зміню

від нині вже до гроба"

Вона зійде в гріб із розкривавленим серцем, розчарована, духово надщерблена, бо вона розкрила Трістанів спогад, вона зрозуміла, чим він жив, бувши її чоловіком. Це була важка хвилина для неї, бо вона любила Трістана понад усе.

Андрій Ніковський писав:

> "Зустріч обох Ізольд над тілом Трістана, сильна як у грецькій трагедії, творить одначе драматичний поступ перед клясичною трагедією: там найбільша сила нещастя й страждання людського давала катарзис, очищення душі через велике й тяжке переживання, глядачеві, — тут, у Лесі Українки також катарзис, але й сильний оптимістичний акорд у гордих словах Ізольди, в її свідомості власної перемоги, як людини, над сліпотою пристрасти, заздрости, упокорення й ревнощів".[39]

Немає сумніву, що в поемі Лесі змальований сильний конфлікт та що герой Трістан потрапляє у безвихідне становище, він вступає в боротьбу з неподоланими силами пристрасти й гине, щоб своєю смертю викликати страх за долю обох Ізольд, жалість та сприяти очищенню їхніх людських почуттів. Тут маємо етичний катарзис, у ході якого обидві Ізольди впадають у страшне душевне хвилювання, що не тільки очищує їх як жінок від пристрасти, ревнощів, але виховує їх, навчає, як цінувати любов, як її розуміти, бо любов — це ідеал. Підсолоджене й фальшиве її зображення приховує протиріччя й темні сторони життя. Леся цього не бажала, бо їй була чужа така інтерпретація любови.

Таким чином, "Ізольда Білорука" — це приклад ідейного твору, в якому всі картини й образи підкорені розкриттю ідеї любови та створенню конкретного ставлення до персонажів, їхніх глибоких ідей та змісту зображеного.

ПРИМІТКИ

1. Анатоль Костенко, *Леся Українка,* Київ 1971, стор. 405.

2. Леся Українка, "Ізольда Білорука", *Літературно-Науковий Вістник,* 1913, кн. I, прим., стор. 24-25.

3. Beroul, The Romance of Tristran, ed. A. Ewert (Oxford: Basil Blackwell, 1939).

4. Всев. Чешихин, "Тристан и Изольда", *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона,* 66 півтом, С. — Петербург, 1901, стор. 842.

5. Gottfried von Strassburg, Tristan und Isolde, ed. Friedrich Ranke (Bern: A. Francke, 1946).

6. Чешихин, стор. 842.

7. Immermanns Werke, Deutsche NationalLiteratur, herausgegeben Max Koch (Berlin und Stuttgart: W. Spemann, ohne Datum), 159. Band, Erster Teil, S. 174-178.

8. Жозеф Бедьє, *Роман про Трістана та Ізольду.* Переклад з французької Максима Рильського, видання третє, Київ 1972.

9. Бедьє, стор. 6.

10. Emil Lucka, Isolde Weisshand, Ein Roman aus alter Zeit mit zehn Bildern von Emil Pretorius (Berlin: Fischer, 1909).

11. *Українські письменники.* Біо-бібліографічний словник, том I, Київ 1960, стор. 854.

12. Там же.

13. Андрій Ніковський, "Ізольда Білорука", Леся Українка, *Твори,* том III, Нью-Йорк 1954, стор. 199.

14. A. W. Schlegel, "Tristan" (1800), Karl Immermann, "Tristan und Isolde" (1839; незакінчена поема), Karl Philipp Conz, "Tristans Tod" (1821). Matthew Arnold, "Tristram and Iseult" (1852), A. Tennyson, "The Last Tournament" (1871). Algernon Charles Swinburne, "Tristram of Lyonesse" (1882), Armand Silvestre, Tristan de Léonois (1897), Georges Chesley, Brocéliande (1904), Eddy Marix, La tragédie de Tristan et Iseult (1904) тощо.

15. Бедьє, стор. 136; Люка (видання 1926 р.), стор. 32.

16. Бедьє, стор. 129.

17. Леся Українка, *Твори,* том III, стор. 205.

18. Бедьє, стор. 136.

19. "Взяла влітку шлюб з Кл[иментом] Квіткою для того, щоб ніхто не противився нашим плянам взаємної помочі й спільного життя" Так писала Леся про своє вінчання. Див. Ольга Косач-Кривинюк, *Леся Українка: Хронологія життя і творчости*, Нью-Йорк 1970, стор. 801.

20. Леся Українка, стор. 205.

21. Бедьє, стор. 136.

22. Леся Українка, стор. 205.

23. Там же, стор. 206.

24. В романі Люки є окремий розділ "Isoldes Verwandlung", в якому автор розповідає тільки про зміну коліру волосся Ізольди з темного на білявий: " das dunkle Haar der Königin war erblondet", стор. 62. Цікаво, що тут Трістан не помічає метаморфози Ізольди: "Aber Tristan hatte die Verwandlung nicht bemerkt", стор. 64.

25. Бедьє, стор. 141.

26. Леся Українка, стор. 207

27. Там же, стор. 208.

28. Там же.

29. Андрій Ніковський називає цю синтезу фальшивою, але свого заключення не вмотивовує. Див. Ніковський, стор. 200.

30. Леся Українка, стор. 209.

31. Бедьє, стор. 171.

32. Там же, стор. 173.

33. Там же, стор. 174.

34. Леся Українка, стор. 209.

35. Там же, стор. 208.

36. Там же.

37. Там же.

38. Там же.

39. Ніковський, стор. 200.

Роман В. Кухар

ШЕВЧЕНКО І СЛОВАЦЬКИЙ НА ТЛІ "ГАМАЛІЇ" ТА "ЖМІЇ"

Відомо, що Тарас Шевченко був широко начитаною людиною. Адже з ранньої молодости полюбив він книжку, прихапцем "списував Сковороду", читав Псалтир, носився, наче з скарбом, із "книжечкою з кунштиками" дяка Богорського. [1] Книжки позичав послідовно (у Євгена Гребінки, Ширяєва, Брюлова, кн. Варвари Репніної), при кожній нагоді знайомився із творами літератури (літературно-музикальні вечори, як от "вівтірки" у Є. П. Гребінки, "середи" у П. О. Плетньова, чи в Н. В. Кукольника, в Петербурзі), взагалі цікавився постійно новими книжковими появами, здобуваючи собі таким чином рідкісні пізнання в царині літератури, мистецтва, філософії й культури різних епох і народів.[2]

Зачерпнуті вартості з багатого джерела народньої творчости, як і поширений світогляд, винесений із клясичних творів всесвітньої літератури й важко здобутої освіти, формували згодом, поруч власного життьового досвіду, творчий стиль і зміст поезії великого поета. Відомо теж, що визначився Шевченко прекрасною пам'яттю, яка служила йому незвичайно вірно за збережливий резервуар придбаних знань. Приведемо один приклад: В 1856 р., працюючи на засланні в Новопетровському над повістю "Художник", поет пригадував роки з майже двадцятирічної відстані й міг назвати з пам'яті не тільки численну кількість авторів, але й наголовки прочитаних наукових, літературних і мистецьких творів, між ними "Подорож Анахарсіса молодшого" абата Ж. Бартелемі, "Історію античної Греції" Джона Ґілліса, "Історію хрестових походів" Мішо, твір Вазарі про мистців Відродження, "Векфілдського священика" Ґольдсміта, "Шільйонського в'язня" Байрона, "Замок Кенільворт" Вальтера Скотта тощо, як і різні критичні трактати з теорії й історії мистецтва. Годиться додати, що Шевченко володів трьома чужими мовами (польською, російською і французькою), свобідно читаючи, зокрема красну літературу, в

оригіналах чи перекладах на даних мовах. Неповний список прочитаних Шевченком авторів дуже промовистий: Плютарх, Данте, Шекспір, Ґольдсміт, Байрон, Річардсон, Мекферсон, Вальтер Скотт, Діккенс, Дефо, Ж. Ж. Руссо, Шатобріян, Гюґо, Ґете, Шіллер, Гайне, Кернер, Вашінґтон Ірвінґ, іт. д. З російським письменством був Шевченко повністю познайомлений, а з польської літератури знав твори Міцкевіча, Красінського, М. Чайковського, Б. Залєського, С. Ґощинського й інших, [3] при чому Міцкевіча й Пушкіна цитував довільно з пам'яті. Тут належить відзначити типічну обставину, що обмежує нашу знайомість засягу Шевченкових знань усесвітньої чи слов'янської літератур: біографи Шевченка, складають списки прочитаних ним авторів, руководяться головно свідченнями самого поета (напр., на основі його автобіографічного твору "Художник", де не згадано ні Шафарика, ні Колляра, яких Шевченко мусів знати), а він же безумовно читав їх куди більше, як мав привід колинебудь про те згадати. Зокрема вражає відсутність у таких провізоричних списках великого польського поета, за значенням — тільки другого з черги після Міцкевіча, ґеніяльного члена польської "трійці віщунів", Юліяна Словацького. Прогалина ця надто яскрава, щоб поминути її мовчанкою. Існує бо чимало познак на те, що саме Словацького повинен був Шевченко добре знати й його творчістю цінувати.

Ю. Словацький (1809-1849), навіть значнішою мірою, як "поети української школи" в польській літературі — Б. Залєський, А. Мальчевський, С. Ґощинський, дав міцний, здебільшого трагічний, в цілому величний відпечаток України у своїй творчості. Про те свідчить, як кількісно так і якісно, ціла низка його оригінальних творів (поезій, поем і драм) з українською тематикою, напр.: "Duma Ukraińska", "Piosnka dziewczyny kozackiej" (нап. 1826), "Żmija" (1831), "Wacław" (1839), "Mazepa" (1940), "Beniowski" (1841), "Fantazy", "Ksiądz Marek" (1943), "Sen srebrny Salomei" (1844), подекуди і "Król Duch" (1847), з озмисленням володарів Руси-України — Аскольда, Дира, Ігоря, Володимира, і т. д. Словацького просто полонював чар української атмосфери [4] тому й він залюбки займався українським запіллям, [5] постійно повертаючись до тем з історії України, зокрема до улюбленої ним козаччини ("miłośc, którą mam ku kozaczyznie, [6] що була для нього другою, а в духовому сенсі — першою батьківщиною. З символікою України поєднувалися в поезії Словацького його етичні й естетичні ідеали, в Україні він бачив насправді втілення живучого Бога. [7]

Між творчістю обох поетів можна довільно переводити паралелі. І Шевченко і Словацький черпали щедро з українського фолкльору, використовуючи поетичні засоби народньої творчости, пересипаючи рясно свої пісні, думи й думки народніми прислів'ями, приказками, мотивами з народніх пісень. Для народньої творчости, як відомо,

характерна символіка "троїчности", що й відповідно позначилось у Шевченка ("Три літа", "Ой три шляхи широкії докупи зійшлися", "три ясені", "три явори", "три душі", "три ворони", "три лірники" тощо) й у Словацького ("Trzy poemata", "Trzy razy księżyc odmienił się złoty"). Теж і наш вертеп запліднив їхні, як і Гоголеві, твори. Типічні персонажі вертепу — козак, москаль, жид, лях (в поемі-дійстві, 'Відьма", й цигани) присутні в більшості творів Шевченка, а й щодо алегоричного характеру образів іншої поеми-дійства, "Великий льох", то панує думка, що їх Шевченкові наш вертеп підказав. [8] Словацький одверто визнає, що своє захоплення Шекспіром завдячує українському вертепові у Крем'янці. [9]

В основі Шевченкової ритміки лежить версифікаційна форма української народньої пісні, [10] що стосується теж значною мірою й до ритміки творів Словацького. Приведемо для порівняння деякі прикметні з того боку рядки в Шевченка й подібні у Словацького.

"Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами..."
(Думи мої)

або:

"Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину"
(На вічну пам'ять
Котляревському)

"Czemuś smutny, Runko młody?
Słyniesz z wdzięków i z urody"
(Duma ukraińska)

"Jak wesoło czajki płyną;
Piękny widok przy pogodzie..."
(Żmija)

Примітні в першого і другого поета переходи від одного ритму до іншого; багатство ритмів подибується особливо в "Гамалії" Шевченка і "Жмії" Словацького:

"Пливуть собі, ніби з дому,
Так буцім гуляють,
Та — звичайно, запорожці
Пливучи співають:
Наш отаман Гамалія,
Отаман завзятий..."
(Гамалія)

"Już wyszedł Hetman... Śmiech obłąkania
Połknęła w ziemi cisza grobowa.
Ho! daleko Czarne morze,
Gdzie się czajki kąpią w pianach.."
(Żmija)

"Козацтво преться без ваги —
І покотились яничари.
Гамалія по Скутарі —
По пеклу гуляє"
(Гамалія)

"Łachmany żaglów — zaszumcie stadem,
Z szumem wioseł — z szumem fali,
Ha! Kozak panem
Błękitnej fali"
(Żmija)

Муза і Словацького і Шевченка любується в задушевній ліриці, в романтично-літературних жанрах, як от у романтичній баляді, в байронічного типу поемі, зчаста з закраскою жаху й песимізму (хоч у Шевченка куди меншою мірою як у Словацького), напр., "Гайдамаки", "Слепая", "Княжна" (Шевченко), чи "Jan Bielecki", "Arab", "Ojciec zadżumionych" (Словацький). Обидвом знаменні й поеми з політичним змістом або призвуками й сильною домішкою пародії, а то й сарказму (як нар., у поемі Шевченка, "Сон", чи в поемі Словацького "Beniowski" Не поминув Шевченко і драматичного жанру у своїй творчості ("Невеста", "Данило Рева", "Никита Гайдай", "Назар Стодоля"), який у Словацького домінує. В обох поетів першорядне значення має національна тема, що знаходить інколи своє поглиблення в біблійних мотивах ("Неофіти", "Марія" Шевченка, "Anhelli" Словацького). Шевченко і Словацький — це геніяльні національні поети, водночас і пророки-віщуни своїх народів. Крім національного патосу ("Кавказ", "До мертвих" і живих (Ш.), "Anhelli", "Kordian", "Król Duch", "Grób Agamemnona" (С.), обидвом прикметні в високому ступені творча інвенція, музичність вірша, образність дії і психологічна характеризація героїв, що, поруч мовної досконалости, складаються в цілому на високу майстерність їхньої творчости. Спільна їм зокрема і близька їхній духовості трагічна тема Коліївщини, Гайдамаччини, чи Конфедерації Барської, що заторкує оба їх народи й вирізняє поетів з-поміж інших власне завдяки суспільному й філософському підходові до цієї тематики. ("Гайдамаки" Шевченка, "Sen srebrny Salomei", "Ksiądz Marek", "Beniowski", Словацького). Тут годиться зазначити, що вину в українсько-польських історичних конфліктах, як і в трагедії Польщі, вбачав Словацький не в українському чи іншому посторонньому факторах, а якраз у буті й зарозумілості польских маґнатів і шляхти "Mazepa", "Beniowski") та злодіяннях носіїв польщини, зумовлених виродженим польським характером ще з передісторичних часів Лєха й Попєля ("Lilla Weneda", "Balladyna", "Król Duch", "Grób Agamemnona").

В одній площині індивідуального творчого процесу обох поетів їхні тематичні й конструкційні засоби особливо наблизились, а саме в поемах спільного історичного підґрунтя, у "Жмії" Словацького й "Гамалії" Шевченка, що й дає привід на цьому місці для окремого насвітлення цього феномену.

Як і деінде, типові й тут для обох творів українські народні пісенні, зокрема коломийкові й колядкові, [11] розміри строф, напр.:

"Вилітали запорожці
На лан жито жати..."
(Гамалія)

"Nasza czajka szybka, zwrotna,
Choć nie błyszczy w malowidłach"
(Żmija)

пор. з рядками коломийки:

"Як я тую музиченьку зачую, зачую,
Болить мене головонька, дома не ночую"

Приклад колядкових ромірів:

"О, милий Боже України,
Не дай пропасти на чужині..."
(Гамалія)

"Jakie tam było po chatach łkanie,
Gdy wieść okropna biegła przez sioła;;;"
(Żmija)

Пор. з колядковими рядками:

"На небі зірка ясна засяла,
І любим світлом сіяє..."

"Гамалія" і "Жмія" збуджують також і іншими спільнотними рисами зацікавлення: безпосередньою спонукою написання, фабулою, що віддзеркалює історичну добу, фіктивністю героя, жанром поеми, багатогранністю ритміки твору, інструментацією й орнаментацією.

Розгляньмо по черзі обі поеми, починаючи від їх ґенези, почерез сюжет і аж до текстуальної ілюстрації.

Свій твір, "Żmija", називає Ю. Словацький "поетичним романсом" з українських передань в шістьох піснях (53 ст.). [12] Його написав Словацький в часі від лютого до жовтня 1831 р., після своєї подорожі морем до Лондону в характері дипломатичного кур'єра, з доручення польського революційного правління під час протимосковського повстання. Тимто Словацький в повстанні участи не приймав. Твір створено після свіжих іще вражень автора з його зустрічі з бурхливою морською стихією, що й, характеристично, нагадуватиме згодом Шевченкову реакцію до засилля Балтійського моря й написання "Гамалії" під прямим впливом подорожі до Данії й Швеції. У своїх виясненнях до Жмії". подає Словацький читачам ось які завваги: "Поміщений тут романс є майже повністю витвором фантазії. На Україні люди ще й дотепер показують величезні вали, що їх названо "валами Жмії" Деякі вважають, що Жмія був одним із перших, найдавніших провідників Запоріжжя. Згідно з іншими переданнями, сатана під видом змії ніс великий камінь, зміряючи привалити ним церкву, як ураз запіяв півень і сатана з переляку опустив камінь на степ. Беручи в основу свого твору першу з цих розповідей, створив я особу фіктивну, що стала героєм мого романсу, і пов'язав з нею різні історичні події. І так: козаки

дійсно випливали з чайками на море, палили багато міст Анатолії й Кілікії, а загнавшись аж під Царгород, нищили вогнем передмістя Пера. Заляканий султан, бачивши вежі Босфору в полум'ях, мусив викупитись золотом. В документах найдених в кулі на костьолі св. Яна в Варшаві, які Немцевіч помістив у пам'ятниках давньої Польщі, знаходиться згадка про козаків. Звідти довідався я, що якогось із башів захопили козаки в неволю, ув'язнивши його на посьміховисько в клітці, як другого Баязета. Описи місцевостей взято частково з Ґрондцкого, а частково з Бопляна. Ще за часів останнього можна було бачити на найвищому з островів Чортомлику руїни замку. Побудували його так, аби не досягнула вода, що весною заливала інші острови. У праці того ж автора читав я про нищення турецьких ґалер, що в погоні за чайками заганялися в лябіринти чортомлицьких островів і там пропадали; той сам автор описує полювання козаків і татар на сумаків, з чого й я взяв картину тієї облави й намагався її вірно передати в першій пісні романсу. Теж вірно описано спосіб здобування турецьких суден чайками в четвертій пісні. Тут і там, бажаючи, згідно з духом поезії українського народу, живіше змалювати картину, залишаю описовий спосіб і вкладаю розповідь в уста козацького керманича. Не думаю, щоб допущення такої вільности шкодило уяві читача. В моїй розповіді вживаю десятискладового вірша, який може й надто виразною мірою ріже вухо читача, проте, на мою думку, найбільше надається для того роду твору. З ужитку цього вірша виникла потреба єднати з ним ритми не інші, як 12-ти чи 8-ми складові, щоб таким чином осередня зупинка (цезура) припадала завжди в половині вірша. [13]

При подібних мотивах, віршових конструкціях і спільній темі козацьких морських походів проти султанської Туреччини у часово близькій добі, "Жмія" Словацького все ж таки відрізняється побудовою сюжету, а головно настроєм — прикметним Словацькому песимістичним тоном, від Шевченкового твору "Гамалія", що бризкає буйним життям і переходить в апотеозу козацького буття, позначеного боротьбою й перегонами. Герої Словацького, як і байронівські персонажі — це звичайно бунтарі, що борикаються базнадійно з невблаганною долею; покривджені, виступають проти власного суспільства, а то й, обвантажені якоюсь прихованою провиною, не мають іншого вибору, як переслідувати своїх таки одноплемінників, оскільки й від тих зазнали переслідувань. Одноіменний герой "Жмії" є зразком саме такої індивідуальности з міцними байронівськими прикметами. Поема ця, абож романс, чи віршована розповідь, як про неї каже Словацький, займається життям недійсного козацького гетьмана, що є сином впливового паші. Завдяки інтириґам суперника, батька героя поеми ув'язнили, а в нього відняли наречену й забрали в гарем противника. Поклявшись помститися, переходить молодий турок на

козацький бік і дістає прибране прізвище Жмії. З часом став, завдяки своїм прикметам бравурного вояка, отаманом, прославився в походах на свою ж колишню батьківщину й наприкінці вдалось йому захопити свого смертельного ворога в полон. Але доля не щастить йому — у двобої, що його великодушно запропонував Жмія своєму полоненому противникові, гине він випадково, пробитий кинджалом свого ворога, а той, зруйнувавши величавий замок Жмії, втікає назад у Туреччину. У своїй поемі показує польський поет злощасну людину, що в силу невідрадних умов приневолена зректися своєї народности, змінити релігію, стати ренеґатом (відома Міцкевічева тема валенродизму) і в безнадійній боротьбі проти своєї долі нарешті згинути. В цьому ранньому творі дав Словацький яскравий вираз свому невтішному песимізмові, що знаменує й його пізнішу творчість. [14]

Пригляньмося, з черги, Шевченковій поемі "Гамалія" Писав її поет мабуть у жовтні, або в першій половині листопада 1842 р. на Балтійському морі, по дорозі до Стокгольму. "Гамалія", як історична особа, невідомий. Тема поеми — похід запорозців на Царгород з метою визволення полонених із турецької неволі. [15] Історичний цей вірш характером і розміром наближений до баляди [16] й він куди коротший від "романсу" Словацького "Жмія" Написав Шевченко "Гамалію", як і Словацький "Жмію" під міцним враженням мореплавання. Про генезу створення "Гамалії" маємо досить скупі відомості. Десь у другій половині жовтня, або й на початку листопада 1842 р., виїхав Шевченко до Данії і Швеції. Подорож та була повна нових, сильних і яскравих переживань і розворушила творчу енерґію поета. За яких обставин вирушив він у далеку дорогу до Копенгаґену та Стокгольму, невідомо. Поїхав туди із своїм земляком і колеґою з Академії, Боришпольцем. Подорожування скінчилося нефортунно, якщо йдеться про здоров'я Шевченка. Ось як він, після повороту до Петербурґу, про це пише 18. листопада своєму приятелві П. Королеву, до Харкова: "Мене носив проклятущий пароход у Шведчину й Датчину. Пливши в Стокгольм, я скомпонував "Гамалію", невеличку поему, та так занедужав, що ледве привезли мене в Ревель, там прошки очуняв. Приїхав у це прокляте болото, та й не знаю, чи вже вийду. Хоч лікар і говорить, що "нічево", одначе так киває головою, що аж сумно дивитися. Сьогодні оце трошки легше стало, — можна хоч перо в руках удержать. А, лебедику, як не хочеться кидать землі, хоч вона й погана! А треба буде, хоч воно ще й рано. Молю тільки милосердного Бога, щоб поміг мені весни діждати, щоб умерти на Україні" [17]

Як довго хворів тоді Шевченко, важко сказати. На щастя, видужав, обдарувавши українську літературу кращою перлиною. Море, як коментує біограф, продиктувало Шевченкові "Гамалію" Згадав, пливучи, далекі козацькі морські походи й тут саме, серед роз-

шаленілої стихії, міг собі усвідомити одчайдушну відвагу й силу козацьких предків, що в негоду й бурю вступали в боротьбу з розбурханими хвилями на своїх непевних чайках, після чого мали ще доволі снаги боротися з чисельнішим і краще узброєним ворогом. З особистої присутности, віч-на-віч з морською потугою, в реві бурі, у громі й плюскоті хвиль, з космічних переживань постав цей гимн, уможливлюючи поетові віддати багатими ритмами стихійну силу природи в його феєрії-симфонії, де кольори і звуки потужних образів злилися в одну монументальну цілість. [18]

Поема починається плачем невільників у тюрмі, що нагадує невольницькі думи ("плачі"). Невільники закликають вітер, щоб осушив їхні сльози, просять море, щоб воно принесло на своїх хвилях козацькі чайки, благають Бога, щоб дозволив їм почути ще раз козацьку славу. Босфор передає козацький плач морю, а море Дніпрові, і так аж до Хортиці. Козаки нашвидку всідають у чайки і з веселою піснею пливуть визволяти братів, — попереду ж усіх Гамалія. Допливши до передмістя Царгороду, Скутарі, нападають на турків, розбивають тюрму і випускають на волю бранців. Залишивши за собою пожежі, забирають козаки добичу й із піснею завертають у свояси. Поема, не зважаючи на недійсну постать отамана Гамалії, має історичний характер і визначається водночас високою мистецькою вірністю, бо поет дав вірний, згідний із правдою, живий образ буйного козацького життя. [19] Коли "Жмія" Словацького проходить поперемінно схилами та знесеннями загального трагічно-песимістичного пляну, закінчуючись на мольовому акорді, то в "Гамалії" дурові акорди чергуються теж із мольовими, проте героїчна ця поема завершується міцним оптимістичним визвуком. Хоч у головному зарисі обох творів показана ріжниця точки погляду з уваги на відмінну духовість і філософію обох авторів (песимістична, резиґнаційна у Словацького і оптимістична, неподатлива в Шевченка), то в жанрово-поетичних засобах, ритмічній структурі й оркестрації цілости вони дивно споріднені. На нашу думку, оба твори до того близькі, що виринає здогад, чи не відограв, бува Словацький у творчому зростанні Шевченка більшого значення, як про це з дотеперішніх дослідів над творчістю нашого поета відомо. Зрештою, якщо не брати цього до уваги, то важко знайти відповідь на показну однорідність естетичних уподобань і вжиток подібних літературних засобів обома поетами. Для унаглядНення нашої думки приведемо дальші характеристичні рядки з обох творів, де видно спорідненість мотивів заторкнутої теми, подібні технічні засоби в її оформленні й навіть тотожні зміни ритміки вірша в переходах до чергових, відмінних мотивами, частин:

"У туркені, по цім боці,
Хата на помості....

Гай, гай! Море, грай,
Реви, скелі ламай!
Поїдемо в гості.

У туркені у кишені
Таляри, дукати.
Не кишені трусить,
Їдем різать, палить,
Братів визволяти!

У туркені яничари
І баша на лаві,
Гойги! вороги!
Ми не маєм ваги,
Наша воля й слава!

Пливуть собі, співаючи,
Море вітер чує.
Попереду Гамалія
Байдаком керує..." і т. д.
(Гамалія) [20]

Пісня козаків у поемі Словацького значно довша від увідного козацького заспіву в "Гамалії" (шість 13-рядкових строф проти трьох 5-рядкових), тому приводимо першу строфу у Словацького в цілості, а дальші, лише з уваги на їх прикметну схожість, в уривках:

Ho, daleko Czarne morze,
Gdzie się czajki kąpią w pianach,
Palmy, zamki na Bosforze,
Jako trzciny na limanach.
Piękny to pożar łąk, oczeretów,
Lecz jakże płonie wspaniale
Wielki las masztów, las minaretów.

Szumcie, czajki! szumcie, fale!
Ho! kozak panem
Błękitnej fali.
Urra ho! dalej! — urra ho! dalej!
Z naszym Hetmanem
Urra ho! dalej! —

Dla Turków niesie podarek,
Dwa dział ze spiżu i sto janczarek.

Lećcie z nami — wam na gniazda
Damy turban zakrwawiony.

Pieśń dziś smutna, czajka pusta,
Lecz powrócą pełne łodzie,
Tym co zginą, włożym w usta
Piastr wybity w Carogrodzie...

Urra ho! dalej! urra ho! dalej!
Z naszym Hetmanem
Urra ho! daley...

Після цього безпосередньо слідкує й тут знаменна зміна теми й ритміки вірша:

"Tak dziką pieśnią, przy wioseł pracy
Chaty żegnali — a przed chatami..."
(Żmija) [21]

Напрошується порівняння з подібною зміною теми й ритміки після плачу невільників у "Гамалії":

"Отак у Скутарі козаки співали,
Співали сердеги, а сльози лились..."
(Гамалія)

Аби вивести з короткої аналізи приведених уривків текстів більш заключні висновки в питанні можливости запліднення Шевченкової "Гамалії" (нап. 1842) твором Словацького "Жмія" (1831), для того треба було б дослідити подрібніше даний період у житті нашого поета і розмір взаємнення Шевченка з польською літературою, що залишається покищо, на жаль, непрослідженою прогалиною.

З факту, що Шевченко розділяв у періоді від літа до грудня 1839 р. свою кімнату на 9-ій лінії Васілєвського острова в Петербурзі (під час відсутности В. Штернберґа) з незаможним польським студентом історії, Леонардом Демським, треба допускати можливість більш оживленого знайомлення нашого поета з польською літературою. Проте, так як досі питання це поставлене, то знаємо тільки, що Шевченко "цитував з пам'яті Міцкевіча, і з польських письменників знав теж твори Красінського, М. Чайковського, Б. Залєського, С. Ґощинського й інших. "Чи, бува, між тими іншими головне місце не займав якраз Ю. Словацький, годі на цьому місці вирішувати. Можна лише, не без підстав, здогадуватися, що твори Ю. Словацького —геніяльногого польського поета, "захопленого чаром української атмосфери" й сучасника Шевченка, мали куди більше значення для творчости нашого генія, як про це досі щонебудь відомо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Павло Зайцев: "Життя Тараса Шевченка", НТШ, Нью-Йорк, 1955, ст. 24.

2. Леонід Хінкулов: "Тарас Шевченко і його сучасники", Держ. Вид-цтво Художньої Літератури, Київ, 1962, ст. 299.

3. П. Зайцев: op. cit., ст. 58-59.

4. Mieczysław Giergielewicz: "Juliusz Słowacki: Wybór Pism — Poematy" (Posłowie), Swiatpol, Londyn, 1947, ст. 55.

5. Czesław Miłosz: "History of Polish Literature", The MacMillan, London, c 1969, p. 240.

6. J. Słowacki: "Beniowski" ("Pisma J. Słowackiego, Kraków, 1908) — пісня II, вірш 3.

7. J. Słowacki: "Beniowski" (An Anthology of Polish Literture", Ed. by Manfred Kridl, Columvia Univ. Press, New York, 1957 — пісня V, вірші 56 — 60.

8. Історія української літератури. Академія Наук Укр.... РСР, Київ, 1955, ст. 234.

9. Czesław Miłosz: op. cit., ст. 234.

10. Історія укр. літ. op. cit., ст. 220.

11. Степан Смаль-Стоцький: "Тарас Шевченко (Інтерпретації), НТШ, Ню Йорк, 1965, ст. 233, 236.

12. "Pisma Juliusza Słowackiego", Tom I. Zbiór utworów wydanych za życia i po śmierci autora. Kraków, Nakład Gebethnera i Spółki, Warszawa, Gebethner i Wolff, 1908, ст. 273-326.

13. "Pisma J. Słowackiego", op. cit., ст. 327.

14. Julian Krzyżanowski: "Polish Romantic Literature", Books for Library Press, Freeport, New York, 1968, ст. 116.

15. Тарас Шевченко: "Поезії у двох томах" Бібліотека Поета. Радянський Письменник, Київ, 1955, ст. 493.

16. Дмитро Чижевський: "Історія української літератури від початків до доби реалізму", УВАН, Нью-Йорк, 1956, ст. 436.

17. Павло Зайцев: op. cit., ст. 93.

18. П. Зайцев: op. cit., ст. 94.

19. Володимир Радзикевич: "Історія української літератури", том II, "Батьківщина", Детройт, 1956, ст. 74.

20. Тарас Шевченко: "Кобзар", Держ. Вид-цтво Художньої Літератури, Київ, 1956, ("Гамалія"), ст. 152-156.

21. "Pisma J. Słowackiego, op. cit., Tom I., ("Żmija"), 3-тя пісня, ст. 273-326 (цілість).

Василь Лев

МИХАЙЛО ВОЗНЯК — ІСТОРИК ЛІТЕРАТУРИ І ЛІТЕРАТУРОЗНАВЕЦЬ (1881-1954)

Михайло Возняк — вийняткова постать серед українських науковців та вчених. В товариському житті серед українського громадянства був він майже незамітною людиною. Син села, відбув гімназійну науку у Львові й у львівському університеті студії з українознавства та слов'янської філології, головно під проводом професорів Кирила Студинського й Олександра Колесси, частинно Михайла Грушевського. Вплив цих професорів позначався на його самостійній науковій праці, якій присвятив ціле своє життя.

Життєвий шлях М. Возняка простий, нескладний. Пройнятий запалом і посвятою для наукової праці, він після закінчення студій учив у Академічній гімназії у Львові до вибуху першої світової війни. Але ввесь вільний від шкільних занять час він просиджував у львівських бібліотеках, Наукового Товариства ім. Шевченка, Народного Дому, Оссолінеум, Баворовських і збагачував своє знання. В приватному житті товариський, привітний, та не практичний. Тому що не повелось йому одружитися, жив самотний, залюблений у книги, що виповнювали шафи його помешкання, і гребався в книжках, пишучи розвідки, статті, наукові праці, рецензії, огляди тощо, про Шевченка в Галичині, про Галицьке відродження і творчість Шашкевича, в "Записках НТШ", "Ділі", "Українська Жизнь" і ін. В рр. 1911-1914 появилося, передусім у Записках НТШ багато його цінних праць.

Коли припадково перша світова війна кинула його на еміґрацію, він працював у Відні для "Вістника" Союзу Визволення України як технічний редактор, виконуючи своє завдання незвичайно сумлінно. Для цього журналу приготовляв він, м. і., хроніку українського життя, на основі не тільки українських ґазет і журналів, але також, головно про життя в Галичині під російською окупацією, із російських та інших чужомовних ґазет. Ці відомості були важливим джерелом для історії українського руху під час війни (1914-18). Писав їх звичайно анонімно.

Редаґував також і приготовляв до друку різні книжкові видання "Союзу" Між працями Возняка того часу, виданими "Союзом", треба згадати дуже гарну науково-популярну книжечку "Наша рідна мова", що її передруковувано на Наддніпрянщині кілька разів під час великого національного зриву.

В видавництві "Союзу" видав Возняк книжечку "Пам'яти Івана Франка" Опис життя, діяльности й похорону; з численними світлинами. Це перша його публікація як майбутнього дослідника життя і творчости Франка.

Під час перебування в Відні написав і видрукував Возняк у 1918 р., книжечку на 152 стор. формату 16° п. з. "Українська державність" У цій змістовній книжці автор виявив на тлі головних моментів історії України, головно Гетьманщини, жорстокість і загарбницький характер і душу москвинів та їхніх державних провідників. В цій праці Возняк об'єктивно трактує справу і виказує безоглядне трактування Москвою підкорених нею та уярмлених народів, передусім України. Возняк немов кличе Москву на суд перед трибуналом народів і перед справедливість, виступаючи проти єдиної й неділимої російської тюрми народів. Мабуть довелося авторові в 40-их рр., хоч академікові, виправдатися за цю книжку перед червоною Москвою.

Після закінчення війни Возняк вернувся до Львова в 1919 р. Тут застав майже всю свою бібліотеку. Не вернувся до праці в гімназії, не бажаючи служити польській владі. Почав заробляти пером як вільний науковець. Цілими днями пересиджував він у бібліотеці НТШ, де в кутку кімнати-читальні мав своє бюрко. Маючи до диспозиції бібліотечну книгозбірню, він гребався в книгах, стародруках і манускриптах, головно в бібліотеці Франка, на якого творчість спрямував передусім свою увагу. Живучи з заробітку пером, не був у достатках, коли взяти до уваги, що утримував молодшого брата і видавав гроші на книжки. В рр. 1919-1925 співробітничав у галицьких українських часописах та журналах, виданнях НТШ, "Просвіти", в "Ділі", "Новому часі", "Літературно-Науковому Вістнику", а також у лівого напрямку "Культурі" В рр. 1925-130 працював майже виключно в большевицьких українських виданнях ВУАН за головування М. Грушевського, "Україна", "За сто літ", "Первісне громадянство", "Праці Історично-філософічного Відділу ВУАН", де, м. і., багато місця присвятив творчості Івана Франка; у Львові працював тільки в виданнях НТШ і згаданій "Культурі" ("Нова Культура"). Від 1933 р. по 1939, коли АН УРСР позбавила його титулу академіка і пенсії, знову працював у галицьких виданнях, "Діло", "Новий Час", "Життя і Знання" Не хотів прийняти платної праці в НТШ. Під німецькою окупацією Возняк дописував до львівських і інших часописів, "Львівські Вісті", "Наші Дні", "Краківські Вісті" і дещо

друкував ув "Українському Видавництві" Інакше було під большевицьким режимом 1939-41 і від 1944 до кінця його життя.

Під час головування Грушевського в ВУАН Возняка разом із Студинським, Філяретом Колессою та Василем Шуратом обрано дійсними членами академії. Це покращало матеріяльні умовини Возняка. Та коли в 1933 р. АН УРСР анулювала їх академічне членство, Возняк знову друкував свої праці в вище згаданих журналах та часописах. Коли ж у 1939 р. йому, як і іншим трьом ученим, привернено титули академіка враз із відповідною платнею, а також іменовано його професором завідуючим катедрою літератури в університеті ім. Івана Франка, покращали його матеріяльні умовини. Возняк працював невсипучо, та праця під большевиками не давала йому морального задоволення, тому що й йому грозили репресії за його національну лінію в працях публікованих за Австрії, Польщі, а в 1941-44 за німецької окупації.

Михайло Возняк у своїй скромності не хотів осягнути ступеня доктора філософії, хоч мав на це багато даних. Не хотів теж прийняти звання дійсного члена в Філологічній Секції НТШ, ніколи не брав участи в наукових засіданнях секцій чи комісій. Одначе був ввічливий до товаришів науки, зокрема привітливий до студентів і адептів науки, яким часто служив порадами. Не один раз ходив із читальні бібліотеки НТШ до книгосховища, звідки приносив для студентів потрібні їм для студій книжки, а також давав поради щодо вишукування джерел до студій.

Михайло Возняк був філологом-україністом і славістом дуже широкого маштабу. Вже під час своїх університетських студій він як філолог почав вивчати друковані й рукописні джерела до української літератури і спершу писати короткі літературознавчі статті (причинки) і рецензії. Скоро виробив собі погляд на напрямні своєї дослідної праці, йдучи за шляхами свого вчителя Кирила Студинського і став істориком літератури та літературознавцем. Полем його зацікавлень було дослідження стародруків, полемічна література, 16-17 ст., історія постання і розвитку українського театру, старослов'янська мова, перші граматики української мови, усна творчість — фолкльор, українсько-слов'янські літературні взаємини, спеціяльно дослідження епохи Галицького відродження з Маркіяном Шашкевичем у центрі (видав і попередив вступом "Писання Маркіяна Шашкевича, Збірник ФС НТШ, 1912, т. XIV), творчість Шевченка та його епохи з представниками того часу, творчість Івана Франка, взаємини західних і східних письменників і діячів культури як вияв українських соборницьких ідей; виготовлення посібників до студій літератури і мови. Прикметною рисою праць Возняка є його вийняткова увага та повага до культурних і літературних проблем, сумлінність і наукова добросовісність найвищого ґатунку.

Одна з перших більших його праць це тритомова "Історія української літератури", від початків до кінця XVIII ст., видана накладом Т-ва "Просвіта" у Львові. (Том І. До кінця XV ст.,1920, 344 ст., II. Віки XVI — XVII. Ч. І.,1921, 416 стор, Т. III; ч. II.,1924, 564 стор.). Ця капітальна праця складена історично-культурною методою. Це перша одноціла наукова історія українського письменства, що перевершила всі дотогочасні історії (компендії) літератури передусім О. Огоновського, І. Франка, Б. Лепкого, Ол. Барвінського. Возняк подібно як Огоновський та Барвінський і Франко, починає нашу літературу від перших написаних творів XI ст., не від усної словесности, як це зробив уже раніше Б. Лепкий і М. Грушевський. Книги Возняка охоплюють усі прояви нашого письменства від початків до кінця XVIII ст. З великою точністю й об'єктивністю автор списує кожний літературний факт, аналізуючи його і накреслюючи обставини, серед яких постав кожний твір і як впливала на нього дана епоха. Культурні обставини, серед яких постав даний літературний твір, представлені Возняком докладно й всебічно. До того Возняк дотримується принципів пов'язування літературних творів із собою в одну ідейну та логічну цілість. В кожному томі "Історії" подана численна бібліографія предмету, в третьому томі крім того вміщені синхроністичні таблиці фактів української літератури та західноевропейських літератур і культурних історичних подій. Тритомова література М. Возняка вказує на його начитання й оволодіння предметом.

На дальші томи "Просвіта" не мала фондів. Коли в 30-их рр. директор Українського Наукового Інституту в Варшаві пропонував Вознякові видання дальшої частини "Історії" до Шевченка, тому що хто інший мав опрацювати другу половину XIX сторіччя, Возняк не погодився на це. Хотів опрацювати ціле сторіччя. Він теж вимагав щомісячної фінансової допомоги для збирання матеріялів до праці та написання її. Та Лотоцький не погодився на це.

Доповненням "Історії літератури" є хрестоматія літератури тих самих часів до к. XVIII ст. "Старе українське письменство" Вибір для середніх шкіл. (Львів, 1922, накл. "Українського Педагогічного Товариства", 512 стор. з ілюст.). Ця хрестоматія заступила раніші перестарілі й давно вичерпані хрестоматії Я. Головацького, О. Огоновського і Михайла Пачовського. Зовсім добре надавалася до університетських студій. "Історію літератури" доповнюють також інші книжки, як: "Початки української комедії" (1619-1819). Львів, 1919. Видання "Всесвітньої Бібліотеки" Івана Калиновича, ч. 19. 252 стор., ілюстр. Це точніше ніж в "Історії літератури" опрацювання названої теми, від інтермедій Я. Ґаватовича починаючи аж до інтермедійних традицій, та різдвяних і великодніх віршів та діялогів продовж XVIII ст. із зразками діялогів, інтермедій і віршів. Додані теж ілюстрації. Друга

книжка це "Коротка граматика давньої церковно-слов'янської мови в порівнянні з українською" Для вжитку середніх шкіл. Львів, 1925, 64 стор. Це теж свого роду перший у нас підручник, якщо не згадувати ширшого літографованого курсу проф. Василя Сімовича в виданні Високого Педагогічного Інституту Празі, і ін. [1]

Не маючи змоги приготовити до друку дальших томів історії літератури, Возняк збирав матеріяли для цього предмету, оголошував більші статті і причинки до історії літератури XIX ст. Одначе й попередні сторіччя цікавили його надалі. Як кабінетний учений цілими днями пересиджував він у бібліотеці НТШ, вивчаючи друковані джерела -книги, а також старі книги й манускрипти, передусім із бібліотеки І. Франка, а також і спроваджувані з інших бібліотек. Писав і оголошував друком статті, огляди, рецензії і студії про українську літературу минулих віків. Зацікавлення козацьким бароккoм в українській літературі вело його до студій фолкльорних матеріялів того часу, знайдених у манускриптах. Так опрацював він різдвяні й великодні вірші-орації із збірника кінця XVII і початку XVIII ст. (Записки НТШ, 1910, т. 96, ст. 119-146 Місц.), великодню віршу, діялоги на Різдво, коляди, великодні привіти пиворізів, що їх знайшов у польській рукописній кантичці XVIII ст., про козацтво під Хотином 1621 р. в сучасній поезії, українські й польські пісні з "Літописця" Єрлича, думу про козака Голоту, пісні про Мартина Пушкаря та Мартина Пашковського, польську віршу про битву під Полтавою, про Пилипа Орлика в пісні про Ведмедівку тощо. Крім статтей і невеликих студій про фолкльор XVII-XVIII ст. видав велику працю п. з. "Матеріяли до історії української пісні і вірші" (Українсько-руський Архів НТШ у Львові, т. IX, 240 ст. 1913, т. X, ст. 241 — 480, 1914, т. XI, ст. 481 — 591, 1925). Возняк вигребав із забуття українські пісні, списані в рукописному збірнику з бібліотеки Чарторийських у Кракові, ч. 2337, незнані тексти з бібілотеки НТШ різдвяних і великодніх орацій, пісенні матеріяли про культурне життя старої України. Ці до того часу незнані матеріяли Возняк упорядкував за тематикою і хронологією, подаючи при кінці компендіюма речевий покажчик.

Близько до цього поля студій М. Возняка стоять його праці про почаївські видання XVIII ст., де звернув увагу на пісенну скарбницю "Почаївського Богогласника" Опрацював теж діялог Йоанікія Волковича з 1631 р., рукописи про Унію та полемічне письменство, устійнив авторство Літопису Самовидця та "Історії Русів" (Праці Української Могилянсько-Мазепинської Академії. Варшава — Львів, 1939), матеріяли про Мазепу, документарні відомості про його життя, дату народин і смерти, про бендерську кампанію після смерти Мазепи, ("Український Науковий Інститут" в Варшаві, т. 46). Опрацював теж Возняк відомості про маловідомого поета XVIII ст. Юліяна Величковського.

Зокрема займався Возняк дослідженням культурного життя на західноукраїнських землях у першій половині XIX ст. Хоч раніше появилися інші праці, що відносяться до тих часів, треба на першому місці поставити книжку п. з. "Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії" Львів, 1924. Бібліотека "Нового Часу", ч. І., 180 стор. іл. Це в приступний спосіб подана історія, що попередила Галицьке відродження. В центрі відродження цієї епохи поставив Возняк пробудника західноукраїнської літератури Маркіяна Шашкевича. Це сталося саме в століття з дня народження великого галицького поета. Коли Михайло Тершаковець опрацював і видав Шашкевичеву спадщину, знайдену в бібліотеці Народного Дому, Возняк також присвятив багато уваги вивченню епохи Шашкевича. Крім невеликих праць про біографію поета, його фолкльорні заняття, про його зацікавлення літературою східної України тощо, видав твори п. з. "Писання Маркіяна Шашкевича", Львів, 1912. (Збірник ФС НТШ, т. XIV, XXIV+294 стор.). У вступній частині книги подав огляд Шашкевичевих писань і їх хронологію. Книга Возняка це джерело до вивчення творчости М. Шашкевича. Тут читач чи дослідник знайде критичні замітки й коментарі до праць Маркіяна. Крім того Возняк написав багато статтей і розвідок про поетів і культурних діячів ширшого гурта "Руської Трійці" Це про Якова Головацького як збирача народних пісень, його брата Івана, редактора "Вінка на обжинки", про віріші Івана Вагилевича, Антона Могильницького, Миколи Устияновича, про Григорія Ількевича, збирача народних пісень у Галичині. Попри культурні відносини в часі "Руської Трійці" присвятив Возняк увагу мовним проблемам того часу, в праці "Студії над галицько-українськими граматиками XIX ст.". (Записки НТШ, т. 89, ст. 111-ї43, 1909, т. 90, ст. 33-118, 1909, т. 91, ст. 126-150, 1909, т. 93, ст. 90-131, 1910, т. 94, ст. 107-160, 1910, т. 95, ст. 83-106, 1910, т. 98, ст. 75-146, 1910). Це граматика Івана Малиновського, Івана Лаврівського і ін. Окрема відбитка: "Галицькі граматики української мови першої половини XIX ст. Львів, 1911, ЗНТШ, 340 стор.

Займаючися проблемами Галицького відродження, Возняк приготував велику студію п. з. "У століття "Зорі" Маркіяна Шашкевича", 1834 - 1934. Львів, І 1936, т. І, ст. 145, т, ІІ, ст. 147-324. Видання "Українського Богословського Товариства" у Львові. Це нові розшуки про діяльність гуртка М. Шашкевича, саме про Гр. Ількевича як збирача народних пісень, М. Шашкевича як фолкльориста, про переклад св. Томи Кемпійського пера І. Вагилевича з 1836 р., про романтичний період фолкльорних занять Якова Головацького, про "Кральо-дворський рукопис" в українському письменстві, про джерела українського пісенного збірника Жеґоти Павлі, далі про зміну поглядів Я. Головацького в його власному насвітленні, причинки до характеристики

М. Устияновича і розвідки І. Вагилевича про українську мову. Хоч на перший погляд Возняк уже раніше опрацьовував такі самі проблеми, то в цій капітальній праці він подає багато нових матеріялів, поглиблюючи вже заторкнені раніше питання про Галицьке відродження. І знову, вже під большевицьким режимом, після другої світової війни Возняк пише про "Історичне значення діяльности Маркіяна Шашкевича", видане пізніше в: "Наукові записки Інституту суспільних наук", т. І, Львів, 1953, ст. 111-129.

М. Возняк виконав справжні відкриття, пишучи великої ваги праці про зв'язки письменників східної України й Галичини. Він, як і Франко, змагав до спільного розглядання літературного життя двох, штучно розмежованих частин України. Тому він розшукував і опубліковував важливі матеріяли про зацікавлення Шевченка Галичиною і її культурним життям, про поширення творчости Шевченка в західній Україні, про зв'язки з Галичиною І. Нечуя-Левицького, П. Куліша, Костомарова, Марка Вовчка, М. Гоголя, Квітки-Основ'яненка, Богдана Залеського, П. Грабовського, Ол. Кониського, Івана Белея, Івана Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, М. Кропивницького. Все це праці про оживлені взаємини названих письменників на тлі культурних відносин обох, розділених частин України.

Найбільше уваги присвятив Возняк вивченню життя і творчости Івана Франка та його епохи, якій Франко надавав напрямні для культурного розвитку України. Працюючи в редакції "Вістника Союзу Визволення України" в Відні опублікував він уже згадану книжечку п. з. "Пам'яти Івана Франка". Опис його життя, діяльности і похорону. Відень, 1916. Крім загальних відомостей про життя і найважніші твори Каменяра Возняк звернув увагу на задокументування фактів про останні роки, місяці і дні життя Франка та його похорони.

Розпочату працю над вивченням життя і творчости Франка продовжував Возняк увесь час своєї науково-дослідної праці. Він вивчав літературну спадщину Франка, що містилася в його друкованих працях та рукописах, приміщених у вокремій кімнаті бібліотеки НТШ (Архів Франка). Спершу оголошував він праці про Франка і його недруковані твори в загаданому журналі культурного, суспільного й політичного життя "Культура", видаваного у Львові від 1926 р.

Ще більше праці мусів Возняк присвятити Франкові від 1939 року, як дійсний член АН УРСР. Як керівникові відділу літератури Філіялу АН УРСР, на який наложено завдання видати повністю твори Франка в 36 томах, доручено кермувати цією працею, наглядати над коректою і друком і написати для першого тому докладний нарис життя і діяльности Франка. Щоб виконати це нелегке завдання, він, як Володимир Дорошенко, що мав скласти повний спис друкованих творів Франка, пересиджували в бібліотеці по кільканадцять годин кожного

дня. Крім того Возняк, як експонована особа мусів писати різні статті до преси і навіть зредаґувати в тому часі один випуск "Збірника Львівського університету". Коли вибух німецько-большевицької війни в 1941 р. перешкодив виконати це діло, то знову після закінчення війни, поки встановлено нову комісію для видання творів Франка, Возняк друкував свої праці про Франка в виданнях АН УРСР та збірниках Львівського університету; публікував також його літературну спадщину. В Збірнику ч. І. Львівського Державного Університету ім. Івана Франка за рік 1948 Возняк видрукував оповідання Франка п. з. "Гуцульський король", статтю про фолкьльорні заняття Франка й численні фолкьльорні матеріяли, також розвідки про недопущення Івана Франка до доцентури у Львівському університеті та про виборче беззаконня проти Івана Франка. В Збірнику ч. II за рік 1949 Возняк помістив чотири твори з Франкової літературної спадщини із своїми коментарями: "Франкова переробка драми Кальдерона" (ст. 149-206), початкові реалістичні твори Франка: "З початків реалізму Івана Франка" (ст. 207-222), "До історії видань творів Івана Франка" (ст. 223-226), "Знайдений початок листа Івана Франка до Драгоманова з 1881 року" (ст. 227-230). В збірнику "Слово про Великого Каменяра", Київ 1956, Возняк помістив статтю "Франко як дослідник і історик української літератури" (ст. 20-40).

Всі ці праці М. Возняка, як і попередні, визначаються глибоким знанням предмету, його незвичайною об'єктивністю в трактуванні тематики, кропіткою працею над оформленням матеріялу, що його знайшов у літературній спадщині, яка збереглася в бібліотеці Франка. Возняк писав правду і під большевиками, не кривив душею, хоч влада вимагала від нього пробольшевицького наставлення. В відношенні до Франка та його творчости Возняк був завжди об'єктивний, хоч доводилося йому говорити болючу правду під польською займанщиною, а також і під большевицьким режимом. Сьогоднішні дослідники Франка багато користають із досягнень Вознякового Франкознавства і напрямних його дослідів над Франком.

Михайло Возняк теж учений — педагог та виховник молодих науковців. Як завідуючий катедрою української літератури у ЛДУ від 1940 року він підготував численних літературознавців і фолкьльористів. Під його керівництвом 14 адептів науки закінчило аспірантуру й захистили кандидатські дисертації. Акад. Возняк щедро ділився своїм знанням із кожним, хто виявляв інтерес до наукової праці, заохочував до наполегливости в дослідницьких пошуках своїм добрим словом та особистим прикладом. Він був консультантом докторських дисертацій.

Пробував Возняк пера в науковій белетристиці. В берлінському тижневику за 1924 рік "Літопис політики, письментсва і мистецтва", редаґованому Степаном Томашівським, видрукував Возняк нарис із

минулого Волині п. з. "Щастя і горе Загоровських", про відому постать з історії нашого середнєвіччя Василя Загоровського, що попав у татарський полон і звідтам написав літературний твір "Завіщання Загоровського" Тут Возняк виявив себе добрим оповідачем, одначе більш істориком ніж белетристом. Передруковано цей нарис у виданні "Просвіти", ч. 753, Львів, 1929: 42 стор.

Акад. Михайло Возняк був невсипущим працівником, заслуженим дослідником літератури, філологом. Вишукував і видавав численні рукописні матеріяли, що висвітлювали багато незнаних фактів із історії нашої культури. Він не визначався таким духовим надхненням, як Франко, Грушевський або Щурат, але визначався незвичайною працьовитістю, збирачем мало відомих філологічних фактів. Його "Історія української літератури" має електичний характер і за твердженням С. Єфремова ("Історія української літератури", Ляйпціґ 1924, стор. 47-50) та м. Глобенка ("Енциклопедія Українознавства" т. І, 728) не визначаєтьься ориґінальною методою. Та має вона велику вартість через сумлінне й об'єктивне представлення історично-літературних фактів, чого бракує російським історикам літератури в відношенні до української культури. Тут саме оригінальність Возняка. Якщо Возняк був би мав змогу написати ще історію XIX сторіччя, напевно був би не займався публікуванням дрібних причинків і статтей. Все ж таки залишив він низку капітальних праць, характеристичних об'єктивним трактуванням предмету. Він займає одне з передових місць серед істориків і дослідників української літератури.

ПРИМІТКИ

1. Цю граматику стрінула дивна доля. Большевики, прийшовши до Львова, забрали з книгарні НТШ ввесь нерозпроданий наклад її, подерли на очах її автора — на подвір'ї НТШ — і вивезли до фабрики паперу. Небезпека книжки була в назві "церковнослов'янська" Скоро після того до Києва прийшов наказ доставити книжку для студентів університету, бо большевики давно понищили в себе книжки цього роду. (Володимир Дорошенко: "Академік Михайло Возняк" "Свобода", Джерзі Сити, 26. 3. 1955, ч. 58). Тому 1941 р. львівський Педінститут доручив мені написати коротеньку граматику старослов'янської мови перед самим вибухом війни. Не знаю, яка доля стрінула набрану вже першу коректу книжки. В.Л.)

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Сергій Єфремов: "Історія української літератури", Ляйпціґ, 1924.
2. Енциклопедія Українознавства. Париж — Нью-Йорк.
3. М. О. Мороз: Бібілографія Франкових праць академіка М. С. Возняка,

1881-1956, в "Українське літературознавство", вип. 4. В-во Львівського Університету, Львів, 1968, стор. 173-202. Бібліографія неповна.

4. Т. Пачовський і Я. Шуст: Праці М. С. Возняка про життя і творчість І. Франка. Бібліографічний покажчик, в "Іван Франко". Статті і матеріяли Збірника Львівського Університету. Стор. 407-422.

5. Володимир Дорошенко: Академік Михайло Возняк. (Його життя й діяльність) "Свобода", чч. 56-61. Джерзі Сити, 24-31. березня 1955.

Лука Луців

ПРО "ЛІТЕРАТУРНУ СПІЛКУ" В. СТЕФАНИКА З ЛЕСЕМ МАРТОВИЧЕМ

Відзначування в 1971 році століття з дня народження письменників Василя Стефаника і Леся Мартовича зактуалізувало справу літературної співпраці цих двох письменників-початківців, яка мала існувати в 1888-1892 роках, коли появилися були новелі "Нечитальник" і "Лумера" Ця спілка виступала під криптонімом "Л. М" Про неї раз тільки писав В. Стефаник, і ніколи не згадував Л. Мартович.

В. Стефаник писав у листі до Вацлава Морачевського 3-го березня 1896 р. так:

"Нечитальника" і "Лумера" написало нас двох під криптонімом Л. М. Се було в шестій клясі. Далі спілка розвіялася. Друг мій хорує, а я сиджу ні в мудрих, ні в дурних. В течці нашій маємо кілька робіток, та вони чекають слушного часу. Се розуміється так, що друг мій має поздоровішати, а я маю раз вийти з ліса різних напрямів літературних, котрі тепер мене на роздоріжжю напали і кожний тягне на свій бік. Суспільність руська (українська — Л. Л.) нічого про нас не знає, хоча "Нечитальник" трохи і заслужив на пам'ять... Прошу Вас задержати цілу справу в тайні. Ми дамося пізнати, як варті будем" (В. Стефаник. Твори, Київ, В-во "Дніпро", 1964, ст. 344).

Тут треба б пояснити, що в тому часі, коли Стефаник писав листа до В. Морачевського, початківець-письменник стояв на роздоріжжі свого творчого "я", він сам писав пізніше, що втому часі "пропадали його дрібні нариси по редакціях" Це були його "поезії в прозі", модний тоді жанр між модерністами (Лука Луців. Василь Стефаник-співець української землі, В-во "Свобода", Ню Йорк-Джерзі Ситі, 1971, ст. 105). Треба при цьому пригадати, що В. Стефаник і Лесь Мартович — це шкільні приятелі з коломийської та дрогобицької гімназій, яку обидва закінчили в 1892 році, і тоді розійшлися їхні шляхи.

Ми бачили, що писав Стефаник про свою співпрацю з Мартовичем в

1896 р. Але цікаве, і навіть дивне, те, що він, пишучи про перший твір Мартовича "Нечитальник" після смерти автора "Забобону" в 1916 р., нічого не згадує про своє авторство в "Нечитальнику" Він там написав:

Десь коло 1889 р. Мартович написав свою першу новелю "Рудаль" (селяни так називали трагічно загинулого сина цісаря Франца Йосифа— Л. Л.) На вакації того року приїхав до о. Кирила Гаморака до Стецеви в Снятинщині Михайло Павлик. Ми його очевидно зараз знайшли, і Мартович перечитав йому свою новельку.

Успіх був великий. Павлик дуже похвалив новелю й казав її надрукувати. Новелю охрестив павлик на "Нечитальника", а що я давав гроші на друк, дописав ще: видали русівські читальники. Гроші я видурив від своєї небоги мами, і ми поїхали до Чернівець до друкарні... Кілька місяців пізніше ми мали в руках тонісеньку, блідо-блакитненьку книжечку "Нечитальник"

В "Автобіографії" з 1926 р. Стефаник зовсім не згадував про якусь там спілку з Мартовичем. Він писав, що "Лесь був надзвичайно здібний. Вже в 4-ій клясі гімназії писав поезії про учителів і про Бога, повні злоби і насмішки" (Твори, Київ, 1964, ст. 272). Те, що Стефаник написав у цій "Автобіографії" про себе, може бути вистачальним запереченням про те, що існувала якась літературна спілка Стефаника з Мартовичем. Стефаник там пише: "Писати я почав дуже рано, ще в гімназії, та величезний талант Мартовича просто паралізував мене, і я ніколи не признавався, що я також письменник" (там таки, ст. 274).

Не згадує Стефаник про спілку і в "Автобіографії" з 1929 р., в якій називає свого приятеля Леся "нігілістом", що писав "поезії проти Бога і професорів, дотепні і злосливі... Не дарував ані свойому батькові, ані своїй мамі, і, правду сказати, я його боявся" (ст. 274).

Та це зовсім не значить, що Стефаник не був щирим другом Мартовича, в якого перебував після залишення медичних студій у Кракові. В нарисі "Серце", присвяченому друзям, назвав Стефаник Мартовича "своїм хлоп'ячим сміхом і смаком генія", а в нарисі "Людмила" (сестра Мартовича — Л. Л.) автор "Синів" назвав Леся "геніяльним письменником" (286-287).

Знаємо, як сам Стефаник дивився на свою нібито "співпрацю" з Мартовичем. Про цю спілку ніхто не знає, поки не були опубліковані листи Стефаника до В. Морачевського. Син письменника, що пише під псевдонімом Юрій Гаморак, написав першу більшу біографію свого батька, використовуючи батьків архів. Ю. Гаморак писав у 40-их роках, що "участь В. Стефаника при написанні "Нечитальника" і "Лумерів" була дуже незначна" (В. Стефаник. Твори. Реґенсбурґ, 1948, ст. XIV). Отже бачимо, що добрий знавець стилю Стефаника майже заперечив літературну спілку свого батька з Мартовичем.

Та, як ми бачили вище, справа літературної співпраці між авторами

"Синів" і "Забобону" стала актуальною, коли літературознавці почали писати про цих двох письменників у зв'язку з їхнім ювілеєм в 1971 році. І так підсовєтський літературознавець В. Лесин в праці "Василь Стефаник-майстер новелі" (Київ, 1970, ст. 14-15 і далі) твердить, що "Мартович з участю Стефаника писав оповідання "Нечитальник" 1888) і "Лумера" (приблизно 1889)" Лесин покликується на знаного вже нам листа Стефаника до Морачевського. Лесин поширює цю співпрацю ще і на третій твір, а саме на "Думу про вибори в Снятинському повіті року Божого 1889" Він знає про здогад Олени Плешкан (сестри дружини В. Стефаника Л. Л.), що цю "Думу" написав правник Ієронім Калитовський (брат о. Калитовського Василя, який був жонатий з сестрою дружини В. Стефаника Л. Л.) — та Лесин відкидає цей здогад тому, що "Ієронім Калитовський літературою не займався"

Та ця "Дума" не має нічого спільного з літературою і вона нічим не нагадує стилів Стефаника і Мартовича. Ось її початок:

Ось чого у тім пеклі труби труб'є, бубни грають?
То всі сили та й нечисті на нараду ся скликають.
Ой зібралися чортове, куці, лисі та хвостаті,
Бо закликав їх Люципер, щоб їм бефель свій віддати.

Лесин зробив висновок, що В. Стефаник, як співавтор "Думи" та двох вище згаданих новель "Нечитальник" та "Лумера" — починав свою літературну працю "як сатирик, автор злободенних, тісно зв'язаних із життям творів" Чи це правда — побачимо пізніше.

Інший підсовєтський стефаникознавець Федір Погребенник в книзі "Лесь Мартович. Життя і творчість" (Київ, 1971) вповні заперечує те все, що В. Лесин написав про літературну спілку Стефаника й Мартовича. Погребенник признається, що й він спочатку "висловлював міркування про співпрацю двох авторів" (ст. 26), та пізніше "взяв до уваги деякі важливі факти, які ставлять під сумнів наявність творчої (однакової з обох боків) співпраці цих письменників" Ці "важливі факти" можна зіставити в такому порядку:

1. Стефаник написав в "Автобіографії" в 1926 р., що він "почав писати ще в гімназії", та він не признався до цього, бо Мартович паралізував його своїм талантом.

2. На "Нечитальнику" надруковано, що його автор є М. Л., це початкові букви Леся Мартовича, який подібним способом підписував інші свої твори.

3. Вячеслав Будзиновський у споминах про Л. Мартовича виявляє, що І. Франко писав про автора "Нечитальника" як про "хлопця" (Мартович мав тоді 17 років Л. Л.), цебто про одну особу, а не про двох авторів.

4. М. Павлик, якого відвідував Стефаник із Мартовичем у Стецевій, називає автором лише Мартовича.

5. Стефаник і Мартович вислали один примірник надрукованого "Нечитальника" І. Франкові з таким написом: "Високоповажаному Добродієві Іванові Франкові — В. Стефаник — видавець, Л. Мартович — автор"

6. Павлик у листі до М. Драгоманова з липня 1888 р. назвав автором "Нечитальника" Мартовича.

7. Сам Мартович ніде не згадав Стефаника як свого співробітника. Він написав, що перша його новеля "Нечитальник" вийшла в Чернівцях в 1889 р., а 1891 р. в газеті "Народ" друковано його оповідання "Лумера"

Проти співавторства Стефаника в цих двох оповіданнях свідчить також і стиль цих творів — чисто мартовичівський, а не стефаниківський. Ось зразок стилю Мартовича в "Нечитальнику" (герой цього твору Іван оповідає "при келішку" в корчмі):

"Та й, уважаєте, не встиг я ще четвертий зубок (до граблів) утесати, а Андрійко вже коло мене з плачем: "Аді, каже, я прибіг до школи, а професор каже: "Ти чо тут?". А я, каже, сказав так, як ви, каже, казали казати, що каже, Микитка (його старший брат — Л.Л.) займив корову, а я, каже, намісто нього прийшов до школи, а професор мені: "Марш, каже, на псю маму, — тут не ярмарок, най твій тато йде в місто, як хоче гимблювати!

Ну, та й адіть! Та чи йому вважаєте, не однаково, чи той, чи той у школі чипітиме?"

Оцей уривок із "Лумерів" із гумористично-сатиричним тоном ще чіткіше показує, що Стефаник не міг бути співавтором цього твору:

"Упередвечері по тій дорозі, що попри Йванову хату, так то не бочка котиться, не віз із снопами сунеться, це отець Кабанович не то качається не то йде; неначе та в байці, що одного часу та якось, бачу таку штуку втяла, що ні їхала, ні йшла, ні летіла, ні пливла; так отець Кабанович. Правда, зблизька придивитися, якось він тими ногами перебирає; так же не двома: тим двом помагає ще палиця, груба-грубезна бучяла. Отець не носить палицю з ласки та на втіху, але, очі видять, йому її треба, так, як у сльоту під вагу третього коня"

Очевидно, що повищі доводи вповні заперечують твердження В. Лесина про те, що в двох творах Мартовича співпрацював Василь Стефаник, який і стилем і "ідеологічно" різниться від Мартовича. Стефаник ніде не висміював священиків, а ця "тема" була все актуальна в Мартовича: і в початкових "Лумерах" і в найдосконалішому його творі — в "Забобоні", що появився аж по смерті письменника.

Та ще треба б вияснити, чому Стефаник писав у 1896 році В. Морачевському, що він співпрацює літературно з Мартовичем. Треба прийняти здогад Погребенника, який гадає, що вище згаданий лист

Стефаника до Морачевського "був подиктований романтичними поривами молодого Стефаника... бо Морачевський весь час спонукував його писати, відчувши в листах свого друга новелістичну жилку, а Стефаник у той час не мав що показати своєму вчителеві. Так гадаємо — пише Погребенник — виникла створена самим Стефаником леґенда про спілку "Л. М."

Після виходу праці Ф. Погребенника про Л. Мартовича Василь Лесин надрукував у журналі "Радянське Літературознавство" (1972, ч. 5, ст. 67-79) під заг. "Незаперечне і дискусійне", в якій один розділ "Літературна спілка" старається оборонити своє становище, яке він зайняв був у книжці про Стефаника. Та Лесин не знайшов нових переконливих арґументів на підтримку своїх тверджень. Він повторив, що і "Стефаник і Мартович не були різними творчими індивідуальностями", бо і той і той був гумористом і сатириком. Гадаємо, що це вповні відноситься до Мартовича, але не до Стефаника. Ми не погоджуємося з Лесиним, який твердить, що таким творам Стефаника, як "Побожна", "Такий панок", "Мамин синок" та "Підпис" — "властиві були гумор і сатира", і що "Стефаник нікого не висміював, він міг тільки підсміхатися, як це зробив у славному "Морітурі" та в творах, вище згаданих. Стефаник не був сатириком, як твердить Лесин, а Мартовичеві твори найцікавіші своїми сатиричними прикметами. Лесин гадав, що "літературна спілка" Стефаник і Мартович написала ще й "Думу про вибори", якої, на його думку, не міг написати Ієронім Калитовський, який "літературою не займався" В дійсності, як це довів Погребенник, Калитовський (1866-1926) свого часу був відомим поетом сатириком, який друкувався під псевдонімом Трохим Дріт в періодичних виданнях.

Гадаємо, що повищого досить на те, щоб ствердити ще раз, що обидва приятелі не тільки на гімназійній лавці, але і впродовж цілого життя, Василь Стефаник і Лесь Мартович, не писали спільно літературних творів, хоч любилися, як брати, про що свідчать біографії цих двох майстрів українського слова.

ЛІТЕРАТУРА:

В. Стефаник. Твори. Київ, В-во "Дніпро", 1964. В. Лесин. Василь Стефаник-майстер новелі, Київ, 1970.

Федір Погребенник. Лесь Мартович. Життя і творчість, Київ, 1971.

Л. Луців. Василь Стефаник — співець української землі, Ню Йорк — Джерсі Сиframework, 1971.

В. Лесин. Незаперечне і дискусійне. Радянське Літературознавство, Київ, 1972, ч. ст. 67-80.

Ф. Погребенник. Що незаперечне, а що дискусійне?, Радянське Літературознавство, 1972, ч. 6, ст. 60-70.

Ірина Пеленська

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ ПРАЦІ Є. Ю. ПЕЛЕНСЬКОГО

Євген Юлій Пеленський (1908-1956), здобуває середню освіту в Стрию, Зах. Україні, вищу на львівському університеті 1930 р. а докторат з історії української літератури і слов'янської етнології 1935 р. там же. Працював стипендистом, а згодом науковим співробітником Українського Національного Музею у Львові (1928-1939), учителем Української Купецької Гімназії 1929-1939, доцентом української літератури в Українському Вільному Університеті в Празі 1943. Був активним членом українських організацій і установ, в тому в НТШ як звичайний, а від 1937 р. як дійсний член.

Приїхавши 1926 р. на університетські студії до Львова, 18-літній юнак мав у валізі кілька товстих рукописів автобіографічних повістей і віршів і тверду постанову стати поетом і письменником. За ним були його шкільні роки у стрийській гімназії з такими педагогами як Тадей Залеський, знаменитий українiст, клясичний філолог і українiст Михайло Білик, під впливом якого Є. Ю. Пеленський ще учнем перекладав "Одисею" Гомера гексаметром на українську мову. На 2-му році студій закинув думку про поетичну творчість, а віддався з притаманним йому запалом і послідовністю українській науці. Незабаром почали появлятися його праці з ділянки філології, бібліології, музейництва, педагогіки і краєзнавства.

З літературознавства, — теми цієї статті — залишив покійний 13 книжок, 23 видання українських клясиків з його статтями і коментарями та ок. 160 статтей. З них 135 занотовані у книжечці "Бібліографія праць Є. Ю. Пеленського" до 1948 р., невключені 25 сягають до 1956 р.

Про розмір і якість тематики говорять частинно наголовки книжок: "Богдан Лепкий. Літературний нарис", "Забутий жанр. Нарис розвитку української літературної пародії", "Райнер Марія Рільке й Україна", "Сучасне західньо-українське письменство", "З доби "Русалки

Дністрової", "Марко Черемшина", "Овідій в українській літературі", "Шевченко і Галичина", "Шевченко-клясик"

Тематика статтей це насвітлення творчости довгої низки українських поетів і письменників, або проблематика теорії української літератури.

Немає змоги в цьому короткому нарисі обговорювати докладно цієї ділянки творчости Є. Ю. Пеленського, тому я зупинилася лиш на деяких її проблемах.

Не зважаючи на те, що велика більшість друкованого літературознавчого матеріялу Є. Ю. Пеленського відноситься до новітнього й сучасного йому письментсв, то його основним предметом була стара доба української літератттури та стан дослідів над нею. Заслуговує на увагу його теза про пересунення початків української поетичної творчости з IX на IV століття, від доби розселення, почерез чорноморську добу розквіту 6-8 ст. до раннєкиївської доби. Немає мови про окремі поетичні твори цього часу, але їхні основні типи, замовлювання, молитви, приказки, заклинання, а далі хліборобсько-лицарська поезія, що має теж маґічний характер, а яку обряд зберіг перед змінами й забуттям. Тут треба зачислити гіпотезу про існування творів цієї поезії, "Пісні про Траяна" та "Слова про Божа"

Статті Пеленського про згадану епоху від культури в державі Антів починаючи, не були друковані, вони в його архіві і були, думаю, призначені до плянованої ним історії літератури. Друковані були лиш розвідки про "Слово о полку Ігоря", з гіпотезою авторства "Слова", далі праця про твір Василя Дружинника "Повість про осліплення князя Василька", деякі статті: "Слідами гагілок", "Великдень у старій українській поезії", "Праіндоевропейські традиції українського Різдва" В рукописі остала неповна антологія поезії — веснянок, гагілок і колядок.

У відношенні до нової доби прийнятий був поділ літературних напрямків від ренесансу 16-го ст., почерез барок і клясицизм 17 і 18., романтизм і реалізм 19., неореалізм і неоромантизм кінця 19. і початку 20-го ст. Такий поділ ставив розвиток нашого письменства поряд із розвитком світового, отже уможливлював аналогію дослідів і уточнював його ґатнукові та ідейно-літературні ціхи. Цей поділ прийнятий вже тепер нашими науковцями, але Пеленський подавав його вже у статті "Поділ української літератури", друкованій в журналі "Дажбог" 1932 р.

Як приклад згаданої аналогії може служити погляд, що наша література 16 ст., яку історики вважали незначною, без глибших впливів европейського ренесансу і реформації була такою у світлі недостатніх українських наукових дослідів; "Навіть М. Грушевський не зупинявся на таких видатних літературних явищах XVI ст. як "Учительні Євангелія", що писані чистою українською мовою дають з одного боку прегарні зразки нового українського стилю, однаково літературного, як і

реторичного, з другого боку кожне Учительне Євангеліє є своєрідною хрестоматією оповідань, нарисів, новель, уривків повістей, байок. Є в тому дуже багато перекладного матеріялу, що прийшов із Західної Европи, але певно знайдеться хоч трохи ориґінального літературного надбання. На всякий раз за зразками українського літературного стилю XIV ст. треба власне там пошукати" * Чекають теж дослідів перекладні повісті з XVII-го ст., подані академіками Грушевським і Перетцом, недосліджені під кутом виділення з них ориґінальної творчости.

Із замітніших праць Є. Ю. Пеленського середущої і нової доби слід відмітити його вступні статті до власних видань українських творів "Народні думи", Краків,1940, "Козацькі думи XVI ст.", Краків-Львів,1944, "Нарис розвитку української літературної пародії" з монографією Івана Величковського та вірші гетьмана І. Мазепи.

У добі відродження української літератури йому дуже хотілося пересунути прийняту дату 1798 р., тобто появу "Енеїди" Котляревського на два роки раніше, на час поширення її в рукописних примірниках. Творчістю Котляревського займався в своїй "Історії українського гумору", в розділі "Від Котляревського до Маковея" У 1938 р. перевидав працю М. Зерова "Іван Котляревський", а в соті роковини представника українського сантименталізму Г Квітки-Основ'яненка працю про нього з аналізою української повістевої техніки перед Основ'яненком.

Всупереч своїй власній теорії, що нашим дослідникам слід вивчати не лиш великі постаті і з'явища, але працювати послідовно над кожним етапом літературного шляху, постаті Шевченка присвятив непропорційно велику частину своїх дослідів, бо понад 20 праць, не враховуючи видань "Кобзаря" і літератури про нього,яка у сторіччя 1940 р. мала за директури Пеленського в краківському "Українському Видавництві" довгу низку видань.

У Шевченкіяні Є. Ю. Пеленського насвітлені мало, або зовсім невідомі моменти з біографії поета, виявлене відношення Шевченка до поодиноких проблем, людей і частин України, переведене порівняння нашого поета з двома іншими поетами-засланцями, Овідієм і Данте, поданий стан дослідів над Шевченком в різних країнах. Проблема клясицизму, підхід Шевченка до грецького і римського світу проаналізована у книжці "Шевченко клясик" Останньою данню ґенієві Шевченка є розвідка "Чар Шевченка" (а не як подають совєтські критики "Чар зілля"), у якій із справжнім пієтизмом насвітлений особистий вплив поета на його оточення.

Із по-шевченківської доби згадаю розвідки про повісті Устияновича, монографію Осипа Маковея, розвідки про Мирного й Нечуя-

---

*Є. Ю. Пеленський: рецензія на "Історію української літератури" проф. Дм. Чижевського, "Краківські Вісті", 1943, ч: 143.

Левицького, статті про Гребінку, Павла Граба, Руданського, Самійленка та багато інших. У рукописі є велика монографія байок Л. Глібова.

Від 1931 р. присвячував Пеленський багато уваги літературній творчості в Україні і на еміґрації в Західній Европі. Ці, перші у нас, огляди наддніпрянських творців були в більшості друковані в "Літературній Сторінці" щодечнника "Новий Час" у Львові, деякі у його власному журналі "Слово" в Австралії. Обговорювані були поети й письменники літературного ренесансу — Мих. Івченко, В. Еллан-Блакитний, Дм. Фальківський, М. Рильський, Г Плоткін, П. Тичина, Мик. Хвильовий, Ю. Дараган, М. Бажан, З. Тулуб, О. Влизько, Гр. Косинка, Ю. Яновський, О. Вишня та ін., а також огляди літературних подій в Україні, "Літературний Київ сьогодні", "Постишев про українське письменство", "Українська поезія 1935 р.", "Футуризм і футуристи", "Антологія української символістичної поезії 20-их років", а з еміґраційних: письменник Л. Мосендз, поети Ольжич і Лівицька-Холодна.

Редактор І. Дурбак у статті після смерти Є. Ю. Пеленського 1956 р. писав, що якщо б зібрати всі ці праці в одне, вийшла б історія української літератури. Є це дуже влучне помічення. Бо ідея написання такої історії була осередочною духовного життя Є. Ю. Пеленського, пружиною, яка порушувала багато його творчих задумів. Многогранність літературнознавчої творчости від зарання народньої поезії до модернізму і футуризму, почерез віки й ділянки української культури не була хвилевим зацікавленням цим, чи іншим автором, або мистецьким явищем. Всі теоретичні, критичні й історичні писання і досліди, мали зійтися в одній синтетичній праці. Тому зрозуміле є його змагання до синтези в науковій діяльності, його нехтування "причинкарством" і його траґедія, що його праця в ділянці літературознавства не завершилася модерною історією українського письменства.

Леонід Рудницький

ШЕВЧЕНКО В АНГЛІЙСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

Обширний та докладний огляд Шевченкіяни англійською мовою від 1870-их років до 1961 р. подав Осип Кравченюк на сторінках журналу *Сучасність*. Богдан Кравців, у своїх вступних статтях до антології перекладів з Шевченка чужими мовами *Шевченкове слово і слава* (1964), [2] також подав детальний історичний нарис розвитку зацікавлення англомовного світу Шевченком.

В обох розвідках переглянено спроби перших англомовних перекладачів Шевченка, як William Richard Morfill (1834-1909), Ethel Lilian Voynich (1864-1960)? Honoree Evach, Florence Randal Livesay, Alexander Jardin Hunter, Parcival Cundy, Arthur Prudden Coleman, Paul Percy Selver і ін.

Завданням нашої короткої розвідки є переглянути та оцінити англомовну перекладчу працю над Шевченком після другої світової війни на підставі обширніших збірок його поезій англ:йською мовою.

Під кінець 19-го століття до першої половини 20-го, Шевченка перекладали на англійську мову досить спорадично та обмеженою кількістю. До 1945 р. не було ні одного репрезентативного видання Шевченкових творів англійською мовою. Поодинокі збірки і вірші порозкидані по сторінках журналів та часописів, ледви чи могли відзеркалити велич думки великого Кобзаря та красу його поезії.

По другій світовій війні стан перекладів Шевченкових віршів на англійську мову радикально зміняється. На це вказує вже перше повоєнне англомовне видання його творів професором К. А. Меннінґом п. з. Taras Shevchenko — The Poet of Ukraine. Selected Poems. [3] Ця книжка, що містить 35 віршів і поем і чотири фраґменти, це, на нашу думку, перше репрезентативне видання Шевченкових поезій англійською мовою. Перших 59 сторін призначені оглядові української літератури за часів Тараса Шевченка, життя поета, аналізі його поезій і його релігійного світогляду. Решта книжки вміщує односторінковий есей під заголовком "The Kobzar," відтак переклади віршів та поем Шевченка. До останніх

входять вісім ориґінальних віршів Кобзаря, як і "Гамалія", уривок з "Гайдамаків", "Заповіт", "Кавказ", "Посланіє" і ін.

Перед кожним віршем чи поемою подано короткий вступ, що у стислій формі подає інтерпретацію твору. Ціла книжка добре представляється, та самі переклади хоча змістовно точні, досить тяжкі до читання. Бракує їм живого Шевченкового духа, вони часто досить прозово звучать і дають відчути, що перекладач не поет, а науковець. Як приклад подаємо тут кілька рядків із поеми *Гайдамаки:*

Sons of mine, O haydamaki;
Broad's the world, and freedom,
Sons of mine, go out to revel
And to try your fate!
Sons of mine, who still are youthful
Children still untutored!
Who in all the world will greet you,
If you have no mother? —ct.111.

Сини мої, гайдамаки!
Світ широкий, воля, —
Ідіть сини, погуляйте,
Пошукайте долі!
Сини мої невеликі,
Нерозумні діти!
Хто вас щиро без матері
Привітає в світі? (ст. 40). [4]

Як бачимо, переклад навіть дуже дослівний, але не поетичний. Немає тут намагання віддати рими і ритміки Шевченкового вірша ні музики його поетичного слова. Вислови як "Sons of mine, who are still youthful" і "who in all the world will greet you" є цілковита проза, а рядок "Broad's the world, and freedom" не дуже добре віддає "світ широкий, воля" бо в англійській мові цей прикметник (broad) звичайно не зіставляється з словом world; а саме слово freedom не має цього значення в англійській мові що в українській *воля*. В перекладах, де Меннінґ старається затримати рими, ритміку і взагалі архитектоніку Шевченкової поезії, це не тільки йому вповні не вдається, але він є змушений впроваджувати нові поетичні образи, що їх в ориґіналі немає. Як приклад подаємо перших кілька рядків з поеми "Іван Підкова":

At one time in Ukraina
Cannons roared like thunder,
At one time the Zaporoshtsy
Knew the path to power.
So they ruled and they acquired
Glory, yes, and freedom;

That is past-they've left behind them
Tombs upon the meadows 81).

Було колись — в Україні
Ревіли гармати;
Було колись — запорожці
Вміли панувати!

Панували, добували
І славу, і волю —
Минулося: осталися
Могили по полю! (ст. 24-25).

Як бачимо, уже в другім рядку перекладу є новий поетичний образ "cannons roared like thunder" — "гармати ревіли як громи". Це порівняння послаблює силу, що має ориґінал, бо обмежує поетичну асоціяцію: гармати ревіли як громи, а не інакше. Крім того, сила і краса цього рядка є у його стислості, у його короткості, що надає йому певного динамізму — а продовжений англійський рядок цього динамізму не має. Цю саму оцінку можна теж дати четвертому рядкові: "Вміли панувати", що крім того, в перекладі тратить своє первісне значення. Слова Меннінґа "Knew the path to power" не передають значення Шевченкових слів, бо "знати шлях до влади" а "вміти панувати" це дві зовсім інші речі. З формального боку, треба звернути увагу, що ритмічна і музична якість ориґіналу поголовно оперта на повних римах саме тих коротких рядків: гармати-панувати; волю-полю; і на повторенні подібних або тих самих складів звуків: *—ати,-али, -уло, -олю* і т. п. Переклад у відповідних рядках чистої рими не виказує: thunder-power; freedom-meadows; і не повтаряє звуково споріднених складів, так що й ці суттєві прикмети ориґіналу губляться.

Підсумовуючи, можна ствердити, що книжка Меннінґа це справжня піонерська праця в ділянці англомовних перекладів Шевченкової лірики та самі переклади, на жаль, не завжди є на відповідному рівні.

По 1945 році, з приїздом нової еміґрації, переклади Шевченка на англійську мову пережили ренесанс. У журналах та часописах в Америці, Англії та Канаді появилося за останніх 25 років чимало нових спроб перекласти поодинокі вірші Шевченка як і передруки старших перекладів Іваха, Сельвера, Меннінґа і ін.

Більшість цих перекладів була обумовлена ювілеями, тобто 100-літтям смерти поета (1961) і 150-літтям його народження (1964). Ці заходи української громади та її наукових установ може найкраще символізувати збірка видана за заходом НТШ і Народного Союзу у Америці під заголовком: Shevchenko's Thoughts and Lyrics (Jersey City, New York, 1961). У твір включено 26 віршів і фраґментів українською і англійською мовою різних перекладачів.

Важко тут вичерпно проаналізувати всі новіші англомовні переклади

Шевченка. Тому обмежуємося тут до короткого огляду трьох головних і легко-доступних збірок перекладів Шевченкових творів англійською мовою, а саме: Vera Rich, Song out of Darkness: Selected Poems; John Weir, Taras Shevchenko; Selected Works, C; H. Andrusyshen and Watson Kirkconnell. The Poetical Works of Taras Shevchenko; The Kobzar;

Збірка Вери Річ це перша частина першого тому із запланованого тритомного видання Шевченкових творів англійською мовою. Немає сумніву, що ця праця дуже вдала і дуже вартісна. Перш усього праця включає цікавий вступ Павля Сельвера, який відмічує якість перекладачів Вери Річ; ширшу інформативну статтю В. К. Маттюза: "Taras Shevchenko: the Man and the Symbol" і обширне передслово В. Свободи, в якому гідно представлено вагу Шевченка та його поезії для української літератури і для українського народу. Крім перекладів 38 віршів та поем (між ними таких творів як "Кавказ", "І мертвим і живим", "Сон", "Гамалія", "Заповіт" і ін.) книжка включає дуже доцільні примітки (ст. 115-124) й обширну бібліографію англомовної Шевченкіяни до 1961 р. Наголовки перекладених віршів подано в обох мовах, що дуже вигідне для читача.

Студія перекладів поетеси Вери Річ виказує, що вона не тільки збагнула дух і красу Шевченкової лірики, але й детально перестудіювала інші англомовні переклади і що вона зуміла вчитися від помилок других. Вірші Шевченка у перекладах Вери Річ віддані вірно рядок за рядком з частим затриманням метрики і рими оригіналу, хоч інколи поетеса передає жіночі рими Шевченка чоловічими. Так звані неповні рими, які так часто стрічаємо у Шевченковій ліриці, як н. пр. *пору-морі* теж мають свої відповідні кореспонденти, напр.; слова "beams" і "sea" (ст. 1,5,7). Тут треба ствердити, що для дотримання рими і ритміки Вера Річ, подібно, як ми це бачили у перекладах Меннінґа, мусить вносити новий образ у Шевченківський вірш. Так, наприклад, рядок "апостол правди і науки" передано "Apostle of wisdom, truth and right" (ст.111), так що замість двох Шевченківських понять "правди і науки" переклад має три: "wisdom, truth and right", але таких порушень Шевченкових образів у перекладах Вери Річ небагато. Інша важна позитивна риса перекладу це дотримування українського духа оригіналу без штучности. Київ у Вери Річ "Kyiv" а не "Kiev"; Дніпро це "Dnipro" а не "Dnieper", хоча ці форми звичайно уживаються у англійській мові. Очевидно, музично-ритмічну якість Шевченкової строфи, так як це устійнив академік Степан Смаль-Стоцький,[5] а згодом Проф. Дмитро Чижевський, [6] Вера Річ вповні віддати не може з огляду на різниці між українською і англійською мовою.

Відмінну оцінку натомість треба дати праці Taras Shevchenko за редакцією канадійця Івана Вивюрського, що виступає під прізвищем Джан Вір. Праця доволі обширна (469 сторін) і крім 46 віршів та поем включена теж автобіографія Шевченка і уривки з його прози та щоденника. Обширна стаття Євгена Кирилюка, члена-кореспондента

Академії Наук УРСР, у якій автор підкреслює дружбу Шевченка з деякими росіянами, подає короткий огляд життя та творчости поета, як і огляд деяких англомовних перекладів Шевченкової лірики, творить вступ до твору. При кінці тому подано примітки до поезій, короткий нарис історичної панорами часу і статейку від редакції. Останні три частини є більш пропаґандивного ніж наукового характеру.

Переклади лірики, включеної в цей том, досить нерівні. Причина тут мабуть у тому, що маємо до діла не з одним чи з двома перекладачами, а з чотирма: John Weir, Herbert Marshall, Irina Zheleznova і Olga Shartse. Поодинокі переклади інколи дуже примітивні і цілком не відповідають духові англійської мови. Наприклад, "Садок вишневий коло хати" в перекладі "Beside the Cottage" переповнений дієприкметниками, на яких оперта його рима і ритміка. Наводжу тут першу строфу оріґіналу, а опісля її переклад Гербертом Маршаллом і підкреслюю відповідні конструкції:

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугаторі з плугами йдуть,
Співають, ідучи, дівчата,
А матері вечерять ждуть (ст. 224).

Beside the cottage cherry-trees are *swinging,*
Above the cherries May-bugs *winging,*
Ploughmen with their ploughs are homeward *heading,*
And lassies as they pass are *singing,*
While mothers wait with suppers ready (ст. 191).

Таким стилем передано цілий вірш. Замість коментаря подаю переклади цієї строфи Вери Річ і Андрусишина та Кіркконелля: Ось відповідна строфа Вери Річ:

Beside the house, the cherry's flowering,
Above the trees the May bugs hum,
The ploughmen from the furrows come,
And girls all wander homeward, singing,
And mothers wait the meal for them (ст. 88).

Слова в обох перекладах майже такі самі, але переклад Вери Річ куди більше звучить природно і дуже ближче відповідає оріґіналові.

Переклад Андрусишина-Кіркконеля цієї строфи трохи відмінний:

A cherry grove beside the cottage stands,
The beetles hum above the cherry-trees,
The ploughmen homeward plod in spent unease,
Young women likewise come in singing bands,
And mothers wait them all, with food to please (ст. 303).

З одного боку переклад ще точніший ніж попередній, бо слово "cherry grove" вірно передає садок вишневий, чого оба попередні переклади не мають. Та мова цієї строфи, натомість, не пливе так природньо як у Вери Річ. Дієслово "stands", наприклад, при кінці рядка, не відповідає синтактичному порядкові англійської мови.

Таке порівняння перекладів, на нашу думку, вповні виказує недотягнення перекладу Герберта Маршалла та багатство можливостей перекладчого підходу.

Та ще більш ніж стилеві недотягнення і нерівномірність перекладів, разять у книжці Джана Віра певні русифікаційні мовні риси. До них слід залічити зрусифіковані призвіща та ім'я осіб як Nikolai Gogol, Gulak-Artemovsky, Bogdan Khmelnitsky (ст. 469) і назви міст, як наприклад Kharkov (ст. 466).

Мабуть найважливіший твір англомовних перекладів Шевченка це переклади Андрусишина і Кіркконнеля хоч би вже і з уваги на те, що він охоплює цілість Шевченкової лірики. У своїй передмові до твору проф. Кіркконнель описує спосіб колябороації між ним і проф. Андрусишиним, і видвигає головні труднощі у перекладанні Шевченка на англійську мову. Відтак Андрусишин у довшій статті обговорює життя і творчість Тараса Шевченка (IX-LI). Решту книжки (560 сторін) присвячено перекладам і приміткам. При кінці подано зміст за першими рядками віршів та поем.

Цей твір безумовно монументальний і його вага та значення для ширення слави Шевченка дуже великі.

У всіх перекладах відчувається намагання перекладачів як найближче дотримуватись змісту ориґіналу і рівночасно надати англійській версії поетичної якости. Перекладачі добре зрозуміли, що коломийкові і колядкові форми віршів Шевченка не відповідають духові англійської мови. Тому перекладачі з досить великим успіхом ужили англійську балядну метрику у перекладах творів як "Катерина", "Тополя", частина поеми "Гайдамаки", "Марина" і ін.; восьмискладові вірші у перекладах "Єретика", "Посланія", "Сну", "Відьми"; і героїчні вірші у перекладах "Неофітів", "Марія" і т. д. Білий вірш теж ужито, напраклад, при перекладі "Великий Льох", "Чернець" і інших.

Вже з цих коротких спостережень можна ствердити, що обидва співпрацівники дуже уважали на формальну сторінку їхніх перекладів і на їх поетичну якість. Мова їх перекладів плястична й обтесана. Але часті зусилля дотриматися даної ритміки надають їхнім перекладам певної штучности і формальности, якої ориґінали не вказують.

Такий загальний огляд головних збірок англомовних перекладів Шевченкової лірики, вимагає їх більш детального, більш специфічного порівняння. Підхід до такого порівняння закономірно насувається сам. Треба знайти у всіх тих англійських перекладах оди вірш Шевченка, який до деякої міри є репрезентативним для його цілої творчости. Вірш, що

втілює у собі ядро Шевченкових ідей і більшість поетичних якостей, притаманний його ліриці. Такий вірш може служити як спільний знаменник при порівнянні англомовних перекладів. На нашу думку, вірш, що відповідає всім нами установленим вимогам це — "Заповіт". Для кращого зрозуміння нашої аналізи та порівняння наводимо тут український текст "Заповіту":

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій:
Щоб лани широкополі
І Дніпро, і кручі
Було видно, — було чути,
Як реве ревучий!

Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу, — отоді я
І лани, і гори —
Все покину і полину
До самого Бога
Молитися. А до того —
Я не знаю Бога!

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте,
І вражою, злою кров'ю
Волю окропіте!
І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим, тихим словом! (ст. 205-206).

Перш усього, як це ствердив Павло Зайцев, Шевченко писав цей вірш у великім терпінню, героїчне переживання якого характеризувало його життя і його творчість. Ось слова Зайцева:

"Тепер на ложі хвороби, думаючи про можливу смерть, тримаючи нетвердою рукою олівець, писав він свій заповіт, кличучи до революції тих, що ще мають живу душу... Перед лицем можливої смерти спішив ще раз сказати те, що вщерть переповнювало його 'трудне' серце. Кликав до збройного чину в ім'я 'вольної, нової' нації-родини — України, звільненої від пут усякої неволі — національної й соціяльної. [7]

Дальше, "Заповіт" поєднує в собі інтимно-суб'єктивний елемент з політично-патріотичним, тобто Шевченкове *я* з Україною. Крім того,

"Заповіт" має в собі глибоке релігійне почуття і ці цікаві контроверсійні слова: а до того/ Я не знаю Бога", які ще ждуть правильної інтерпретації. Всі ці прикмети цього вірша становлять певні вимоги до перекладача, що їх йому тяжко сповнити.

З формального боку, "Заповіт" теж репрезентативний для Шевченкової лірики. В листі до мене з 18. II. 1971 поет Василь Барка твердить, що цей "вірш збудований в одному з улюблених версифікаційних ключів Шевченка: з чергуванням восьмискладових і шестискладових рядків — через увесь твір. В цьому ключі — продовжує Барка, — досягнуто компроміс між силябічною і метротонічною системами".

Цю формальну аналізу "Заповіту" можна дальше розвинути, та ми обмежуємося тут до таких спостережень: з 163 голосних і йотованих голосних 49 є "о", а 19 "*у*" і "*ю*". Разом "*о-у-ю*" звуки обумовлюють більш ніж 40% музичної якости вірша, і надають йому певного піднесеного, маєстатичного тону.

Музичну якість надають віршеві теж евфонічні повторення римованих слів: *могилі-милій, кручі-ревучий, море-гори, порвіте-окропіте.* Крім того, музична якість вірша обумовлена теж повторенням таких самих або споріднених складів: похов*айте*, встав*айте*, к*ай*дани, *реве рев*учий, *вражою* зл*ою* к*ров'ю* і т. д. Всі ці формальні прикмети,очевидно,ставлять високі вимоги до перекладу, так що вірш із змістової із формальної точки зору становить правдивий іспит вмілости для перекладача.

Переглядаючи ранні й новіші переклади "Заповіту", тобто Морфілла, Ц. К. Ґіффі, Сельвера, Войнича, Іваха,[8] як і Віра, Річ і Андрусишина-Кіркконнеля, можна зразу ствердити, що всі перекладачі (за виїмком Вери Річ) не зрозуміли або не збагнули інтеракції між згаданим суб'єктивним і політичним елементом у вірші. У "Заповіті" Шевченкове "я" поволі зникає — твориться тут певне крещендо; могила-степ-Україна. Поет губиться, а на його місце стає Україна центральним словом. У перекладах, натомість, "*я*" домінує. Це вже у деяких випадках видно з самих заголовків: у Іваха — "My Last Will", у Войнича — "Dig My Grave", навіть у Андрусишина-Кіркконнеля заголовком є "My Legacy". У всіх тих перекладах займенник "I" або його посестра форма "my" і т. п. часто повторяється. Як приклад подаємо першу строфу перекладу Джана Віра, підкреслюючи відповідні форми:

My Testament

When *I* am dead, then bury *me*
In *my* beloved Ukraine,
My tomb upon a grave mound high
Amid the spreading plain,
So that the fields, the boundless steppes,
The Dnieper's plunging shore
My eyes could see, *my* ears could hear
The mighty river roar (ст. 183).

Така аналіза теж виказує ненарушимість сукупности поодиноких рядків Шевченкової поезії як порядку понять, висловлених у них. Всі перекладачі, натомість, порушують зміст поодиноких рядків і тим поповнюють т. зв. enjambement, що неґативно відбивається на перекладах.

Друга риса, притаманна всім перекладам, це не суттєве віддання контроверсійних слів: "а до того/ Я не знаю Бога". У всіх перекладах цей вислів дозволяє тільки одну інтерпретацію.

Ось як поодинокі перекладачі віддають ці слова: Сельвер перший переклав їх більш ніж 50 років тому так:

"I'll know naught of God",

а за ним пішли Вір варіянтом: I nothing know of God; Вера Річ: I shall no God at all" і Андрусищин-Кіркконнель: I know no God at all" Деяке відхилення від цієї лінії становлять Івах своїм недвозначним His reign I deny. Войнич питанням "What is God to me" Ці два останні, очевидчо, ще дальші від оригіналу ніж перші п'ять цитовані. Може найкраще передав ці слова Ц. К. Ґіффі рядком "Until then God will be strange to me", але в цілості його переклад дуже слабкий.

З формальної точки зору, два переклади, Вери Річ і Андрусишина-Кіркконнеля, найкраще віддають цілість оригіналу. Для порівняння дозволю собі навести перші строфи з обох перекладів. Спершу Вери Річ:

When I die, then make my grave
High on an ancient mound,
In my own beloved Ukraine,
In steppeland without bound;
Whence one may see wide-skirted wheatland,
Dnipro's steep-cliffed shore,
There whence one may hear the blustering
River wildly roar (ст. 85).

І Андрусишина-Кіркконнеля:

When I shall die, pray let my bones
High on a mound remain
Amid the steppeland's vast expanse
    In my belov'd Ukraine;
That I may gaze on mighty fields,
    On Dnieper and his shore,
And echoed by his craggy banks
    May hear the Great One roar! (ст. 271-272).

Як бачимо, переклад Вери Річ ритмічно досить близький до оригіналу, бо, як і він, має хореїчну основу не ямбічну, як вище цитований переклад Джана Віра. Та все ж таки останні два рядки трохи неправильно відбиваються від решти строфи.

Андрусишин-Кіркконнель натомість краще дотримуються прибраної форми вірша, та їх переклад має досить механічний, трохи бездушний тон. В обох перекладах є своєрідна музика, та це далекий відгомін могутньої симфонії Шевченка.

Підсумовуючи наші висліди, треба ствердити, що переклади Вери Річ і Андрусишина-Кіркконнеля без сумніву цінні та вдалі і що при їх помочі англомовний читач може добре познайомитися з творчістю Тараса Шевченка. Та рівночасно, треба сказати, що ніякий англійський переклад Шевченкової лірики не може бути конґеніяльним, хоч би й тому що англійською мовою не можна передати музичної якости його лірики.

Але може саме в цій неприступності криється секрет поетичної краси лірики Шевченка, бо його творчість становить найвищу синтезу між духом і музикою, між значенням слова і його звуком.

БІБЛІОГРАФІЯ

I. Українською мовою

Зайцев, Павло. *Життя Тараса Шевченка,* НТШ, Париж, Ню Йорк, Мюнхен, 1955.

Збірник праць шістнадцятої наукової шевченківської конференції, "Наукова думка", Київ, 1969, містить у собі низку праць присвячених перекладам Шевченкової творчости. Подаю за рецензією Д. Наливайка у журналі *Радянське Літературознавсто,* 1970, 3, 81-82.

Кравченюк, Осип. "Шевченкіяна англійською мовою", *Сучасність,* 1964, 8, ст. 70-84, і бібліографія 3, 110-119 та 12, 105-118.

Повне Видання Творів Тараса Шевченка, том XV, Український науковий Інститут, Варшава-Львів, 1938.

Повне Видання Творів Тараса Шевченка, друге доповнене видання. Том I-XIV. Видавництво Миколи Денисюка, Чікаґо, 1959-1961.

Смаль-Стоцький, Степан. *Т. Шевченко — інтерпретації,* ЗНТШ, CLXXIX, Ню Йорк, Париж, Торонто, 1965.

Тарнавська, Марта. "До шевченкіяни англійською мовою", *Сучасність,* 1964, 7, 111.

Чижевський Дмитро. *Історія української літератури,* УВАН, Ню Йорк, 1956.

Шевченкове слово і слава. Антологія перекладів з Шевченка чужими мовами, за редакцією Богдана Кравцева. Видавництво Миколи Денисюка, Чікаґо, 1964.

Шевченко, Тарас. *Кобзар.* З поясненнями і примітками Василя Сімовича. Друге справлене й поширене видання за редакцією Я. Рудницького. Вінніпеґ, 1960.

II. Англійською мовою

Doroshenko D. *Taras Shevchenko - Bard of Ukraine,* New York, 1936.

Manning C.A. *Taras Shevchenko, the poet of Ukraine: Selected Poems,* Jersey City, 1945.

Rich, Vera. *Song out of Darkness: Selected Poems,* London, 1961.

Shevchenko, Taras. *Poem*, Molode Zyttia, Munich, 1961.

-*Selected Works*, edited by John Weir. Progress Publishers, Moscow, 1964.

Sokolyszyn Aleksander. *Shevchenkololgy in English: selected chronological bibliography of Taras Shevchenko's works, including works about him.* Shevchenko Memorial Committee Branch of New York, New York, 1964.

The Poetical Works of Taras Shevchenko: "The Kobzar" translated from the Ukrainian by C.H. Andrusyshen and Watson Kirkconnell. University of Toronto Press, Toronto, 1964.

ПРИМІТКИ

1. Осип Кравченюк, "Шевченкіяна англійською мовою", *Сучасність,* 1964, 8, ст. 70-84.
2. Богдан Кравців, "Taras Shevchenko's Poetry in Foreign Translations" і "Твори Шевченка англійською мовою", *Шевченкове слово і слава,* Чікаґо, 1964, ст. 9-26 і 27-32.
3. C. A. Manning, Taras Shevchenko, the Poet of Ukraine; Selected Poems, Jersey City, 1945.
4. Всі цитати ориґіналів подаємо за виданням *Кобзаря* Василя Сімовича, користуючись другим виданням УВАН, Вінніпеґ, 1960, за редакцією Я. Рудницького. Сторінки подаємо в дужках у тексті.
5. Степан Смаль-Стоцький, "Ритміка Шевченкової поезії", *Т. Шевченко-інтерпретації, ЗНТШ,* CLXXIX, Нью-Йорк, Париж, Торонто, 1965, ст. 187-237.
6. Дмитро Чижевський, *Історія української літератури,* УВАН, Нью-Йорк, 1965, ст. 424-443.
7. Павло Зайцев, *Життя Тараса Шевченка,* Париж, Ню Йорк, Мюнхен, 1955, ст. 145.
8. Всі згадані переклади, за виїмком Ц. К. Ґіффі, видруковано у: Тарас Шевченко, *Твори* (Варшава, Львів, 1938) XV. Переклад приписаний Морфілові ст. 15 (тільки перші дві строфи); Войнича ст. 42; Сельвера ст. 43; Іваха ст. 44. Переклад Ц. К. Ґіффі у збірці *Шевченкове слово і слава,* ст. 49. Там таки й передруковано переклад Сельвера ст. 48. Переклад Войнича теж доступний у брошурці Д. Дорошенка п. н. Taras Shevchenko: Bard of Ukraine (New York, 1936), ст. 26, під наголовком "The Testament"

Яр Славутич

МУЖНІСТЬ І НІЖНІСТЬ. ПОЕЗІЯ ОКСАНИ ЛЯТУРИНСЬКОЇ

12. червня 1970 р. в Міннеаполісі відійшла з цього світу Оксана Лятуринська, тиха і скромна жінка, що складала поезії, писала писанки за власними узорами, малювала, шила українські ляльки. Поетка і мисткиня народилась 1. лютого 1902 р. на хуторі поблизу Катербурґу на Волині, вчилася в Кремінецькій ґімназії (зберігся її "шкільний білет Но. 28"), у Чеській "умєлецко-промисловій" школі та в Карловому університеті у Празі, [1] де прожила до кінця другої світової війни, а закінчила своє життя в Америці, куди переїхала за допомогою проф. О. Неприцького-Грановського, [2] також поета.

Автор цих рядків особисто познайомився з поеткою в 1945 р. в Ашаффенбурзі, а з її творчістю півроку раніше у Празі. Уже тоді не могла вона чути співрозмовця, хоч дещо ловила з постави уст. Щоб якось порозумітись, треба було викладати думки на папері. Втрата слуху ще на початку тридцятих років катастрофічно зменшувала здібність говорити — людина невідклично німіла.

В Америці приятелі дістали для Оксани слуховий апарат, але користи з нього було мало. Хоч друзі її не забували, відвідували чи пересилали якийсь там доляр у листі, вона ставала все більше й більше самотньою, далекою від людей, живучи в малесенькій кімнатці серед книжок, пензлів, писалець та слоїків з фарбами.

О. Лятуринська успадкувала прізвище від свого предка, якогось француза Лятура, що забрів в Україну — його рід давно вже зукраїнізувався. Крім кореня у прізвищі, нічого французького не лишилось. Була вона типовою українкою, що любила свій край, зокрема рідну Волинь, раділа успіхами української культури і переймалася стражданнями рідного народу. Чутки про те, що вживала псевдоніму, гадаю, не відповідають правді. Ще в Ашаффенбурзі вона заперечувала їх, як також і те, що нібито її силоміць віддали заміж, а вона втекла від чоловіка й відреклася обох прізвищ — і дівочого, й чоловічого.

Почала писати О. Лятуринська ще студенткою. Серед її поезії, звичайно без дат, є кілька, що позначені 1919-им роком. М. Битинський, колишній пражанин, що знав нашу поетку протягом багатьох років, пише: "перший вірш молодої поетеси був надрукований в журналі, *Гуртуймося* (1931) під назвою "Смерть козака" [3] Наводимо його зі статті Оксани Соловей:

Подушки розкидає метелиця;
простирала, ой, стеляться, стеляться...
Мій козаче, мій друже, лягай!
Колисанку шумітиме гай.
Я сама укладу тебе в ліжко,
Підіб'ю ще й перину у ніжках...
На добраніч схиляється гай.
Мій козаче, мій мужу, лягай!
Розвиває завої метелиця...
— Козак з дівою білою жениться....

До речі, в тому самому журналі з 1933 р. надруковано "Думу про скривавлену сорочку", на крутянську тему, підписану псевдонімом Оксана Печеніг, як і "Смерть козака", що свідчить про раннє зацікавлення авторки войовницькою тематикою.

Перша збірка О. Лятуринської, *Гусла,* вийшла в світ у 1938 р. в Празі коштом відомого мецената Євгена Вирового, педагогічного діяча з Січеславщини. Під час війни Юрій Тищенко видав там же другу збірку поетки — *Княжа емаль* (1941). Під цією назвою, типовою для її творчости, з'явилася в 1955 р. в Торонті книга зібраних поезій, що включала, крім двох попередніх збірок, також *Веселку. В 1956 р. вийшла в світ у Вінніпезі збірка віршів для дітей — Бедрик.* Була видана ще в Европі збірка оповідань *Материнки* (1946) під псевдонімом Роксана Вишневецька. Протягом останніх десяти років поетка виступала в пресі дуже рідко (іноді під псевдонімом Єроним), але писати не переставала. Завдяки Оксани Соловей у першу річницю смерти О. Лятуринської вийшла в світ *Ягілка* (1971) у Вінніпезі, а тепер готується зі спадщини ще одна збірка.

Творчість О. Лятуринської багатогранна, глибоко продумана. Здається, що в ній немає нічого випадкового. Мужність і ніжність — оці два слова найкраще характеризують її світогляд. Почала вона з ніжности. Ще замолоду надихала свої вірші почуттям, жіночою теплотою, "ліричним тремтінням", сказав би М. Зеров, але їх, мабуть, не друкувала. В Празі, тодішньому осередку української еміґрації, до якого тяжів і Євген Маланюк, що жив переважно у Варшаві, і Юрій Липа, що лікував хворих то в Галичині, то у властивій Польщі, наша поетка, йдучи за духом часу, не могла не перейти до мужности. Волюнтаристичні сучасники Є. Маланюк та О. Ольжич, виразники

здорового націоналізму, якоюсь мірою впливали на О. Лятуринську — ясна річ, не в стилістичному пляні, а в світоглядовому наставленні. Сувора й хижа доба, "вовчиця" за висловом О. Ольжича вимагала суворого слова. Природньо, що *Гусла* *Княжа емаль* стали виявом яскравої мужности, мужности як світогляду! Але й ніжности поетка ніколи на цуралась — була вона складовою частиною її творчости.

Є. Маланюк наголосив уже, що О. Лятуринська осягнула "власний стиль" "щось більше за 'майстерство', за 'талант' ". [5] Не можна не згодитися з цим. Однак сама поетка признавалася в розмовах про Юрія Дарагана (1894-1926), якого *Сагайдак* (1925) дуже любила і якому "присвятила збірку поезій *Княжа емаль*",[6] що це він дав їй стиль. Якась доза скромности, безперечно, тут була. Проте подібність у тематиці та способі вислову очевидна. Щоб не бути голослівним, наведемо вірш "Ольга" Ю. Дарагана, улюблений твір поетки: переборюючи німоту, нераз вона мені деклямувала його в Ашаффенбурзі 1949 р.:

Чолом... Шаліють гнів і муки...
Пекучі сльози, вам — чолом!
В розпуці заломила руки
Ти над захмареним чолом...
Як уявити дійсність втрати?
Роздерли Ігоря раби...
О, помсто над зухвалим катом,
Нехай палає облик твій!..
О, груди тверді і широкі,
Хвилини пестощів і мрій...
Вітай, мій ладо синьоокий...
Роздертий... мертвий ладо мій...
Конає день в кривавих плямах,
Як князь зшматований в лісах.
Осель намисто у нестямі —
Шаліють полум'я і жах...
Жорстоко меститься і карає
Найбільша від усіх орлиць.
І люд зухвалий знає, знає
Понятих полум'ям лисиць.

Ю. Дараган — один із перших поетів, що цілеспрямовано повертав княжу добу, Київську Русь, в орбіту сучасної української духовости. Щось подібне траплялося раніше хібащо в І. Франка. Це підхопили і Є. Маланюк, і О. Лятуринська, розвинули на всю широчінь, але кожен по-своєму, хоч ніби йдучи за дороговказами передчасно померлого автора *Сагайдака*.

Наша поетка пішла в давнину значно глибше, ніж Ю. Дараган. Її

цикл "Печерні рисунки" — це прегарна емблематична поезія про наших доісторичних прапредків, що після вдалого полювання, наситившись дичиною, бралися за кремінь і черлень. Щоб задовольнити свої естетичні потреби, рисували вони на стінах печер, у яких і жили. Ото ж ми й бачимо в О. Лятуринської:

Зуб, ратище, копито, пазур.
Тут муж ішов на силу вражу.
Сурмив тут мамут. Тут ведмідь
печерний вів кошлатий слід.
Кружляв тут яструб в яснім небі,
по озеру плив чорний лебідь. [8]

Для мене тут неточні, недосконалі рими (пазур — вражу, ведмідь — слід) — як недосконала, примітивна форма печерних рисунків. Зате яка пластичність, опуклість виразної картини! Який важезний карб точного слова!

Винятково скупими штрихами, "чертами й різами", що одначе наштовхують на шлях широкої уяви, малює поетка життя первісних людей, показує їхнє суворе оточення. Тут і звірі й птахи, і поклики на полюванні, і заклики до оборони перед навальною дичавиною, і закляття, в яких чутно могутню магію наших пращурів:

Устами славлена
стріла стужавлена.
Хвалена, хвалена
В отруті калена!
Стріла окрилена,
стріла доцілена.
Кров'ю гартована
стріла значкована. [9]

Жодного дієслова, але скільки діяльної дієвости в дієприкметниках! А точність у римуванні подиву гідна! Усе це свідчить про те, що поетка була майстерно-вправною, де вважала за відповідне такою бути — окриленою, обточеною, обшліфованою — мов стріла!

Цілком у дусі дохристиянської непокори, готовости на все, в ім'я власної справедливости мужньо піднімає первісну зброю О. Лятуринська. Немає тут податливости, нема прощення, палає оголена зненависть до ворога, нуртує насолода від ярливої помсти:

За око — враже око,
оселя — за оселю!
Благословляйте келих,
Де хміль нуртує соком!

За око — враже око!
Одному з двох упасти.

Рука тверда, гранчаста,
ніж гострий та широкий.

Ще виразніше звучать мотиви самопосвяти, непримиренности, гордої постави перед зухвальцем, що готується напасти, — у вірші "На варті":

Не знаєш гасла — боронись!
Освячений держу я спис.
Я попіл бороню батьків,
героїв славу, честь борців.

Зухвальче, чолом, оком ниць!
Тут недоторканість гробниць,
багаття, і священний дуб,
і Володимирів тризуб. [11]

Прославляючи відвагу русичів, давніх українців, О. Лятуринська повно виявляє свою вольовість. Таку звагу міг мати лише гридень князя Святослава або лицар Карла Великого. Немов княгиня Ольга, рече поетка мужнє слово, що, здається, могло вийти лише з уст мудрої володарки в авреолі корони. Має слушність Є. Маланюк: "Якщо б Ольга чи Ярославна писали вірші, то ті вірші й були б поезіями Оксани Лятуринської" [12] Справді, дух давньої мови та архаїзації лексики в авторки *Княжої емалі* такі своєрідні, природні, правдиві, що читачеві ніби з'являється друге *Слово о полку Ігоревім.*

Історизм в О. Лятуринської також органічний, він стає немовби складовою частиною тієї прадавньої, уявної духовости, на основі якої мало б виховуватися сучасне покоління, яке боронило б і "попіл батьків", і "героїв славу", і "честь борців". Так само, як і в Ольжича! І ще краще, ніж у Дарагана. Серед поетів т. зв. "празької групи", до якої дехто зараховує всіх "вісниківців", О. Лятуринська займає своє виразне й почесне місце. Микола Глобенко, називаючи поетку "стрілою окриленою", слушно підкреслює, що *Княжа емаль* — це

> поезія боротьби і сили, багата на мотиви горя і щастя жіночого. Але і горе, і щастя матері, дружини, коханої, перейняті скромно величним, в суті своїм героїчним духом. З такими почуттями уявляємо собі жінок княжої доби, жінок часів Козачої Держави, такі є, часто безіменні героїні нашої трагічної доби. [13]

Як не навести на згадку "боротьби і сили", вірш "Героїчне", один із найкращих в О. Лятуринської, що ніби нагадує різьбу кременем на скелі:

Рівнинний степ, широкий степ
видовжується і росте,
могили товпляться узгір'ям.

Як вимірять страшне безмір'я
висот і сил, стремлінь, снаги?
Як не притиснуть остроги
тяжкокопитному коневі?
І обрій дальній і рожевий
наближується, рветься вшир.
Пне дужі груди богатир. [14]

Вагота карбованого слова, монументальна напруга, що нагадує *Повість временних літ,* епічна поривчастість — усе це складається на ориґінальний неповторний стиль поетки, що відрізняє її від світоглядово споріднених сучасників.

Зворотнім боком по-чоловічому незламної, мужньої О. Лятуринської яскріє її неповторна жіноча ніжність, повно виявлена в барвистому циклі "Волинська майоліка", як також у *Веселці,* надухм'яненій дівоцькою піснею, повір'ями, примовками, заклинаннями. Перетопилися тут в один стоп і прадавній дохристиянський фолкльор, що лунав коло капища, той фолкльор, зернинки якого віднаходила поетка у віддалених селах Волині, і сучасна народна творчість, і окремі, близькі духом, твори чеха К. Я. Ербена та білорусина М. Богдановича, присвоєні поеткою для української літератури.

Не лише примітивна давнина цікавить О. Лятуринську. Лицарське середньовіччя відлунює її серцю. Спинімося на поезії "Із саду тихо залями пройду" — одній із найкращих у поетки. Княжий гридень (чи гетьманський козак?) відвідав панну в саду біля замку, де "крізь ґрати сяйво місячне струмить", і залишив "цілунок на руці", що "тепліє" "На вогкім подолі" її мантилі "солодко в'яне запах царських м'ят", десь по дорозі "затихає кінський тупіт", а схвильована, безмежно щаслива панна проходить залями. Наводжу повністю цей шедевр, що як не можна краще створює оточення, атмосферу, в якій живе й переживає ліричний герой:

Із саду тихо залями пройду,
і кількакротно відіб'ють свічада
моїх очей зіницю золоту
і блискітки — дар листопада.

Ще згортки нігу дотику тають,
цілунок на руці моїй тепліє,
солодко в'яне запах царських м'ят
на вогкім подолі мантилі.

Крізь ґрати сяйво місячне струмить,
молошний промінь по паркетах губить.
Іще одна підслуханая мить,
і затихає кінський тупіт. [15]

В усій українській поезії немає кращого зразка лицарської поезії, де б високі почування аристократичної панни були так гарно змальовані у стислих висловах, що створюють не лише пластичну картину, а й високу шляхетність у відчуванні.

Ніжність О. Лятуринської йде від нашої народної пісні, що з цього погляду, можна твердити, неперевершена. Те, що співають українські матері над колискою, ввійшло в плоть і кров поетки. Тому так природно звучить її "Колисанка":

Люлі, люлі, люлі, люлі!
Йди но, соньку, до кошулі!
Йди но, котку, йди, воркотку,
присипляти нашу Злотку!

За віконечком і мушка
ані бренькне, заленушка.
Під лісочок-коливайчик
вибіг зайчик-побігайчик.

А у зайчика на спинці
житній книшик у торбинці,
теплі чунці від бабунці
ще й сон-зіллячко в ладунці.

Щось дамо з окрайця котку,
котку-мурому воркотку.
А вже киці, тій моргулі —
дулі, дулі! Люлі, люлі! [16]

Немало колискових пісень створили українські поети; можливо, М. Рильський та А. Малишко ведуть перед у цій ділянці. Проте О. Лятуринській, як видно з наведеного вірша, належить заслужене, не останнє місце. Прегарні метафори, напр., "лісочок-коливайчик" (із погляду зайчика-побігайчика!), доречно вжиті здрібнілі слова, внутрішні рими, напр., "чуньці від бабуньці", чи взагалі гра словами, — усе це гарно промовляє до дитячої психології. Саме такі повинні бути колискові пісні!

Коли пишуть про сиріт, майже завжди виходить сентиментально. Мабуть, така вже особливість відвічної теми. Дівчина йде полем і плаче: "Звела з світу матінку мачуха лиха" Її бажання:

От зрости би квіткою
в полечку мені!
Квітнути під сонечком,
розмовляти з коником
цілі Божі дні.

Може, так тігіткою

наді мною-квіткою
матінка злетить.
Ой, злетить, ріднесенька,
тіготне зблизесенька:
"Тіги, доню, цить!" [17]

Потіха пташки ніби нівелює неуникненний елемент сентиментальности — твір звучить по-новому, оптимістично. З приводу цієї тонкошитої поезії добре висловився Василь Барка:

"Дуже зворушливий вірш "Сирітка", який нагадує нам усім, що поезія — це Божа робітничка, призначена доглядати чистою найкращу світлицю землі: людське серце; викохувати в ній найдорогоцінніші квіти — квіти добра. Самотньо бринить цей вірш в останніх роках нашої лірики, ніби дзвоник в забутій часовні."[18]

Вершком поетичної ніжности я назвав би вірш про волошки, написаний ще 1919-го р., коли О. Лятуринській було всього сімнадцять років. Сині квіти в житах нагадують їй сині очі поляглих у битві юнаків, "таких ясноокох і гарних таких" Тому й звертається вона до дівчат:

Не рвіть ви, сестрички, волошок не рвіть
і черевичком, бува, не стопчіть!
Не рвіть їх, сестрички, бо жаль мені так:
це може волошкою глянув юнак. [19]

Квіти чи взагалі рослинний світ безмежно чарував авторку *Веселки.* Ще 1945-го р. довідавсь я від неї про японську релігію Шінто, де квіткам, себто "душам небаченим", приписано виняткову ролю в керуванні долею людей. Майже чверть сторіччя пізніше довелось мені побувати на шінтоїстських відправах у Токіо, і я тоді дивувався, як багато знала наша поетка про ті далекі, неукраїнські окрушки прадавнього світу. Недарма квітам присвятила вона збірку *Ягілка,* де праукраїнська рослинна духовість, у волинському різновиді, розбуяла якнайповніше. Навіть краще, ніж у прекрасного Б. І. Антонича! Майже всі квіти наділені в неї уосібленням. Ось її чудові "Чорнобривці":

Чубарі, чубарики
вбралися в киптарики.
У крисаню — по пірці,
а за черес — топірці.

— Підемо до стриєчка,
де вже коломиєчка
джухи, джухи, джухи, джух!
Дівочок там — наче мух! [20]

Таких віршів, нібито для дітей, а насправді для дорослих, віршів про медунки, крокуси, конвалії, маргаритки, стокротки, козельці, мальви, деревій, плакун і т. д. й т. п. — коло 50! Найповніший, найкращий і найніжніший живий гербарій!

Зосереджуючи увагу читача на двох основних особливостях поетичної творчости О. Лятуринської, не можна обійти мовчанкою й те, що їй дуже вдаються веснянки, обжинкові пісні, вірші про сонцезворот, Великдень, зелений четвер, свято Купала — усе це перейнято чарівним духом прадавньої української мітології. Ярило, Світовид, Вітряниця, Зимова Баба та інші мітологічні істоти, яким навколо капища поклонялись наші далекі предки, оживають у віршах новітньої жрекині, ходять разом із нами, сприяють нам, бодай ілюзорно, заохочують у житті. Читач на якийсь час ніби забуває, де й коли він живе, у двадцятому — серед гамору ракетних літаків — чи в першому сторіччі десь на праукраїнській племінній стоянці.

Юрій Бойко, що заглиблювався в елементи обрядовости, наявні в поезії О. Лятуринської, елементи звичаїв нашого народу, віддзеркалені в її світогляді, прийшов до такого висновку:

> "Не епічний опис звичаїв, а тим більше не народницьку ідеалізацію їх, а ліричне проникнення в єство народньої свідомости, зв'язаної з цими звичаями — от що знаходимо ми у Лятуринської. Поетка розгортає перед нами одвічне багатсво народньої душі, показує нерозривну єдність між працею хлібороба і його поезією."[21]

Творчість О. Лятуринської значно ширша, різноманітніша, ніж це здається на перший погляд. Справді, вона "глибока, і, хоч які прозорі її хвилі, не завжди легко побачити дно" Але в неї "така міцна єдність циклів..., що навіть перекладні вірші... не порушують цієї єдности". [22] У великих поетів так завжди буває — на всьому лишають вони печать свого єства, свого духа, перекладаючи звичайно те, що близьке їхній душі.

Наголошені дві особливості в поезії О. Лятуринської — мужність і ніжність — можна порівняти до дволикого Януса, античного бога сяйва, що вранці відчиняв східню небесну браму і впускав сонце, а ввечері зачиняв західню, випустивши те саме світло дня. За римських часів дволикого Януса вважали богом початку, творцем людини, володарем часу й т. п. Два лики нашої поетки — її мужність і ніжність — служать ніби порівнянням до античного Януса. Мужність жінки в О. Лятуринської дорівнює мужності мужа, її ніжність — найкраща риса жіночости взагалі. Мужність і ніжність — це двосічний меч, дволеза зброя, що на своєму шляху все перемагає.

ПОСТСКРИПТУМ. Поділяючи замилування прадавньою українською мітологією я написав у 1947 році вірш "Тебе вітаю, сонце стопромінне..." і присвятив його О. Лятуринській. Це їй дуже подобалось. "Чим же я віддячу тобі, Славутичу?" — питала. А потім попросила свою *Княжу емаль*, куплену мною ще в Празі, і надписала таку присвяту: "Милому Яр-Яр-Славутичу — авторка" Незабаром вона

виконала мій портрет, що був поміщений у моїй збірочці німецькою мовою – Spiegel und Erneuerung (1949) та у *Спразі* (1950). Живучи якийсь час в одному таборі для переміщених осіб, ми часто вели диспути про поезію, філософію, релігію. Ще тоді в мене виникло переконання, що вона вірила в "животворний Дух", але мала застереження до "церковної обрядовости" Гадаю, цим і треба пояснити її передсмертну вимогу, щоб "тіло спалили, а попіл розсипали по Волині" Високо цінуючи її твори, я іноді злегка критикував надмірний збіг приголосних у деяких рядках, напр. "хтоСЬ СПалахнув" і т. п. Через глухоту вона цього не відчувала. Якщо погоджувалась, поправляла ще й дякувала. Так, на стор. 49 згаданої збірки, на мою пропозицію, вона змінила рядок "струмки вмить срібло розлили" на "джерела срібло розлили" (цитую за поправкою, зробленою рукою поетки в моїй присутності). Але погоджувалась вона не завжди, ще й давала прочуханки. Та я, значно молодший, що міг бути їй сином, і не намагався втручатися в її просодію: застереження висловлював лише побіжно й лагідно. Зі свого боку я дуже уважно прислухався до її критики. Напр., у моєму вірші "Сполох" не сподобалось їй слово "захеканий": "Славутичу, викинь його, бо вуха намну! Подумавши доброго півдня, я з подякую змінив на "задиханий" За це вона ще й погладила мене по голові, жартом заклинаючи: "Цур і пек на Вітряницю — хай обходить Славутицю!" Пізніше, коли я, летячи на схід чи повертаючись на захід, відвідував її в Міннеаполісі, щоб захопити ляльку чи писанку, вона завжди вітала мене словами: "Джерела срібло розлили!" Коли ж я подвоював оплату писанки, вона іронізувала: "Меценате мій, ти не дуже розливайся сріблом! У тебе ж діти, дружина..." Я запевняв, що такі, мовляв, гроші — це дрібниця. А вона знову німотним голосом: "Джерела срібло розлили! На моєму конті скоро тисячка буде". І справді, як переказували після похорону, її конто не було порожнє, бо жила вона винятково скромно. Яр-Яр-Сл.

ПРИМІТКИ

1. Микола Битинський, "Невіджалувана втрата", *Молода Україна,* 1970, ч. 183 (жовтень), стор. 5. Тут подано аналізу мистецьких творів О. Лятуринської та відомості про її життя, а також спростовано життєписні помилки у статті І. Боднарчука. У моєму посіданні є фотостати згаданої ґімназійної виказки з 1918 р. та свідоцтва з чеської мистецької школи.

2. Шановний професор сам говорив мені про це під час моїх відвідин у нього.

3. М. Битинський, там же, ч. 184 (листопад), стор. 2.

4. Оксана Соловей, "Клаптики біографії" (До перших роковин смерти Оксани Лятуринської), *Український голос,* додаток "Література і мистецтво, 7 липня 1971 р.

5. Передмова до книги *Княжа емаль,* Торонто, 1955, стор. 7.

6. О. Лятуринська, "Юрій Дараган", *Заграва,* Авґсбурґ, 1946, ч. 4, стор. 47.

7. Юрій Дараган, *Сагайдак,* Прага, 1925, стор. 22.

8. О. Лятуринська, *Княжа емаль,* Торонто, 1955, стор. II.

9. Там же, стор. 13.

10. Там же, стор. 16.

11. Там же, стор. 18.

12. Там же, стор. 8.

13. Микола Глобенко, *З літературної спадщини,* Париж, 1961, стор. 238

14. *Княжа емаль,* стор. 29.

15. Там же, стор. 38.

16. Там же, стор. 134.

17. Там же, стор. 158.

18. Василь Барка, "Поезія Оксани Лятуринської", *Українська літературна газета,* Мюнхен, річник I, ч. 6 (грудень, 1955), стор. 6.

19. *Княжа емаль,* стор. 146.

20. О. Лятуринська, Ягілка, Вінніпеґ, "Слово", 1971, стор. 43.

21. Юрій Бойко, "Поезія Оксани Лятуринської" у його книзі *Вибране,* Мюнхен, 1971 том I, стор. 258.

22. Юрій Шерех, "Semper fidelis", у його книзі *Не для дітей,* Мюнхен, 1964, стор. 342, 357.

Микола Степаненко

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА І УКРАЇНСЬКЕ ПИСЬМЕНСТВО ОСТАННЬОГО П'ЯТДЕСЯТИЛІТТЯ

(Впливи і постать Григорія Савича Сковороди в пореволюційній українській літературі).

На початку 30-их років наш найбільший і найориґінальніший дослідник спадщини Григорія Сковороди Дмитро ЧИЖЕВСЬКИЙ кількома реченнями окреслив неспівмірно малий вплив "першого розуму нашого" на українське письменство 19-го століття. В неперевершеній і дотепер студії "Філософія Г С. Сковороди", що появилася як 24-ий том Праць Українського Наукового Інституту Дмитро Чижевський прийшов до песимістичного, але дуже наближеного до правди, висновку про те, що "представники просвічености не найшли шляху до Сковороди".

> "Друзі Сковороди, — писав Чижевський, — по смерти його не утворили ніякої громади. Громада, що купчилася коло нього за його життя, що цікавилася його творами та живими особистими з ним зносинами, не більшала по смерти Сковороди та не знайшла для себе "молодої ґенерації"... Вплив Сковороди на ширші кола земляків (заснування харківського університету) не доведений... Вплив його на українських письменників, близьких йому духом — мінімальний, у Котляревського — власне лише одна цитата зі Сковороди, у Квітки — ніяких конкретних зв'язків з ідеями Сковороди. Українські романтики не читали Сковороди, — ані Шевченко, ані Куліш не зацікавилися ним серйозно. Гоголь теж не знав Сковороди, хоч і міг би був найти в ньому немало спорідненого зі своїми релігійними ідеями. Найбільший український філософ XIX віку, Н. Юркевич, не читав Сковороди...

Таким чином, ми можемо з повним правом говорити, що

Сковороду забули... Розуміється, значіння мисленника не можна міряти розмірами його впливу... Але ситуація така, що нашим часам довелося *знову відкривати* Сковороду" [1]

Слід відзначити, що заслуга в поновному відкритті Григорія Сковороди належить власне українській вільній науці, зокрема Науковому Товариству ім. Тараса Шевченка та Українському Вільному Університетові, а також таким її корифеям як професори Дмитро Чижевський і Іван Мірчук. Можна навіть ствердити більше: це завдяки їхнім поважним студіям прийша нарешті, як доволі спізнена реакція, "черга" на Григорія Сковороду в підсовєтській науці кінця 60-их і початку 70-их років. Протягом півстолітньої займанщини до Сковороди на рідних землях поверталися лише з нагоди формально календарних ювілеїв (двохсотліття з дня народження в 1922 році і стоп'ятдесятиліття з дня смерти в 1944 році), та й то це відбулося переважно за "намовою" великого сковородця — поета і академіка Павла Тичини в доволі вузьких академічних колах.

Крім особистих зацікавлень, глибокого вивчення деяких аспектів переважно філософської спадщини Сковороди і послідовного та впертого поширення зацікавлень творчістю нашого справді самобутнього любомудра з боку Павла Тичини, переломовою подією, на наш погляд, була поява невеликої, але дуже змістовної й стимулюючої статті Івана Дзюби, який став одним із прапороносців наших шестидесятників, під назвою "Перший розум наш", що була надрукована 4-го грудня 1962 року в "Літературній Україні" з нагоди 240-ліття з дня народження. Стверджуючи приблизно те ж саме, про що говорив майже тридцять років перед ним Дмитро Чижевський, Іван Дзюба накреслював цілий ряд проблем для вітчизняного сковородинознавства і зробив афористичний підсумок дотеперішніх відкрить глибини, справжньої змістовности і притягальности насамперед каменем наших досить загальних переглядів на тему впливів і постаті Григорія Сковороди в пореволюційній українській літературі. Іван Дзюба писав:

Саме до Сковороди чомусь уперто зверталися кращі сини української нації в часи великого болю і вибору, у поворотні хвилини історії. Згадаймо Котляревського й Шевченка" [2]

Подібно до Котляревського, що клав підмурівок для новітньої української національної мови й літератури, і до Шевченка, що був основоположником і неперевершеним творцем різних царин нашої культури, пізніше через ціле століття, до Сковороди "в часи великого болю і вибору, у поворотні хвилини історії" першим звернувся Павло Тичина.

Велика Національна Революція і відновлення нашої державности, що були властиво часами великого болю народження й вибору свого самобутнього шляху, породили величезне духове піднесення й поклали

початок новій добі відродження української культури, яка почала буйно розквітати на животворних соках тисячелітньої традиції княжої і козацької епох.

Власне із джерел "Саду Божественних пісень" і "Кобзаря", пройшовши через глибоку інтимність і настроєвість стилю Михайла Коцюбинського, вибухнули веселкові водограї космічної гармонії, музики й світла тичининих "Соняшних клярнетів", що розлилися весняними водами і покотилися "золотим гомоном" над нашою пробудженою землею, ніби вдруге благословенною хрестом Андрія Первозанного.

З Тичининого творчого екстазу вирвалися у світ Божий мельодії "кришталевої музики" первинної краси, переткані щирим золотом барокової різноманітности, неспокійности, зрушеної рівноваги, пробудження, містицизму. На збірках "Соняшні клярнети" й "Замість сонетів і октав", що була таки й присвячена Григорієві Сковороді, та ще й на "Плузі" (всі вони почали появлятися через ціле століття після "Наталки Полтавки" Котляревського) видно такі виразні водні знаки сковородинської чистоти, премудрости, правди і осяйности!

Самозрозумілим для нас є той факт, що, як стверджує Анастасія Ніженець у книзі "На зламі двох світів", "вплив ішов не стільки від поетики Сковороди, скільки від ідей, виражених у його творчості, від захоплення героїчною вдачею людини, виражених у його творчості, що принесла свої ідеї крізь життя, не приставши ні на які компроміси". [3]

Після нашої найтяжчої національної трагедії — мілітарної прогри військ Української Народньої Республіки й московської окупації — Павло Тичина достосовує своє звернення до Сковороди до пропаґандивної сіризни шабльонів партійної літератури. Наслідком цього появиляються в "Шляхах мистецтва" за 1923 рік уривки його симфонії "Сковорода", в збірці "Вітер з України" (1924 р.) — "Пісня" із поеми "Сковорода", а в збірці "Партія веде" (1933 р.) — "Переспів пісень Сковороди" Двадцять років, від 1920-го до 1940-го, невикінчених каркасом на мілині простояв задуманий ним корабель поеми про Сковороду, щоб появитися агітковим "антирелігійним" уривком "Сковорода і біснуватий" у 2-му томі "Вибраних творів" (Держ. Вид. Худ. Літ., Київ, 1947 р.).

Ще раз звертається Павло Тичина до Сковороди також у "поворотні хвилини історії", під час гітлерівсько-совєтської війни. Евакуйований до Уфи, він виступає з доповіддю, про Г С. Сковороду і "нашу сучасність", то виголошує вступне слово на ювілейному засіданні Академії Наук УССР в 1942 і 1944 роках. І нарешті в минулому ювілейному році побачила світ його симфонія "Сковорода".

Тому що розвиток нашого письменства протягом останнього півстоліття плинув двома річищами — в підсовєтській займанщині і поза

нею, в діяспорі, приглянемося до того, як відбивалися впливи Сковороди і як зображували його постать письменники обох частин нашої єдиної літератури.

Глибше зацікавлення філософією Сковороди після яскравого спалаху в творчості раннього Тичини глухішим відлунням відбилося ще в творчості неоклясиків і також у раннього Миколи Бажана. Іван Дзюба в своїй статті чесно визнавав, що, шануючи ім'я Сковороди і зачудовуючись його кольоритною особистістю, навіть молоді Дзюбині сучасники й пересічні інтеліґенти "ледве чи йдуть до нього на пораду серця й розуму" Подібна ситуація існувала і на початку сорокових років, коли Павло Тичина говорив про Сковороду і "нашу сучасність" та стверджував, що

> "І сама постать Сковороди — настільки вона глибоко увійшла у свідомість народу українського та митців його, що її беруть уже за центральну, за дієву особу в свої твори наші письменники та художники". [4]

Духом ідей Григорія Сковороди переймалися і йшли "до нього на пораду серця й розуму" зовсім певно наші неоклясики. Оксана Ашер, донька Михайла Драй-Хмари, в своїй дисертації виразно засвідчує, що "Григорій Сковорода, філософ і поет XVIII століття, був близький своїми думками Драй-Хмарі". [5] З цього ж погляду зовсім не випадковими були і переклади Миколою Зеровим поезій Сковороди на сучасну українську літературну мову ("Епіграмма", 1921 р., "На день народження Василя Томари", 1931 р., "Похвала бідності" і "От вона, молодість року!"). [6] Звертає на себе увагу тривалість цих зацікавлень мабуть же не випадково закріплена в датах перекладів двох перших поезій: 1921 і 1931 роки. Той самий епізод з біографії Сковороди — трьохмісячне перебування в Китаївській пустині, який ліг в основу опублікованого в сорокових роках уривку із поеми "Сковорода і Біснуватий" Павла Тичини, притягнув увагу і Максима Рильського. В поезії "Китаїв" (1924 р.) Максим Рильський бачить, як

з палицею пілігрима
У нові села й городи
Прямує тінь неутолима
Григорія Сковороди.[7]

Ще раз, також у часи гітлерівсько-совєтської війни, в 1942 році, Максим Рильський звертається до зображення захоплюючої постаті мандрівника-любомудра:

Благословенні ви, сліди,
Не змиті вічності дощами,
Мандрівника Сковороди
З припорошілими саквами,

Що до цілющої води
Простує, занедбавши храми. [8]

Переклик ідей вільнолюбности і тираноборства між Шевченком і Сковородою зобразив у поезії "Тарас у кириломефодійвців" (1939) Андрій Малишко. В кімнаті, де збиралися для своїх дискусій братчики, стояли

Два бюсти рядом: Гус великий,
Пророк землі — Сковорода.

Коли полум'яний Пророк картає "сатрапів лютих" і їхніх прославлювачів, а потім закликає "громадою обух сталить та добре вигострить сокиру",

На мармурі палають очі
Григорія Сковороди.., [9]

Серед поетів старшого покоління, які були творчо активними ще перед Другою світовою війною, про Сковороду, як замріяного мудреця, що приходить "до дальних правнуків", згадує також у одній із своїх поезій Петро Дорошко. Це либонь і всі варті уваги загадки про замітніші впливи або зображення постаті Григорія Сковороди перед появою шестидесятників.

Смерть Сталіна в 1954 р. міжусобиці його наслідників, короткотривала нібито "відлига", прихід "розвінчувачів культу особи" на чолі з Хрущовим, а потім його падіння і поворот до сталінщини — це також "часи великого болю і вибору", позначені зворотом до духової скарбниці нашого минулого, до вияскравлення і ствердження своєї національної ідентичности й відрубности, а також леґальною "боротьбою" за природні права для вільнішого розвитку нашої мови й культури, за реабілітацію багатьох видатних творців і ревіндикацію наших культурних скарбів, за відвоювання належного місця для творчого експерименту й модернізації. Ці часи покликали до голосу нове покоління, народжене "в огні і бурі" війни, покоління "шестидесятників", які мали своїх бунтівників і своїх льоялістів і які однаково зверталися до духовної спадщини Григорія Сковороди. Вплив ідей Сковороди на це покоління, особливо ж на "бунтівників" і "одержимих", яких "світ зла і брехні" ловив і не спіймав, але *розчавив* на початку 70-х років, вплив цей величезний і очевидний, але дуже складний і нелегкий для прослідження.

Видимішим назовні, — бо він ішов по тій же лінії пошанування імени й зачудування цільною особою Григорія Сковороди, яка була притаманна і їхнім пепередникам, — і значно простішим був вплив Сковороди на "літературних льоялістів" та деяких колишніх "бунтарів" з обрубаними крилами.

В збірці Дмитра Павличка "Гранослов" (1968) цикл "Учителям і

друзям" відкриває поезія "Сковорода", в якій поет славить одного із своїх великих учителів, "козацького сина з чолом у небеса", що

виламавши палицю із тину,
Він темними байраками пішов
Кріпацьким дітям викладать латину,
Бентежити думками рабську кров. [10]

Згадки про великого любомудра в поезіях більшости теперішніх літературних льоялістів не відбігають від прийнятих ювілейно-плякатних штампів. І ледве чи варто цитувати їх усіх — старших і молодших: Олексу Ющенка, Івана Неходу, Григорія Донця, Романа Чумака, Володимира Коломійця чи Володимира Підпалого. Вони не були цілком байдужі. Чимось, переважно своєю винятковою особобою і своїм способом життя, Григорій Сковорода схвилював їхню творчу уяву, але доглибно збагнути сутність його вчення, прийти "до нього на пораду серця й розуму", як писав Іван Дзюба, було тяжко і лячно... Отож, щоб не бентежити його думками свою і інших "рабську кров", плетуться віршики, як солом'яні перевесла:

Дороги йшли, врізалися з розгону
у племена, Помпеї, города...
Сивіли і відходили Платони,
І формули слідів читав Сковорода.
(Борис Іл. Олійник, "Дорога")

Від повної безбарвности й трафаретности аґіток рятує згадка про Григорія Сковороду в "Індустріяльному сонеті" Миколи Вінграновського лише посилання на афоризми Івана Дзюби:

Ти чуєш, Дніпре, ріко-хліборобе!
Що перший розум наш — Сковорода Григорій —
До тебе йшов у думнім щасті-горі... [12]

Зате багато сковородинських елементів знайдемо у поета з обруранними крилами — Івана Драча. Ймовірно, вони прийшли до нього підсвідомо з первнями духовости тих пращурів, які на його вужчій батьківщині (Тетіївський район Уманьщини) вже п'ять тисяч років тому вміли будувати двоповерхові будинки. Прийшли вони також і з читанням ранніх творів Павла Тичини та Миколи Бажана. Поет з обрубаними крилами, Іван Драч, без сумніву один із найбільш просвітлених сковородською мудрістю серед його покоління. Світ його спіймав в усі дванадцять (чи скільки там) сітей, і вже несила було бути собою й сказати своє слово. З трагічного усвідомлення цього й виросла його "Сковородіяна" (підзаголовок: низка варіяцій і переспівів), надрукована в останній збірці "До джерел". Це новітній спосіб "говорити чужою мовою", метод скритописання, або тайнописання. Не може ж підсовєтський поет при т. зв. здоровому глузді й без понурої перспективи

потрапити бодай до божевільні висловити такі ваговиті думки:

Ліпше чесно жить годину, аніж цілий день у
скверні,
Ліпше один день святий од безбожного року,
Ліпше рік один пречистий, ніж десятки літ
осквернені,
Ліпше десять літ пречистих, ніж життя тягти
мороку.

За нього це чудово сказав Григорій Сковорода, і поет перекладає 23-тю пісню з "Саду божественних пісень" Тяжко погодитися з гадкою, що інший переклад — 8-ої пісні, "Сердечна печера Григорія Варсави Сковороди" — це лише переклад, а не сповідь зболеного поетового серця:

Смертельні рани душі мені гнули,
Пекельні біди зашморг затягнули,
Тьма страхом дихала, о лютий люде!
О время люте!

І годі розділити, де говорить Григорій Сковорода, а де розпачливо кричить до небес поґвалтований поет:

Господоньку, моя відрадо в горі!
Сприйми слова ці, струєні та хворі,
Даждь зцілення — я ж твого слова пастир,
Не дай пропасти!..

Загальний підсумок про вплив Григорія Сковороди на поетів рідних земель і про зображення його постаті в підсовєтському письменстві останнього п'ятдесятиліття, на жаль, далеко невтішний. Він скоріше стверджує висновки Дмитра Чижевського й Івана Дзюби: нащадки не йдуть "до нього на пораду серця і розуму". Серед п'ятнадцяти поетів, що їх переважно особа великого любомудра зхвалювала й запровокувала до більших або менших згадок чи переспівів протягом останніх 50 років, тільки у ДВОХ — у Павла Тичини й Івана Драча — знаходимо глибші відзвуки сковородинського "серця і розуму" У них, і може, ще в Максима Рильського, М. Зерова та Андрія Малишка, Григорій Сковорода не випадковий, ювілейний гість, а вагома частина великої духовної традиції. В інших десяти — це переважно календарні згадки, заримовані в вірші. Відпечаток ювілейного замовлення тяжить і над вітчизняними прозаїками. За останні п'ять років появилося чотири прозових твори Г Вовка, П. Ляшенка, Василя Шевчука і І. Пільгука, до яких можна було б прикласти слова Павла Тичини про те, що письменники беруть постать Григорія Сковороди "за центральну, за дієву особу в свої твори" Та й то четвертий з них — "Григорій Сковорода" Івана І. Пільгука — є більше літературознавчою розвідкою,

або, як сказано в підзаголовку, — "художнім хиттєписом". Треба ствердити одначе, що серед книжок цього жанру це одна з найліпших появ.

Заслужену популярність серед читачів на батьківщині і в розсіянні сущих здобув собі роман-біографія Василя А. Шевчука — "Григорій Сковорода", що вийшов уже двома накладами.Перше видання появилося під назвою "Предтеча" в 1970 році. Нам не пощастило прослідити, але мабуть що були "ідеологічні" причини, які примусили змінити його назву і "виправити" Другий наклад видруковано в 1972 році. Це дійсно цікавий і оригінальний твір, написаний переважно за спогадами М. І. Ковалінського. В основу його покладено дванадцять важливіших фактів того, як "світ ловив", Григорія Сковороду і "не спіймав" Свіжою й незвичною є сама архітектоніка роману, що складається з дванадцяти *сітей,* або частин, кожна з яких є майстерно написаною новелею, в якій на приблизно двадцяти сторінках є місце і для інтриґуючого життєвого факту, і для філософських роздумувань Сковороди, і для яскравих картин тогочасного суспільства, і для перлин народньої творчости та уривків з поезій Григорія Сковороди. Але найціннішими є філософсько-патріотичні мотиви й роздумування, що мимоволі насувають порівняння з Драчевим скритописанням: такі вони злободенні, ніби взяті з трактатів Довженка або шестидесятників.

> Людина, яка шанує, знає і любить історію свого народу, живе не вік, а стільки, скільки її народ, її земля, країна... Мені здається іноді, що я ходив з Олегом на Візантію, христив киян із Володимиром, обороняв ці стіни від Батия, громив із Хмелем шляхту і визволяв із Сірком братів з ханської неволі... Минуле — скарб наш, коріння, жили, що напувають нас земними соками і без яких ми не розів'ємося і повсихаємо. Минуле нас згуртовує, дає снагу долати труднощі, а ще — надію, і, мабуть, це найголовніше і найпрекрасніше. Як жити без надії?! Не сподіватися, що завтра зійде сонце, не вірити, що день розвіє темряву, що зло впаде й на його місце прийде добро, наука, щастя... Це не життя, це животіння! (стор. 138).[14]

Або ще. Після зруйнування Катериною Запорозької Січі:

> Григорій весь онімів, і тільки думка сумною чайкою кружляла в небі над запорозьким Великим Лугом і квилила скорботно й жалібно. Він розумів, був певен, що це кінець, що більше не буде Січі, як і Гетьманщини та Слобідських полків. Віднині скривджений не знайде в світі правди, кріпак не кине панові слова про грізну помсту, а юнаки не будуть марити подвигами своїх дідів і прадідів. Забрали душу, вийняли!.. О Господи, невже не

бачить недремне, вічне око, як, прикриваючись Твоїм ім'ям, новітні Іроди творять діла мерзенні і цідять кров із народу, немов би із куфи пиво? Все прогнило, скрізь трупище. Іуди вже не цілують зрадно, а просто тичуть пальцем — і розпинають мучеників, Ісусів правди й волі!... Сковорода лишився сам на пасіці. Впав на коліна і цілу ніч молився за рідний край, за світ одурений, ногами попраний і на Голгофу виведений святий народ. І плакав. І знов молився. І ніч над ним стояла така сумна, така печально слізна...
(стор. 201) [15]

П'ятнадцять поетів і три прозаїки прийшли до бездонної криниці "першого розуму нашого" на рідних землях.

Ми вже ствердили виключну роль нашої вільної науки в діяспорі, включаємо сюди і Західні землі до Другої світової війни, у повторному ж відкритті Григорія Сковороди.

Також і в діяспорі до Сковороди "уперто зверталися кращі сини української нації в часи великого болю й вибору, у повороті хвилини історії" Високий ідеалізм писань і життєвої практики Григорія Сковороди, його натхненний спів, сповнений могутніми образами і ритмами, справжнє і постійно та послідовно виявлюване народолюбство й щирий патріотизм насамперед притягали увагу "імператора строф" — Євгена Маланюка. Вже в своєму "Посланії", адресованому Максимові Рильському (1925-26 р.), Євген Маланюк зовсім слушно зв'язує його з великою сковородинською традицією:

Там, де затон, латаття й лози
Незахвильованість води, —
Поет, рибалка і філософ,
Правдивий син Сковороди,
Збагнув криваву мудрість світа,
Солону істину буття. [16]

Як дослідник нашої духовнокультурної спадщини й літературний критик, Євген Маланюк також постійно підкреслює велике значення доби й літературних надбань барокко та неоціненної ролі Григорія Сковороди. В другому тому "Книги спостережень" (1966 р.) зустрічаємо ствердження того, що "віршована поезія Барокко" була "допроваджена до значної досконалости", що доба барокко в нашій літературі починається Сагайдачним і закінчується Сковородою, що Юрій Липа "відкриває й завойовує нам добу барокко", що творчість Юрія Липи новим світлом освітлює минуле і "виявила до того часу незауважену лінію традицій: від поетів Києво-Могилянської школи через Сковороду поета", що виразні впливи Сковороди знаходимо у творчості і світовідчуванні Миколи Гоголя. [17]

Нам не пощастило знайти безпосередніх згадок про Сковороду в

поезіях Юрія Липи. Одначе вплив на нього був безсумнівним і великим. Про це свідчить Євген Маланюк, пишучи про те, що "скупченість духа", "майже чернечий аскетизм", "ідеал воїна" — ці риси бароккової доби увійшли в поезію Юрія Липи 20-их років через Сковороду, Куліша, Філянського і Гриневичеву. Інший дослідник — Іван Фізер у "Вступній статті" до першого тому "Координат" серед письменників, які "свідомо орієнтуються на творчість Шевченка, Сковороди, Гоголя", називає також і Юрія Липу.

Є всі підстави твердити, що "п'ятірне ґроно" наших неоклясиків мабуть найглибше розуміло Сковороду-філософа і поета й було співзвучне з ним серцем і розумом. Вже раніше були згадки про вплив Сковороди на Рильського, Зерова і Драй-Хмару. В 1928 році Освальд Бурґардт — Юрій Клен присвятив Сковороді цілий сонет, заголовлений "Сковорода". Наведемо його повністю, тому що Ігор Качуровський вважає його за найліпший зразок сонета.

Піти, піти без цілі і мети...
Вбирати в себе вітер і простори,
І ліс, і лан, і небо неозоре.
Душі лише співать: "Цвіти, цвіти!"

Аж власний світ у ній почне рости,
В якому будуть теж сонця і зорі,
І тихі води, чисті і прозорі.
Прекрасний шлях ясної самоти.

Іти у сніг і вітер, в дощ і хуґу
І мудрости вином розвести тугу.
Бо може це нам вічний заповіт,

Оці мандрівки дальні і безкраї,
І може іншого шляху немає,
Щоб з хаоса душі створити світ.

У "Попелі імперій" Юрій Клен знову двічі згадує нашого великого любомудра і його "Сад Божественних пісень" Перша згадка пов'язана з Китаєвом:

Китаївська дзвіниця у простори
хрестом підноситься до зір.
Колись тут життєрадісним аскетом
блукав мудрець у морі трав,
що був філософом і був поетом
і світську славу занедбав.
Його Господь водив по цих дорогах.
Благословив він ніч і день
і насадив серед ланів розлогих
свій "Сад Божествених пісень"

Вдруге устами новітнього Енея, що опинився в таборі переміщених осіб, відповідає він "червоному привидові", який блукає по таборах:

Вам — комсомолки: личко в пудрі
і "папіроска" у зубах і
а нам колись філософ мудрий
накреслив свій мандрівний шлях.
Вам завірюшна ніч — відрада.
Не тішить вас гарячий день.
А нас Сковорода провадить
У сад Божествених пісень [20]

Обмеженість доступів до багатьох першоджерел утруднила нам прослідження впливів Григорія Сковороди на письменників Західньої України. Здається, що першим поважнішим зацікавленням філософією Сковороди була праця Володимира Шаяна "Лицар Святої Борні — Григорій Сковорода", написана в 1939-43 роках, що були також роками "великого болю і вибору, поворотними хвилинами історії" Найліпше буде зацитувати відповідні місця з листа Володимира Шаяна до автора цієї розвідки.

Це тоді наближалося 150-ліття смерти. Я відсвяткував його як "соліст", їздив по Галилеї і читав її в грубому скороченні і переповіданні. Також читав її на семінарі в "Психотехнічному Інституті" у Львові, де я був одним із директорів під час німецької окупації. (Тоді університету не було і наш інститут був свойого роду студією психології і філософії)... У Відні я помістив в "Краківських Вістях" скорочення вчення Сковороди про "Етику" і т. д." Потім оголосив низку виїмків моєї праці в журналі, що зветься "Орден" Тепер про впливи... нарешті.

Не Сковорода мав вплив на мене, а навпаки мій світогляд дозволив мені відкрити правду про Сковороду. Але я свідомий, що в літературній тяглости це буде називатися вплив Сковороди на мене і не маю нічого проти, щоб про таку безперервність писати, хоч у мене це ОБ'ЯВЛЕННЯ прийшло справді із ДУХА. [21]

Але це відноситься до інших ділянок, зокрема до філософії і публіцистики, де впливи Сковороди на Шаяна бездискусійні. Серед літературного ж доробку Шаяна-поета нам пощастило знайти лише один довший вірш "Слово мудрого Сковороди" в збірці "Слово золотої діядеми", виданій в Лондоні в 1963 році.

Слово
Спокійне і глибоке,
Як плесо моря,
Розумне,
Як небо зоряно-оке,
Безумне,

Глибинно-глибоке,
Як мисль оповита
Прапервісною тьмою, —

Слово розкрите
Сковородою,
В ранніх росах степів умите, —
Відважної мислі росою, —
Хрустально-прозоре
Синє, осяйне і неозоре,
В просторах Сварога розкрите,
Високе і необняте,
Ореолом Духа крилате...

На початку ми вже згадували про неоціненну заслугу в поновному відкритті Григорія Сковороди наших заслужених інституцій і діячів вільної науки. Гідним і в багатьох випадках далеко успішнішим відкривачем і, щонайголовніше, популяризатором Сковороди серед чужинецького академічного світу є нинішній ректор Українського Вільного Університету, видатний учений і талановитий "поет поетів" Володимир Янів, якого зовсім не затьмарює Янів-науковець, як про це чомусь твердили упорядники "Координат", що оце недавно відзначав своє творче 45-ліття. Сковородинськими ідеями доглибно просякнена вся діяльність, а в тому і вся літературна творчість Володимира Янева. Щоправда, в жодній поезії ми не знаходимо безпосередніх згадок про "першого розума нашого", а все ж його творчість, як і творчість іншого поета, філософа і науковця, також ректора (УТГІ) Ростислава Єндика, не менш сковородинська, аніж Петра Дорошка чи Бориса Олійника, які "згадали" Сковороду.

Це ж саме можна сказати і про Олексу Розмая-Веретенченка, творість якого напоєна сковородинськими животворними джерелами, але з безпосередніх згадок можна вирізнити лише назву однієї з його збірок — "Дим вічности" (Дітройт, 1951 р.) та мотто до неї, взяте із поезії Григорія Сковороди:

Бачиш дим? Пригдай вогонь!
Бачиш світ? Пригадай вічність!
Що таке світ? Дим вічности. [23]

Двічі до постаті Григорія Сковороди приходив Яр Славутич: перший раз у збірці "Гомін віків" (Авсбурґ, 1945) у сонеті "Сковорода в дорозі", пізніше передрукований. У збірці збірок "Правдоносці", Мюнхен, 1948,поет умистецькій формі передає переказ про те, як Сковорода відмовився їхати з якимсь панком, пішов пішки, щасливо перебув по дорозі грозу і навіть прибув скорше на відповідне місце. Вдруге в окремому

сонеті "Сковорода", що закінчується сковородинським закликом до людини:

І він гримить: — Хай темрявий чорозем
Печаттю ляже в море голубе:
Людино, первень світу, пізнавай себе! [24]

Постать великого мислителя-мандрівця приваблює й інших поетів діяспори. Михайла Мандрику, наприклад, схвилював епізод глибоко пережитого трагічного кохання й імовірного одруження Григорія Сковороди. Моттом для поезії "Філософ Сковорода" (підзаголовок: "Трагедія поета") взято відомий сковородинський афоризм-епітафію: "Світ ловив мене та не спіймав" Після того, як "кохання розірвалась сіть", Сковорода помандрував у Київ, а його кохана, ставши черницею, "з черницями пройшла, / Лишень раз очі підвела... / І брама зачинилась"

Ішли роки... пройшли роки.
Чекаючи на смерть, копав собі сам яму.
Але й тоді, коли кінчались дні,
Він пам'ятав свою кохану,
Поховану в його душі на дні. [25]

Леонід Полтава в поезіях 1942-45 років, написаних "За мурами Берліну", ніби повторює кленівський висновок про те, що "може це нам вічний заповіт, / Оці мандрівки дальні і безкраї", які нагадують мадрівки великого любомудра.

Куди ж іще веде життя? —
Не знать. Не треба, не питаю.
Іду, співаючи землі,
Своїй землі дзвінку осанну,
І дух далекої ріллі
Вдихаю в пахощах туману.
Я вас, пізнавши, не забув,
Дзвінкі міста і ріки сині,
Я лиш в пустелі ще не був —
Та був три роки у Берліні.
Я сню землею, де сади,
Як весняна шумує повінь... —
Неначе тінь Сковороди
В мені прийшла на землю знову.
Іду. Призначені путі
Я і не хочу обминути.
Лиш за одно "не буть" в житті —
Сто тисяч раз зроблю я "бути"!
Щоб повернувшися назад,
Після тяжких блукань у світі,

Я не прийшов по квіти в сад,
А сам приніс незнаних квітів. [26]

(1944)·

На сторінках майже кожного періодичного видання була надрукована чи передрукована поезія Василя Онуфрієнка "Григорій Сковорода", що змальовує захоплюючу постать мандрівника-філософа й у мистецькій формі переповідає головніші думки його вчення.

Плечей не згинає порожня торбина —
Сопілка та книжка потерта й перо,
Буває, зачерствіла житня хлібина —
Ото все багатство, ото все добро...
Сидить біля столу він, мудрости повний,
І разом, як матері слово, простий.
Розказує: світа не пройдеш брехнею,
Бо світ — не безодня холодна й німа.
А вмреш — те розсиплеться все порохнею,
Та думка не згине ніколи сама.
Блажен лише той, хто живе в самотині,
Від влади втікає, від ледарства, втіх,
Хто руки в нещасті простягає людині
Не прагнучи слави у вчинках своїх.
Над Бога не знятись нікому земному —
Нехай то комаха, нехай чоловік.
До Бога той ближчий, хто в серці ясному
Святу чистоту зберігає повік.
Бажання безмежні, і заздрість— безкрая,
А воля в людини — бездонне багно.
Блаженний же той, в кого воля не має
Над діями влади! Кому це дано,
Той серце несе кришталеве у грудях,
Дорогою йде, а не так навмання,
Той місце знайде ув оновлених людях,
Той ближчий до Бога, до світлого дня.
Подалі ж від світу — жадоба там хижа,
Не пнись до багатства, ціни простоту,
Терпіння нехай твої рани залиже,
Смирення поборе сует суєту. [27]

Дуже характерним є той факт, що поети того покоління, яке Друга світова війна захопила в свій вир двадцяти і двадцятикількалініми випускниками або студентами переважно літературознавчих факультетів вищих навчальних закладів материкових замель України, тодішні письменники-початківці, "пішли у мандрівку століть" "з його

духа печаттю" Веретенченко, Розмай, Славутич, Полтава, Онуфрієнко — це типові, але не одинокі представники цього покоління, що його Юрій Шерех назвав поколінням "четвертого Харкова" У світогляді й творах Михайла Ситника, П. Карпенка-Криниці, Бориса Олександрова, Ганни Черінь, Володимира Біляєва, Леоніда Лимана, В. Лірника-Старицького, Миколи Щербака, Ігоря Качуровського і Юрія Буряківця, в їхніх життєвих дорогах так багато сковородинських первнів. І не випадково Юрій Буряківець в поемі "Німеччина" (книга поезій "Серця п'янкого тепло") своїм новітнім Верґілієм уявляє якраз Сковороду:

То ж разом до Дніпра ходім, —
Мені Сковорода сказав... [28]

Як було вже зазначено при перегляді перекладів Миколи Зерова і Івана Драча, переспіви й переклади є окремим і дуже вимовним виявом впливів Григорія Сковороди на письменників пізніших поколінь. З правила вони є "провоковані" суголосністю ідей або вимушені потребою вдатися до скритописання. Єдиний переклад Ігоря Качуровського "Про втіху примарну", що був надрукований в "Молодій Україні" за листопад 1972 року, є свідченням першого і є доказом засвоєння, прийняття ідей Сковороди за маґістральні шляхи життя:

Божий бранче, тікай принад з потайними гачками:
Зваба, що щезне за мить, в'їдливий встромить гачок.
Та не така доброчинність, що мужньою робить нам душу...
Спершу гіркіша над жовч, потім смакує вона...

То ж гірчавінь повсякденну — осолодь зверху вкриває,
Солодко що почалось — те закінчиться гірким.
Навіть найслабші серця можуть приємно почати
Та насолода лишень кращим вінчає їх труд. [29]

Нам відомі вже два сонети під назвою "Сковорода" — Юрія Клена і Яра Славутича. Третій сонет "Сковорода" належить поетці прегарного пластового племени — Лесі Храпливій. За мотто до нього вона взяла рядки з пісні про птичку жовтобоку. Ця тема стала дуже зручною нагодою для разом-дидактичних і філософських узагальнень. Через спокусливе замилування в цьому коронному жанрі дозволимо собі повністю навести й цей сонет:

Як мандрував мудрець Сковорода —
Костур. Сіряк. Шляхи пилюга вкрила.
Побачив птичку: перебиті крила...
Притоптана, квиліла молода.

Підняв. За пазухою пригорнув,
Бо в серці замкнений весь круг людини.
Пішов. Минав Батурина руїни.
Стрічав драгунів роту не одну.

В покорі сходив поміж хвилі трав
Від поглядів голодних і жорстоких.
Там зілля їй цілюще розшукав.

І птичку врятував він жовтобоку.
Пустив і на дорогу дав устав:
— Гніздечко при землі, а лет високо! [30]

Багато сковородинських ціх було в характері й способі життя завжди мінливого барда українського селянства, новітнього філософа, невтомного шукача людини і Божих начал у ній, поета пророчих тонацій і безперестанного мандрівця — Тодося Осьмачки. Сковородинські впливи в його творчості не такі назверхні й видимі, вони плинуть глибокими підґрунтовними ріками й потребують глибшого дослідження. Дивним одначе є погляд Василя Барки, який мабуть найліпше знав і відчував Осьмачку. В одному з листів Василь Барка писав: "Але вже тепер можу сказати: він (Тодось Осьмачка — М. С.) в основному *абсолютний антипод Сковороди* (підкреслення В. Барки): і в світогляді, і в естетиці, і в ідеалі та способі життя. Єдине, що їх споріднювало — *непосидючість:* в Сковороди мирна, в Осьмачки войовнича, при всіх стрічах. [31]

Цей поверховий перегляд годиться закінчити двома найцікавішими іменами ориґінальних і вдумливих поетів, які з причини сказаного попередньо спричинили появу дуже талановитих поетів, і які з причин сказаного попередньо спричинили появу дуже контроверзійних оцінок їхньої творчости. Це Юрій Шерех-Шевельов і Василь Барка.

На жаль, Юрій Шевельов, зовсім заслужено ставши пізніше одним із визначніших славістів, як гоголівський Тарас Бульба, породив і умертвив двох визначних сковородців — Гр. Шевчука і Юрія Шереха. Це дало підстави до легковажного трактування його поетичного доробку вже таки нашими претенсійними сучасниками із видавництва "Сучасність" Дай Боже, щоб хоч до наших нащадків вони заговорили з приватних архівів своїми сковородинськими сентенціями. Як літературознавець Юрій Шерех-Шевельов був одним з тих перших, які непомильно визначили зв'язок раннього Тичини із сковородинськими традиціями: "Тичина, — писав він, — інтуїцією і почуттям приведений до традиції Сковороди... Сковородинська гармонія соняшних клярнетів усесвіту в Тичини не вкладається в Прокрустове ложе двоподілу філософських систем. Сам поет усвідомлював це, коли писав: "Молюсь не самому Духу — та й не Матерії" [32]

Мабуть не помилимося, коли ствердимо, що найтиповішим сковородинцем серед живих письменників і літературознавців нашої діяспори є Василь Барка, який, щоправда, в листі з 15 червня ц. р. не визнає себе свідомим сковородинцем:

"Коли добре розібратися, — я ніколи свідомо не був "сковородіянцем" і, очевидно, не буду ніколи, бо і жить зосталось небагато.

Від шкільних років звик знати Сковороду — як "мандрівного філософа"; і тоді був льокальний "патріотизм" щодо нього. Від Солониці, місця мого народження, до Чорнух, місця народження філософа — недалеко; в тому самому Лубенському повіті. Але духова відстань *величезна;* передусім — в значенні написаного (чоловік повинен знати свою "дистанцію"), і в характері його.

В студентські роки і пізніше пильно перечитував писання старчика (видання Бонч-Бруєвича, з яким потім особисто познайомився). Захоплювали. Цінив надзвичайно. Повторно переживав. Але мене не вабила його дорога: прекрасна, проте не для моєї вдачі. Я схилявся — жити серед близьких людей: постійно і кріпко; супроти старчикової відсторонености протягом віку. До неї я мимоволі вже прийшов на старість.

Огонь *міжлюдського* життя мав для мене надто велику магнетизуючу силу — притягував і полонив. Так що, на відміну від старчикового вислову, можу сказати: світ спіймав мене, але не вдержав...

Сковорода, на мою думку, найбільший після перших отців церкви, — християнський філософ світу.

Мене передусім захоплювало його вміння *жити за переконанням:* як *духовному* чоловікові — на дорозі в духовному космосі, що сповнений безмежним багаством змісту від Христового світла."[33]

В творчості, в світогляді, в особистому житті Василя Барки — хай і цього, останнього, періоду: "старости" — синтеза новітнього сковородинства. В його поезію й поетику, чи ще повніше — в естетику, сковородинська течія прийшла через Тичинині "Соняшні клярнети".

Його поезія — це поезія м'якгости, ніжности, лагідности, "глибокої людяности" (Гр. Шевчук), правдолюбста, "віри в людське серце", що в ньому "замкнений весь круг людини" (Л. Храплива), поезія мужности в стражданнях і мужности "в опорі злу, в невизнанні зла, в подоланні його", поезія пробудження Бога в людській душі. На цю тему треба б перечитати чудову рецензію Гр. Шевчука-Шереха на збірку поезій Василя Барки "Білий світ". (Стор. 163-175). В пляні ж простеження впливів Сковороди звернемо увагу на поезію, написану ще 1938 року, під назвою "філософ", що може бути відгомоном отих ранніх відкрить Василем Баркою Григорія Сковороди:

Сидить і думу думає... Вікно —
то ціла казка про дзвінкі зірки,
про свіжий шум і вітер говіркий,

про темну ніч, як океану дно...
Він думкою зліта весь вік туди —
до всіх вершин, до сонць, музичних рель.
З південних дощок зроблений рудих
літа многовітрильний корабель,
високих корабель ідей літа,
з гармати люд незвісний привіта...

Це ніби опоетизовані думки Сковороди із його листів до свого найближного друга — Михайла Ковалінського із згадками про "коперніківські міри" А дві стрічки: "Він думкою зліта весь вік туди — до всіх вершин, до сонць, музичних рель" аж хочеться порівняти із рядком 13-ої пісні Григорія Сковороди: "Музыкою воздух растворенный шумит вокруг".

Але найповніше захоплююча постать Григорія Сковороди виступає в романі "Рай" (1953 р.) і в літературознавчих есеях "Хліборобський Орфей — або клярнетизм" (1961). Головинй герой "Раю" — Антон Никандрович, дослідник Патерика має дуже багато автобіографічних рис. До речі, в згаданому вище листі, Василь Барка признався: "Сфера віри. Мені таки печерські подвижники і Паісій Величківський — взагалі: їх подвиг через дограничну смиренність, ближчий до "крови" Отже Антон Никандрович

> уложив собі концепцію, що спиралася на наріжні камені істин, знайдених подвижниками в Свято-Печерських печерах. Чернецьку форму шукання вважав хоч і героїчною, а непридатною в сучасних умовах. Сковорода на погляд Антона Никандровича, мав рацію, перевівши шукання в інший плян: подвижництва серед самого життя, однак без того, щоб датися світові в руки."[35]

Зрозумівши, що на нього приходить черга бути схопленим і запротореним, Антон Никандрович вирішив:

> Треба шукати сховища, треба обернутися в звіра, що від зграї собак ховається в земних нетрах. [36]

Він справді перемандрував до Київських печер і знайшов там таємне сховище під саркофаґом. Там він читає Сковороду:

> "Антон Никандрович взявся читати Сковороду; натрапив на образ духовного чоловіка. Так і уявив собі, як писав мудрець: він, той чоловік, — вільний, ширяє невтомно в височінь і в далечінь, через гори, ріки, океани, пустелі; входить крізь замкнуті двері; зір його проникає в безмежне таємне минуле, майбутнє; він має очі голуба, крила орла, моторність оленя, відвагу лева, вірність горлиці, вдячність бузька, кроткість ягняти, швидкість сокола, бадьорість журавля, в тілі його твердість адаманту, смарагду, сафіру, еспису, тарсису, кришталю, анафраксу. Сім Божих птиць

витають над ним і дух краси, віри, надії, милосердя, порадности, прозріння, чистосердя. Голос його гучний, як грім, дужий, як буря, меткий, як блискавка.

Такий повинен бути одухотворений чоловік, що бореться проти зла."[37]

Дуже очевидним є перегукування цих характеристик "духовного чоловіка" з наведеними вище рядками поезії "Філософ" І вони непомильно стверджують, якого філософа мав на оці наш поет.

Барчин глибокий і оригінальний аналіз реформаторської й новаторської ролі Сковороди в поезії і поетиці є окремою темою. Він є ще одним вимовним доказом великих впливів "першого розума нашого" на українське письменство останнього п'ятдесятиліття. Для повноти схеми неведемо ще афористичний висновок Василя Барки із уже цитованого листа: "Наше історичне "сковородянство" розділилося на прозу Гоголя (в силі слова схожість із старчиком) і на поезію Шевченка (світоглядово — син Сковороди), щоб потім об'єднатися в Тичининих збірках: "Замість сонетів і октав" та "Соняшні клярнети". А найменш сковородинська річ — якраз поема "Сковорода" Тичини".[38]

Найбільш видимими сковородинські впливи були через поезію Шевченка, Куліша і Тичини. Значно багатостороннiше, щиріше й повніше вони виявилися в творчості письменників діяспори: сімнадцять визначних імен в поезії, прозі й есеях проти майже такого самого числа вітчизняних товаришів, але з притаманними багатьома їм штампами й поверховістю.

Якщо погодитися з для нас бездискусійною тезою Юрія Шереха про те, що "джерело нашої національної прози — Гоголь, дарма, що він писав чужою мовою... [39] і з тезою Василя Барки про те, що "в силі слова" проза Гоголя була виразом однієї з ліній нашого історичного сковородинства, то, насамперед, Тодось Осьмачка-прозаїк був одним з найтиповіших сковородинців новітніх часів. "Звичайно, сто років не минуло марно, — писав Юрій Шерех, — і сьогоднішній Гоголь — зовсім відмінний і зветься не Гоголь, а Осьмачка". [40]

Сорокалітнє поновне відкриття Сковороди дало незаперечні й великі наслідки для нашого новітнього письменства. А сьогочасне інтенсивне зацікавлення його духовою спадщиною сміємо думати не є лише ювілейною даниною, а й свідченням доби "великого болю і вибору", "поворотними хвилинами історії".

ДЖЕРЕЛА:

1. Д. Чижевський, Філософія Г С. Сковороди, Варшава, 1934, стор. 178.
2. Іван Дзюба, Перший розум наш, "Літературна Україна", 4-го грудня 1962 р.

3. Анастасія Ніженець, На зламі двох світів, "Прапор", Харків, 1970, ст. 195.
4. П. Тичина, Вибрані твори в 3-х томах, Держлітвидав, К., 1957, ст. 216-217.
5. О. Ашер, Драй-Хмара і українська "неоклясична" школа, "Слово", зб. ч. 4, ст. 215.
6. М. Зеров, Вибране, Вид. "Дніпро", К., 1966, стор. 379-382.
7. М. Рильський, Твори в трьох томах, т. І, Держ. Вид. Худ. Літ., Київ, 1956, стор. 67.
8. М. Рильський, (там таки), стор. 256.
9. А. Малишко, Твори, т. І., Держ. Вид. Худ. Літ., К. 1962, стор. 218-220.
10. Д. Павличко, Гранослов, Вид. "Радянський письменник", К., 1968, стор. 28-29.
11. Б. Олійник, Дорога. Наводимо за І. Пільгуком, Григорій Сковорода, вид. "Дніпро", К., 1971.
12. М. Вінграновський, Індустріяльний сонет, там таки.
13. І. Драч, До джерел, Вид. "Дніпро", К., 1972, стор. 141-147.
14. В. Шевчук, Предтеча, Вид. "Дніпро", К., 1972, стор. 138.
15. В. Шевчук, (там таки) стор. 201.
16. Є. Маланюк, Книга спостережень, т. 2-й, Торонто, 1966, стор. 454.
17. Є. Маланюк, (там таки) стор. 111, ст. 239.
18. Ю. Клен, Каравели, Вид. Ю. Тищенка, Прага, 1943, стор. 54.
19. Ю. Клен, Твори, т. 2, Торонто, 1957, стор. 29,
20. Ю. Клен, (там таки), стор. 272.
21. В. Шаян, лист до М. Степаненка з 5-го квітня 1973 р.
22. В. Шаян, Слово золотої діядеми, Лондон, 1963, стор. 10-11.
23. О. Веретенченко, Дим вічности, Дітройт, 1951, стор. 4.
24. Яр Славутич, "Нові дні", Торонто, грудень 1972, ч. 275.
25. М. Мандрика, "Новий шлях", ч. 4, 27. січня 1973 р.
26. Л. Полтава, За мурами Берліну, Реґенсбурґ, 1945, стор. 5-6.
27. В. Онуфрієнко, "Народня воля", Скрентон, ЗДА, грудень 1972 р.
28. Ю. Буряківець, Серця п'янкого тепло, Н. Й., стор. 57-59.
29. І. Качуровський, Про втіху примарну, "Молода Україна", ч. 206, Торонто, лист. 1972.
30. Леся Храплива, Сковорода, "Юнак", грудень 1972, ч. 12 (112).
31. В. Барка, лист до М. Степаненка з червня 1973 р.
32. Юрій Шерех, Не для дітей, "Пролог", 1964, стор. 62-63.
33. В. Барка, лист до М. Степаненка, 20 червня 1973 р.
34. В. Барка, Білий світ, Мюнхен, 1947 р., стор. 68.
35. В. Барка, Рай, Вид. "Свобода", Дж. Ситі — Н. Й., 1953, стор. 140.
36. В. Барка, (там таки), стор. 256.
37. В. Барка, (там таки) стор. 298.
38. В. Барка, Лист до М. Степаненка, 20 червня 1973 р.
39. Юрій Шерех, Не для дітей, стор. 203.
40. Юрій Шерех, (там таки).

Євген Федоренко

"НА КАМЕНІ" МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

(Критичниа аналіза)

Початком нового періоду в творчості М. Коцюбинського ми вважаємо 1902-ий рік, коли появилися новелі "На камені" та "Цвіт яблуні", твори (попри раніше написаних в імпресіоністичних виявах новель "В путах шайтана" та "Лялечка"), де помітно багато глибшу психологічну аналізу, ніж у попередніх, показують, що М. Коцюбинський вживає нову літературну форму, новий стиль, а саме стиль імпресіонізму. З цього часу появлються твори, в яких досить яскраво виділяється нова поетика, риси самобутнього, цілком ориґінального письменника.

Вже в 1904-му році Іван Франко висловив свій погляд на особливості новаторства молодих письменників, який зберігає свою літературну цінність і на сьогодні.

"Нове, що вносять у літературу наші молоді письменники, головно, такі, як Стефаник і Коцюбинський, — писав Франко, — лежить не в темах, а в способі трактування тих тем, у літературній манері, або докладніше — в способі, як бачать і відчувають ті письменники життєві факти" [1]

Про нову манеру Коцюбинського цілком влучно писав проф. О.С. Грушевський у своїй статті-рецензії на збірку оповідань "З глибини" Твори, вміщені в цій збірці, на думку проф. О. Грушевського, позначаються зворотом до психологічних тем та до суб'єктивного малюнку. "Харкатеристична прикмета (цієї пізнішої. Є.Ф.) творчости Коцюбинського се тонкий чулий аналіз настроїв і почувань. Разом з тим в обробленню тем зовнішня сторона життя, події, відступають перед внутрішнею стороною, думками, почуваннями" [2]

З приводу цього питання про стиль і впливи написано багато, але не зовсім доведених, почасти тільки на літературну полеміку кинутих тверджень і розвідок. Найбільше і найцікавіше розкидав цих думок про впливи академік Сергій Єфремов у своїй монографії. "Михайло

Коцюбинський" Академік Єфремов вважає, що початком "нової манери" Коцюбинського треба вважати кінець 90-х років та початок 1900-их. Виразна нова манера — "імпресіоністична", як визнає Єфремов, позначається в акварелі "На камені", в психологічному етюді "Цвіт яблуні" та в першій частині "Фата морґана". [3]

В часи так званого "розстріляного відродження" в Україні, тоді, коли комуністична влада ще дозволяла письменникам і літературознавцям вільніше висловлювати свої думки, про творчий шлях Коцюбинського писали: Микола Зеров, Ананій Лебідь, Павло Филипович, Агапій Шамрай, Михайло Могилянський, Андрій Музичка, Сергій Козуб та інші. Ці дослідники в своїх критичних працях, в основному, поширювали та уточнювали думки, висловлені академіком Єфремовим в його монографії. [4]

Більшість із цих літературознавців згоджувалася, що домінуючим стилем у другий період творчости М. Коцюбинського був імпресіонізм, і що на письменника, як це він визнавав сам у своїй автобіографії, найбільший вплив мали письменники европейські. [5]

Що ж до підрадянських сучасних літературозновців, як П. Колесник, Н. Калениченко, З.Х. Коцюбинська-Єфіменко, М. Костенко, [6] то їхні твердження дуже тенденційні. Ці автори весь час силкуються довести, що Коцюбинський найбільше вчився у російських літераторів — Антона Чехова, Леоніда Андреєва, Максиса Горького та Володимира Короленка. А найдивніше їхнє твердження, що М. Коцюбинський "заклав перші основи методу соціалістичного реалізму в українській літературі переджовтневої епохи" [7]

У своїх листах, зокрема, до дружини, Коцюбинський писав, що його цікавить з літератури та що він читає Мопасана і інших західньоевропейських письменників-імпресіоністів, але він цікавився ними з точки зору майстерности й літературних напрямків того часу. Якраз із цього боку цікаві думки Коцюбинського, висловлені в листі до В. Гнатюка. "Знаєте, дорогий добродію, коли я читаю гарного автора (а в мене є улюблені, як от Гамсун, Шніцлер, Лі, Ахо, Ґарборґ, Від, Стріндберґ, Метерлінк), мені не хочеться писати, бо я знаю, що ніколи не досягну того, що досягли, що зробили ці таланти" [8] З цього видно, що Коцюбинський, як вибагливий і вдумливий письменник, працює над збагаченням свого творчого методу, знайомлячись із кращими мистецькими досягненнями світової літератури. Ян Махаль, чеський дослідник, дуже влучно зауважив, що Коцюбинський "літературний смак поширив читанням европейських авторів" А коли Ян Махаль пише про інтерес до французької літератури, зокрема, до творчости Мопасана, то зазначає, що той інтерес "не був тривкий і не залишив у творах письменника помітного сліду. Сильний талант письменника прямував своїм шляхом." [9]

В тому переломовому часі (1898-1900) Коцюбинський, як ми вже вказували, цікавився тодішніми літературними течіями, зокрема, теорією імпресіонізму. Улюблені автори Коцюбинського того періоду, що про них він згадує у своїх листах, то одна, знайдена в архіві Кацюбинського нотатка (виписка з Арно Гольца, німецького вченого-мистецтвознавця про його теорію натуралістичного імпресіонізму) стверджують цю думку. Основна суть Гольцової теорії мистецтва полягає в тому, що письменник мусить фіксувати зорові, слухові та взагалі чуттєві зверхні, чи внутрішні прояви, всю природу. Тим то мистецтво, за цією теорією, мало наближатись до природи. Арно Гольц підкреслює, що в художньому творі не можна передати живих образів такими,якими вони є в дійсності, а тільки такими, якими їх бачить художник у своєму відчуванні. Тому всяке художнє відображення, наприклад, малюнку натури, буде лише враженням самого письменника від предмета, при чому це враження буде мати суб'єктивний характер. Отже, світ вражень і внутрішніх переживань від живої дійсности і треба вважати за дійсність. Тому імпресіоноізм бере за основу враження, і ці враження передає письменник сам, або через своїх персонажів. Між іншим, пізніщі імперіоністи більше звглиблювалися в душевний світ людини, відтворювали найтонші коливання людської психології, а не тільки змальовували зовнішній світ, зафіксований у враженнях людини. Імпресіоністична поетика ставила перед митцем підвищені еститичні вимоги та широке використання найрізноманітніших художніх засобів. Саме ця теорія імпресіонізму й цікавила Коцюбинського, Коцюбинський відходить від реалістично-побутових традицій, від етнографічного опису до поглиблення психологічного трактування теми, що яскраво стверджує вся пізніша його творчість. Коцюбинський змальовує настрої пильніше й яскравіше. Він уміло підмічає найтонші психологічні переживання і душевні рухи, подаючи це натяками. Про цю відмінність мистецьких засобів молодих українських письменників початку 20-го століття, які головно звертали увагу на психологію, І. Франко писав: "Коли старші письменники виходять від змалювання зверхнього світа — природи, економічних та громадських обставин, і тільки при помочі їх силкуються зробити зрозумілими даних людей, їх діла, слова й думки, то новіші йдуть зовсім противною дорогою: вони, так сказати, відразу засідають у душі своїх героїв і нею, мов магічною лямпою, освічують усе окруження".[10]

В 1902-му році надруковано, як ми вже згадували, новелю "На камені", яку той же невтомний літературний критик І. Франко вважав "одною з найкоштовніших перлин нашої літератури"

Новелю "На камені" Коцюбинський назвав "акварелею" У ній, справді, переважають зорові образи, картини моря ї гір вириниють перед очима читачів. У цьому творі нема мови про побутові деталі, чи

описи, а подається ніби малюнок з життя. Письменник уміло передає найтонші психологічні переживааня й почування від предмету, які сам ловить і фіксує, а читач повинеи це переживати в своїй уяві. Це, до речі, й є одна з рис імпресіонізму — не подавати докладного опису, а лише робити натяки, щоб викликати в читача душевне збудження та збагатити його уяву.

Зміст новелі дуже простий. Фатьма, героїня твору, стає дружиною нелюба м'ясника Мемета. Все, що його оточує, чуже і вороже Фатьмі. Чужі і люди, і море, й каміння, бо вона вийшла з гірського села. Вона відчуває гостру самітність і тяжку нудьгу. Тому, коли появляється Алі в цьому селі, вона з першої зустрічі відчуває симпатію до нього. І ось в її тужливу самітність вривається сильне почуття любови. Ця любов змушує її втікати з Алі. Але втікачів наздогнали в горах. Мемет, чоловік Фатьми, забиває Алі, а Фатьма зривається зі скелі і гине в морі.

Письменник, говорячи про своїх героїв, не вдається до опису й зовнішніх ознак, а передає свої враження або через власні переживання, або через переживання своїх персонажів. У дусі послідовного імпресіонізму, автор малює Фатьму двома-трьома штрихами. Ось як Коцюбинський дає перший малюнок Фатьми: "І тоді од стін його (чоловіка. Є. Ф.) дому, що здіймався над кав'ярнею, відділялась, мов тінь, завинена у покривало жінка і тихо проходила через покрівлю до самого її краю" А далі вже говорить про неї Алі:

> "Алі раз побачив її. Він стояв коло кав'ярні і стежив, як тихо ступали жовті патинки по кам'яних сходах, що єднали Меметову хату з землею, а яснозелене "feредже" (плащ. Є.Ф.) складками спадало по стрункій фіґурі од голови аж до червоних шараварів. Вона спускалась тихо, поволі, несучи в одній руці порожній кухоль, а другою притримуючи фередже так, що тільки великі довгасті чорні очі, вимовні, як у гірської сарни, міг бачити сторонній. Вона спинила очі на Алі, відтак спустила повіки і пройшла далі тихо і спокійно, мов єгипетська жриця. Алі здавалося, що оті очі пірнули в його серце, і він повів їх із собою" [11]

Новеля "На камені" — це трагічна історія кохання Фатьми й Алі. Але автор не з'ясовує нам становища Фатьми, і навіть опис Кримського села і життя в ньому не вказують на майбутню драму. Є лише деякі натяки, що пробуджують враження Фатьми від гри Алі на зурні й трохи вказують на хід подій у майбутньому.

> "Літніми вечорами, такими тихими й свіжими, коли зорі висіли над землею, а місяць над морем, Алі виймав свою зурну, привезену з-під Смирни, примощувався під кав'ярнею, або де-інде і розмовляв з рідним краєм сумними, хапаючими за серце звуками...
>
> — О — ля — ля... О — на — на..."

"З одного боку дрімав таємний світ чорних велетнів -гір, з другою лягло долі погідне море й зітхало крізь сон, як мала дитина, і тремтіло під місяцем золотою дорогою.

— О — ля — ля... О — на — на...

Ті, що дивилися з гори, з своїх кам'яних гнізд, бачили часом протягнену руку, що попадала під промінь місяця, або тремтячі у танці плечі, і слухали одноманітний, в'їдливий приспів до зурни:

— О — ля — ля... О — на — на...

Фатьма теж слухала.

І Фатьма думала про рідне село, про свого противного мужа, чужих і неласкавих людей. "Тут нема родини, — думала Фатьма під гру зурни, — нема подруг, прихильних людей, це край світу, нема доріг навіть звідси.

— О — ля — ля... О — на — на..." (ст. 461-462).

В цих уривках, як часто і в інших творах Коцюбинського, зорові образи переплітаються із звуковими. Коли згадується про гру Алі, то він свою розповідь пронизує мелодією зурни, і ми відчуваємо тут елементи поетичного ритму, так званої, ритмічної прози, уривки якої чергуються з періодичними рефреном, що повторюється в східній поезії вслід за римою в кожному вірші. З рефреном перегукується й опис деяких картин моря, зокрема там, де письменник прирівнює його до "дитини в пелюшках". Цією гарною метафорою-персоніфікацією автор не лише підсилює емоційне сприймання морського пейзажу, а може, також асоціює з мріями Фатьми.

Якраз після сцени гри Алі на зурні, відбувається діялог Фатьми з Алі:

— Ти здалеку?

Алі здригнувся. Голос іщов з верха, з даху, і Алі підняв туди очі. Фатьма стояла під деревом, тінь од якого вкривала Алі.

— С-п-під Смирни! Далеко звідси...

— А я з гір.

Мовчанка.

Кров бухала йому до голови, як морська хвиля, а очі полонила татарка й не пускала од своїх.

— Чого забився сюди? Тобі тут сумно?

— Я бідний — ні зірки на небі, ні стебла на землі... Заробляю.

— Я чула, як ти граєш...

Мовчанка.

— Весело... У нас в горах також весело... Музика, дівчата веселі... У нас нема моря... А у вас?

— Близько нема...

— Йохтер? (Нема Є.Ф.) І ти не чуєш у хаті, як воно дихає?

— Ні, у нас замість моря — пісок... Несе вітер гарячий пісок і

ростуть гори, немов горби верблюжі...
У нас...
—Цсс!...
Вона наче ненароком висунула спід фередже білий випещений вид і поклала з фарбованим нігтем палець на повні й рожеві уста. Навкруги було безлюдно. Блакитне, як друге небо, дивилось на них море і лиш біля мечеті просунулась якась жіноча постать.
— Ти не боїшся, ханим (пані Є.Ф.) розмовляти зо мною? Що зробить Мемет, як нас побачить?
— Що він схоче...
— Він нас заб'є, як побачить.
— Як він схоче... (ст. 463-464).

Це єдина розмова між Алі і Фатьмою. Пізніше вони тікають. Письменник не розповідає як і що, йому не потрібно подавати описи.

В цій розмові передається настрій уривчатими, короткими й яскравими реченнями — це стилістична ознака імпресіонізму. Ввесь цей лаконічний епізод зустрічі тонко передає душевні настрої обох персонажів. Лаконізм характерний для мовних засобів Коцюбинського, ця риса стане одною з важливих ознак художнього стилю письменника.

Наведемо ще приклад, в якому знову побачимо стислість і лаконізм Коцюбинського. Речення переважно короткі, прості, і рівночасно малюють величаву і грізну картину.

"Море дедалі втрачало спокій. Чайки знімалися з одиноких берегових скель, припадали грудьми до хвилі і плакали над морем. Море стемніло, змінилось. Дрібні хвилі зливались докупи і, мов брили зеленкуватого скла, непомітно підкрадались до берега, падали на пісок і розбивались на білу піну. Під човном клекотіло, кипіло, шумувало, а він підскакував і плигав, немов нісся кудись на білогривих звірях... Вода при березі починала каламутитись і жовкнути: разом з піском хвиля викидала з дна моря на берег каміння і, тікаючи назад, волікла їх по дну з таким гуркотом, наче там щось велике скреготало зубами й гарчало...

Тим часом море йшло. Монотонний, ритмічний гомін хвиль перейшов у бухання. Спочатку глухе, як важне сапання, а далі сильне і коротке, як далекий постріл гармати. На небі сірим павутинням снувались хмари. Розгойдане море, вже брудне і темне, вискакувало на берет і покривало скелі, по яких потому стікали потьоки брудної спіненої води" (ст. 457)

Знову тут переважають зорові образи, картина моря виразно й яскраво стає перед нашими очима. Письменник вживає "кольорові" епітети: "біла піна", "стемніле море", "синя хвиля", або хвилі, "мов брили зеленкуватого скла" Перед нами немов картина цього розбурханого моря, намальована словесним пензлем письменника. Або ще інший

приклад. Коли Мемет довідався, що Фатьма зрадила, він скликає всіх, ціле село заворушилось.

"Сполох літав над селом, знімався вгору, до верхніх хатин, скочувався вниз, скакав з покрівлі на покрівлю і збирав народ" (ст. 465).

В цьому невеликому уривку ми бачимо, як письменник чудово поєднує слуховий і зоровий образ.

Треба ще раз підкреслити, що в цій новелі нове змалювання природи, яка асоціюється тут із психологічним станом Фатьми (її ненависть до моря, любов до гір). У способах опрацювання пейзажу Коцюбинський був новатором не лише в українській літературі, а також до деякої міри і в російській. Власне, російська критика, яка досить довго була байдужа до українського письменника, мусіла признати, якнайбільшу заслугу Коцюбинського, його пейзажній новелі. Коли Коцюбинський "наближається до природи, — пише рецензент з журналу "Современник" за 1911 рік, — вона дружньо розкриває перед ним свої таємниці і навіває Коцюбинському чудові пейзажі, яких нова російська література, взагалі недбала до описів, майже не мала після чеховського "Степу" Чуття до природи в Коцюбинського воістину українське, і з цього благословенного чуття свіжим дзвінким струмком ллється гарний, співучий, задумливий пісенний ліризм. І півдня рідного відбилася в ньому прикмета" [12]

Пейзажі Коцюбинського майстерно вплітаються в сюжет, вони живуть і дихають, і є майже такими ж дійовими особами, як і люди. Вони створюють відповідний психологічний кольорит, повніше характеризують подію, чи образ. Появляючись перед читачем, вони викликають той настрій, що його переживав автор твору, або передають настрої персонажів через пейзажні картини. А ліричне сприймання природи, любов до неї відчуваються майже в кожному творі Коцюбинського. Дуже часто ми спостерігаємо, як у цій новелі, так і в інших персоніфікацію природи, збільшує ліричність твору.

Надзвичайно поетичний кінець цього трагічного кохання Фатьми і Алі. Забитого Алі поклали в човен, і ось: "Плюснула хвиля, загойдався на ній баркас і став. Він стояв, а хвиля гралась навкруги нього, плюскала в боки, бризкала піною й потиху, ледве помітно відносила в море. Алі плив назрустріч Фатьмі" (ст. 469).

Ми не можемо більше наводити прикладів, щоб продемонструвати майстерність Коцюбинського тому, що треба було б переписати цілу новелю.

Новелю "На камені" написано в імпресіоністичному стилі. Тонка фіксанція вражень, лаконічність вислову, глибокий ліризм, ритмічність, чи плавність мови, майстерність пейзажів — характерні риси цього твору, як і інших творів Коцюбинського в другому й останньому періоді його життя.

В кожній новелі, чи оповіданні Кацюбинський з великим хистом зрілого майстра змальовує настрої то душевні переживааня своїх героїв. Устами свого персонажу з етюду "Невідомий" він каже: "Як мені хочеться взяти перо, обмокнути у блакить неба, в шумливі води, в кров свого серця, і все списати, востаннє списати, що бачив, що почував" [13]

Цим пером, обмокнутим у кров свого серця, Коцюбинський створив такі прекрасні твори, як згадану вже новелю, а ще "Цвіт яблуні","Фата морґана", "Інтермеццо", "Тіні забутих предків", "Сон", "На острові"

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПРИМІТКИ:

1. Іван Франко, "Старе й нове в сучасній українській літературі", *Літературно -Науковий Вістник,* т. XXV, кн. 2, 1904, ст. 81.

2. Ол. Грушевський, "Новини нашої літератури. Останні оповідання Мих. Коцюбинського", *ЛНВ,* кн. XI, 1909, ст. 379.

3. Сергій Єфремов, *Михайло Коцюбинський,* Київ-Ляйпціґ, Українська накладня, (1923), ст. 95-98.

4. Див.: Микола Зеров, "Коцюбинський і Чехов", в М. Коцюбинський, *Твори,* т. III, (Харків-Київ), Книгоспілка, (1930), ст. VII-XXXIV; Ананій Лебідь, "Дорогою шукання", *Життя й революція,* ч. 5, 1928, ст. 81-94; Павло Филипович, "Цвіт яблуні" М. Коцюбинського", *Життя й революція,* ч. 5 1929, ст. 91-98; А. Шамрай, *Українська література. 2. вид.,* Харків, Кооперативне РУХ вид-во, 1928, ст. 121-125; Михайло Могилянський, "Процес творчости у М.М.Коцюбинського", *Записки. Іст.-Філ. відділу Української Академії Наук,* кн. 9, 1926, ст. 208-209; Андрій Музичка, "Натуралістичний імпресіонізм Коцюбинського", *Коцюбинський. Збірка статтів. За редакцією Ол. Дорошкевича,* т. І, Харків-Київ, Держ. вид-во Література і мистецтво, 1931, ст. 78111; Сергій Козуб, "Мопасан і Коцюбинський", *Червоний шлях,* ч. 3, 1927, ст. 113-128.

5. М. Коцюбинський, *Твори. Під редакцією і з переднім словом акад. Сергія Єфремова, т. 5, З молодих літ. Літературна спадщина і матеріяли,* Київ, Держ. вид-во України, 1925, ст. 218-219.

6. П. Колесник, *Коцюбинський — художник слова,* Київ, Наукова думка, 1964; Н.Л. Калениченко, *Великий сонцепоклонник. Життя і творчість Михайла Коцюбинського,* Київ, вид. худ. літ. Дніпро, 1967; З.Х. Коцюбинська-Єфіменко, *Михайло Коцюбинський. Життя і творчість,* Київ, Держ. вид. худ. літ., 1955; М.О. Костенко, *Художня майстерність Михайла Коцюбинського, вид. друге,* Київ, Вид. Радянська школа, 1969.

7. П. Колесник, *Коцюбинський — художник слова,* ст. 4.

8. Михайло Коцюбинський, *Твори в шести томах,* т. 5, Київ, вид. Академії Наук Української РСР, 1961, ст. 372.

9. М.С. Грицюта, *Михайло Коцюбинський у слов'янських літературах,* Київ, вид. Наукова думка, 1964, ст. 73-74.

10. *ЛНВ,* т. XXV, 2, ст. 81.

11. М. Коцюбинський, *Твори, 1884-1902 років,* т. І, Нью-йорк, Книгоспілка, 1955, ст. 461. Далі всі посилання на перший том цього видання в тексті із зазначенням сторінки.

12. *Матеріяли до вивчення історії української літератери,* т. IV, Київ, Держ. учбово-педагогічне вид. Радянська школа, 1961, ст. 100.

13. М. Коцюбинський, *Твори, 1903-1912 років,* т. II, Нью-Йорк, Книгоспілка, 1955, ст. 190.

Степан Чорній

ТЕАТРАЛЬНІ ІДЕЇ ТА ЕСТЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ ЛЕСЯ КУРБАСА

"Березіль" не догма, "Березіль" — рух, і коли він ним перестане бути, заперечить своїй назві, взагалі перестане існувати.

(Лесь Курбас) [1]

Сорокріччя страхітливого голоду в Україні, зорганізованого Москвою з метою знищення українського селянства, як найздороовішої основи української нації, співпадає з розгромом української науки й культури, зокрема ліквідації одного з найкращих українських театрів "Березіль" та заслання у соловецкі концтабори його організатора й керівника Леся Курбаса.

Не даром Москва так суворо розправилася з Лесем Курбасом. Він належав до славної когорти самовідданих борців за українську правду, за право української культури жити й розвиватися самостійно і виходити на широкі обрії европейської та світової театральної культури.

Коли б не знищила Москва Леся Курбаса та Миколу Куліша, українське театральне мистецтво було б сьогодні в зеніті розквіту, було б окрасою загальнолюдської культури.

"Як виглядав би український театр і українська драматургія, коли б ці два велетні жили і творили по сьогоднішній день?" — запитує один із учнів і послідовників Леся Курбаса — Йосип Гірняк у своїх спогадах. [2]

Перша світова війна застала Курбаса у Львові, де він працював актором у театрі товариства "Руська Бесіда", а з жовтня 1915 р. в Тернополі, де він був організатором, режисером, мистецьким керівником, директором та актором професійної трупи "Тернопільські театральні вечори"

28.березня 1916 р. на запрошення М. Садовського Курбас виїхав до Києва, де почав працювати у першому стаціонарному українському театрі під керівництвом Садовського.

У Києві Курбас організує театр-студію зі студентів, які навчалися в Музично-драматичній школі імені М. Лисенка.

Так народиласе перша театральна трупа Курбаса "Молодий театр" у травні 1916 року. [3] Свій театральний сезон "Молодий театр" відкрив 24 вересня 1917 р. у приміщенні "Київського театру мініятюр (нині театр ім. Лесі Українки рос. драм. театру).

Майже трьохрічне існування "Молодого театру" було зв'язане із могутнім піднесенням творчих сил української інтеліґенції, яка усвідомлювала, що український театр потребує не тільки відродження, але й оновлення та що він мусить наздогнати рівень розвитку західньоевропейського театру. [4]

Українська інтеліґенція вимагала вирвати українську культуру з заскорузлого провінціялізму, в якому намірено й цупко тримала наш театр і літеатуру російська цензура.

У "Мистецькому маніфесті", що був надрукований у "Робітничій газеті" 23 вересня 1917 р. Курбас заявив, що "Молодий театр" відкидає провінційну залежність від російських стилів, що він робить "прямий поворот до Европи і до самого себе", що йтиме "Молодий театр" тою самою власною українськаою дорогою, по якій пішла українська література"

Вистави, що їх здійснив Курбас у "Молодому театрі" за перший театральний сезон ("Чорна пантера..." та "Гріх" В. Винниченка у реалістично-психологічному стилі: "Молодість" Гальбе і "Йоля" Жулавського у романтичному; "Вечір етюдів" за О. Олесем у символічному стилі) — вказують на допитливе й уперте шукання нових засобів сценічного вияву.

У другому (1918-1919) театральному сезоні Курбас здійснив аж одинадцять нових вистав, серед яких "Цар Едіп" Софокла, "У пущі" Л. Українки, "Кандіда" Бернарда Шов, Шевченків "Іван Гус" (інсценізація Курбаса), "Горе брехунові" Ґрільпарцера та "Різдвяний вертеп" були справжньою театральною революцією та доказом великої режисерської винахідливости й ерудиції та глибокої філософічної синтези О. Курбаса. На думку самого Курбаса "Іван Гус" був "першим експресіоністичним спектаклем у межах колишньої російської імперії" [5]

На окреме підкреслення заслуговує Курбасове трактування хорів у "Царі Едіпі." Він зумів створити монументальний образ хорів із виразними гармонійними, але не монотонними рухами і ритмом. Хори у виставі "Цар Едіп" в інтерпретації Курбаса, як свідчить історик українського театру Дмитро Антонович, "були новим словом у мистецтві, яке сказав український театр без огляду на те, що він як новий театр тільки почав своє життя." [6]

Прекрасне знання мов української, польської, німецької, російської,

солідна обізнаність з англійською, французькою, італійською та норвезькою — давало йому можливість читати в ориґіналі твори світової літератури, мистецькі журнали, які безпосередньо знайомили його з тодішніми напрямками у світовому мистецтві. До цього ще треба додати геніяльну здібність Курбаса відчувати й розуміти мистецтво, нахил до філософічного мислення і синтетичного узагальнення та врешті назаперечний факт, що Курбас був прекрасним актором і блискучим режисером-новатором в одній особі. Все це було причиною того, що історія покликала Курбаса бути реформатором-революціонером нового українського театру.

У періоді 1919-1921 Курбас створив дві прекрасні вистави "Гайдамаки" Т. Шевченка (інсценізація самого Курбаса) та "Макбет" Шекспіра.

Виставу "Гайдамаки", що була підсумком трилітніх шукань, Курбас поставив за мистецьким принципом ритмічної організації мас, виразного руху і тональности голосу. У "Гайдамаках" Шевченка-Курбаса Шевченкове слово в експресіоністичному виконанні зазвучало з нечуваною внутрішньою силою як могутній заклик до визволення в той час, коли ворожі полчища сунули з усіх сторін на молоду Українську Народню Республіку.

Клясичим зразком українського експресіоністичного театру була вистава "Ґаз" Ґеорґа Кайзера, яку поставив Курбас у "Березолі" — другому періоді своїх творчих шукань. Коли Ґеорґ Кайзер побачив свою драму "Ґаз" на сцені "Березоля" у Києві в березні 1922 р., він заявив, що ні в театрах Західньої Европи, ні в Москві він не зустрічав "такого виразного і чіткого формою експресіоністичного мислення та втілення, як у Курбасовому трактуванні його п'єси' за свідченням Йосипа Гірняка. [7]

Мистецьке Об'єднання "Березіль" (МОБ) зорганізував Курбас у січні 1922 року [8] в Києві після того, як його "Молодий театр" загинув у вирі воєнної хуртовини (1919-1921). Київський період "Березоля" знаменний тим, що тут Курбас зорганізував чотири театральні студії, окрему студію для вишколу акторів для пересувного театру, режисерську лябораторію для вишколу молодих режисерів. Слід підкреслити, що "Березіль" був єдиним тоді театром в СССР, що мав режисерську школу, як це заявив Лесь Курбас у своїй доповіді на театральній диспуті в Харкові 1927 року. [9] "Березіль" мав теж малярсько-сценічну студію, створено перший в Україні театральний музей, розпочав працю над українською театральною термінологією та видавав свій власний журнал "Барикади театру" який існував від 20 жовтня 1923 р. до 30 січня 1924 року. У цьому журналі надруковано статтю "Березіль" та вірш норвезького поета й драматурга Б'єрнстьєра Бєрнсона (1832-1910) "Я вибираю березіль" у перекладі Курбаса. [10]

Курбас ніколи не заспокоювався на досягнутому, завжди шукав нових засобів вияву, нових стилів. Після "Газу" він поставив "Джіммі Гіґґінс" за Сінклером [11] (інсценізація Курбаса) у конструктивістичному стилі. Геніяльним режисерським образом у цій виставі була сцена божевілля нещасного Джіммі (у виконанні Бучми й Гірняка).

У 1926 р. "Березіль" за наказом властей, як найкраща мистецька одиниця тогочасної України, переїжджає до Харкова, що був тоді столицею України. Тут починається другий період, життя і творчости "Березоля"

У Харкові Курбас здобув беззастережну підтримку Скрипника, Хвильового і ВАПЛІТЕ, а що найважніше — знаменитого драматурга европейського покрою — Миколу Куліша. Прекрасні п'єси Куліща "Народній Малахій", "Мина Мазайло" та "Маклена Ґраса" були неперевершеними драматичними творами для здійснення Курбасової власної національної театральної синтези. Цікаво підкреслити, що "Патетична соната" Куліша була заборонена для вистави в Україні, але в Москві в Камерному театрі Таїрова йшла з аншляґами три місяці, а також у Ленінграді, Іркутську й Баку. [12]

Курбас працював бурхливо й натхненно. Ніщо не могло зупинити його творчого горіння. Погане харчування, брак грошей, постійне цькування й переслідування партійних чиновників — ніщо не могло зупинити його в його поривах і шуканнях своїх власних українських шляхів розвитку театрального мистецтва. І коли Курбас дістав змогу показати макети лише деяких своїх вистав на всесвітній виставі в Парижі 1927 року, то театр "Березіль" одержав золоту медалю.

Лесь Курбас виступав проти реалізму в театральному мистецтві. З приводу цього на театральній диспуті в Харкові 1927 р. у доповіді "Шляхи Березоля" він заявив:..."стиль наш — це динаміка становлення, це динаміка формальних тенденцій в мистецтві, що так само шукають свого завершення, своєї повности, так же, як шукає їх наше життя в економіці та політиці. На Україні не можна і шкідливо говорити про реалізм... Цей реалізм нашого сучасного обличчя нації, розгубленого на сільських перелісках підневольних часів." [13]

У цій доповіді Курбас розбив шовіністичну тезу про природність і закономірність гегемонії російської культури в Україні і рішуче підкреслив конечність зв'язку з "передовими інтелектами світових культур" [14]

Поява "Народнього Малахія" у "Березолі" за висловом Ю. Лавріненка стала "початком нової ери в історії українського театру, датою народження його міжнародного мистецького суверенітету. Тільки "Соняшні клярнети" Тичини та фільм "Земля" Довженка можуть бути порівняні до цієї події." [15]

Хоч Курбас використав у "Народньому Малахії" все краще знайдене

у попередніх експресіоністичних і конструктивістичних виставах, але в "Народньому Малахії" був "стиль новий, український, самобутній, необароковий, з українськими національними традиціями, дестильованими крізь усі наймодерніші засоби", як це підкреслює Ю. Лавріненко, а відомий театрознавець В. Гаєвський назвав цей стиль "театральним виразом романтики вітаїзму" [16]

Юрій Лавріненко визнає Курбаса як "єдиного в історії українського театру режисера-філософа, що зумів перетворити прекрасні образи М. Куліша в театральні образи-категорії." [17]

Та не тільки Лаврівенко, Ба, навіть у сьогоднішній підсовєтській Україні говорять і пишуть про Курбаса як найкращого режисера-філософа в Україні 20-го століття. Один із сучасників Курбаса Михайло Верхацький [18] у статті "Скарби великого майстра" пише: "Лесь Курбас був не тільки талановитим постановником вистав, режисером-філософом, але й педагогом, вихователем великої плеяди режисерів і акторів. Такого освіченого режисера, що знався добре на театрі, філософії, літературі, живопису, музиці (вільно грав на роялі, володів диригентським мистецтвом), режисера, що знав кілька европейських мов і пройшов неабияку театральну школу, тоді на Україні не було, та й зараз немає." [19]

Режисер українських театрів і кін Борис Тягно, який працював у "Березолі" з 1922 по 1929 р., у статті "Людиною він був у всьому" пише: "Творча біографія Леся Курбаса — одна з найяскравіших в історії нашого театру. Пригадую, якось у Львові А. Бучма сказав мені:

— Знаєш, Борисе, за всеньке своє життя я знав двох режисерів з найбільщої букви. То були: Лесь Курбас і Сергій Ейзенштейн. [21]

І я розумію Бучму." [22]

Головний декоратор "Молодого театру" Анатолій Петрицький у своєму виступі 14 травня 1962 р. на вечорі, присвяченому 75-річчю з дня народження Курбаса, заявив: "...Я не знаю, що робив би Олександр Степанович (Курбас, С. Ч.), якби був живий. Думаю,що робив би шедеври мистецтва, якими пишалися б у всьому світі. Я в цьому переконаний! І він був би справжнім художником соціялістичного реалізму". [23]

З цією останньою фразою Петрицького аж ніяк не можна погодится. Та й сам Петрицький у душі не вірить, що Курбас був би "справжнім художником соцреалізму, бо Петрицький сам був свідком і знає достоменно, що Курбаса за те й знищено, що він був противником соцреалізму в мистецтві. Бо ж саме тоді, коли Україна захлиналась від жахливого, спрепарованого Москвою за пляном, голоду, Курбас приступив до останньої своєї вистави "Маклена Ґраса" М. Куліша. ЦК партії наказав Курбасові, що "Маклена Ґраса" мусить бути "соцреалістичний спектакль." Курбас поставив "Маклену Ґрасу" у

"шекспірівському експресивному реалізмі, що оголював правду життя, в дусі вітаїстичного світовідчування і необарокового стилю." [24]

У своїх творчих шуканнях Курбас багато років шукав і досконалив сотні складників театрального мистецтва, щоб вони дали "ансамбль як хор, ритм як хвилю, цілість як симфонію."[25]

Все це осягнув Курбас у "Маклені Ґрасі", де "авторське скерцо маклера Зброжека (грав Й. Гірняк) сікло крізь сумне ададжо музиканта Падури (грав Крушельницький), де світло грало і креслило ритм, де слово творило звуковий пейзаж і конструктивні декорації говорили як слово." [26]

Провідною думкою вистави "Маклена Ґраса" була самотність людини в "спустошеному світі, де панує жорстокий закон захланного грача — провокатора смерти." [27]

Як свідчить Йосип Гірняк, сам генеральний секретар ЦК компартії УРСР Павло Постишев був на перегляді вистави перед прем'єрою в присутності членів ЦК та сотень "охранників" із НКВД.

По кількох виставах "Маклена Ґраса" була заборонена. Наркомат Освіти УРСР 5 жовтня 1933 р. ухвалив звільнити Леся Курбаса від обов'язків мистецького кервіника й директора театру "Березіль", заборонено весь Курбасів репертуар, театр "Березіль" перейменовано на театр ім. Т. Шевченка, а новим мистецьким керівником призначено Мар'яна Крушельницького.

На запрошення відомого режисера Міхоелса Курбас виїхав до Москви, де до арешту працював у еврейському театрі "Госет" на Малій Бронній над поставою п'єси Шекспіра "Король Лір", [28] а також головний режисер Малого Театру Амаглобелі запросив Курбаса поставити "Отелло" По дорозі до Малого Театру, 26 грудня 1933 р. аґенти ҐПУ заарештували Леся Курбаса і відправили до Харкова на суд. [28а]

У 1937 році, весною, на Соловках, за твердженням Й. Гірняка — "московсько-большевицький катюга Кашкетін (уповноважений для важливих доручень Сталіна і Єжова) розстріляв велику групу діячів української культури, в тому числі Леся Курбаса, Миколу Куліша, Зерова, Ірчана, Епіка, Шумського, Сологуба, Максимовича і багатьох інших" [29]

СИСТЕМА КУРБАСА

Курбас твердив, що актор і образ, створений актором — це різні речі. Сучасний актор не утотожнює себе з ролею, а об'єктивізує її. Курбас пояснював це так: "У противенстві до інших мистецтв., де головне — знайти себе самого, в тетрпальному мистецтві якраз навпаки, праця відворотна, — перш за все не бути самим собою, сховати своє внутрішнє і зовнішнє **Я** за вже готовою, даною нам автором, постаттю.

Мистецький твір, у тому числі створений актором образ, існує тоді, коли він втілений у виразну форму." [30] Курбас завжди підкреслював уміння виявити своїм тілом, жестом, голосом, темпераментом у певній створеній формі максимум не життєвих (натуралістичних) рефлексів, а внутрішніх нюансів і прагнень. Це і є об'єктивізація ролі.

Виховуючи молодих акторів, Курбас завжди починав заняття на спостережливість, увагу та уяву. Учні виконували мімодрами на прості фізичні дії без предмета: нарубати дров, написати листа тощо. Він вимагав від актора зафіксовувати мімодраму (закон фіксації). Від фіксації фізичних дій Курбас переходив до вимог фіксації внутрішньої (психологічної) дії, якій він надавав великого значення. Відсутність уміння фіксації внутрішньої дії Курбас вважав доказом відсутности даних для сцени взагалі.

Театр має свої закони гри й сприймання сценічного образу. Одним із них Курбас уважав *закон виразности.*

Щоб тисяча глядачів у театрі могла побачити рух актора, жест, його міміку, треба навчитися показувати їх виразно, тобто більш підкреслено, ніж це буває у житті.

Вирішального значення надавав Курбас умінню актора сприймати світ — тобто психотехніці актора (закон сприймання світу). Він учив, що *закон сприймання світу* складається з трьох більш елементарних процесів: а. *сприймання* — тобто того, що почуто, побачено або відчуто (дотиком, нюхом, смаком); б. *усвідомлення* — тобто оцінки, вирішення; в. *реакції дії* — вчинком чи словом. [31]

У системі Курбаса знаходимо ще такі закони як *закон послідовности діяння, закон мотивації, закон ритмічности, закон перспективи* та *закон контрастів.* Він вимагав, щоб актор на сцені діяв чітко, послідовно, доступно для сприймання глядача. Все, що робить актор на сцені, кожний його рух має свій малюнок, свої знаки павз: коми, крапки, тире тощо. [32]

Усе, що робить актор на сцені, має бути доцільним, виправданим логікою поведінки дієвої особи, вмотивовано не лише психологічно, але й фізіологічно. Кожен рух і жест актора не можуть бути випадковими, а мусять мати свою причину. Треба навчитися виявляти ці причини. Найважче розкрити рух думки на сцені. Це вершина майстерности психотехніки актора.

Дуже важливим у системі Курбаса було те, що він вимагав від студійця самостійно працювати над етюдом, над ролею.

У наступному етапі студійної праці Курбас ставив перед молодими акторами завдання опанувати багатогранну *майстерність слова на сцені сценічну мову:* "Слово і звук — два надзвичайно важливі моменти у фактурі актора... Культура мови поруч з культурою жесту мусить стати в основу нашої роботи." [33]

З особливою увагою стежив Курбас за органічним поєднанням слова з рухом, їхньою взаємодією і взаємодоповненням. Він навчав акторів образно мислити і вважав, що хто не вміє образно мислити, — не актор, не мистець взагалі. [34]

Дуже важливою новаторською засадою системи Курбаса була *метода перетворень.* Він говорив, що "перетворення — не його вигадка, що ця метода образного мислення існувала у творчості давнього театру, але з часом, у гонитві за ілюзорністю, за натуралістичним копіюванням життя, його було втрачено." [35]

"Перетворення, — писав Курбас, — само по собі є формула для театральних засобів, що розкриває виображувану дійсність у певній її суті (психологічній, соціяльній і т. д.) і викликає у глядачів ту кількість асоціятивних і взагалі психофізичних процесів, які підіймають тонус сприймання і є основою всякого театру." [36]

Перетворення це одна із метод посилення внутрішньої динаміки сценічного твору і є активним чинником впливу на психіку та емоції. Через асоціяцію за подібністю чи за контрастам перетворення викликає нові процеси в сприйманні глядачів, розбуджує нові думки й переживання, а часом і сильні реакції. І це не лише "Формальна метода мистецтва театру, а й особливий спосіб бачення світу. Прикладом такого бачення може бути творчість кінорожисера Олександра Довженка, який широко користувався цією методою." [37]

За визначенням Курбаса перетворення у русі бувають: *ілюстративні, ірреальні, психологічні, стилізуючі, ритмізовані, символічні, образні, дійові, образно-дійові.* [38] У своїй сценічній практиці Курбас найбільше звертав увагу на перетворення образно-дійові ("Джіммі Гіґґінс" — вистава, в якій Курбас продемонстрував зразки образно-дійових перетворень). [39]

Курбас приділяв багато уваги питанню навантаження психіки глядачів, характерові впливу на них кожного дійового шматка вистави, вмінню актора свідомо володіти емоціями й думками авдиторії. Аналізуючи питання характеру спілкування актора з глядачем, Курбас висунув учення про "театр акцентованого вияву і театр акцентованого впливу" Він твердив, що театр вияву — це МХАТ, театр впливу — це італійська комедія "Дель Арте" [40]

Аналізуючи вчення Курбса, В. Василько підкреслює, що у театрі акцентованого вияву головну рою відіграє закон життєвої правдоподібности. Театр акцентованого вияву цікавиться мотивами, причинами, зв'язком вчинків дійових осіб, суперечностями стосунків, найдосконаліше виявляє побутові деталі.

Театр акцентованого вияву дотримується принципу "четвертої стіни" За влучним висловом К. Станіславського глядачі йдуть "не в театр, а в гості до трьох сестер." [41] Тут, усе, як у житті: актори й

режисери намагаються копіювати дійсність, створити ілюзію життя.

Театр акцентованого впливу ніколи не підкреслює, що на сцені копія життя. Навпаки, театр цей прийомами сценічного виконання дає знати глядачеві, що він у театрі, що на сцені діють актори — майстри своєї справи, які мистецькими засобами відтворюють життя. [42]

Популярність Курбаса зростала з кожним днем. До нього пішли працювати такі видатні майстри, як А. Бучма, Й. Гірняк, В. Василько, Г Юра, І. Мар'яненко, С. Каргальский, О. Сердюк, Л. Гаккебуш, О. Добровольська, Д. Антонович, П. Долина та інші, які високо цінили його режисерський талант. За свідченням Василька "участь у постановках Курбаса була для акторів цілою академією майстерности." [43] Василько твердить, що, наприклад, мистецький талант А. Бучми "розкрився в усій могутності завдяки курбасівській школі. Курбас відкрив у ньому те, про що сам Бучма не мріяв."[44]

Виводячи український театр із провінції у світ, Лесь Курбас принципово взявся здійснювати широке охоплення мистецької думки в своїх режисерських плянах, починаючи з першоджеред народної творчости ("Різдвяний вертеп") І сягаючи вершин шедеврів світової драматургії (трагедія Софокла "Цар Едіп"). До Леся Курбаса ніхто на українький сцені не відважився ставити античну трагедію.

Лябораторні вправи над "Різдвяним вертепом", над такими віршами Шевченка, як "У неділеньку та ранесенько", "І небо невмите і заспані хвилі" та монументальна виствав "Цар Едіп" архітеконічно споріднені з широким полотном "Гайдамаків" Шевченка-Курбаса за свідченням С. Бондарчука, одного із молодотеатрівців. [45] А Ханан Шмаїн, який працював у режисерській лябораторії під керівництвом Курбаса, у статті "Режисер, педагог, учений" підкреслює, що Курбас "розробив цілу систему засобів перетворення, яка давала творчим рукам ключ, щоб свідомо, на науковій основі, а не наосліп ("нутром") шукати шляхи образного втілення сценічних завдань." [46]

В особі Леся Курбаса Україна втратила геніяльного велетня, якому вороги не дали змоги докінчити розбудови театрального мистецтва. Москва розстріляла мозок і серце нового стилю українського театру. Одначе ніяка сила не зможе знищити тих принципів та ідей, що їх залишив великий режисер-філософ майбутнім поколінням працівників української сцени.

ПРИМІТКИ

1. Рулін Петро: *На шляхах революційного театру,* "Мистецтво", Київ, 1972, стор. 59.

2. Гірняк Йосип: "Театр розстріляного відродження", *Український огляд.* Березень-квітень, ч. 3, Нью-Йорк, 1960, стор. 53.

3. *Лесь Курбас. Спогади сучасників*, за редакцією народного артиста СРСР В. С. Василька, "Мистецтво", Київ, 1969, стор. 330.

4. Про це ще раніше писав С. Петлюра у статті "Уваги про завдання українського театру", що була надрукована як передмова до п'єси Чірікова "Євреї", Київ, 1907. Курбас поставив цю п'єсу у драматичному гуртку студентів Львівського університету в сезоні 1909-1910 р. Курбас грав ролю Нахмана.

5. Курбас Лесь: "Шляхи Березоля" Цит. за: Лавріненко Ю.: *Розстріляне відродження,* Антологія 1917-1933, Париж Інститут Літерацкі, 1959, ст. 902.

6. Антонович Дмитро: *Триста років українського театру,* Прага, 1925, стор. 213.

7. Гірняк Йосип: "Лесь Курбас", Журнал *Україна і світ.* Ганновер, зошит 18, 1958, стор. 44.

8. Інше джерело, як напр. *Лесь Курбас. Спогади сучасників,* за ред. Василька, подає дату 30 березня 1922 р., стор. 336.

Курбас Лесь: "Шляхи Березоля", *Розстріляне відродження* (Лавріненко), стор. 903.

10. *Лесь Курбас. Спогади сучасників*, за ред. Василька, стор. 338.

11. Сінклер Аптон (1878-?) — американський письменник-соціяліст. Був зацікавлений в індустріяльній і соціяльній реформі.

12. Див. *Розстріляне відродження,* Лавріненка, стор. 653.

13. Курбас Лесь: "Шляхи Березоля", цит. за антологією Лавріненка *Розстріляне відродження,* стор. 904-905.

14. Там же, стор. 895.

15. Там же, стор. 886.

16. Гаєвський В.: "Лесь Курбас", *Українські вісті,* Новий Ульм, 4 травня 1947 р.

17. Лавріненко Юрій: *Розстріляне відродження,* стор. 888.

18. Верхацький Михайло П. (1904 — ?) — був режисером-ляборантом і секретарем режштабу. Під керівництвом Курбаса вів практичні заняття у драматичній студії театру "Березіль" Нині — професор катедри майстерности актора й режисера у Київському Інституті театрального мистецтва ім. Карпенка-Карого.

19. *Лесь Курбас. Спогади сучасників,* за редакцією Василька, стор. 308.

20. Бучма Амвросій (1891-1957) — видатний українсьуий драматичній актор і режисер. Родом з Галичини. Працював у театрі "Руської Бесіди" у Львові, у "Березолі" та в Київському драматичному театрі їм. І. Франка.

21. Ейзенштейн Сергій (1898-1948) — видатний російський кінорежисер. Світова кіноматографія захоплювалася його німим фільмом "Потьомкін" у 1925 р.

22. Тягно Борис: "Людиною він був у всьому", *Лесь Курбас. Спогади сучасників,* за ред. Василька, стор. 202.

23. Петрицький Анатолій: "Комунізму — новаторське мистецтво", *Лесь Курбас, Спогади сучасників,* за ред. Василька, стор. 302.

24. Лавріненко Юрій: *Розстріляне відродження,* стор. 892.

25. Там же.

26. Там же.

27. Там же.

28. *Лесь Курбас. Спогади сучасників,* за ред. Василька, стор. 347.

28a. Hirniak, Yosyp: Birth and Death of the Modern Ukrainian Theater, Soviet Theaters 1917-1941, Research Program on the U.S.S. R., New York, 1954, стор. 335.

29. Гірняк Йосип: "Підзолочений ювілей", *Вільне слово, Рік IX,* ч. 42, 14 жовтня 1972 р., Торонто, Канада. Інші джерела подають, що Курбас помер 15

жовтня 1942 р. (Див. Лесь Курбас. Спогади сучасників, за ред. Василька, стор. 347.).

30. Василько Василь: "Народний артист УРСР О. С. Курбас", *Лесь Курбас. Спогади сучасників*, стор. 14.

31. Там же.

32. Там же, стор. 16.

33. Там же, стор. 17.

34. Там же, стор. 18.

35. Там же.

36. Курбас Лесь: "Березіль і питання фактури", *ІМФЕ* (Інститут мистецтвознавства, фолкльору та етнографії), Ф. 42, папка 5., цитата за *Лесь Курбас. Спогади сучасників,* за ред. Василька, стор. 19.

37. *Лесь Курбас. Спогади сучасників,* стор. 19.

38. Там же, стор. 20.

39. Там же, стор. 21.

40. Там же, стор. 22.

41. Там же.

42. Там же, стор. 23.

43. Там же, стор. 28.

44. Там же.

45. Бондарчук Степан: "Молодість Курбаса", *Лесь Курбас. Спогади сучасників,* стор. 92.

46. Шмаїн Ханан: "Режисер педагог, учений", *Лесь Курбас. Спогади сучасників,* стор. 142.

Василь Стецюк

ЕТНОГЕНЕЗА РИМСЬКОГО НАРОДУ В СВІТЛІ НАЙНОВІШИХ ДОСЛІДІВ. *

І. ВСТУП:

Проблемами етнічного походження старовинного римського народу, його поселенням на Апенінському півострові й заснування його міста Риму цікавилися вже старовинні народи, такі, як єгиптяни, фенікійці і зокрема греки та й самі римляни. Вистачить згадати тут тільки таких дослідників старовинної Греції і Риму як, напр., Гелянік, Геродот, Тукидид, Тімайос, Полібій, Лівій, Варон, Ціцерон, Верґілій, Сенека Старший, Діониз з Галікарнасу, Діодор, Плютарх, Страбон і багато, багато інших, що в своїх творах порушували проблему генеалогії римлян і генезу їхньої держави-міста Риму. Але всі вони майже без ріжниці йшли вірно шляхом грецької історіографії і завивали історію Риму і цілої Італії в таку кольорову сітку леґенд і різних переказів, що відрізнити фактичний історичний матеріял від їх леґендарних описів було незвичайно важко. Через те, майже до кінця минулого сторіччя панував у світовій науці погляд на Рим і римлян, що спирався виключно на вбогій літературній традиції та на лінґвістичній інтерпретації поданих історичних явищ і леґенд про історичні події, що мали місце в старовинному Римі.

В зв'язку з тим, згодом почали появлятися в науці різні гіпотези і теорії, з гіперкритичними підходами і до леґенд і до літературної традиції про походження римлян та заснування Риму. І так, майже до початків І. світової війни панував в европейській науці загальний погляд, що римляни були від самих початків свого існування автохтонами центральної Італії, як це писав у минулому сторіччі визначний німецький учений Теодор Момзен. Та пізніші історичні, лінґвістичні і

---

* Друкується із манускрипту посмертних паперів автора.

зокрема археологічні досліди вчених з кінця 19-го і з початків 20-го сторіччя доходили до зовсім інших гіпотез і теорій. Згодом, після Першої світової війни, коли на терені Італії і зокрема Риму почалися вже систематичні досліди і археологічні розкопи, вчені почали приходити до переконання, що на літературну традицію та й на мітичні і леґендарні оповідання старовинних істориків про римлян, початки міста Риму та цілої Італії треба глядіти, як на віддзеркалення дійсного стану життя давніх народів, що заселювали середземноморський басейн від Егейського моря на північному сході аж до Атлантику на південньому заході.

II. КУЛЬТУРА І НАРОДИ ДОІСТОРИЧНИХ ЧАСІВ ІТАЛІЇ.

Немає найменшого сумніву, що життя і культура Італії сягають далеких часів неоліту, та Мідяної і Бронзової доби, як це можна вносити з археологічних дослідів, переведених досі на території майже цілого Апенінського півострова. Правда, розвиток життя народів, що тоді заселювали південньо-західний байсен Середземного моря, не був подібним до життя народів, що заселювали його північно-східні побережжя, тобто терени Егейського байсейну, але, незалежно від того, вченим удалося на основі археологічних розкопок і студій над знайденими людськими заселеннями і кладовищами у скелях та віднайденими в них різними знаряддями ствердити, що в неолітичних часах і зокрема в Бронзовій добі існувала в Італії окрема західньо-середземноморська культура.

Докладні досліди в Ліґурії і на Ліпарських островах принесли нам також цінні інформації про те, що торгівля Італії і Сицилії існувала з Егейським світом ще в мікенських часах, тобто в половині другого тисячоріччя до Хр. [3] Але вже в останній чверті другого тисячоліття до Хр. почалася еміґраційна хвиля т. зв. індоевропейського руху, тобто мандрівки індоевропейських племен з їхнього загально прийнятого в сьогоднішній науці дотеперішнього центру, що містився над Чорним морем, тобто на території Кубані і південної України, в наддунайській долині аж до підніжжя Альп, звідки почала поширюватися аж до Сицилії. На думку вчених, зокрема Гельбіґа і Піґоріні, прихід індоевропейців до Італії відбувався дуже повільно, починаючи ще з Бронзової доби. Індоевропейці, пройшовши провалами Альп до північної Італії, насамперед осіли над рікою Пад, де застали давніх мешканців, з відмінною мовою, звичаями та культурою взагалі, тобто з культурою т. зв. середземноморців, до якої вони мусіли достосуватися в своїм житті. Була це специфічна культура з людськими жилищами на стовпах, звичайно над озерами, або на мочарах, оточених широкими

валами, очевидно в формі малих сіл, чи громад. Культуру цю винайшов італійський учений Люїджі Піґоріні в 1889 році в окрузі Емілія і назвав її "терра-маре", чи в дійсності "терра марна", тобто "темна земля" Назву цю взято від субстанції, що була мішаниною глини, піску і попелу, яка складана в різнобарвні верстви субстрату, тобто жовтобрунатні, темнозелені, чорні і попеляті насипи, що їх уживали рільники як штучного погною для нових засівів збіжжя. Такі штучні насипи подибується в околицях Парми і Модени.

В 1861 році німецький учений Штребель ствердив, що це місця давніх жилищ на стовпах у мочаристих околицях, звичайно над озерами і ріками.

Рештки таких жилищ на стовпах у мочаристих округах знайдено в цілій північній Італії, а, навіть, у Лятіюм та біля Таренту. На основі знайдених різних приладь з каменю і міді археологам удалося ствердити, що ці місцеовсті були заселені ще в Неолітичній та Халколітичній добах. Численне кухонне знаряддя і різні жіночі прикраси, шпінки і гребені, зроблені з рогів звірят, а поруч того кам'яні сокири, долота та різного роду ножі, зроблені здебільша з міді і бронзу скріплюють тези вчених, що культура "терра-мари" існувала на терені Італії вже в часах неоліту і халколіту і розвивалися аж до кінця Брознової доби. Культура "терра-мари" перейшла до Італії з півночі, тобто з Наддунайщини, де був її головний осідок, і саме звідтіль продісталися до Італії перші впливи індо-европейської культури, разом із обрядом тілопалення померлих.

Італійські вчені Реліні і Патроні, а вслід за ними й інші археологи та етнологи, що досліджували розвиток "терра-мари" в Італії, віднайшли здовж Апенінських гір зовсім інший, трохи відмінний і молодший тип культури, загально відомий нам під назвою: Апенінська культура. Розкопки останніх 35-тьох років викрили багато матеріяльних аспектів культурного розвитку отих напів номадських пастуших поселень здовж Апенін від Больонії на півночі до південнього сходу Італії, тобто до Таренту та Ліпарських островів, головно з часів т. зв. середнього і пізного періодів Бронзової доби в Італії. Багаті рештки цієї культури, знайдені під час археологічних розкопів, зокрема велику кількість керамічних виробів, зібрав італійський учений Л. Піґоріні і вмістив їх у своїм Праісторичнім Музею в Римі (тепер в Анконі), а археолог С. Пуґлізі опублікував їх у своїй окремій праці, п. н. "Апенінська культура", в 1959 році. Особливо важливими концентраційними пунктами цієї культури були на півдні — місцевості: Емілія, Марче, Тоскана, Латіюм, Кампанія і Ліпарі. Археологи відкрили в цих місцевостях цілу низку поселень і кладовищ інгумаційного типу. Знайдений під час розкопів матеріял, як різне бронзове приладдя, керамічні вироби, зокрема двоушні амфори та різні вази мають велику історичну вартість. У

деяких частинах Італії, зокрема на островах Ліпарі та Ісхія, знайдено сліди зв'язків з мікенською культурою пізньої доби, тобто 12-10 сторіччя до Хр. Але розвиток культури Бронзової доби в Етрурії і в Лятіюм залишив по собі дуже мало слідів.

Перехід з Бронзової доби до Залізної на італійському ґрунті зовсім не ясний і часово ближче неозначений. Англійський дослідник історії Риму Скулярд виходить з гіпотези, що Бронзова доба Апенінської культури припадає на часи третього періоду Мікенської культури в Греції, тобто на час, приблизно 1400-1200 до Хр. т. зн. на початках т. зв. Віляновської культури в Італії, званої від містечка Вілянова, біля Болівії, де в 1853 році її винайдено. Відкрив її ґраф Козадіні, розкопуючи найраніші цвинтарі Залізної доби з кремацією, спершу там, а згодом у цілій окрузі Больонії та на цвинтарях провінцій: Фензи, Форлі і Равенни. Хронологія усіх етапів розвитку цієї культури ще не устійнена докладно, але, на основі археологічних даних,, вчені приймають час її розвитку приблизно від 1000 — 500 років до Хр. Розвиток цей відбувся паралельно в двох головних етапах, на півночі, т. зв. Північна Віляновська культура, і південна Віляновська культура в Латіюм і Етрурії. Типічними рисами цієї культури були двоушні урни, прикрашені назовні геометричними, а подекуди і орієнтальними зразками. Головною формою поховання померлих була кремація і гробівці, вміщені в окремих ровах, мали форму великих кам'яних скринь, що в них вміщувано бронзові урни з попелом. У Лятіюм і в окрузі пізнішого Риму такі урни робили, звичайно, в формі хаток. Та назагал наші відомості про Віляновську культуру дуже скупі і сперті в основному тільки на матеріялі, що його дали нам дотеперішні розкопи кладовищ, включно з недавніми розкопами цвинтаря в місті Фермо над Адрійським морем (в 1956 р.) З цього метеріялу можна тільки припускати, що т. зв. віляновці були аґрікультурним племенем, що управляли ріллю і займалися випасом худоби і коней та подекуди також і полюванням на диких звірят. Та хто ці "віляновці" були, чи праіталійські автохтони, чи прямо якісь еміґранти, довший час у науці існувала тільки одна теорія італійського археолога Люїзі Піґоріні і його "школи археологів", які вважали "віляновців" за нащадків "терамарців" тобто за еміґрантів, що прибули десь з кінцем 11 ст. до Хр. до північної Італії і принесли з собою обряд кремації померлих. Але цієї теорії не визнавало багато археологів. Тому, після Другої світової війни новіші археологи, на основі недавніх розкопів, прийшли до переконання, що Віляновська культура, як і інші італійські культури в старовині, зокрема в Залізній добі, походять з кінця Бронзової доби, із сполуки двох культур а саме культури "теремари" і Апенінської культури, що була фактично "протовіляновською культурою" на терені північної Італії.

III. ІНДОЕВРОПЕЇЗАЦІЯ ІТАЛІЇ.

Вплив індоевропейців на Італію і зокрема на її південну частину сягає ще часів неоліту, коли індоевропейські племена почали повільно поселюватися над Егейським морем та посуватися, починаючи з Малої Азії щораз більше напівдень, досягаючи навіть берегів Сицилії, як це виявляють археологічні розкопи. На це вказують нам такі назви місцевостей, головно гір, міст і рік, як підгір'я "Тилессос" (Tylessoss) і назва міста на Креті "Тиліссос" (Tylissos), або нзва міста в Кампанії "Суесса" Suessa і назва міста в Лідії "Сиесса" (Syessa) та в Фриґії "Сиессос" (Syessos) Подібне явище маємо з назвою міста і річки на Сицилії "Крімісса" і міста на Сицилії та річки "Гербессос" (Herbessos) та ріки в Лікії "Тельмессос" (Telmessos і назви горбка в Карії "Телміссос" [1]Telmissos) і з такими назвами, як горбок на острові Лесбос "Антісса" [1]Antissa), місто в Люканії "Калясарна" (Kalasartna), на Креті місто "Фалясарна" (Phalasarna) — і на острові Кос "Галясарна" (Halasarna).

Також назви міст і рік та пригірків з поширеною основою на — nth — як, напр. Korinthos, Zakynthos знайшли своє застосування в південній Італії, в країні бруттів в назві пригірка Kokynthos, або "sinus Amyclanus" в Лятіюм і місто Amyclae в Ляконії. Всі ці і їм подібні назви сягають, на думку проф. Краге, далеких до-історичних часів, тобто на терені Італії це праіндоевропейські назви, що їх могли принести до Італії ще пелязґи, як уважає Діонизій з Галікарнасу, який подає, що пелязґи були в тісних зв'язках з усіми довколишніми народами та що в Італії вони вели дуже вигідне життя. Також у Стефана з Візантії знаходимо вістку про те, що пелязґи жили в Італії дуже різкішно і виставно поти, поки не з'явилися на терені Італії і зокрема в південній Італії індо-европейські племена, що їх підбили і зробили своїми рабами. Інші мисьменники подають, навіть, докладні округи, в яких вони жили, як, напр. Пліній Старший — Люканію, Плютарх і Верґілій — Лятіюм, Страбон — Етрурію, а Слій Італік — Піценум. Отже, на основі того всього, що подає нам література, можна прийти до заключення, що східньо-середземноморські терени, починаючи від Малої Азії аж до західнього басейну Середземного моря, разом із Південною Італією і Сицилією, були заселювані, аж до часу появи там індо-европейців, якимись середземноморськими племенами, що їх можна назвати тільки "не - індоевропейськими середземноморцями"

Поруч того на терені північної Італії жило перед прибуттям індо-европейців також плем'я ліґурів, що про них наємо стільки відомостей, що й про пелязґів. В історичних часах ліґури заселювали вже тільки невеличку територію біля Ґенуї, що ще й сьогодні називається Ліґурією. Їхні поселення в минулому мали сягати на північ аж по Торіно. В історичних часах вони появляються в долині Паду, аж поки не проганяють їх звідтіль римляни з кінцем III. ст. до Хр. Сиракузанський

історик Філіст з IV сторіччя до Хр. згадує про них у своїй "Історії Сицилії", як про сицилійських поселенців, що прибули з Корсики. Сліди ліґурських поселень існують також на території сьогоднішньої Франції, як також і Еспанії, як це можна, на думку Краге, вносити з назв місцевостей з суфіксом -аска, чи -аско та -яска, чи -яско, напр. Невіяска, Корляско, Вініеласка, Тулєляска, чи Тулєляско та сьогоднішні місцевості північної Італії: Bergamasco, Bignasco, Giubiasco, etc.

На думку А. Бертелота, ліґури різнилися від індоевропейців не тільки расово, але й мовно, хоч і досі нам невідомо, чи ліґури взагалі мали свою власну мову. Дотеперішні археологічні досліди виявили нам дуже мало даних про їхню культуру і про час їхнього заселення північної Італії. Можливо, що їхня поява в північній Італії припадає на часи прибуття індоевропейських італійських племен. В усякому разі, ліґури, подібно, як і пелязґи, це рештки неіндоевропейських поселенців.

IV. ЕТРУСКИ

Врешті неіндоевропейським племенем, що поселилося на терені Італії щойно на початку восьмого сторіччя до Хр., були етруски. Територія їхня межувала на півночі з Ліґурією, на заході і півдні з Лятіюм та на сході з Умбрією і мала назву Етрурія, як її називали латинці, а потім і римляни. Греки називали етрусків "тирсенами", що було споріднене з грецьким словом "тиран", тобто володар, що лідійці вимовляли "туран", а самі етруски називали себе, мабуть, "турсами", тобто дітьми богині Венери, чи по-їхньому "Турса" Згідно з тим, назва "Етрурія" — первісно "е-Турсія" (з метатезою приголосних), тобто "країна Венери", що й римляни клясичної доби перенесли на Рим, як країну богині Венери.

Первісно, етруська експанзія досягла, навіть, долини Альп, але ніколи в напрямі Ліґурії. Місцевості такі, як Мантуа, Равенна, і Фельсина — це етруські назви, з яких римляни залишили тільки Мантуу з незмінною назвою, але назву більшого міста, Фельсини, доволі ранною замінено на Бононія, тобто сьогоднішня Больонія. На узбережжі Адрійського моря їхнє перебування було, мабуть, коротке, бо, крім назви міста і пристані Гатрія (чи Гадрія, а згодом Адрія), від якого пішла назва Адрійське море, ми не знаходимо там ніяких інших слідів перебування етрусків. Зате в Кампанії засновані ними міста Капуа і Ноля були довгі сторіччя осідком етруських маґнатів. Про перебування етруських королів у Римі і про морфологічну ідентичність етруської племінної назви "Рума" і назви міста "РИМ" буде мова пізніше. Дотеперішні досліди над походженням етрусків, їхньою мовою, релігією і культурою так широкі, що в рямках цієї короткої розвідки їх обговорити абсолютно не можливо, тим більше, що ціла т. зв. "Етруська проблема" дуже скомплікована. Все таки мусимо відповісти

принайменше на основі питання, а саме, чи етруски були автохтонами на Апенінському півострові, чи іміґрантами, що подібно, як індо-европейці прибули до Італії і поселились на ній назавжди. Очевидно, разом із цим зв'язані й інші питання, яким племенем вони були, яку вони мали мову та культуру.

За найстаршою традицією, етруски були лідійським племенем, що прибуло з Малої Азії вже в ранніх історичних часах Італії, як це стверджують найстарші грецькі історики, Геродот і Тукидид та врешті підтверджують археологічні досліди, які одночасно стверджують, що перед прибуттям етрусків Етрурія була вже заселена племенами Бронзової доби, які жили в дружній сполуці з пастушими племенами на Апенінах і які були першими індо-европейцями на терені Італії. Це були, мабуть, перші умбрійські племена, що під напором етрусків мусіли поселитися в горах і лісах на північ від їхньої території. В усякому разі, в їхнє Мало-азійське походження ніхто ані з них самих ані з римлян і греків не сумнівався аж до часів Авґуста, коли до Риму прибув грецький історик Діонисій з Галікарнасу. Цей грецький учений в своїм творі "Римські стародавності" старався захитати теорії Геродота і Тукидида своїми гіпотетичними твердженнями про етрусків, як давніх лідійців чи Тукидидових лемнійців, мовляв "про них немає ніякої згадки в творах лідійського історика Ксантоса" і що тиренці, яких італійські племена називали етрусками, це фактично пелязґи, що жили на Апенінському півострові від найдавніших часів.

За цим поглядом пішли деякі вчені новіших часів, висуваючи навіть теорію, що етруски — це автохтонне італійське плем'я, яке, на думку деяких дослідників, з приходом греків до Італії, почало виявляти свою живучість, талант та енергію, а разом із цим їхня країна ставала могутніщою та культурно більш розвиненою.

Від половини 18-го сторіччя панувала загальна думка про те, що етруски були індоевропейським племенем, що прийшло з північної Італії разом із усіми італійськими племенами індоевропейського походження. Щойно нові археологічні розкопи і досліди виявили, що етруски прибули до Італії з східньої частини Середземноморського басейну в початках першого тисячоліття до Хр. через Тиренське море і, прогнавши недавно прибулих індоевропейців умбрів з зайнятої ними території, зайняли їхню територію, називаючи її спершу Тиренія, а потім з латинська — Етрурія.

Етнологічне споріднення етрусків з іншими племенами ще далеко не вирішене, тим більше, що проблема етруської мови, незалежно від тристалітніх дослідів визначних дослідників порівняльного мовознавства ще й досі не розв'язана і загадкова, хоч нею говорили етруски в Етрурії і їхні жреці в Етрурії і в Римі, аж до часів християнства. Визначний шкотський учений Тома Демпстер, уже на початку 17-го

сторіччя, спираючись на власних студіях, зібраних до його часів різних етруських написів і на глосаріях Александрійського вченого Гезихія з 5-го стор. по Хр., випустив друком свій великий твір про етрусків "Про королівську Етрурію", в якому подав перші основні інструкції до відчитання і зрозуміння етруської мови. Але від того часу віднайдено багатий епіграфічний матеріял, тобто написи етруською мовою і написи з двомовним текстом, звичайно з етруським текстом і латинським перекладом, а зокрема більші етруські тексти, як текст із Капуї (12 рядків) і напис із Перузії, у 46 рядках, виритий на обидвох сторонах кам'яного бльоку.

Досліди й інтерпретації цих написів відомими дослідниками, як професор Берлінського університету — Карло Мюллер і професор університету в Ляйпціґу — Вільгельм Корсен заслуговують на увагу, але фактично, поруч списка заслужених етрусків, їхні студії нічого нового не подали. Дуже інтересне відкриття зробив у 1891 році професор Віденського університету, В. Карль, знайшовши написи на полотні, що в ньому була завинена мумія етруської жінки. Мумію цю знайдено в Єгипті і її закупив якийсь багатий австрієць ще в 1850 році та згодом віддав її до музею в Загребі. Коли цю мумію розвинено, зауважено якісь написи на полотні, що в нього була завинена мумія, але ніхто не міг їх відчитати. Щойно проф. Краль, довідавшися про це поїхав до Загребу і побачив, що текст тих написів на полотні складалися з 12 колюмн; отже, це була частина якоїсь етруської книжки з більш як 200 рядками і з останнім параграфом. Проф. Краль ствердив, що це ориґінальний етруський "liber linteus", подібний до списків урядників у Римі, які зберігалися в святині Юнони Монети, але з релігійним характером, зокрема з низкою відповідних літургічних формул подібних до формул на Іґувінських таблицях в Умбрії. Винахід цього етруського найбільшого інскрипційного тексту дав багатий матеріял для молодших дослідників початків цього сторіччя, які ствердили, що напис на мумії походить з часів панування Птольомея Лятируса, батька Клеопатри, в початках першого сторіччя до Хр., тобто більше, як 300 років з того часу, коли римлянам здавалося, що етрусків немає більше на світі взагалі.

Взимку 1942 року, під час археологічних розкопів у Тосканії (Етрурії), італійський археолог Маюрі віднайшов на границі між давньою Етрурією і Лятіюм багато нового інскрипційного матеріялу та зокрема в Помпеях, де під будовою святині Аполона натрапив на велику засипану яму, в якій містилися різні об'єкти з часів 550-45 років до Хр., зокрема архаїчні дедикації з тих часів, коли Помпеї були під пануванням етрусків у VI ст. до Хр. Етруський рукопис написів на тих об'єктах легко відчитано, але текст показався зовсім незрозумілим. Головна причина, на думку вчених, лежить, мабуть, у тому, що архаїчні грецькі альфабети поділяються загально на дві окремі ґрупи,

західньо-грецький і східньогрецький альфабет. Обидвох цих альфабетів уживано на території Етрурії. В першій ґрупі, тобто західній букву грецького приголосного X вимовляли етруски як латинське "X" (тобто "кс"), грецький приголосний - (-пс-), як наше, "х" Характеристичною прикметою східньої ґрупи були шиплячі звуки, запозичені з фенікійського альфабету, і зокрема буква "самех" В зв'язку з тим, ще донедавна філологи ділилися щодо проблеми расового і мовного спорідненння етрусків, на дві окремі ґрупи. Перша ґрупа вчених голосила теорію про семітське походження етрусків, друга про індоевропейське походження. Але остання теорія доволі вчасно зникла, а її місце зайняла нова теорія про угроалтайське походження етруських племен, що її проголосив англійський учений Ісаак Тейлор у праці "Етруські досліди" і видав у Лондоні в 1874 році. Та найбільше переконливою залишилася ще й досьогодні семітська теорія. Семітські прикмети слідні і в мові етрусків (заник коротких голосних і редуплікація приголосних) і в релігії (містицизм) і в звичаях, обичаях та релігійних обрядах, що своєю похмурістю та жорстокістю нагадували первісних фенікійців. Особливу жорстокість мало їх мистецтво з прикметами конвенціональности з недостатньою виразністю, що характеризує архітектуру та взагалі мистецтво азійських семітів. Врешті фізичною рисою етруски нагадували семітів ще й у тому, що на їхніх пам'ятниках вони представляли себе самих низькими і кремезними, з довгими головами і з незґрабними ногами й руками та з орлиним носом, що особливо характеризувало семітів.

Врешті треба тут згадати ще й про дуже поміркована і важливу для розв'язки етруської проблеми гіпотезу Карля Мюллера, яку він висловив ще з кінцем минулого сторіччя і яку ще й сьогодні визнають німецькі вчені. Мюллер уважає етрусків за азійське плем'я, в якого мові збереглися деякі мовні елементи індоевропейських племен, що вони їх повільно підбивали, але їх фактично дуже мало. На терені Італії їхньою першою колонією була Падуа, як стверджує Пліній Старший, але про вплив індоевропейців на етрусків важко щось ствердити, бо ще в часах Лівія населення Ретійських Альп говорило етруським діялектом, коли по етрусках залишився тільки спогад у північній Італії. Факт, що етруски не мали нічого спільного зі своїми сусідами і що вони мали вплив на римлян, а не римляни на них, можна порівняти до ґерманських племен, які підбили британських кельтів разом із їхнім діялектом, що його самі прийняли і вживали. Правда, етруська мова не залишила, крім кількох релігійних та обрядових термінів, ніяких слідів у латинській мові, але зате в мистецтві, в релігійних обрядах та в цілій майже системі політичного і суспільного життя римлян впливи етрусків величезні.

Правда, етруська проблема ще й досі не розв'язана, але сам факт,

що етруски, які появилися на Апенінському півострові вже після поселення на ньому індоевропейців, своєю специфічною культурою та впливами створили разом із властивими перед-індоевропейцями (головно з "пелязґами" та ліґурами) новий середземно-морський культурний світ.

V. ПОСЕЛЕННЯ ІНДЕВРОПЕЙЦІВ НА ТЕРЕНІ ІТАЛІЇ:

а)

На кінець "Бронзової доби" а припадає також і поява індоевропейських племен на Апенінському півострові, тобто т. зв. італійців. Під назвою "італіців" треба розуміти дві окремі групи індоевропейських племен, що мають у своїх мовах цілу низку спільних рис і форм. Це т. зв. умбро-сабельська, або умбро-оскійська група та латино-фалійська група пленен, що пізніше в римській формі охопила цілу Італію, а згодом цілий захід. Первісна латинська мова — це тільки діялект мешканців Лятіюм і околиць пізнішого Риму над рікою Тибр, а трохи дальше фалійський діялект в південній Етрурії з містом Фалерії, на північ від Риму.

Без порівняння ширші простори займали італійці умбро-оскійської групи з їх центром у Самніюм, звідки зуміли доволі скоро поширити посілости на цілу майже Кампанію, з центром у Капуї і в Помпеях, а далі займаючи такі важливі території, як Апулія, Люканія і Брутії, сягали своїми впливами аж до Сицилії. Споріднені з осками умбри прибули до середньої Італії, мабуть, трохи раніше від осків і зайняли країну спершу територію пізнішої Етрурії, за винятком південньої її частини, де жили фаліски, а згодом, під напором етрусків мусіли пересилитися в лісисто-гірські терени, що їх називали своїм іменем Умбрія, з центром Іґувієм, сьогодні "Ґуббіо", в якому зберігся до наших часів один з найстарших пам'ятників умбрійської мови, т. зв. "Іґувинські таблиці"

Між умбрами і осками жили менші, споріднені з ними, племена, як марси, пеліґини, маруцини, вестини, а далі геніки, екви, пікени та інші, що їх римляни називали "сабельцями", які заселювали середню Італію та були оточені на півночі умбрами, на заході латинами, на півдні самнітами і на сході Адрійським морем. Їхні діялекти були ближчими до оскійської мови, як мови умбрів, і саме тому римляни називали їх сабельськими племенами. Врешті до них належали ще й вольськи, яких мова була мішаниною латинсько-оскійських форм тому, що вони жили фактично на латинській південній території, над рікою Ліріс. Отже первісно, умбро-оскійська мовна ґрупа займала далеко більшу територію, як латино-фалійська мовна група.

б)

Другим індоевропейським племенем, що появилося на північно-східній території Італії одночасно майже з італійськими племенами латино-філісків у умбро-осків, були ілліри, вже з кінцем другого

тисячоліття до Хр. мали свої поселення в Малій Азії, Греції, зокрема в північно-західній частині Балканів і в Македонії і в середній Европі, зокрема в Панонії, Моравії, Польщі і Північній Німеччині, а далі у Франції, Бельгії, Англії та на Іберійському півострові. До Італії прибули ілліри вже на початку першого тисячоріччя до Хр. з середньої Европи й осіли спершу в північно-східній частині Італії, а згодом також у південній частині Апенінського півострова. На думку проф. Краге, вони були носіями т. зв. лужицької культури, зі специфічними індивідуальними рисами та з їхнім старим звичаєм тілопалення, як це видно з археологічних розкопок в місцевості Есте, давніше Атесте, назви іллірського походження з суфіксом -ст-, типічним у назвах місцевостей, як, напр. назва міста "Терґесте", сьогоднішній "Трієст" Ілліри ці називали себе "венетами" і назва їхнього центрального поселення та культурного осередку "Венеція" збереглася ще й досьогодні. Звідси саме, як також і з недалекої Падуї, долини ріки Піяви та з трохи дальших околиць, як, напр. Ґуріна в Каринтії, збереглися їхні пам'ятки, на основі яких можна визначити докладний шлях, що ним входили венети до північної Італії.

Другим основним тереном іллірського поселення були південні італійські країни — Апулія і Калябрія. Там, як вказують нам численні написи, витворився другий іллірський діялект, званий чомусь пізніше месапійським, хоч фактично з мовою месапійців він не мав нічого спільного, тому, що месапійці належали до тих південня-італійських племен, як япиґи, давнії, певкети, калябри, апульці і інші, що їх радше можна б назвати середземноморськими племенами, які заселювали узберіжжя південньої Італії. Деякі вчені вважають месапійців за греків, але проф. Краге вважає, що вони появилися на теренах південної Італії ще перед прибуттям греків, принісши з собою культуру, що в основному зовсім не різнилася від т. зв. венецької культури, яку принесли з собою на терен Італії іллірські племена. Південньоіталійські ілліри прибули безперечно не з півночі, але з другого узберіжжя Адрійського моря, тобто з Балкан, як на це вказують численні назви місцевостей по обидвох боках Адріятика, що їх приписують учені іллірам, як, напр., Тарент з Тарентон, Брундізіюм (сьогодні Брундізі), Гидрунтум (сьогодні Отранто) і інші.

З цих двох центрів поселень на півдні і на півночі іллірські поселення поширилися зчасом по цілому Апенінському півострові так далеко, що вже в історичних часах вони почали змішуватися з італійцями і затрачувати свою племінну окремішність. Дуже активну ролю відограла головно південна група іллірів, що в скорому часі посунулася на Сицилію, ще перед тим, поки примандрували туди оски. Ввесь рух тієї іллірської експансії слідний всюди, де подибується ілірські назви місцевостей, як, напр. іллірська назва міста в Самніюм

"Мальоентум", що її римляни прийняли, на основі народньої етимології, в формі "Беневентум"

Поширення північноіталійських венетів було одначе спрямоване на південний захід. і тому венецькі сліди подибуємо ще в Лятіюм, недалеко Риму, де, як згадує Пліній Старший, жила громада "венутелян" і де був венецький замок "Карвентум"

Згідно з староримською традицією, плем'я пеліґнів мало прибути до Італії також з Балкан через Адрійське море, і, якщо ми подибуємо пізніше пеліґнів серед італійських племен, уже, як сабельське плем'я, то це вже молодше переґрупування. Подібно мається справа також і з піценами, що, згідно з Плінієм Старшим, були рештками іллірського племени "лібурнів", що перейшло через Адрійське море з Іллірії, сьогодні Хо́рватії, і стояло в дальшому тісному зв'язку з материком. (Ніяпуди, що поселилися в Умбрії дуже скоро зденаціоналізувалися). До таких заключень дійшла світова наука про іллірів і їх поселення досьогодні. Але в останніх майже роках до другої світової війни були вже відомими в науці нові археологічні розкопи в північній Італії німецьких учених, зокрема двох професорів університету в Галлє, Франца Альтгайма і Ернста Травтмана та їхні теорії про т. зв. камунів. Камуни це були частина плем'я, евґанів, що жило в східній частині північної Італії, в окрузі пізнішої Венеції аж до часу прибуття до північної Італії іллірів, які прогнали їх аж у долину східньопівденніх Альп, т. зв. "Валліс Камоніка", або в скороченні "Валь Камоніка" Там німецькі вчені провели свої досліди перед другою світовою війною і там на стінах скель віднайдено численні рисунки, що своєю формою і мотивами подібні до скандинавських рисунків на стінах скель. Явище це, на думку проф. Краге, зовсім зрозуміле, якщо взяти до уваги тодішні тісніші зв'язки між Скандинавією і Ґерманією. З того можна також припускати, що ті італійці, що своїми рисунками прикрашували скелі в Камоніці, були в тісному зв'язку з тими ґерманськими мистцями, що переносили зразки рисунків у Камоніці до Скандинавії. Але, поруч рисунків у Камонії знайдено також і інскрипції, написи зовсім неіндоевропейською мовою, а тільки етруською, що її досі ще не відчитано. Незалежно від того, проф. Альтгайм твердить, що мова камунів — це самостійна галузь латино-фалійської групи мов. Ілірська інвазія до Італії відбулася ще в тому часі, коли латино-фалійська група жила на півночі разом з евґанами. Прибуття іллірів виперло зчасом латинсько-фалійську групу. Первісно ілліри стояли в тісному контакті з ґерманами, що жили в південніх Альпах, і саме вони разом з іллірами допомогли умбро-оскійській групі пройти спокійно північно східнє побережжя Італії та посунутися на південь. Уся ця міґрація племен у північній Італії відбулася в зв'язку з мандрівкою дорійських племен, між 1200 і 1000-ним роком до Хр. Та ціла та теорія, незалежно від того, що її піддержує

такий визначний дослідник Іллірії та іллірів, як проф. Ганс Краге, сперта в основному на гіпотезах, і доки в науці не буде відоме походження евґанів і камунів та поки не будуть відчитані написи в Камоніці, доти вона не буде повністно розв'язана.

в)

Третім індо-европейським племенем, що поселилось на теренах південньої Італії, були греки. Але їхнє поселення на терені Італії було зовсім інше, як італійських та іллірських племен, бо тут йшлося не про якусь замкнену своєрідну іміґрацію, але про зовсім отверту колонізацію, а в слід за тим і за геленізацію цілого Апенінського півострова. Яку колосальну ролю відограла в тому Греція під культурним аспектом і як римляни вміли використати ті грецькі культурні впливи на них для власного культурного підйому, в загальному нам усім відомо. Для греків ця колонізація мала не тільки політичне, але й економічне та культурне значення. Не дивниця, що в цій колонізації брали участь усі грецькі племінні групи. І так, найстаршу йонську колонію Куме засновано в Кампанії, ахайську в Луканії, що її названо "Пестум", дорійські міста: Тарент, Гераклея і Реґіюм та на Сицилії такі міста-колонії, як Наксос, Леонтіной, Катанія, Меґара Гиблея, Ґеля, Ерикс, Сиракузи і Акраґос, пізніше Аґриґентум, і інші.

Звідси саме, завдяки тіснішим зв'язкам греків з фенікійцями та семітами взагалі вдалося грекам запозичити для народів Італії письмо та перенести його на цілий італійський терен та цілий Балканський півострів.

Про деталі грецької колонізації в південній Італії, званої з того часу, "Великою Грецією", існує багатий джерельний матеріял в грецькій і латинській мовах і його можна використати для окремої книги на цю тему. Очевидно, в цьому короткому нарисі ми ще будемо час до часу покликуватися на джерельний матеріял грецької колонізації, якщо зайде потреба, але в основному він нам тут мало потрібний. Можено тільки, в зв'язку з грецькою колонізацією Сицилії, подати деякі дані, що стоять в тісному зв'язку з сильними впливами, що їх принесли грецькі колоністи на Сицилію.

г)

Старовинні письменникі згадують в своїх творах про племена, що жили на Сицилії вже в історичних часах. Це були секели, або секули на сході, сикани на заході і елими на північному заході. Тукидид приписує секелам італійське походження, сиканам іберське і елимам троянське. Деякі старовинні історики вважають сиканів за автохтонне плем'я на Сицилії, що жило там ще в неоліті, але грецький історик Тукидид твердить, що це іберійське плем'я, жило над рікою Секанус в Іберії і під напором ліґурів перенеслося згодом на Сицилію та осіло там раз на-

завжди. Сикельці прибули на Сицилію з південньої Італії ще перед грецькою колонізацією, виперті, мабуть, осками з південніх теренів Італії. Були це, мабуть, рештки перед-індоевропейських племен на теренах Середземного моря, що збереглися ще з раннього періоду Бронзової доби і під напором умбро-оскійських поселенців у південній Італії були змушені захопити насильно східню частину Сицилії і виперти сиканів на західнє побережжя півострова. Пізніше знаходимо їх у північній і середній Сицилії, у відомих їхніх містах, що вони самі мали збудувати, а саме: Гербіта, Аґирія, Адран і Енна.

Після того в половині 9-го сторіччя до Хр. на Сицилії з'явилась невеличка еміґрація з Крети і осіла на південньому узберіжжі недалеко міста Аґриґенту, де заснувала своє містоМіною (пізніше т. зв. Гераклейська Міноя). Врешті прибула невеличка група нащадків троянських утікачів на Сицилію і заснувала собі міста-колонії Ентелу, Ерикс і Еґесту. Обі ці групи в доволі скорому часі включилися в сикельську групу і зникли з грецької історії. На узберіжжях Сицилії мали свої міста і торговельні станиці також і фенікійці, як Моття, Селус, або Солеіс і Панормус. Але з приходом грецьких колонізацій вони перенесли свої поселення ближче Картаґіни на узберіжжя Середземного моря.

Останнім племенем індоевропейським, що появилося на Апенінському півострові щойно в 5 ст. до Хр., були кельти, що їх основна маса перейшла середню Европу і дійшла на південь до Еспанії та на захід аж до Ірляндії, а рештки залишилися в наддунайській низині аж до половини першого тисячліття до Хр. Зайнявши в тому часі північні терени Апенінського півострова, кельти почали займати округи за округами та ставати загрозою для цілої Італії. Зпочатком IV ст. до Хр. вони переходять походом під назвою ґалійці через цілу Італію, з півночі на полудне, але, крім знищення окремих італійських міст, не залишають по собі ніяких культурних слідів їхнього перебування в Італії. Знищивши Етрурію і вигнавши з неї етрусків, вони займають для себе тільки невеличку північноіталійську територію, звану від їхнього поселення "Передальпейська Ґалія" і там зчасом поволі романізуються. Крім кількох написів, що збереглися досьогодні, про ґалійсько-кельтійські поселення в північній Італії свідчать нам ще й деякі назви їхніх колишніх міст-поселень, як Медіолян, Больонія, давніше Бононія і інші.

Тут уривається чистопис праці пок. проф. Стецюка. Дальшої її частини не вдалося відтворити із здефектованого чорноивика. — Редакція.

Raymond Block — The Etruscans, publ. by Frederick A. Praeger, N.Y. — Washington, 1958.

I. General Works. I. M. Pallatino, Etruscologia, 3rd. ed., Milan, 1955.

2. R.Block: L'art et la civilisation etranges.

Coll. Civilisation d'hier et d'aujourd'hui, 1955.

II. *Great Problems.*

American Journal of Archaeology, XLVII, 1943, pp. 91.

Статті:

a. D. Randall — Mac-Iver — Who were the Etruscans?

b. G.M.A. Haufman — The evidence of architecture a. sculpture.

c. E.H. Dohan — Early Etruscan tomb groups.

d. H.M. Koenigswald — The Etruscan language.

Всі вони майже прихильники орієнтальної тези про проблему походження етрусків; це подає М. Паллятіно в *L'Origine degli Etruschi, Rome, 1947,* піддержуючи тезу автохтонности етрусків, а за ним пішов; *Фр. Альтман у: Der Ursprung der Etruscker, Baden Baden, 1950.*

Теорію північного походження Пареті *(Pareti) "Le origini etruscke, Florence, 1926 р.,* загально вважаючи вже за перестаріл у.

III. History of the Etruscan People.

Дуже гарним конденсивним є I)J. Whatmough: The Foundations of Roman Italy, 1937.

2) Dr. Randall — Mac Iver — центральна Італія в. I. Залізній Добі!

Villa — novans and early Etruscans, Oxford, 1924. The Iron Age in Italy, Oxford, 1928.

A. Solari — La Vita publica e privata degli Etruschi, Florence, 1928.

IV. *Religion & the Arts.*

a. *Religion:* A. Prenier: Les religions etruscque et romaine, Paris, 1948.

b. Arts: M. Pallatino: The Art of Etruscans, London, 1955.

Fr. Von Duhn's: Italische Gräberkunde, Bd.I. 1924, Bd. II. 1939.

c. *Sculpture:* P. Kaufman in: Altetruskische Plastic. Berlin, 1936 P.J. Riis Tyrrhenika and archaelogical Study of the Etruscan sculpture in the archaica classic periods, Copenhagen, 1941 and — другий твір. An Introduction to Etruscan Art, Copenhagen, 1953.

Decoration of Etruscan Temples:

Pallatino — Monumenti della pittura antica scoperti in Italia, Geneva, 1952.

J.D. Beazley — Etruscan Vase Painting, Oxford, 1947.

A. Furtwängler — Die Antiken, 3 vol., Berlin, 1900.

A.R. Malerei and Zeichnung, München 1953. Hugh Hencken — Tarquinian & Etruscan Origins N.Y. — Washington, Fr. A. Praeger, 1968.

I. General

J. Brad-Ford: Ancient Landscapes. London, 1957.

H. Hencken — Tarquinia, Villanovans & Etruscans, Bulletin of the Amer. School of Prehistoric Research, Vol., 23, 1968.

2. *Italy:*

A. Akerström — Der Geometriche Stil in Italien. Uppsala, 1943.

L. Danti El mondo degli Etruschi. Rome, 1960.

J. Bernard — La colonisation, grecque de l'Italie Meridionale et de la Sicile

dans l'antiquité. Second ed., Paris, 1957. P.G. Gieron — The Iron Age Cultures of Latinum, Vol. 2., Sleifter utqivua av svenska Institut in Rom, Vol. 21., pt. 2, 1964.

Kaschnitz — P. Weinberg — Italien, mit Sardinien, Sizilien u. Malta. Handbuch der Archaeologie, Vol. 2., Munich, 1950, pp. 311-400.

O. Montelius — La civilisation primitive en Italie, Stockholm, 1895-1910.

Die vorclassische Chronologie Italiens, Stockholm, 1912.

Müller — Klarpe, H.: a) Beiträge zur Chronologie der Urnen-Felderzeit nördlich u. südlich der Alpen.

Römisch — Germanische Forschungen, Vol. 22, 1959.

b) Vom Anfang Roms — Heidelberg, 1959.

c) Zur Stadtwerdung Roms, Heidelberg, 1962.

Central and Eastern Europe.

S. Kossak — Studien zum Symbolgut der Urnenfelder — u. Hallstadt Zeit Mitteleuropas, "Römisch-Germanische Forschungen, Vol. 20, 1954.

P. Merhart — Donauländische Beziehungen der früheisenzeitlichen Kulturen Mittelitaliens. Bonner Jahrbücher, no. 147, 1942, pp. I-90.

The Aegean & the Eastern Mediterranean.

D.B. Harden — The Phoenicians. London — N.Y., 1962.

Sir J.L. Myres — A History of the Pelasgian Theory, Journal of Hellenic Studies, Vol. 27, part 2, 1907, pp. 170-225.

J. Whatmough: The Foundations of Roman Italy, London, 1937.

E. Pulgram: The Tongues of Italy, Cambridge, Mass., 1958.

МОВОЗНАВСТВО

Пантелеймон Ковалів

ОДНА З ПРОБЛЕМ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФОНОЛОГІЇ

Звук *е* в давнину належав до системи звуків переднього ряду, і тому він зм'якшував попередній приголосний. Ще А. Мейе [1] вказав на той факт, що слов'янське *е* в дійсності становило собою *іе,* напр.: jestь. Зміна *е* в *іе,* на його думку, сягає доісторичних часів. Порів.: прасл. jestь, ст. -сл. *ієсть,* скр. asti, лат. est, ст. -лит. esti.

Цю м'якість (будемо називати її "йотацією") звук *е* не в усіх слов'янських мовах однаково зберігає. З східньослов'янських мов більш послідовно зберігають її російська і білоруська мови. Але в цих мовах існує ще й твердий звук э тобто *е* без йотації, відповідно до українського *е.* Це російське й білоруське э вживається головним чином на початку і після голосних в деяких власних і запозичених словах: *это, поэтому, этика, эпоха, этимология, эполеты* та ін. Але після приголосних в російській мові майже в усіх випадках вживається тільки *день, небо, несу, беру* та ін. В українській мові цей голосний вживається тільки після твердих приголосних: *день, небо, несу, беру* та ін.

В деяких російських говорах у вимові чуємо э тверде, і приголосні не пом'якшуються. Це можна спостерігати в говорах Єгоровського району Московської области, Судогородського району Володимирської области та в інших місцевостях, напр.: *отэц, мэнэ, за нэй, тапэр, пэчь.* Теж саме спостерігаємо і в північносхідньому Сибіру (Анадир, Колима): *сэрцю, мэд, робэнок, увэз* та ін. [2]

В білоруській мові про звуки *е* та э Е. Карський пише таке: "Умягчительным звук *е* и остался в белорусском языке. Но в нем со временем, благодаря влиянию главным образом польского языка и заимствованиям из последнего, а также влиянию украинского языка и некоторым явлениям в самом белорусском языке развился и звук неумягчительный (э), распространенный в разных говорах не в одинаковой степени" Це тверде э Карський стверджує в пам'ятках головним чином в запозичених словах, зокрема із польської мови:

рыцэрь, посэлство, литэры, комэту, свидэцтва, сэм, жадэнъ (Сб. XVI в. Позн.); а також у формах: *сэрдцэм,набэль, злэ, естэмъ* та ін. В сучасній білоруській мові, зокрема в говорах, як каже Карський, має перевагу *е,* але трапляється також *э.* Фонему э в говорах Карський стверджує головним чином у словах, запозичених з польської мови й української: *аптэка, апэтыт, комэдия, пэрлы, твэрде та ін. Крім того, фонема э* в білоруській мові вживається в певних фонетичних умовах, після приголосних, які в білоруській мові диспаляталізувались: *р, ц, ч, ж, ш, щ.* Наприклад: *бярэзина, цэрков, жэрци, жэвчік, шэвчык, щєбет, чэрци* та ін. На межі з Україною "не без українського впливу" після лябіяльних: *грэбэ, бэрэ* та ін.[3]

Взагалі можна твердити, що в російській і білоруській мовах в основному *е* зберігається з передньою артикуляцією, тобто фактично з йотацією — як після голосних або на початку слова j*эсть, твоjэй/*, так і після приголосних в зв'язку з загальною паляталізацією їх особливо в російській мові. На цій підставі можна твердити, що *е* в цій позиції не має значення окремої фонеми, бо воно складається з двох фонем: j+э.[4] Значення окремої фонеми в російській і білоруській мовах має тільки *э.* Там, де *е* має значення окремої фонеми, воно позначається в цих мовах літерою э, особливо в білоруській мові. Але в російській мові, на жаль, правопис не дотримується точно цього принципу, вживаючи *е* там, де треба було б ужити э, саме після твердих приголосних, які не *пом'якшуються:цэлый, цэх, жэна, шэсть* (ортографічно: *целый, цех, жена, шесть)*[5] Але в українській мові *е* послідовно вживається як окрема фонема: *цебер, женити, шести* та ін.

Таким чином, в російській і білоруській мовах треба вважати окремою фонемою тільки э, а не *е*. Про це говорять дані хоч би з історії російського альфабету. Як відомо, до Петровської реформи російського альфабету в практиці письма існувало ще йотоване *іе*, яке після реформи, в зв'язку з ліквідацією йотованих літер, було замінене літерою *е*. А що ця літера не могла задовольнити потреб мови, позначаючи собою йотовані й нейотовані, то виникла потреба запровадити в новий російський альфабет ("гражданский") нову літеру э, яка ввійшла в практику приблизно з 1735 року.

Звідси можна зробити висновок, що в російській і білоруській мовах *е* не є окремою фонемою: такого типу *е* в цих мовах дуже давно, через йотацію, втратило значення окремої фонеми. Окремою фонемою треба вважати тільки э. В українській мові — тільки *е*. З наукового погляду, щоб бути послідовним, э в російській ортографії повинно було б знайти більше місця: його треба б уживати не тільки на початку слова, головним чином запозичених, і після голосних (*эпоха, поэтому)*, але й після тих приголосних, які втратили свою споконвічну м'якість, напр.:

ж, ш (жэна, шэсть). Це помогло б при вивченні більше закріпити матеріял, що стосується ствердіння приголосних.

На жаль, в деяких університетських підпучниках російської мови для фонематичного позначення вживається дві літери: *е* і э. Причому, друга взята навіть в лапки.[6] Цілком правильну позицію займає Н. Кондрашов (Славянские языки, 16), який до числа голосних фонем зараховує э і зовсім обминає *е*.

В цьому відношенні більш послідовною є білоруська ортографія. Порів.: *цэ, цэгла, Шэучэнка, тэатр, рэкі* та ін., але: *дзень, пень, поле, вецер* та ін.[7]

Таким чином, праслов'янська фонема *е* найбільш виразно зберегла йотацію в російській, білоруській і польській мовах. В українській, болгарській, сербській, хорватській, чеській і частково словацькій йотація в більшій мірі, за деякими винятками, втрачена. А це відбилось і на характері попередніх приголосних фонем.

В системі ортографії здебільшого в слов'янських мовах для позначення йотації (де вона збереглась) вживаються звукові елементи переднього ряду j, і, які після приголосних виконують виключно функцію м'якшення цих останніх, а після голосних чи на початку слова — функцію м'якшення фонеми *е*. В російській мові, як і в білоруській і болгарській мовах для йотації фонеми *е* немає окремого знака (в російській і білоруській мовах *е* само собою м'яке, а в болгарській мові — тверде). В українській мові для позначення йотації існує спеціяльна літера *є*, яка позначає собою з'єднання двох окремих фонем j+ е. Тому цей знак не має значення окремої фонеми і вживається на початку слова і складу, а також після приголосних, де треба зберегти їх м'якість за аналогією від тих випадків, де м'якість є органічною.

ПРИМІТКИ

1. Общеславянский язык, 33, 67.
2. П. Черных. Историческая грамматика русского языка, 93.
3. Е. Карский. Белорусы, в. I, стор. 166-167.
4. На цей факт звернув увагу ще Ф. Буслаєв (Историч. грамматика русского языка. Москва, 1959, стор. 38), вважаючи *і-а* як "сполучення голосного і приголосного", тобто j і *а*.
5. П. Черных. Историч. грамматика, 140.
6. Див. А. Н. Ґвоздев. Современный русский литературный язык. Москва, 1958, стор. 11.
7. Т. Ломтев. Грамматика белорусского языка. Москва, 1956, стор. 20-21. Дуже показовою є польська мова, де м'якість фонеми *е* позначається без йотації звуком передньої артикуляції *і*, що виконує ролю йотації (niesiemy, dziecko, bokiem), а після приголосних, які не м'якшаться, звичайно вживається *е* без йотації: rzeka, Chech.

Дан Б. Чопик,

ШЕ ОДНА СИСТЕМА ФОНЕМ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТРУНОЇ МОВИ (СУЛМ).

У сучасній мовознавчій літературі часто стрічається статті про системи фонем СУЛМ. Майже в кожній із них подається різний чисельний склад фонем. Чисельна різноманітність інвентаря фонем залежить від пріоритету критеріів, які береться під увагу при вирішуванні незалежности фонем. У біжучій літературі, особливо в статті автора Variant Phonemic Systems of Contemporary Standard Ukrainian in LINGUISTICS, No. 98, February 1973, обговорюється пріоритети та їх наслідки при приміненні таких критеріів: адекватности, економії, морфологічної транспарентности та структурної симетричности. При окремому застосованні кожного з цих критеріів вдалося визначити максимальний та мінімальний інвентар фонем СУЛМ. Точніше там було визначено п'ять інвентарів із таким чисельним складом фонем: 60, 50, 47, 38 і 28. Для практичних, порівняльно-мовних цілей, найвигіднішою системою фонем СУЛМ видається та, що складається з 38-х фонем: з 32-х приголосних і 6-х голосних.

Практичність при визначуванні інвентаря фонем можна, однак, поминути, даючи пріоритет звуково-сеґментним фактам мови. У цій статті автор хоче звернути увагу на застосування, власне, звуково-сеґментних фактів мови. Дотепер загально не придавалося належної уваги фактам артикулуційно-звукової подібности. Відомо ж, що артикуляційно подібні до себе звуки треба уважати алофонами одної й цієї самої фонеми. При граничному приміненні цього критерія, автор визначує ще одну систему фонем СУЛМ, яка складається з 16-тьох одиниць: з ІІ-тьох приголосних і 5-тьох голосних фонем.

В 1971 р. австралійський професор Герман Блюме, опублікував статтю в бельгійському журналі "Орбіс" (т. XX, ч. 1, стор. 102-7) п. з. "THE PHONEMIC SYSTEM OF RUSSIAN CONSONANTS", де він звернув увагу на загально промовчуваний принцип комплементарної

дистрибуції при встановлюванні системи фонем. Цей принцип добре знаний для філологів, однак його не застосовують до граничних можливостей з практичних міркувань, які видно буде при кінці цієї статті.

В принципі комплементарної дистрибуції говориться, що звуки, які артикуляційно подібні до себе й які ніколи не виступають в опозиції до себе, тобто знаходяться в комплементарній дистрибуції до себе, треба зараховувати до одної, спільної для них фонеми. Цей принцип ще не був послідовно пристосований до визначення фонем української мови, отже вважаємо за доцільне пристосувати його до визначення фонем у даній статті, однак у сполуці з сеґментним підходом у аналізі звуків.

За основний інвентар фонем української мови для цілей цієї аналізи примінюється 6 голосних і 32 приголосних фонеми, а саме:

голосні: (а е и і о у)

Приголосні:	губні	передньо язикові		середньо язикові	задньо язикові
Проривні	п б	т д	т' д'		к г
Африкативні		ц дз	ц' дз'	ч дж	
Фрикативні	ф в	с з	с' з'	ш ж	х г
носові	м	н	н'	й	
лятеральні		л р	л' р'		

Повищий інвентар можна чисельно ще дальше зредукувати, беручи до уваги артикуляційну подібність, комплементарність розміщення в сполуці з сеґментною аналізою звуків. Упрощування інвентаря фонем при сеґментній аналізі звуків найуспішніше можна перевести розглядаючи артикулярність палятaлізації, африкативности, лятеральности та двінкости/глухости.

ПАЛЯТАЛІЗАЦІЯ.

Палятaлізовані приголосні можна розглядати як ряд, що

складається з приголосного звука в сполуці з приголосним (й) (П+й). Таку розв'язку передавання палаталізованих звуків приняли Р. Гармс[1], Т. Лайтнер[2], Г Блюме[3], Кожевніков[4], Чистович і автор цієї статті[5]. Згідно з цим підходом паляталізовані приголосні передається так: т' ⟶ тй, д' ⟶ дй, ц' ⟶ цй, дз' ⟶ дзй, с' ⟶ сй, з' ⟶ зй, н' ⟶ нй, л' ⟶ лй, р' ⟶ рй.

АФРИКАТИВНІСТЬ.

Африкати (ц дз ч дж) розглядають різні дослідники в фонології, як ряд, що складається з зубних приголосних (т д) в комбінації з (с з ш ж). Ці комбінації виглядають так: ц ⟶ тс, дз ⟶ дз, ч ⟶ тш, дж ⟶ дж. Такі розв'язки обговорюють Трегер і Вейренц Головна слабість африкат у цьому, що для них не можна підняти мінімальних пар з опозиціями *ц тс* та *ч : тш.* Це притаманне також іншим слов'янським мовам. Наприклад: Польська мінімальна пара poczywać: podszywać po--czywać: pod--szywać, підібрана Трубецьким не дуже влучна, бо в ній стоять в опозиції не ч тш, а відсутність і присутність павзи на морфемній границі у слові pod--szywać.; Сонограмні фотографії також вказують на два сеґменти в фонемах (ц) ⟶ тс, і (ч) — тш. Це також підтверджується в українській морфонології. У третій особі дієслів теперішнього часу можна легко спостерегти, що т+с' в українській мові вимовляється автоматично, як ц'. Наприклад: сміється ⟶ с'мієця, ділиться ⟶ ділиця, і т.п. Т+Ш в українській мові також вимовляється, як (ч), нпр: швидше ⟶ швитше ⟶ швиче і т. п. Про (дз дж), які є різновидами фонем (ц ч), видається тут лишнім розглядати, бо їх своєрідно вже розв'язала українська ортографія.

ЛЯТЕРАЛЬНІСТЬ.

В українській мові маємо два лятерані звукив (л) і (р). Їх вимова характеризується подібністю артикуляції з одною різницею: (л) вимовляється лише з одним порухом язика, а (р) з двома, або більше порухів. Маючи це на увазі, а також факт, що в українській мові немає подвоєного (р) у морфемах слів, ми пропонуємо передавати лятеральні звуки знаком р в той спосіб: (л) ⟶ р, (р) ⟶ рр. При такій розв'язці певну складність представлятиме подвійне (л) у таких словах, як Поділля. Тому, що такі слова мають подвійний палаталізований звук (л'), їх можна передавати так: Подві – рйрйа, зберігаючи так різницю між (л) і (р) (Р рр).

ДЗВІНКІСТЬ/ГЛУХІСТЬ.

Дзвінкість/глухість можна розглядати в слов'янських мовах з точки погляду часової довжини у вимові дзвінких і глухих. Дані сонограмного

апарату також показують, що вимова глухих довше триває від вимови дзвінких звуків. Г Блюме підмітив, що вимова нпр. глухого шиплячого звука (ш) триває майже два рази довше, ніж вимова дзвінкого партнера цього звука (ж). Ця наглядність артикуляційної різниці піддає логічно думку, щоб фонеми (ш) і (ж) писати одним знаком: фонему (ж) ⟶ ж, а фонему (ш) ⟶ жж (подвійним ж). Аналогічно можна перенести цю наглядність і на всі інші фонеми української мови й писати їх, як подвійні дзвінкі. Таким чином позбудемося знаків на глухі приголосні, які будуть передаватися так: (п) ⟶ бб, (т) ⟶ дд, (к) ⟶ гг, (ф) ⟶ вв, (с) ⟶ зз, (ш) ⟶ жж, (х) ⟶ гг.

ЗАКЛЮЧЕННЯ.

Система сеґментних приголосних фонем української мови представляється так:

Голосні: (а е і о у)

Приголосні: (в з ж г
б д ґ
м н р й)

Ці звуки можна згрупувати на основі диференційних ознак так:

сонорні: (м н р й)

фрикативні: (в з ж г)

проривні: (б д ґ)

губні: (б в м)

зубні: (д з н р)

алвеолярні: (ж й)

велярні: (ґ г)

Для кращого виображення, що представляє собою система фонем з мінімальною кількістю графем, подамо тут транслітераційну таблицю принятих графем і мінімальних графем.

Голосні: а --- а, е --- е, і --- і, о --- о, у --- у.

Приголосні:

п -- бб	п' --- ббй
б -- б	б' --- бй
м --- м	м' --- мй
ф --- вв	ф' --- ввй
в --- в	в' --- вй
т --- дд	т' --- ддй
д --- д	д' --- дй
н --- н	н' --- нй
с --- зз	с' --- ззй

з --- з	з' --- зй
ц --- ддзз	ц' --- ддззй
дз -- дз	дз' --- дзй
ч --- дджж	ч' --- дджжй
дж -- дж	дж' -- джй
ш --- жж	ш' --- жжй
ж --- ж	ж' --- жй
л --- р	л' --- рй
р --- рр	р' --- ррй
к --- ґґ	к' --- ґґй
ґ --- ґ	ґ' --- ґй
х --- гг	х' --- ггй
г --- г	г' --- гй
	й --- й

Який же хосен матимемо з такої надзвичайно економічної системи фонем: одинадцять приголосних і п'ять голосних? Приклад транскрипції українського тексту знаками цієї системи фонем дуже вимовний. Ось погляньте:

(дджжеррніжж режав у ддрравйі на ґґррайу наззіббу) ррозгрйадаудджжі редй ббомйіддннйі) замаззґґованйі ббо ббйідгйіррйу додді (мовдджжазнйі) надджже ббоґґінуддйі рйудйімі) жжддджжо ддам рробіддйіззйа в ддігг загадґґовігг беддонованігг дджжерревагг) жжддджжо рробрйаддй ддам гаррнйізоні (жжддджжо ббрануйуддй) жжддджжо годдуйуддй) і де дда ззддежґґа на нагррйіддйій ззонддззем віззоддйі) йаґґрйу йому ррано дджжі ббйізно доведедйіззйа бйігдді/ згінайудджжіззй ббйід ґґурйамі) і де дде мйіззддззе/ де/ може/дедеддйіззйа вббаззддi).

Вже навіть поверховний кид оком на цю транскрипцію українського тексту впечатлить надмірне накопичення подвійних знаків, вживання яких показує їх практичну неекономічність. Добре знане правило з економії про *поменшуючу (прибутковість)* знаходить і в лінґвістиці своє примінення: при мінімальній кількості фонетичних знаків для записання тексту треба примінювати ці знаки максимальним числом їх повторювання. Для практичних цілей такий запис тексту зовсім неекономічний.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Harms, R., The Measurement of Phonological Economy, *Language*, v. 42, 1966.

2. Lightner, T.M., *Segmental Phonology of Modern Standard Russian*, Cambridge, Mass. (MIT), 1965.

3. Bluhme, Herman, The Phonemic System of Russian Consonants, t. XX, *ORBIS*, No. 1, 1971.

4. Kozhevnikov, V.A. and Chistovich, L.A. *Speech Articulation and Perception*, Washington, D.C., 1965.

5. Chopyk, Dan B., Variant Phonemic Systems of Contemporary Standard Ukrainian, *LINGUISTICS*, No. 98, 1973.

Юрій А. Перфецький

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИЙ ЛІТОПИС ЯК ДЖЕРЕЛО УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ІСТОРІОГРАФІЇ

Галицько-Волинський літопис не зберігся в ориґіналі 13-го сторіччя, а виступає в найстаршому своєму виді аж майже 150 літ пізніше як третя складова частина так-званого Іпатівського[1] літописного збірника, від назви монастиря, де він був знайдений. Для нас, українців, він спеціяльно цікавий з двох причин:

(1) по-перше, тому що показує нам, як його автор чи автори розуміли термін "Русь", або "руська земля" після зруйнування Києва татарами в 1240-му році, та
(2) по-друге, тому що через церковнослов'янську мову, якою цей літопис був написаний, проникло на той час відносно поважне число живих українських мовних рис. Тих українських рис напевно було б багато більше (і ориґінал напевно їх мав), якби не те, що наш літопис, з невідомих нам причин, став "скитальцем" Він помандрував із своїх рідних земель на північ до Новгороду і Пскова. Там він був переписаний та набув деяких окремих рис новгородсько-псковського діялекту, як наприклад, змішування звуків *ч* та *ц* (так-зване *цокання,* [цасто] замість [часто]).[2] Тоді з Новгороду та Пскова наш літопис помандрував дальше на схід на територію середньоросійських діялектів, де також набрав чужого матеріялу[3] та був остаточно знайдений в Іпатіївському монастирі в Коломні над Волгою.

Будучи ще студентом на Колюмбійському університеті, я зауважив, що дуже мало російських учених займалося Галицько-Волинським літописом. Більшість чомусь зовсім не інтересувалися ним, (попросту його оминало, якщо так можна висловитися!). Одначе ж інші наші літописи — менш поетичні та цікаві — були предметом широких студій та виводили їх перед світом як російські літописи. Отже на це мусіли бути свої причини. Текст Галицько-Волинського літопису в багатьох

місцях дуже попсований та майже незрозумілий, так що в перекладі мені доводилось часто реставрувати слова, а іноді і речення. Але ми не можемо забувати, що в 19-му сторіччі над літописами працювали наші вчені і така реставрація для них не справляла би труднощів. Отже причина малого заінтересування цим літописом була дещо інша.На мою думку, Галицько-Волинський літопис є "Ахіллевою п'ятою" для російської історіографії. Як ми добре всі знаємо, російська історіографія придбала собі Київ та етнічно-українські землі схемою "пересувань російських столиць" І так, наприклад, першою столицею був Новгород (862), потім Київ, коли Олег пішов на полудне (882), а пізніше Суздаль, після зруйнування Києва в 1169-му році суздальцями, і ще пізніше Москва (1252). Погляньмо, що на це каже нам Галицько-Волинський літопис (цитую в перекладі[4] під роком 1250); "Данило Романович, Великий Князь, який володів руською землею — Києвом, Волинським Володимиром і Галичем — та *іншими краями* зі своїм братом, нині сидить на колінах та холопом (тобто *рабом)* називається"

Як бачимо, для літописця *"руська земля"* в другій половині 13-го сторіччя, це — міста Київ, Волинський Володимир та Галич. Все решта — це інші країни. Дуже важним є факт, що російське місто Суздаль не включене в його поняття руської землі, — а це показує нам, що жодного перенесення столиць із Києва до Суздаля в 1169-му році, як це твердить російська історіографія, ніколи не було. Тяжко повірити, щоб літописець не згадав нової столиці, якщоб вона дійсно існувала. Також варто звернути увагу на те, що всі вичислені міста знаходяться на етнічно українській території. Ніякого північного або російського міста тут немає.

Мовна сторона літопису також розбиває російські теорії, що ніяких предків сучасних українців в 13-му сторіччі не було, що це все була Росія. Як я вже згадував, Галицько-Волинський літопис писаний церковнослов'янською мовою, яка була спільною *письменною* мовою для всіх східніх слов'ян, так як латинська мова була для Західньої Европи. Та церковнослов'янська мова наробила нам багато лиха, бо закривала від нас живу мову, що її вживав нарід. Нащастя, у той час не було таких правил ортографії, як сьогодні, і середньовічний книжник дуже часто — спеціяльно як був утомлений писанням — "пускав фарбу" та писав слова так, як він їх вимовляв, уживав граматичні форми, якими він говорив, та навіть часом всунув синтактичну конструкцію, якої не було в церковнослов'янській мові, або слово, яке було в його щоденному вжитку. І так через церковнослов'янську мову проникло на цей час відносно поважне число рис та елементів живої середньо-української мови. Як я уже згадував, цей літопис переписувано на півночі, і там книжники замінювали українські форми місцевими просто тому, що вони їм не були зрозумілими. Та, всіх їм не вдалося

вимазати, бо не було таких коректорів, як сьогодні. Я постараюся вичислити всі ті середньоукраїнські риси і зробити їх якнайбільш зрозумілими для всіх, бо середньоукраїнська мова, це не сучасна мова. Тому не буду подавати прикладів в ориґінальному церковнослов'янському контексті, як це я робив в 12-му томі *Анналів УВАН*.

Перша риса, це графічне змішування старих праслов'янських звуків ы = [I] та и Це показує нам, що у вимові літописця вони збіглися в один середній звук и такий, як ми його маємо в сучасній українській мові. Чи це означало, що середньоукраїнська мова не мала звука [і]? Ні, вона його мала, але він якраз у цей час витворювався з інших звуків, а Галицько-Волинський літопис це засвідчує. Пригадаймо собі, що в сучасній українській мові звук і може не чергуватися (наприклад, *ліс,* лісу) або чергуватися зі звуками [е] або [о] (наприклад, *піч, печі; ніс,* носа). Це нечергувальне (і) походить від звука *ять* (ѣ), вимовлялося як [іе], та в нашому літописі це [і] виступає на місці цього *ятя* в багатьох словах (наприклад, *біда,* а не *бѣда*).[6] Ми сподівалися б, що так само як із звука *ять* ми маємо у літописі звук [і], ми бачили би звук [і] також на місці звуків [е] та [о], але середньоукраїнька мова ще цього не знала. Зате вона вживала подовжених [е] та [о], які переходили в звук [і], але ще не перейшли. (Наприклад, в "нѣи", з новим так-званим українським *ят-ем,* звідки сучасне "в н*і*й"; "на нѣмь" звідки сучасне "на н*і*м"; та "вотчизна звідки сучасне в*і*тчизна)"[7]

Дальші риси середньоукраїнської мови, які Галицько-Волинський літопис занотовує, — це змішування звуків [*у*] та [*в*] на початку слів (наприклад, *У*країна та *В*країна, *у*мер та *в*мер);[8] форма питального займенника *хто* [9] (а не *кто* як в російській мові) форма прийменника *з*;[10] змішування прийменників *у* та *в* (наприклад *у* Володимирі та *в* Володимирі);[11] постійне збереження кличної форми (наприклад, *Доброславе,* княж*е*, син*у*); називний відмінок вказівного займенника *той*[13] (а не *тот*, як в російській мові); третя особа однини від дієслова *бути* — себто форма *є*[14] (а не *єсть*); та форма орудного відмінка займенника чоловічого роду *свій* — себто *своїм,*[15] яка ужита для місцевого відмінка так, як у сучасній українській мові. (Наприклад, ми говоримо сво*їм* конем на своїм коні, замість на своєму коні, уживаючи одну і ту саму форму *своїм* для обидвох відмінків. Це є характерна риса української мови). Спеціяльно цікавим явищем є втрата вимови церковнослов'янської букви *Г як латинське д на початку слів.*[16] Це показує нам, що наш літописець вимовляв її майже так, як в сучасній українській мові — себто як гортанне [к]. Окрім цього він досить часто вживав конструкції з прийменником *до*[17] в значенні старих прийменників *в* та *к* (наприклад: поїхав *до* Галича замість *в* Галич) та специфічно українську конструкцію типу *роботу закінчено* — себто з дієприкметником у формі середнього роду однини та іменним або

займенним словом у формі знахідного відмінка (наприклад, цитую з літопису в перекладі їх було піймано 28)[18]. Така пасивна конструкція не виступає в інших східнослов'янських мовах. Додаймо до цього поодинокі слова живої лексики,[19] як наприклад — стюдентць (сучасне західньо-українське студня), лозина (сучасна лоза), днина, кобила і паробок (сучасне парубок), але тоді ще в значенні "слуга" та інші — та це буде ввесь наш середньоукраїнський матеріял. Всі ці приклади доказують, що літописець говорив середньоукраїнською мовою, а писав церковнослов'янською.

Але Галицько-Волинський літопис не кінчиться тільки тим. Він цікавий і для не-українського читача, тому що показує йому династичні й історичні зв'язки Галицько-Волинського князівства із Західньою Европою та Заходом взагалі. І так, наприклад, літописець занотовує, що старший син короля Данила — Лев — був одружений з Констанцією,[20] дочкою мадярського короля Бели IV-го. Молодший знову ж син — Роман — за намовою того ж Бели IV-го одружився з Ґертрудою[21] — сестрінкою останнього бездітного Бабенберґа — Фрідріха II-го. Роман був би й став австрійським "герцоґом", як би не був окружений в літописнім "городі" Інеперцю (по-німецьки Гімберґу) чеським королем Пшемислом Оттокаром II-им, який змусив його покидати жінку та дітей і їхати назад до батька по допомогу. З цього епізоду з Австрією, яку літопис називає не Австрією, а "німецькою землею", на жаль нічого не вийшло. Роман мусів був щасливо вернутися на рідні землі, бо дальше в літописі він уже виступає як муж князівни Олени,[22] дочки князя Гліба з Волковийська. Так Роман став "біґамістом", — двоженцем. Наймолодший син Данила — Шварно[23] — близько три роки займав Литовський престіл. Його жінкою була донька великого князя Литовського Мендоґа; на жаль її імени не знаємо. До речі друга жінка самого Данила також була донькою Мендоґа.

Це зацікавлення Заходом, яке Данило передав своїм синам, він одідичив від свого батька, великого князя Романа Мстиславича, який уже не живе від початку літопису, але якого могутня постать домінує над цілим літописом. Роман брав участь у боротьбі між династією Вельфів, які рядили в Баварії та Саксонії, і династією Гогенштавфів, яка правила тоді "Священною Римською Імперією" У тій боротьбі Роман боровся по стороні Гогенщтавфів та загинув під час походу проти польського князя Лєшка Білого, який підтримував Вельфів.[24] Тому й зовсім зрозумілим є факт, що його син Данило також хотів мати "впливи" на Заході. Може це й була одна з причин, чому він прийняв корону від папи Інокентія IV-го.[25]

ПРИМІТКИ

1. *Ипатьевская летопись, П.С.Р.Л.,* т.-2, Москва, 1962, шп. 715-938

2. Ibid.,
шп. 722: возведъ и на Галицину могилоу
шп. 810: соуличами мечюще
шп. 899: въ Каменѣчь
(Тут і в наступних прикладах титли розкриті, поновлені явні пропуски букв, а надрядкові букви введені в текст)

3. Ibid.,
шп. 847: ловя іати ворога своего
шп. 786: и начатъ перемолъвл*ива*ти люди

4. Оригінал звучить ось так:
Данилови Романовичю. князю бывшоу великоу. обладавшоу Роускою землею. Кыевомъ и Володимиромъ и Галичемь со братомь си [и] инѣми странами нынѣ сѣдить на колѣноу и холопомъ называеться (шп. 807-808).
(а) що *с* в слові *Роускою* має читатися м'яко, себто [с'], та що ми маємо тут до діла з звичайною втратою переднього эру, зредукованого голосного *ь*, видко з інших прикладі,в, де цей *ь* зберігається:
шп. 781: оттоуда же почата посылати на грады Роу*сь*кые
(б) [и] взято з Хлєбніковського (16 ст.) та Поґодінського (17 ст.) текстів Галицько-Волинського літопису.

5. *Ипатьевская летопись,*
шп. 757: росмыявса рече
шп. 763: оставьшоуся отрокь вѣрн*и*хъ
шп. 908: оустроено различным*ы* хоромы
шп. 935: порокы и самострѣлы коловоротныи великими и малым*ы*
шп. 933: миръ держа с околным*ы* сторонами

6. Ibid.,
шп. 732: на Соухои Дорогв*и*
шп. 769, 860: с к*и*мъ
шп. 782: и епископа пр*и*подобнаго Семеона оубиша
шп. 808: о б*и*дѣ его

7. Ibid.,
шп. 770: кто в нѣи ходить
шп. 845: а на нѣмь орель каменъ
шп. 819: и плѣниша всю воотчиноу ихъ

8. Ibid.,
шп. 853: и не можахоу оумѣститися во ворота
шп. 881: Посем же Левъ восхотѣ собѣ города на *В*ъкраини
шп. 889 село на *В*ъкраиници
шп. 923: востани, ниси бо *в*ьмерлъ, нѣси бо ти *у*мерети
(Це змішування звуків *у* та *в* на початку слів вказувало б на губно-губну (bilabial) вимову звука *в* у цей час в українській мові. Треба зазначити, що це явище ще не є сьогоднішнє чергування *у-в*, себто *у* після приголосного та поміж приголосними, а *в* після голосного та поміж голосними).

9. Ibid.,
шп. 815: *х*то приемлеть собѣ
шп. 932: а *х*то мое слово пороушить
(Форма *хто* появилася в українській мові щойно після втрати зредукованих голосних через дисиміляцію (розподібнення) коли звуки *к* і І стали сусідніми звуками (*хто* « колишнього *къто)* В оригіналі літопису напевно прикладів було більше, але ми не можемо забувати, що літопис помандрував був на північ і тому знаходимо також російське *кто)*

10. Ibid.,

шп. 752: Язъ всажу Половци, а ты *з* своими

(Форма прийменника *з* представляє собою злиття двох старших прийменників *съ* та *изъ* внаслідок відпадіння початкового голосного *і* — та асимілятивних процесів. Тому що це одинокий приклад, і прийменник *з* взятий з пізнішої копії Галицько-Волинського літопису, так-званого Хлєбніковського списка (в Іпатіївськім він бракує), деякі лінґвісти може не приймуть його. Але як взяти під увагу факт що Хлєбніковський текст є також прямою копією ориґіналу, який не зберігся, і що письменна мова занотовує багато пізніше це, що вже існує в живій розмовній мові, я думаю що в живій мові 13-го сторіччя форма *з* уже існувала. У цій проблемі такі приклади як *з дары (*шп. 892) нам нічого певного не дають,бо можемо мати тут до діла з асиміляцією (уподібненням) звука *с* сусідньому звукові *д* після втрати зредукованого ъ: *з д*ары « *с д*ары « *сдары)*

Ibid.,

шп. 758: не хотѣ стати *вь* города

шп. 766: королю стоящоу *во* Володимѣра

шп. 833: и прибѣгшимъ же *оу* ворота

шп. 848: свадба бысть оу Василка князя *оу* Володимерѣ

шп. 865: бывшоу ему *оу* Грабовци

шп. 918: привезъшимъ же и во Володимѣрь *оу* епископью (Як видко з прикладів, ці прийменники змішувалися внаслідок змішування родового відмінка з місцевим та знахідним відмінками)

12. Ibid.,

шп. 766: а помози ми, брат*е*

шп. 789: не велѣх ти, Добросла*ве*

шп. 851: Констянтине, холоп*е*

(Тому що в російській мові кличний відмінок зовсім зник, а в білоруській він лише частково зберігся, я зачислив це збереження до українських рис.)

13. Ibid.,

шп. 833: и бысть мылость велика надъ королемь во день *тъи*

(Хлєб. текст має *тои « тъи)*

шп. 931: *тъи* бо ъздъл бяшеть ко Львови

(Як бачимо Галицько-Волинський літопис в Іпатіївському тексті має ще найстаршу форму цього займенника, себто *тъи, але в Хлєбніковському тексті літопису вже є тои* звідки сучасне *той)*

14. Ibid.,

шп. 884: но нѣколь *е* мь (замість "ми")

15. Ibid.,

шп. 928 і и Юрьи оуслыша вѣсть *о* стрыи сво*имъ*

16. Ibid.,

шп. 857: осподине, людье кацѣ се едоуть за щиты со соуличами

(Прикладів з іншими словами немає певно тому, що на початку слів російському книжникові, який переписував літопис, дуже легко було "злапати" та виправити незрозумілу форму)

17. Ibid.,

шп. 755: а Кондратъ побѣже *до* Ляховъ

шп. 830: ѣдоущоу же емоу *до* Гроубешева

шп. 859: и по семь иде Воишелкъ *до* Галича к Данилови князоу и Василкови

шп. 884: и поѣха *до* Берестья

18. Ibid.,

шп. 763: и изимано бысть ихъ 28

19. Ґенсьорський, А., *Галицько-Волинський літопис (Лексичні фразеологічні та стилістичні особливості)*, Київ, 1961, ст. 86-94, 103-108, 129-138.

20. Perfecky, G., "The Galician-Volynian Chronicle — An Annotated Translation", Munich, 1973, p. 59.

21. Ibid., pp. 65, 72.

22. Пашуто, В., *Очерки по истории Галицько-Волынской Руси,* Москва, 1950, ст. 281.

23. Perfecky, pp. 84 and 161 (table II)

24. Ibid., pp. 127-128

25. Ibid., p. 67

Василь Ящун

БЕЗНАРОСТКОВІ ІМЕННИКИ НА — А КОРЕЛЯТИВНІ ІЗ СПРИРОСТКОВАНИМИ ДІЄСЛОВАМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: ОПИСОВА АНАЛІЗА

1. У мовознавчих працях дуже мало сказано дотепер про цей вид морфологічного словотвору в українській мові. М. П. Івченко лише згадує, що існує явище безафіксного словотворення іменників, але навіть не наводить будь-якого прикладу для іменників на -а. [1] О. Синявський вказує лише на те, що від дієслівних коренів з приростками й без приростків утворюються іменники та наводить кілька прикладів.[2] М. А. Жовтобрюх і Б. М. Кулик посвячують темі безафіксного словотворення лиш два короткі абзаци: один — під заголовком "Безафіксне творення іменників", другий — "Творення іменників за допомогою префіксів", при чому другий заголовок є в протиріччі до змісту абзацу. [3] Деякі цінні помічення про відношення між дієслівними безнаростковими іменниками й дієслівними іменниками з наростками -т'т' (-а) і -н'н' (-а) з лексично-семантичного боку робить Ю. Шерех.[4] Однак стисло наукової дослідної праці на тему моєї доповіді досі ще не зроблено. Цю прогалину я намагався заповнити.

На словниковому матеріялі сучасної української мови [5] я дослідив морфемний склад дієслів, корелятивних з іменниками, інтерґрацію цього складу в творенні іменників у супроводі морфофонемних чергувань, кореляцію наголосу і лексично-семантичних рис та граматичні категорії. Обмежена тема й матеріял дозволили мені зробити вичерпну описову аналізу.

Усі слова, наведені як приклади, і частини слів у відокремлених формах написано фонемною (не фонетичною) транскрипцією, за винятком ненаголошених голосних *и* і *е*, що їх ізза технічних причин подано в морфофонемній транскрипції.

Скороти в цій праці такі: П — приголосний, Г — голосний, Д — доконаний вид, Нд — недоконаний вид, Ім — іменник, Н — називний відмінок, З — знахідний в., Р — родовий в., М — місцевий в., Д — давальний в., О — орудний в., К — кличний в., пр. — приклад, б. — близько.

2. Іменники, що про них тут мова, витворюються з корелятивних спририосткованих дієслів, а не з безприросткових іменників за допомогою приєднання до них приростка. Це видно з цього, що таких безприросткових іменників у значній більшості прикладів навіть немає. Наприклад, іменники позоло́та, охоро́на, вро́да і т. п. творяться на за допомогою приєднання приростка по-, о-, і в- до іменників золота, хорона і рода, бо цих останніх узагалі немає. Крім цього, сприростковані дієслова й утворення від них безнаросткові іменники є в ближчій, тіснішій кореляції, ніж сприростковані іменники в кореляції з безнаростковими іменниками. Пор. з-мін-и-ти: зміна і зміна: міна. Отже джерелом таких сприросткованих іменників є корелятивні сприростковані дієслова.

3. *Морфемний склад корелятивних дієслів,* тобто коренів, наростків,[6] інфінітивних формантів і приростків

3. 1. Корені є нескладові, односкладові і двоскладові. Із загальної кількости б. 152 дієслів, звичайно обох видів — доконаного й недоконаного, нескладовий корінь виступає в вісьмох доконаних дієсловах у загальній формі ПП, напр., про-зв-а́-ти, віді-зв-а́-ти-с'а, ви́-гр-а-ти і ін., і в чотирьох недоконаних дієсловах, напр., у-йм-а́-ти. Із загальної кількости б. 256 односкладових коренів, включаючи обидва види, чотири має узагальнену форму ПГ, а саме, роз-жи́-ти-с'а, на-жи́-ти-с'а, спо-жи́-ти і при-ши́-ти, а решта по-кривається з однією із форм ПГП, ППГП, ПГПП і ППГПП, напр., з-мін-и́-ти: з-мі́н'-ув-а-ти, на-сад-и́-ти: наса́дж-ув-а-ти (б. 45% пр.); ви́-плат-и-ти: ви-пла́ч-ув-а-ти (б. 36% пр.); намовл'-а́-ти (б. 12% пр.); до-ставл'-а́-ти (б. 5.2% пр.).

б. 18 дієслів, тобто 36 видових словоформ, має двоскладовий корінь, що може появлятися в формі ПГПГС (б. 75% пр.), або ППГПГП(П) (б. 25% пр.). У 10 словах першої форми знаходимо повноголос -оло-, а в 8 словах -оро-, напр., по-золо-ти́-ти: по-золо́ч-ув-а-ти, о-борон-и́-ти: о-боро́н'-ув-а-ти. Форма ППГПГП охоплює такі приклади, як ви-свободж-ув-а-ти, за-становл'-а́-ти-с'а і ін.

3. 2. Наростки в дієсловах прості й складні. Деякі з них знаходимо часто, інші рідко або лиш у відокремлених випадках. Нижче показано схематично частоту їх появи в відсотках у загальній кількості дієслів обох видів.

Д	Нд	%
-и-	-а-	36.77
-и-	-ув-а-	30.97

-ø-	-а-	5.8
-а-	-ув-а-	5.15
-и-	-ов-ув-а-	2.8
-ну-	-а-	2.6
-а-	-а-	2.6
-и-	-и-	1.9
-ø-	-и-	1.3
-ø-	-ав-а-	1.3
-у-	-а-	0.64
-ув-а-	-ув-а-	0.64
-ув-	-ов-ув-а-	0.64
-а-	-ав-а-	0.64

У трьох випадках немає дієслів недоконаного виду, а їх наростки доконаного виду такі: -и- 2.6%, -а- 0.64% і -ув-а0.64%. Одна видова пара має нуль наростків, а саме, пек-ти: с-пек-ти; трьох дієслів не вживають у доконаному виді, а форми їх недоконаного виду мають наросток -а-.

3. 3. Інфінітивний формант — це елемент -ти, до якого іноді приєднують морфему-с'а. Однак таких прикладів усього лиш 12.9% у загальній кількості дієслів. Більшість цих дієслів з-с'а в видових парах має наростки -и-: -ув-а-. Приклади: в-том-й-ти-с'а: в-то́мл'-ув-а-ти-с'а, по-с'в'ат-и́-ти(-с'а): по-с'в'а́ч-ув-а-ти(-с'а) і ін.

3. 4. Приростки, за допомогою яких утворюємо дієслова, а з дієслів іменники, можна охопити такими взагальненими формами: П(-с-, в-, з-), Г(= о-, у-), ПГ(= о-, на-, не-, по-, ви-, за-), ГП(= об-), ПГП(= під-, роз-, від-), ППГ(= про-, при-), ППГП (= пред-), ПГПГ(= пере-, розі-, віді-, відо- [7]). Це прості приростки. Крім них ще є складені приростки в виді ПГПГ, а саме, допо-(«до+ по), недо-(«не + до), непо-(«не + по), запо-(«за + по), ППГ, а саме, спо-(«с + по), зне-(«з + не), ПГПГП, а саме, нероз-(«не + роз), перев-(«перев + в), ПГПГПГ, а саме, переви-(«перев + ви), і ППГ, а саме, зау-(«за + у). Одні приростки знаходимо досить часто, інші рідше, а ще інші — лиш у відокремлених прикладах.

Стосунково частою є наявність деяких ПГ (напр., за-, на-, по-, ви-), деяких приростків ПГП (напр., від-, роз-), біль-шість приростків П (напр., с-, з-) і приростків Г (напр., о-, у-). Більшість приростків форм ППГ, ГП і ПГПГ подибуємо рідко, а решта входить в склад відокремлених дієслів. Частота появи приростків зумовлена природою питомих їм рис і лексично-семантичною природою тієї частини дієслівної основи, до якої вони приєднуються.

Між видовими парами дієслів є дуже обмежена кількість пар приросткових дієслів доконаного виду і безприросткових дієслів недоконаного виду. Сюди належать: с-поку́т-ув-а-ти: по-ку́т-ув-а-ти, с-пек-ти́: пек-ти́, з-ва́д-и-ти-с'а: ва́д-и-ти-с'а, за-плат-и́-ти: плат-и́-ти, за-брод-и́-ти: брод-и́-ти, за-блуд-и́-ти: блуд-и́-ти, за-брех-а́-ти: брех-а́-ти, по-сад-

и́-ти: сад-и́-ти, не по-вір-и-ти: не вір-и-ти, не з-роб-и́-ти: не роб-и́-ти, не по-шан-ув-а́-ти: не шан-ув-а́-ти.

Від сприросткованих дієслів утворюються відповідні іменники, напр., від за-брод-и́-ти, забро́да, за винятком кількох дієслів із заперечною часткою не. Корелятивні з ними іменники творяться від недоконаних дієслів, причому дієслівна частка не в цих іменниках набуває значення приростка (напр., нѐ роб-и́-ти: неро́ба, див. 6).

4. *Інтеґрація морфемного складу в творенні віддієслівних іменників.*

4. 1. Морфемний склад сам по собі ще не творить нового слова. Корені, наростки, інфінітивні форманти і приростки не слід розглядати як окремі елементи, що штучно існують один коло одного в рамках слова. Н. М. шанський правильно каже, що слова творяться не в висліді механістичного складання окремих значеннєвих одиниць, що являли б собою щось в роді морфемних бльоків, але згідно з існуючими структурними взірцями слів і на їх основі. [8] Ці елементи, одиниці, зв'язуються з собою, і це зв'язування не є механістичним приєднуванням одного елементу до другого; воно мусить узгляднити їх живий стосунок у процесі словотворення. Наприклад, іменник підлиза має такі морфеми: приросток під-, корінь -лиз- і флексію -а. У корелятивному дієсловові під-лиз-а́-ти-с'а цей самий приросток під і корінь -лиз-. Проте указання на наявність цих морфем в іменнику підлиза не виявляє способу, яким вони зв'язуються одна з одною, щоб утворити цей іменник. Бо цей іменник твориться не шляхом механічного підсумування морфем під-лиз-а, а шля-хом такого зв'язку: [під(лиз)]-а; тобто тут тільки тут тільки флексія -а, так би мо-вити, виконує активну ролю в утворюванні іменника, а інші морфеми успадковані вже з корелятивного дієслова. Притому корінь -лиз- наявний у незв'язаному виді (див. пізніше).

Цей процес інтеґрації, в якому дієслово є джерелом, а іменник його вислідом, у загальному можна показати так: корінь — наросток — інінітивний формант —(Ø) частка -с'а приросток (корінь-наросток-інф. формант-(с'а)), тобто приростково-наростковий інфінітив

[приросток (корінь)]-Ø -Ø, тобто приростково-безнаросткова дієслівна частина

[приросток (корінь)] -Ø -Ø, тобто основа іменника

[приросток (корінь)] -Ø -Ø-а, тобто іменник

Приклад: ра́д-и-ти-с'а

на(-ра́д-и-ти-с'а)

[на(ра́д)]-Ø -Ø

[на(рад)] -Ø -Ø -а

[на(ра́д)] а

Як бачимо, основа іменника тотожна з основою сприросткованого

дієслова, від якого відкинено наросток, інфінітивний формант і частку -с'а (якщо така є). Ця основа з доданою флексією -а править за вихідну форму іменника, тобто його називний відмінок однини.

4. 2. Корінь як невивідна основа дієслів і корелятивних з ними іменників може бути в незв'язаному й зв'язаному видах. Невивідна основа незв'язана може появлятися і в середині вивідних основ споріднених слів, і поза ними, з флексією або без неї, напр., ри́б-а — риба́к-Ø. [5] У загальному невивідна основа може бути в зв'язаному виді в трьох випадках: а. Коли первісне слово-джерело з незв'язаною основою щезло із словникового фонду споріднених слів, напр., слово завид' у словоформах зави́дувати — зави́дний — за́видки. [10] Завид' не існує в сучасній українській мові. Його знаходимо лише в складі вивідних основ споріднених слів, і воно зв'язується лише з тим або іншим афіксом (за винятком флексії). б. Коли існування первісного слова-джерела з незв'язаною основою не можна прослідити, але воно виступає сьогодні в складі вивідних основ споріднених слів, напр., -да- в словах до-да́ти: від-да́-ти, руб-а́-ти: руб-а́н'н'-а. Якщо йдеться про вислід, то він тут подібний до висліду під а. в. Коли між словом з невивідною незв'язаною основою як словом-джерелом і корелятивним словом з вивідною основою розвинулась суттєва семантична різниця, напр., у словах прис'в'ати́ти — прис'в'а́та невивідна основа —с'в'ат-зв'язана, тому що немає семантичного зв'язку між словом с'в'а-тий і цими двома словами.

Значна більшість (б. 86%) невивідних основ приростково-наросткових дієслів і корелятивних з ними приростково-безнаросткових іменників на -а існує в незв'язаному виді. Ці основи дуже часто виступають як альоморфи завдяки морфофонемним змінам, що їх супроводять. (Про це див. дальше). Приклади:

Д	Нд	Ім
в-тра́т-и-ти	в-трач-а́-ти	[в(тра́т]а
в-том-и́-ти(с'а)	в-то́мл'-ув-а-ти(с'а) 11	[в, (то́м)]а
з-мо́в-и-ти-с'а	з-мовл'-а́-ти-с'а	[з(мо́в)]а
по-хвал-и́-ти	по-хвал'-а́-ти	[по(хва́л)]а́
за-служ-и́-ти	за-слуг-о́в-ув-а-ти	[за(слу́г)]а

Решта, тобто б. 14%, невивідних основ має зв'язаний вид. Між ними є б. 4% основ, які семантично не різняться від вивідних основ, в склад яких вони входять. Сюди належать:

Д	Нд	Ім
за-сну-ва́-ти	за-сно́в-ув-а-ти	(за-осно́в)а
до-помог-ти́	до-помаг-а́-ти	(до-помо́г)а
о-бри́д-ну-ти	о-брид-а́-ти	(о-бри́д)а [12]
с-по-ну́ка-ти	с-по-ну́к-ув-а-ти	(спо-ну́к)а

у-йм-и́-ти	у-йм-а́-ти	(у́-йм)а
роз-тріп-а-ти-с'а:	роз-тріп-ув-ати-с'а	(роз-тріп)а

Решта, тобто б. 10%, невивідних основ у зв'язаному виді — це основи, що втратили семантичну кореляцію зо словами з вивідними основами. Сюди належать:

Д	Нд	
спо-жи́-ти	спо-жив-а́-ти	(спо-жи́в)а
	(пор. жи́ти)	
в-род-и́-ти	в-рож-а́-ти	(в-ро́д)а
	(пор. роди́ти)	
з-ла́год-и-ти	з-ла́годж-ув-а-ти	(з-ла́год)а
	(пор. га́годити)	
за-йав-и́-ти	за-йавл'-а́-ти	(за-йа́в)а
	(пор. йави́тис'а)	
роз-пук-а-ти-с'а	роз-пу́к-ув-а-ти-с'а	(роз-пу́к)а
	(пор. пу́кати)	
не роз-ва́ж-и-ти	не роз-важ-а́-ти	(не-роз-ва́г)а
	(пор. вага́)	
з-не-ва́ж-и-ти	з-не-важ-а́-ти	(зне-ва́г)а
	(пор. вага́)	
за-поруч-и́-ти	за-поруч-а́-ти	[за(по-ру́к)]а
	(пор. рука́)	
за-у-ва́ж-и-ти	за-у-ва́ж-ув-а-ти	[за(у-ва́г)]а
	(пор. ці слова з коренем -ваг-,	альоморф -важ-)
при-ши́-ти	при-шив-а́-ти	(при́-шва
	(пор. ши́ти)	
віді-зв-а́-ти-с'а	від-зив-а́-ти-с'а	*(відо́-зв)а*
	(пор. зва́ти)	
с-получ-и́-ти	с-по-луч-а́-ти	*[с(по-лу́к)]а*
	(пор. староукр. лучь "промінь"[13],	луча "меч"[14]
	і староукр. лучити "розколювати на скалки"[15])	
з-луч-и́-ти	з-луч-а́-ти	*(з-лу́к)а*
	(пор. подібність із с-по-луч-и́-ти)	
	на-соло́дж-ув-а-ти-с'а	(на-соло́д)а
	(пор. солоди́ти)	

У цій групі один ряд словоформ вартий особливої уваги, а саме: від-ра́д-и-ти: від-ра́дж-ув-ати: (від-ра́д)а. Тут наглядна цілковита розбіжність між семантикою дієслова й іменника. Ці зовсім різні лексичні значення не розвинулися в історичний період української мови, тому що вже в літературних пам'ятках Київської Руси 11 ст. знаходимо іменник відрада у формі "отрада" з цим самим значенням, що й сьогодні. [16]Отже він має невивідну основу відрад- (а не основу рад- в незв'язаному виді), у протилежність до дієслова, в якому ця основа вивідна. Корелятивний іменник утворений від цього дієслова — "відраджуван'н'а".

4. 3. Утворення віддієслівних іменників, що їх аналізуємо, відбувається в супроводі морфофонемних чергувань, які звичайно мають місце на межі дієслова й іменника. Слід відмітити, що мова йде про основну вихідну форму іменника, тобто форму називного відмінка однини.

Щодо чергування голосних, то є три іменники, в яких їх кореневий голосний -о- чергується з кореневим голосним -а- недоконаного дієслова, а саме: знемо́г-а: з-не-ма-г-а́-ти(с'а), допомо́г-а: до-помаг-а́-ти, запомо́г-а: за-помаг-а́-ти. В іменнику засно́ва кореневий голосний -о- чергується з -у- доконаного дієслова за-снув-а́-ти, а кореневий голосний -о- іменника запо́на чергується з з кореневим -и- недоконаного дієслова і з кореневим нулевим голосним доконаного дієслова, тобто за-пин-а́-ти: за-пн-у́-ти. Кореляція решти віддієслівних безнаросткових частин з іменниками включає чергування кінцевого приголосного їх основ. Це чергування може бути таке:

(1) Кінцевий приголосний основи іменника, будучи тотожним з кінцевим приголосним коренем доконаного дієслова, чергується з кінцевим приголосним кореня недоконаного дієслова, напр. намо́ва на-мо́в-и-ти на-мовл'-а́-ти, при чому приголосний доконаного дієслова завжди виступає перед тематичним голосним -И-, а приголосний (-і) недоконаного дієслова може (-уть) виступати перед тематичним голосним -а або перед передтематичним наростком. Цей вид чергування найчастіший. Він охоплює собою б. 70% прикладів. Його схема така: Ім і Д в б п м н л р д д т т

Нд вл' бл' пл' мл' н' л' р' дж ж ч к

Найчастіше чергуються в — вл' (б. 22%), д — дж (б. 12%) і т — ч (б. 11%); п — пл', д — ж і т-к знаходимо лише в відокремлених випадках.

(2) Кінцевий приголосний основи іменника, будучи тотожним з кінцевим приголосним кореня недоконаного дієслова, чергується з кінцевим приголосним (або нулем) доконаного дієслова, напр. заслу́г-а за-слуг-о́в-ув-а-ти за-служ-и́-ти.

Ім і Нд г в

Д ж Ø

У цій малій групі слів, що становвить собою лише 4.6% загальної кількости прикладів, з одним іменником стоїть у кореляції лише форма недоконаного виду двєслова: пригр-а: при́-гр-ав-а́-ти.

(3) Чергування наявне між кінцевим приголосним основи іменнка й кінцевими приголосними кореня дієслова обох видів, доконаного й недоконаного, при чому ці приголосні дієслова тотожні, за винятком трьох дієслів, які не мають доконаного виду, а саме: роз-мовл'-а́-ти розмо́-а, не-од-вір'-а́-ти: недовір-а і у-правл'-а́ти упра́в-а.

Д Нд ч ш ж

Ім к х г

До цієї групи належить б. 12% прикладів включно з трьома винятками, поданими вище.

(4) Чергування заходить між кінцевим приголосним основи іменника або цілого кореня іменника і кінцевими приголосними кореня дієслова або цілого кореня дієслова обох дієслівних видів, при чому кінцеві приголосні дієслова відрізняються один від одного, напр., зало́г-а : за-лож-и́-ти : за-клад-а́-ти. В цій групі б. 4% прикладів. У деякій кількості прикладів, б. 9%, морфофонемне чергування відсутнє на межі дієслівного й іменникового кореня, напр., спонука : с-по-ну́к-а-ти : с-по-ну́к-ув-а-ти.

5. *Наголос* в обох видових формах дієслів частіше падає на наросток, ніж на корінь, при чому трохи частіше в недоконаних дієсловах, як у доконаних.

Від вісьмох дієслів доконаного виду з наголошеним приростком ви- утворюються іменники з таким самим наголосом, напр., ви́-служ-и-ти: ви́-слуг-а, ви́-плат-и-ти ви́-плат-а. Від двох дієслів з наголошеним приростком ви- творяться іменники з наголосом на корені: ви́-став-и-ти: виста́ва, ви́-хвал-и-ти: вихва́ла. Є чотири дієслова з ненаголошеними приростками, відмінними від ви-, від яких утворюються іменники з наголосом на цих же приростках, а саме: розі-гр-а́-ти: ро́згра, про-зв-а́-ти: про́зва, при-ши́-ти: при́шва і у-йм-и́-ти: у́йма. Іменник ви́права може мати наголос на приростку або на корені, а похвала — на флексії або на корені (в Західній Україні).

У всіх інших іменниках наголос падає на корінь без огляду на те, чи в корелятивному дієслові під наголосом корінь чи наросток. Це явище наголосу на корені в значній більшості прикладів (див. винятки вище) зумовлене наявністю флексії в вихідній формі цих іменників. Це стає наглядним з того, що в подібних віддієслівних безнаросткових іменниках з нулевим закінченням у формі вихідного відмінка (тобто Н) наголос падає переважно на складові приростки (більше, ніж 65%). У всіх відмінках однини й множини наголос постійний, тобто тотожний з наголосом форм вихідного відмінка.

6. *Граматичні категорії*

6. 1. Усі дієслова в цій аналізі можуть мати теперішній, майбутній, минулий і давноминулий часи, і майже в усіх наявні доконаний і недоконаний види за винятком тих, що подані в розділі *Приростки* (див. 4. 4.). Усі дієслова можуть мати особові форми в однині й множині дійсного, умовного і наказового способу (з модальними словами або без них). Щодо категорії стану, то переважають дієслова, які можуть уживатися лише як перехідні (б. 74%), у стосунково малій кількості наявні неперехідно-зворотні дієслова (б. 12.5%), з яких деякі можуть уживатися без частки -с'а (див. 3. 3.), неперехідні /незворотні дієслова (б. 11%), дієслова, що можуть уживатися як перехідні/ неперехідні (б. 2%) і як перехідні /неперехідні/ зворотні /незворотні (б. 0.4%). Говорячи про категорію роду, треба відмітити, що в цих дієсловах, як і в інших, рід можна розглядати лише як засіб узгодження з іменниками або займенниками.

6. 2. Усі аналізовані іменники мають граматичну категорію роду, відмінка і числа.

(1) Усі іменники означають назви неживих предметів і належать до жіночого роду за винятком іменників забро́да, заблу́да (приблу́да)і заволо́ка, які належать до чоловічого роду, та вісьмох іменників спільного роду, що означають осіб, а саме: неро́ба, підли́за, забре́ха, заче́па, роз'з'а́ва, проя́ва, розтрі́па і стри́га.

(2) Усі іменники приймають закінчення іменників жіночого роду з твердою основою, тобто в однині: Н -а, Р -и, з -у, ДМ -і, О -ойу, К -о; а в множині (якщо таку форму приймають): НК -и, З -и (-ів або -Ø в іменниках указаних вище), М -ах, д -ам, О -ами.

(3) Хоч переважна більшість цих іменників належить до групи абстрактних (див. 7.), а абстрактних іменників звичайно вживається в однині, дуже багато з них можна вживати і в однині, і в множині, за винятком таких: наси́ла, вро́да, вто́ма, зневі́ра, знемо́га, непоша́на, перевто́ма, сто́ма, від'д'а́ка, недові́ра і ще кілька. Цих іменників вживаємо лише в однині, і тут досить важко визначити критерій такого розрізнення в уживанні.

Немає сумніву, що таким критерієм не може бути їх структура. Щодо семантики, то вона теж не виконує тієї функції, тому що багато інших аналізованих тут іменників є теж абстрактними подібно, як і іменники, наведені вгорі, а мимо того вони вживаються і в однині, і в множині, напр., втра́та, змі́на, змо́ва і ін.

7. *Лексично-семантична кореляція*

7. 1. Морфеми можуть мати різне значення. [17] Проте їх інтеґрація в аналізованих дієсловах дає у висліді значення, що його загально можна окреслити як дію в ширшому понятті, тобто дію в різновидних процесах, що їх виконує суб'єкт. Дієслівні наростки мають лексично-

граматичне значення. Зате у приростків лише лексичне значення. І тут цікавим є те, що одночасно з відкиненням наростків відкидаємо лише їх граматичне (формативне) значення, а лексичне значення в значній мірі переходить до вивідного іменника. Щодо приростків і коренів, то вони теж зберігають в іменнику своє попереднє дієслівне значення. Отож, у загальному іменник отримує значення, лексична основа якого спільна зо значенням дієслова, від якого він утворюється. Проте між ними є різниця, в якій виділюється три види: а. Дія дієслова в стані процесу або завершености стає іменником, що означає дієву абстракцію, [18] тобто дію як таку, дію поза межами будьякого поняття часу. б. Дієва абстракція, крім риси, відміченої під а., виступає також як іменник, що означає назву предмету, при чому цей предмет є вислідом дії, яку називає дієслово. в. Абстрактний іменник означає лише конкретний предмет.

Іменники під а. становлять собою найбільшу групу, б. 77%. Приклади: заслу́га, зла́года, намо́ва, похва́ла́, ви́свобода, зайа́ва, застано́ва, відно́ва, непоша́на, розпу́ста і ін. Група б. охоплює собою такі іменники: запла́та, запомо́га, випла́та, ви́пра́ва, прива́ба, підпра́ва, охоро́на, оборо́на, скріпа, упра́ва, ви́гра, запору́ка, відо́зва, відзна́ка, переви́трата, перешко́да. До іменників під в. належать лише граматично конкретні предмети, між якими деякі означають осіб, а деякі неживі предмети. Тут важко ствердити, чи ці іменники перейшли стадію б. і чи колись існували також їх паралельні дієві абстракції, чи вони являють собою прямі деривативи дієслів. Іменники, що означають осіб, подано під заголовком *Граматичні категорії* (див. 6. 2.). Іменники, що означають неживі предмети, такі: наса́да, завіса, заста́ва, оса́да, опла́та, обгоро́да, покла́жа, зало́га, запо́на, при́шва і окру́га.
У відрізненні від інших видів абстрактних іменників, від яких нормально не творяться здрібнілі слова (пор. безвідпові-да́льні'ст', теплота́ і ін.), від багатьох віддієслівних приростковобезнаросткових іменників можуть утворюватися здрібніло-пестливі іменники з наростком -он'к- у розмовній мові, напр., втра́та: втра́тон'ка, зго́да зго́дон'ка, насоло́да: насоло́дон'ка, змо́ва змо́вон'ка, заста́ва заста́вон'ка і ін.

Віддієслівні абстрактні іменники з наростками -н'н'- (а), -т'т'-(а) іноді також можуть набувати значення висліду дії подібно як його набувають віддієслівні приростково-безнаросткові іменники на -а, але таке явище досить рідкісне, напр., іменник вра́жен'н'а означає процес сприйняття і його вислід, тобто те, що сприйнято. [19] Однак у більшості випадків немає тотожности значення у цих двох видах іменників, тому що — як каже Шерех — іменники з наростками -н'н'-(а), -т'т'-(а) наголошують більше протікання дії в часі, її тривання, а віддієслівні безнаросткові іменники з нулевим закінченням означають дію більше

абстрактно.[20] Це саме семантичне розрізнення стосується й до віддієслівних приростково-безнаросткових іменників на -а.

8. Висновки

Віддієслівні приростково-безнаросткові іменники на -а в сучасній українській мові — це стосунково мала іменникова група (б. 152). Під структурним оглядом вони складаються з кореня і приростка, тобто морфем, успадкованих від корелятивних дієслів, і з флексії -а в формі вихідного відмінка. У процесі словотворення ці морфологічні одиниці, морфеми, не приєднуються одна до одної механістично, а шляхом інтеґрації на основі наявности або відсутности їх лексично-семантичної коляраціїї. Цей процес відбувається в супроводі морфофонемних чергувань, які звичайно виступають між кінцевим(и) приголосним(и) основи іменника й кінцевим приголосним кореня дієслова. Найчастішим буває чергування, з одного боку, між твердим приголосинм, що виступає перед тематичним голосним -и- доконананого дієслова й збереженого як кінцевий приголосний основи іменника, і, з другого боку, палятялізованим приголосним, що виступає перед тематичним гогосним -а або передтематичним наростком недоконаного дієслова.

За винятком кількох прикладів наголос в іменниках падає на корінь у протиставленні до їх корелятивних дієслів, в яких наголос частіше на наростку.

Щодо граматичних категорій, то найбільшу кількість дієслів (б. 74%), з яких утворюються корелятивні іменники, становлять собою перехідні дієслова. За винятком кількох іменників чоловічого й спільного роду, які означають живі істоти, всі інші іменники жіночого роду. Багато з них можна вживати в однині й множині, але деякі з них приймають лише форму однини. Всі іменники відміняються за зраком відміни іменників жіночого роду з твердою основою.

Під лексично-семантичним оглядом найбільше є іменників чисто абстракних, тобто таких, що означають дію як таку, поза межами будь-якого поняття часу; деякі дієслова можуть бути і чисто абстарктні, і означати вислід дії; а деякі означають лише граматично конкретні предмети.

Віддієслівні приростково-безнаросткові іменники на -а в сучасній українській мові непродуктивні.

ПРИМІТКИ

1. М. П. Івченко. *Сучасна українська літературна мова.* Київський університет, 1965, стор. 240.
2. О. Синявський. *Норми української літературної мови,* 3 вид. Стейт Коледж, Па. 1967, стор. 115.

3. М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. *Курс сучасної української мови, і* частина, 3 вид. Київ, 1965, стор. 261, 263.

4. Ю. Шерех. *Нарис сучасної української літературної мови.* НТШ, Мюнхен, 1951, стор. 208-209.

5. Головні джерела: З. Кузеля, Я. Рудницький. *Українсько-німецький словник.* Ляйпціґ, 1943; Г Голоскевич. *Правописний словник*, 8 вид. Книгоспілка, Нью Йорк, 1955. Провірено слова в таких словниках: В. Лев. І. Вербяний. *Українсько-англійський словник.* Час, Нюрнберґ, 1948; В. С. Ільїн, К. П. Дорошенко і ін. *Українсько-російський словник.* Наукова Думка, Київ, 1965.

6. Тобто наростків основи, в склад яких входить тематичний голосний з попереднім наростком.

7. розі-, віді- і відо- це фонологічно зумовлені альоморфи приростків роз-, від-.

8. Н. М. Шанский. *Очерки по русскому словообразованию.* Издательство Московского университета, 1968, стор. 119.

9. Деякі лінґвісти називають невивідною основою в незв'язаному виді таку основу, що може появлятися і в вивідній основі, і поза нею, але в останньому випадку без флексії, напр., Н. С. Валґина, Д. Е. Розенталь, М. І. Фомина, В. В. Цапукевич. *Современный русский язык.* Высшая школа, Москва, 1961, стор. 120. Я схильний прийняти думку Шанского, який не виключає флексії з поняття невивідної основи в зв'язаному виді, коли та флексія приєднується безпосередньо до цієї основи. (Див. його *Очерки* ....., стор. 131)

10. П. Ковалів. *Лексичний фонд літературної мови київського періоду X — XIV ст.*, НТШ, 1962, стор. 244.

11. Також втомл'-а-ти(с'а).

12. Деяких слів у словнику З. Кузелі, Я. Рудницького вживається рідко, а деяких вживається, але не на всіх землях України.

13. П. Ковалів. *Лексичний фонд* (див. вище), стор. 13.

14. Там же, стор. 322.

15. Там же, стор. 358.

16. Там же, стор. 55, 57.

17. H. A. Gleason, Jr. An Introduction to Descriptive Linguistics. Holt, Rinehart and Winston, New York, 1955, pp. 54 — 56.

18. У відрузненні, напр., від таких іменників, як безвідповідал'ніст', поступовіс'т' і т. п., що є якісними абстракціями.

19. Ю. Шерех. *Нарис сучасної української літературної мови.* НТШ, Мюнхен, 1951, стор. 209.

20. Там же, стор. 208-09.

ТЕРМІНОЛОГІЯ

Омелян Омецінський

ДО ПИТАННЯ ПРАВОПИСУ УКРАЇНСЬКИХ ХЕМІЧНИХ ТЕРМІНІВ

(Завваги та пропозиції)

Бюлетень ч. 1 Термінологічної Комісії НТШ в Ню-Йорку помістив статтю інженера хемії Анатоля Вовка "Правописні проблеми в українській хемічній номенклятурі" На марґінесі тієї статті позволю собі зробити декілька завваг. [1]

Існування і сила всякої системи залежить від діяння закону-принципу, на якому воно побудовано. Коли б, наприклад, в соняшній системі втратив свою дієвість закон притягання, вся вона потонула б у хаосі й руїні. Неухильність від цього правила ілюструє дуже вимовно історія, що реєструє руїну соціяльних і політичних систем, які спираються на принципах, залежних від людської волі. Цьому правилу підлягає і правописна система. Надто свобідна поведінка з принципами, що на них вона побудована, відкриває перед нею дорогу до хаосу й руїни. Про це повинні повсякчасно пам'ятати науковці, що працюють над розробленням української наукової термінології в різних ділянках людського знання.

Мова — це організм, що живе згідно з власними законами. Складники, запозичені з інших мов, вона перетравлює, асимілює і робить своєю складовою частиною. У своїй сфері втішається повим суверенітетом. Правопис — це кодекс її законів. Чужинець, що хоче задомовитися, мусить піддатися натуралізаційному процесові, передбаченому її кодексом.

При творенні наукових термінів була б ідеальна така розв'язка, яка респектувала б основний принцип "харківського" правопису, що його тепер уживаємо, та узаконнені ним звичаї писання, передані традицією. Питання в загальному зводиться до двох пунктів: 1. до збереження фонетичного принципу нашого правопису; 2. до пошанування усталеного традицією звичаю писання запозичених слів.

Правопис мови побудований на законах мови. Його правила

обов'язкові для цілого словника мови, до якого входять і наукові терміни. Не може бути в ньому правил т. зв. загального правопису, тобто таких, що сперті на прикметах мови, і окремих, суперечних із ними, правил для наувових термінів, бо це створювало б у дійсності два правописи.

Ще одну справу чисто методологічного порядку повинні мати на увазі ті, що працюють у цій ділянці. Вони повинні завжди пам'ятати та усвідомлювати собі, що запозичені чи творені терміни даної галузі науки мусять достосовуватися до правописної системи української мови, до якої вони мають увійти. У протилежному випадку метода праці буде поставлена на фальшиву основу, а ті, що ведуть цю корисну та потрібну роботу, замість збагачувати український словник потрібними науковими термінами, дстосованими до українського правопису, не завваживши цього, опиняться в чужій для себе ролі реформаторів правопису, пропонуючи зміни, які нівечать принцип чи звичаї, що на них побудована його система.

Вводячи наукові терміни в український словник, замість вимагати для них правописних змін, треба радше використати всі можливі підходи, щоб пристосувати їх до системи правопису, яким корстуємося. І тільки в крайньому випадку, коли такого достосування з важних причин ніяк не можливо досягти, можна такий термін увести в словник на правах винятку, позначивши при ньому ще й галузь науки, до якої він належить.

Врешті важливою в цій ділянці праці є справа уступок, що їх може робити для наукових термінів правопис нашого типу. Як далеко і в чому можна поступитися — це, на мою думку, питання, відповідь, на яке повинна бути зарезервована для мовознавців. Формулюємо питання ясно: чи правописна система, сперта на фонетичному принципі, може для догоди в прийманні наукових термінів поступитися цьому принципові? Гадаю, що не може, бо це відкрило б дорогу до самозапозичення цілої системи.

Інша справа із звичаями, стосованими до написання запозичених слів. Тут у випадках крайньої необхідности можна б піти на уступки, допускаючи винятки. Але це треба б чітко відзначити, щоб цим виняткам не давати нагоди ставати зразком до написань інших запозичених слів.

Маючи на увазі повищі завваги, пригляньмося порушеним проблемам і запропонованим для них розв'язкам, зробленим у названій на початку статті.

Сполучення *іа, іе, іу* мають у нашій говоровій і літературній мові вимову *ія, іє, ію*. Йотування голосних *а, е, у,* що наступають після *і це такий фонетичний закон нашої мови, як "ікання" (кі*нь, пиріг, хоч: коня, пирога (чи тверда вимова приголосних перед *е*) тепер, не: тєпєр).

Мовознавці тільки спостерегли його ті зареєстрували. Вони не видумали його і не в силі його відкликати. Він існує. Це не значить, що українець не може вимовити *іа, іе, іу.* при свідомій настанові така вимова у нього зовсім можлива. Але в нормальній вимові, звільненій від свідомої контролі, ці групи автоматично перетворюються в нього в *ія, іє, ію.* Правопис, побудований на фонетичних законах нашої мови, так і передає ці сполучення. В українському письмі, що в принципі сперте на вимові, не маємо сполучень *іа, іе, іу,* бо їх немає в українській вимові. Тому пишемо: д*ія*метр, д*іє*з, тр*ію*мф тощо.

Вьедення написань: д*іа*метр, д*іе*з, тр*іу*мф і т. п. — було б зламанням основного принципу нашого правопису та посереднім ударом, націленим на розладнання та усунення одного з фонетичних законів нашої мови, що на них саме спирається її самобутність серед сусідніх слов'янських мов. Правопис, замість відбивати та піддержувати ознаки самобутности нашої мови, став би інструментом для їх спиловування. Приймати такі написання поряд з вимогою протиприродного порядку — достосовувати мову до правопису, значить обчімхувати українську мову з її питоменних ознак, тобто відукраїнізовувати її.

Автори "харківського" правопису мали все те на увазі і в питанні правопису груп *ія, іє, ію,* що є наскрізь питанням фонетичної натури — як засвідчує це складений за цим правописом "Правописний Словник" Г Голоскевича — на ніякі уступки не пішли. Їхнє становище у світлі поданих арґументів випливало з глибокого розуміння питання і було й залишається наскрізь правильне. Тому зробленої інж. Анатолем Вовком пропозиції, щоб "у систематичних хемічних назвах голосного після числівникового *ді-, трі-* не йотувати", не можна прийняти. Тут "харківський" правопис, побудований на фонетичному принципі, виявляє досконалу послідовність, яка саме заключається в тому, що він вірно передає дійсну вимову. Від фонетичного правопису можна вимагати послідовности із становища вимови, що зобов'язує в середовищі даної мови. Але не можна робити цього з точки погляду потреб хемічної чи іншої термінології. Це — логічна помилка. Куди веде вона наукового працівника, що займається розробленням наукової термінології, вказав я на це вище.

Відомо, що в тридцятих роках підо впливом тиску загальної русифікації з'явилися були в тодішній підсовєтській Україні гострі виступи проти "харківського" правопису. Назвали його "націоналістичним", а його авторам робили закиди, що не мали нічого спільного з мовознавством. Зміни, що їх стали заводити тоді в правописі, ішли по лінії достосування його до російського правопису. Українській мові відмовлено було права мати правопис, що відповідав би її потребам і відображав би її самобутність. Сліди тих часів носить на собі виданий у 1932 році "Словник чужомовних слів" І. Бойкова і спів-

робітників. Тому, на мою думку, його аж ніяк не можна брати за основу при вирішуванні правопису чужомовних запозичених слів, бо це була та перша приповідкова ложка дьогтю, що її вкинено до бочки меду. Тоді ввели до "поправленого" українського правопису чужі нашій мові написання *іа, іе, іу,* що їх усанкціонував правопис із 1946 року, який обов'язує в Україні. Там пишуть тепер: д*іа*лект, д*іе*з, тр*іу*мф іт. п. Але ці написання не мають узасаднення в нашій мові, тільки випливають з ідей т. зв. "злиття мов"

Запозичення д*іе*лектрик, пол*іе*др, тр*іе*дричний ввели в український словник наші фізики та математики. Ці терміни, потрібні як знаряддя для їхньої праці, вони просто скопіювали нашими буквами з чужих зразків, не припускаючи, що такі написання можуть увести якенебудь протиріччя в український правопис. Ці слова, що вміщують у собі буквосполучення незвичне для нашого письма, можуть викликати враження, що звукосполучення *іе* в нашій мові — нормальне явище. А раз воно так, то навіщо йотувати *е,* що наступає після *і*? Чому писати д*іє*з, д*іє*реза, д*іє*тиль, бутад*іє*н тощо? І так цих кілька правописних винятків, чужих своїм написанням українській фонетиці, що їх увели непомітно в український словник, стало потенціяльним тараном, націленим на торощення основного принципу нашого правопису. Якщо б прийняти написання д*іе*з, д*іе*реза і т. п., тоді наш правопис, спертий у засаді на вимові, відбивав би на собі явище, що не існує ні в говірковій, ні в літературній вимові нашої мови.

Як же розв'язати питання правопису в словах: д*іе*лектрик, тр*іе*дричний, пол*іе*др що послужили інж. А. Вовокові поштовхом до зроблення пропозицій в обговорюваній статті? Вимова *іе* як *іє,* за прийнятим у нас звичаєм, в цих новозапозичених словах справляла б на нас враження говорової вимови, щось на зразок, 'Гамерика', 'гадукат', що не допускальна в літературній мові. Оба голосні слід тут читати відокремлено. Тому що в українському письмі не вживаємо діякритичних знаків для позначення відокремленого читання двох сусідніх голосних (пор. лат. poema, coercere), то ці слова, на мою думку, належало б писати з розділкою: ді-електрик, трі-едричний, полі-едр. Таке написання показувало б їхню поправну вимову та запобігало б уведенню до правопису буквосполучення, що не має основи в українській вимові.

А втім, при обов'язуючій у нас засаді: "читай, як написано" — можна їх написання залишити незміненим, пам'ятаючи, що воно виняткове, подиктоване вимогою поминення вульґаризації і не може служити взором для написання іннших чужомовних слів, у яких виступає буквосполучення *іе.* А в правописному словнику треба б при них зазначити: (вийн.).

Те саме, що було сказане вище про звукосполучення *ія, іє, ію,*

відноситься і до звукосполучень, у яких по голоснім наступає *і*, що підлягає йотуванню. Отож треба писати: кок*аї*на, прот*еї*на, каз*уї*ст, п*іїт*а, тр*іїм*ід. тощо. Тому *і* в хемічних функціональних наростках *-іт, -ін, -іл, і,* якщо б вони наступали по голоснім, слід передати на письмі з допомогою *ї*.

Прийнятий у даній мові спосіб вимовляти певні звуки чи їх сполучення охоплює всі її слова, включаючи сюди і наукові терміни. І тому правопис, базований — як наш — на вимові, не може вводити написань, чужих для прийнятої в даній мові вимови. Фонетику можемо вважати свого роду хемією мови. У мовах, що належить до однієї родини, вона — а не лексика чи граматика — є найбільше надійним і авторитетним критерієм їх самобутности. Возьмім для прикладу українське день, поль. дзєнь, рос. дєнь; укр. стіл, поль. стул, рос. стол. Що інше, як не фонетика визначує тут мову, до якої належить дане слово? І саме тому автори "харківського" правопису, між якими були наші найвидатніші мовознавці, якщо йде про творення наукової термінології, на ніякі уступки в засадничих питаннях фонетичної основи нашого правопису не пішли. Вони розуміли, що догода, зроблена для якоїнебудь галузі науки в цій ділянці, була б окуплена надто дорогою ціною. Ми не маємо ніякої раціональної основи до того, щоб ревідувати є становище.

В українській фонетиці розвинулися і існують певні звичаї, що стали законом і знайшли своє відображення в нашому правописі. Наприклад, у наших словах слов'янського походження в положенні між передньоязиковим *т, д, с, з, ж, ц, ч, ш, р* і наступним приголосним може виступати *і* та *и*. Коли говоримо *тих*ий, по*тік: дим, дім; діл*о, *сир, сік* тощо — то мовне почуття людини, яка знає українську мову, не вражене тут якоюсь непоправністю. Але коли хто, розмовляючи по-українськи, вживав би таких слів, як *діп*лом, *діс*кусія, *трі*гонометрія, *дентіст,* ра*сіст,* на*ціст, юріс* — то вони вражали б наше мовне почуття неправильністю, бо в українській мові прийнявся звичай чужомовне *і*, зокрема грецького та латинського походження, яке наступає по передньоязиковім приголоснім і має по собі приголосний, вимовляти як *и*. Цей звичаєво-фонетичний закон нашої мови взяв до у в а г и "харківський" праовпис, що й каже писати: *дип*лом, *дис*кусія, т*риг*онометрія, ден*тис*т, ра*сис*т, на*цист, юрист* тощо.

У межах цього закону лежать і грецькі приростки *ді*-, *трі*-, що їх перед наступним приголосним слів, до яких вони входять, передаємо, згідно з вимовою, писанням *ди*-, *три*- *диф*тонг, *дис*тих, т*рил*огія, т*рип*тих тощо. Правопис, спертий на прийнятій у нас вимові чужого *і* в визначеній вище позиції, встановив написання всіх с л і в із префіксами *ді*-, *трі*- без уваги на ділянку людської діяльности, з якою ці слова зв'язані. Розв'язка, зроблена з точки погляду мови, в цьому випадку

єдино правильного погляду, встановила порядок у написанні цілої низки слів.

Єдиним авторитетним джерелом нашого правопису є закони нашої мови, а не апріорні вимоги чисто формальної логіки. Не вимогами останньої, але законами нашої мови кермувалися його укладачі. Правопис не диктує законів мови, але повинується їм. Тому не може допустити до свого кодексу правил, що йдуть яскраво в розріз із цими законами. Такими саме правилами є зроблені в обговорюваній тут статті пропозиції, щоб у "систематичних хемічних назвах числівникові приростки грецького походження *ді-*, *трі-* передавати завжди я *ді-*, *трі-* та поширити їх з обсягу хемічної номенклятури на всі інші технічні і наукові терміни, що мають приростки *ді-*, *трі-*" (А. В., стор. 5-6). Ці пропозиції мають на меті встановити зорову одностайність приростків *ді-*, *трі-* не тільки в хемічних, але й в технічних і взагалі в наукових термінах, у яких виступають, лишаючи поза увагою єдино вирішний у цьому випадку фонетичний закон української мови. Коли б принципові одностайности дати в правописі перевагу над фонетичними законами нашої мови і прийняти написання: діаміна (зам. *дія*міна), діпропіл (зам. *дип*ропіл), тріанґуляція (зам. тр*ія*нґуляція), тріфенил (зам. *три*фенил), тоді треба б писати: конь, вол, мед, лед, замість: кінь, віл, мід, лід, бо в непрямих відмінках маємо: коня, вола, меду, леду, коневі, волові ітд. Не пишемо ані не говоримо так, наперекір одностайності, бо підкоряємося звуковим законам, що обов'язують у нашій мові. На поданих прикладах показано яскраво, до чого можна дійти, коли формулювати правила фонетичного правопису, як наш, з позицій, що залишають поза полем зору єдино компетентні в цьому випадку звукові закони мови.

Правописні правила схоплюють у загальній формі спосіб написання багатьох слів. Тому правопис не може мати в собі правил, що себе взаїмно в цілості або частково виключають. Таке двоєвластя порушує основу для встановлення порядку в написанні слів. Це теж примовляє проти прийняття пропозицій щодо правопису приростків грецького походження *ді-*, *трі-* в систематичних хемічних назвах та в технічних і наукових термінах, у яких виступають ці приростки. Ці пропозиції виключають частково дієву силу фонетично обоснованого правила про передачу чужого *і* в точно визначеній позиції. Їх прийняття вело б до лишньої параграфізації правопису та непотрібного пересичення його винятками, кількість яких він повинен, як тільки можна, обмежити. Питання передачі чужого *і* буквою *и* в точно визначеній позиції є питанням звичаєво-фонетичним. "Харківський" правопис не робить для *і*, що знайшлося в цій позиції в грецьких приростках *ді-*, *трі-* ніякого винятку. І, на мою думку, немає ніякої раціональної причини зміняти цю постанову.

Інша справа з винятками. Їх наявність у такій всеобіймаючій ділянці, як мова та її правопис, неминуча. Але тут таки, якщо йде про правопис, треба підкреслити, що вони можуть бути допущені тільки в випадках крайньої необхідности. При тому треба пам'ятати, що з рації свого статусу в словнику вони не сміють служити зразком для написання інших слів, тобто з винятку ставати правилом.

Правда, хемія має свої спеціяльні термінологічно-правописні проблеми не тільки на терені нашої мови. І з їх наявністю і потребами мусить рахуватися і наш правопис. Але це не звільняє його від обов'язку ресепктувати закони мови і її традиції та зберігати уважливість до фонетичного принципу, на якому він побудований. Треба пам'ятати, що між фонетичним правописом і вимовою, на якій він спирається, існує не тільки міцний зв'язок, але також жива і активна взаємодія. Тому не слід вводити до правопису таких буквосполучень, що відзеркалюють у собі звукосполучення, яких немає в нашій мові.

Хемічні терміни, як і терміни інших галузей науки, мусять достосуватися до української мови та її правопису, якщо мають вони ввійти до нашого словника. Навчання хемії нічого не потерпить ані її розвиток на загальмується, якщо її терміни достосуються до правил українського правопису. Йдеться про встанолення певного порядку в її термінології. А цього можна досягти в рамках обов'язуючих правописних правил. Коли б даної проблеми не можна було ніяк розв'язати в межах дієвого правописного правила, бо така розв'язка відбирала б термінові, наприклад, притаманне йому значення і змішувала б його з подібним іншим, тоді лишається єдиний вихід: ввести такий термін в український слівник на статусі винятку. Але ніколи не шукати рятунку в творенні нового правила, що противорічить дієвому правописному правилу.

Грецькі і національні назви числівників, наприклад, є вживані в хемічних термінах для різної мети. Вони мають у них різне значення. У грецькому *трі-*, що знайшлося у складеному хемічному терміні перед приголосним, *і* переходить, згідно з прийнятим у нас фонетичним звичаєм для іншомовних слів, в *и* та на місці *трі-* з'являється *три-*, однозвучне з нашим 'три'. Задоволення оправданої вимоги нашої фонетики затерло ріжницю між грецьким *трі-* і нашим *три-*, що служить тут для відмічення різних значінь. Переконливо показав це інж. А. Вовк на прикладах (А. В. стор. 6), що їх для ілюстрації дозволю собі тут навести в трохи змодифікованій формі.

І. "Українські (чи взагалі національні) числівники вживаються на означення: а) *валентности* в неорганічній хемії (система Штока); б) на означення *положення* атома або радикала в органічній хемії", напр.:

Формула: Назва:

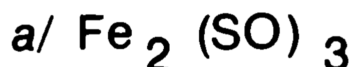

а/ $Fe_2(SO)_3$ — на письмі: залізо /III/ сульфат у вимові: залізо три сульфат

б/ $CH_3.CH_2.CHBr.CH_2.CH_3$.......... — на письмі: 3-бромопентан у вимові: *три* бромопентан

II. "Приростки грецького походження *ді-*, *трі-*, *тетра-* вживаються на означення *скількости* атомів чи радикалів" Нас цікавить тут спеціяльно числівниковий приросток *трі-*, тому що при його вживанні зударяються потреби української хемічної термінології з вимогами української фонетики в питанні трактування чужого *і* по передньоязикових перед наступним приголосним, напр.:

Формула; *Назва:*

а/ SO_3.................... — на письмі: сірка *трі*оксид
у вимові: сірка *трі*оксид

б/ $CH_2Br.CHBr.CHBr.CH_2.CH_3$......... — на письмі: 1,2,3-*трі*бромопентан
у вимові: один, два, три *трі*бромопентан

У прикладі II. б) назву треба б, задовольняючи вимогу української фонетики, писати: 1, 2, 3-*три*бромопентан і читати: один, два, три *три*бромопентан. І так термін *трі*бромопентан, коли б задовольнити вимагання української фонетики, злився б у вимові з терміном *три* бромопентан (I. б), тоді як *три* в, *три* бромопентан' (I. б) озчнає положення атома, а '*три*бромопентан' (II. б) мало б означати і скількість атомів. Це довело б до сплутання двох різних понять.

Тому предложення, подиктоване конечністю, щоб грецького числівникового приростка *трі-*, якщо він у хемічних термінах означає скількість атомів чи радикалів, не зміняти, треба прийняти. Але при тому слід пам'ятати, що ці терміни в усіх випадках, де по *трі-* наступає приголосний, входять в український словник як правописні винятки. Поширювати ж тієї пропозиції на всі технічні і наукові терміни, що мають у собі грецький приросток *трі-*, як це радить її автор, ніяк не можна, бо це означало б творення в фонетичному правописі, як наш, правил, що суперечні з існуючою вимогою. Правопис як теоретично-наукова конструкція, складена за певними принципами, для встановлення порядку в писаній мові, мусить стояти на сторожі цих принципів. Зберігання принципу дає в наслідку порядок і силу, що тримає конструкцію, нехтування ж ним приводить до хаосу, розпаду та руїни.

Такої необхідности, подиктованої вимогами семантичної натури, немає при грецькому числівниковому приростку *ді-*, який передаємо в

українській мові, згідно з усталеним у ній фонетичним звичаєм передачі чужого *і*, через *ді-*, згл. *ди-*, бо вони ніколи не збігаються з українським приростком *дво-*. Тому треба писати: *ді*оксид вугля [2], *ді*яміна, 2,5-*ді*ямінотропонеїміна; але: 2,6-*ди*бромогексанон, 1,3-*ди*-бромопентан [3]. Бо ж немає причини ламати правописне правило, сперте на фонетичному звичаї нашої мови щодо вимови чужого *і*, ще одним нічим неоправданим винятком. А вже, щоб уводити приросток *ді-* в усі наукові й технічні терміни, в яких він виступає, т. зн. писати: *ді*-плом, *ді*пломатія, *ді*фтонг, *ді*тирамб, *ді*стих і т. п. — і втискати в Прокрустове ложе українську вимову, достосовуючи її до, правда, прихильно прийнятого іміґранта, та про це й не може бути мови.

У хемічній термінології, як відомо, широке застосування мають наростки. Цим морфологічним засобом для семантичної диференціяції і кольоризації користується дуже часто і наша мова. Тому хемічна термінологія на ґрунті української мови може знайти задоволення своїх вимог при умові, що ці вимоги не переступлять меж, визначених есенціональними притаманностями української фонетики, які знаходять своє відображення в правописі.

Належить сюди проблема йотування голосних, що наступають по *і* у сполученнях *ія, іє, ію* та йотування *і*, що наступає по голосних. Якщо б при вживанні наростків для творення хемічних термінів заіснувала одна з таких ситуацій, то правописне правило про йотування голосних, як це доведено вище, мусить бути збережене.

Пропозиція, зроблена інж. Вовком, щоб англійські наростки -ite, -ide передавати в українській мові наростками *-іт*, -ид, заслуговує на увагу та підтримку. Ці наростки дозволяють чітко прозрізнювати в мові і на письмі хемічні терміни, що мають спільний корінь, але означають різні предмети. Вартість, що її має для науки взагалі, а для хемії зокрема, розрізнювання та несплутування подібних термінів, є річчю самозрозумілою.

Якщо йдеться про вживання наростка *-іт*, то в цьому випадку приходить до зудару між вимогами хемії на терені української мови та вимогами української мови й побудованого на ній правопису. Згідно з прийнятою у нас вимовою і спертим на ній правилом наросток *-іт* у чужих словах по передньоязикових приголосних треба передавати писанням *-ит*. Тоді мали б ми пари:

сульф*іт*	сульф*ид*
але: нітрит	*нітрид*
хльор*ит*	хльор*ид*

Ріжниця в двох останніх парах, зредукована вимогою *-іт* по передньоязикових, зводиться тільки до визвучного приголосного. Вона замітна на письмі, але затирається у вимові. Потреба вдержання чіткої ріжниці в значенні між хемічними термінами на *-іт*, *-ид* промовляє за

тим, щоб наросток *-іт* в цих термінах зберегти і по передньоязикових. Це встановило б виразну різницю між парами:

сульф*іт*	хльор*іт*
сульф*ид*	нітр*ид*
нітр*іт*	хльор*ид* і т. п.

Але по словах хльоріт, нітріт і т. п., що в своєму написанні відбігають від правописного правила, треба в правописному словнику зазначити (вин., хем.). На такий виняток можна б погодитися, бо хоч він відступає від правописного правила, що зобов'язує у нас іншомовні слова, то не вводить якихось звукосполучень цілком чужих і не існуючих на терені нашої мови, як це має місце з іншомовними звукосполученнями *іа, іе, іу* та *і*, що наступає по голосних. Останні, як відомо, не знаходять в українській мові своїх відповідників, але підлягають йотуванню.

Становище, зайняте тут до обговорених вище пропозицій, що їх зробив інж. А. Вовк, покривається — як можна це заключати на основі "Правописного Словника" Г Голоскевича — із становищем "харківського" правопису. Іншомовні буквосполучення *іа, іе, іу* та *і* по голосних передає він у загальних словах завжди згідно з вимовою, йотуючи наступний голосний. Оціюючи належно сематичну ролю наростків у хемічних термінах, він допускає виняток і дозволяє писати таке наросткове *і* і по передньоязикових, напр: бензіл, етін, хлоріт (див. Голоскевич).

Лишається ще питання *л* чи *ль, ла* чи *ля, ло* чи *льо, лу* чи *лю* в середині запозичених слів. Якщо зайвої складности не приймати за додатну рису, то цей параграф на тлі цілости "харківського" правопису напрошується, як то кажуть, сам до переглянення та ревізії. Але поки цього не зроблено, треба держатися його ради порядку.

Зроблена інж. Вовком на основі прикладів, узятих із "Словника чужомовних слів" І. Бойкова, пропозиція, щоб "вживати кінцеве *-ль* для всіх хемічних сполук, а кінцеве *л* для відзначення радикалів, що є, так сказати б, складовими частинами хемічних сполук" (А. стор. 10), заслуговує на беззастережне прийняття, бо не входить вона у конфлікт із українською фонетикою і корисна для впорядкування української хемічної термінології. М'якість і твердість *л*, добре замітні в вимові і письмі, можуть тут виконувати дуже добре ролю семантичних визначників між двома різними групами понять. Унагляднює ще подане нижче зіставлення.

Хемічні сполуки:	Радикали:
алького*ль*	мети*л*
етано*ль*	ети*л*
фено*ль*	фени*л*
бензі*ль*	бензи*л*

Від етил — прикметник етиловий (А. В., стор. 10), бо по твердих приголосних наступає наросток -ов-.

Буквосполучення *ль* + *а* передаємо на письмі Буквами *ля*. Графічна комбінація *льа* в нашому письмі не існує. Тому написання мети*льа*рсин, дифени*льа*мін (А. В., стор. 10) — не допускальне. Коли б творення таких складених термінів було необхідне, тоді належало б їх писати з розділкою: металь-арсин, дифениль-амін. А втім, це тільки між іншим, бо зроблена пропозиція, щоб у т. зв. радикалах писати на кінці тверде *л*, виключає такі написання.

Наукові терміни — це штучні побудови, створені для потреб науки. Входячи в українську мову, вони стають її частиною і, як складова частина мови, мусять повинуватися її письмовом нормам.

Наука має свої потреби. Розкриваючи секрети дійсности, вона намагається збагнути ріжниці між подібними і спорідненими явищами, подібності і зв'язки між різними явищами та утривалити свої досягнення на письмі. Отож, для своїх визначень, усталення методів, їх поліпшення, для утривалення своїх досягнень і поставлення нових проблем наука потребує письмової мови, упорядкованої за усталеними законами.

Свої відомості, відкриття, проблеми та ідеї наука висловлює відповідно створеними термінами. І тут її потреби: ясність, стислість і послідовність термінології — з конечности, бо ж пізнання діисности стало проґресує, зударяються з законами мови. Постає питання: Як вирішити цей конфлікт?

Наука, як це вже згадано було, потребує письмової мови, упорядкованої за усталеними законами. І коли мова береже своїх законів, то це лежить в інтересі науки. Вона має тоді до свого розпорядження надійний засіб, здатний для передачі свого змісту. Тому, творячи свої терміни, вона у власному інтересі повинна пильно слідкувати за тим, щоб їхня будова була згідна з нормами письмової мови.

Подані тут завваги розглядають зроблені інж. А. Вовком пропозиції із становища звукових законів, що обов'язують у нашій мові, та встановлених у ній традицій в передаванні іншомовних звуків. І ці, і ті знайшли своє відображення в "харківському" правописі. Довговічність обох цих аспектів мови підказує конечність респектувати їх навіть і тоді, як пропозиції подумані для майбутнього. Чи зміняться, коли і в якому напрямі звукові закони нашої мови — на ці питання ми не спроможні тепер дати задовільної відповіді. Тому це вкладає на тих, що працюють над розробленням і вдосконаленням нашої наукової термінології, вимогу підпорядкуватися обов'язуючому кодексові законів і традицій нашої мови та респектувати встановлені ним межі. Така постава сприятиме розвиткові нашої наукової термінології та збагаченню, оживленню і змужнінню нашої наукової думки.

ПРИМІТКИ

1. Посилання на статтю позначені ініціялами автора.

2. В українських гімназіях у Галичині вживали на охначення CO^2 українізованої назви: двоокис вугля.

3. Три останні приклади див. Rood's Chemistry of Carbon Compounds, 2nd rev. ed., edited by S. Coffey, New York, 1964 — 69, т. II, стор. 378, 110, 151.

Анатоль Вовк

В ОБОРОНІ НОМЕНКЛЯТУРНИХ ПРОПОЗИЦІЙ

У будь-якій термінологічній праці речева дискусія є річ бажана й потрібна. Тому доповідь п. О. Омецінського "До питання укр. хемічних термінів", як дискусія моїх пропозицій щодо нашої хемічної номенклятури, висловлених ще в 1958 році, [1] була для мене корисна й конструктивна. Вона дала мені спонуку перевірити свої погляди, уточнити й краще уґрунтувати висунені пропозиції. А вони були ось такі:

1) У наукових хемічних назвах приростки di- та tri- передавати завжди як *ді-* та *трі-* і це незалежно від літери, яка по них приходить (За теперішніми правописними правилами треба писати *ди*метил, але *ді*октил).

2) Наростки в наукових хемічних назвах, що визначають якусь хемічну функцію (тобто хемічний характер даної речовини) вживати в незмінній формі: *—ан,-ен, -ін, -іл, -іт, -ід* тощо. Це означає, що їх не йотуємо після голосного.

3) Використати можливості двояких можливих закінчень, напр. *-ид* та *-ід, -ит* та *-іт* для відрізнення подібних у вимові назв, таких як *сульфіт* і сульф*ід*, хлор*им* і хлор*ид*. За цією пропозицією говоримо й пишемо: *сульфіт,* але *сульфид, хлорид,* але *хлоріт.*

4) Використати можливості закінчень *-л* та *-ль* для відрізнення хемічно різних сполук. Так, отже, рекомендовано вживати закінчення *—ль* для гідроксильних сполук (алькоголь, метаноль, феноль, крезоль, холестероль), а *-л* для назв хемічних радикалів (напр. метил, етил, фенил) та негідроксильних сполук (напр. індол, пірол, бензіл)

Ці пропозиції поширено й доповнено в дальших, пізніших авторових статтях [2,3,4].

Шановний рецензент моєї статті не має застережень до пропозицій 3 і 4, а навіть схвалює їх, тому не будемо про них тут говорити. Зате п. О. О. має поважні застереження до перших двох пропозицій. Він твердить, що вони не погоджуються не тільки з нашим загальноприйнятим у вільному світі "харківським" правописом (з років

1928-1929), але також з самим духом української мови, точніше з її фонетикою. Тим самим, вони не можуть бути корисними при майбутній реформі нашого правопису. Дозволимо собі дати арґументи, що піддержують та уґрунтовують наше становище в цих справах.

З твердженням п. О. О., що "Правопис — це кодекс законів мови" тяжко погодитися. На нашу думку, правопис це збір умовних правил як передавати усну мову на письмі. Ці правила, часто в дечому недосконалі з бігом часу потребують модифікацій, доповнення і уточнення, головно ж через невпинний розвиток мови. Цей розвиток найбільше буйний в ділянці наукової і технічної термінології. Наші пропозиції — це саме намагання уточнити, а в дечому й змодифікувати харківський правопис, складений сорок вісім років тому, пристосовуючи його до потреб модерної науки.

Ми свідомі цього, що пропозиції 1 і 2 колідують в дечому з правилами харківського правопису, а зокрема а) з правилом дев'ятки приголосних, після яких у запозичених словах пишемо *и*, а не *і*, б) з правилом, що в нашій мові чуже *іа, іе, іі, е* йотується, тобто переходить в *ія, іє, ії, е* Тому ми й запропонували прийняти пропозиції 1 і 2 *як вийнятки* від загального правопису.

Тут заходять, отже, два питання: а) Чи наші пропозиції у хемічній науковій номенклятурі настільки важливі, щоб такий вийняток уґрунтувати? б) Чи в нашому правописі вже є прецеденс таких вийнятків у потрібних випадках? Відповідь на питання а) можуть дати тільки хеміки та інші природничі науковці, а не мовознавці. А ця відповідь є — *так*. Представник українських хеміків, д-р Антін Шутка, зараз же після появи моїх пропозицій написав у інженерському органі "Вісті" — таке: "[Пропоновані] правила у висліді причиняться до ясного й систематичного представлення хемічних сполук з рівночасним зазначенням їх хемічних будов. Тому, на мій погляд, запропоновані автором правила слід би прийняти без застережень".[5]

Але також і представники українських мовознавців, ред. Вячеслав Давиденко, схвалив пропоновані правописні модифікації. У своїй статті "Конструктивна праця" ("Свобода" з 6. V. 1959) він пише: "Проєкти інж. А. Вовка — приклад конструктивної роботи українського науковця над удосконаленням правопису вічно живої й мінливої мови, успішне продовження номенклятурної праці, неможливої в умовинах підсовєтської України"

Відповідь на питання б) є також — *так*. Недавно запозичені географічні назви та похідні від них слова, неслов'янські прізвища та імена є за харківським правописом *вийнятками* з правила "дев'ятки". (Для легкого запам'ятання приххголосних "дев'ятки": д, ж, з, р., с, т, ц, ч, щ вистане пам'ятати три слова, що їх містить: *джез, старець, чаша*). Тому пишемо: Р*і*міні, Ч*і*каґо, Дізель, Кіссінджер, хоч у тих словах треба

би писати всюди *и*. Крім того трапляються ще й окремі слова в нашому правописі, в яких правило "дев'ятки не обов'язує, напр. форт*і*сс*і*мо, піяніссімо *сі* (музична нота), сар*і* тощо. (Цих вийнятків чомусь не подано у виданих на еміґрації правописних довідниках).

Але найліпший прецеденс уступок обов'язуючого правопису в користь хемічної номенклятури подано таки в моїй дискутованій статті (на с. 3) Це питання із праці "Словник хемічної номенклятури" з 1928 р. [6], де сказано таке: "Щодо правопису й вимови хемічних назов, Всеукраїнська нарада в справі усталення хемічної номенклятури [в 1927 р. А. В.] на підставі ухвал Всеукраїнської правописної конференції (1927) постановила: Функціональне *і* в наростках *-іт, -ін, -ил, іл, —'і* не міняти за збігу з іншими літерами"

Так, отже, авторова пропозиція) є ніщо інше як поширення ухвали згаданої правописної конференції з функціональних наростків на неменше важливі в хемічній номенклятурі міжнародні числівники приростки грецького походження *ді-* та *трі-*.

Тут приходить мені на думку ще одни випадок, де вжиток послідовного*ді-* дає поважне поліпшення нашої номенклятури. В українській вимові *е*, що не є під наголосом, наближається до *и*. Так, напр., у слові "село" дійсна вимова *е* є посередня між *е* та *и*. Це спричиняє поважні труднощі у слуховому відрізненні хемічних префіксів dehydroi dihydro-, коли їх передавати як *дегідро-* та *дигідро-*. Приймаючи префікс *ді-* ця трудність зникає: *дегідро-* та *дігідро-* досить різняться у вимові.

Погоджуємося зате з поглядом рецензента, що поширювати вжиток приростків *ді-* і *трі-* з хемічних назв на фізичні, математичні та інші науково-технічні було б *тепер* небажане. Я цього й не рекомендував прямо, а сказав лише, що "було б добре" це зробити.

Скажемо тепер ще дещо в справі пропозиції 2).

Вимога, що голосні *а, е,* — та *у* йотуються після *і* на є така в нашій мові катеґорична, як це п. О. О. уважає. Ми вже показали вище, що не відповідає правді твердження рецензента, що автори" харківського правопису,... якщо йде про творення наукової термінології, на ніякі уступки в засадничих питаннях фонетичної основи нашого правопису не пішли" Тепер покажемо, що не є обосноване й друге, більш специфічне, твердження п. О. О.: Автори "харківського" правопису... в питанні правопису груп *ія, іє, ію* як засвідчує складений за цим правописом "Правописний Словник" Г Голоскевича — на ніякі уступки не пішли" Це не легко розказати тому, що в згаданому словнику нема таких термінів як "діаміна, тріанґуляція, поліедр", який би й не був їхній правопис.Все таки, ми знайшли один термін, де зроблено вийняток з правила йотування. Це слово "ґум*іа*рабіка". Отже, саме таке написання рекомендує Голоскевич, а не "ґум*ія*рабіка", що було б очевидною

нісенітницею і темним, щодо значення, словом. Таких нейотованих термінів багато зате більше в словниках чужомовних слів, І. Бойкова і ін. з 1932 р. [7] та А. Орла з рр. 1963-1966. [8] У першому знаходимо, напр. "ґуміарабік, діелектрик, тріанґуляція, поліедр", у другому ж "ґуміарабіка, діелектрик, діедр, поліедричний" На можна сказати, що пок. проф. Орел, що був також автором першого правописного словника на еміґрації (1946 р.), не знав "харківського" правопису чи духа української мови. А вже щодо словника Бойкова і співробітників, то рецензент робить їм кривду, кажучи, що в ньому є "приповідкова ложка догтю, вкинена до бочки меду", маючи на увазі накинені росіянізми. Словник Бойкова вийшов друком в 1932 році, а новий, поросійщений правопис появився щойно рік пізніше. між співробітниками словами був О. Ізюмов, автор найбільшого досі нашого правописного словника. [9] У його словнику знаходимо також такі нейотовані написання як "діелектрик, поліандрія" тощо.

Зрештою, можливість вживати нейотовані сполучення в хемічних назвах дає також вищенаведена ухвала наших мовознавців з 1927 р. в справі функціональних наростків. Вона дозволяє писати, наприклад: хлоріт, йодіт, арсін, етін (для анг. ethyne, ethine), бензоіл, нітроіл. Поширяючи цю ухвалу на інші, не менше важливі наростки і приростки, такі як *-ен, бі-*, *полі-*, пишемо: бутад*іе*н, гексатр*іе*н, б*іу*рет, пол*іе*тилен тощо.

Пропозиція п. Омецінського, щоб у таких назвах для розділення збігу голосних, вживати розділки, наприклад: бутаді-ен, ді-аміна, бі-урет, з хемічного пункту зору допускальна, але не дуже то вигідна. Це тому, що в хемії, а зокрема в номенклятурі органічної хемії, розділку вже широко вживається в інших функціях, а найбільше для відмежування цифр від слів.

Як би й не було, хеміки ніколи не будуть говорити "д*ія*міна, д*іє*тиловий, д*ії*мін" тому, посилаючись на фонетичну основу нашого правопису, яку так дуже обстоює п. О. О., слід говорити й писати (з розділкою, чи без) "діаміна, діетиловий, діімін"

І знову ж на думку приходить ще один арґумент в користь вживання сполучення *діа-* в термінології, у цих випадках, де йде про числівниковий приросток. Це можливість відрізнення, в мові та письмі, термінів, що походять від грецького *ді* (два) від термінів, що походять від грецького *діа* (наскрізь або нарізно). Такі двоякі терміни ясно відмежовує правопис: діаміна, діатом, діацетил, але: діяпозитив, діяліза, діястаза, діямагнетизм, діяфрагма.

Резюмуючи вище обговорені правописні проблеми хемічної номенклятури, ми мусимо сказати, що правописні пропозиції висловлені автором вісім років тому і розвинені й доповнені в пізніших роках видаються нам і нині раціональні та задовільно уґрунтовані. Тому автор

оцих рядків включає їх (як пропозиції) в переклади хемічних назв у своєму "Англо-українському словнику вибраних термінів і назв (техніка, природничі науки, модерний побут)" Цей словник появляється частинами як додаток до журналу "Вісті українських інженерів" від 1973 *року (Ню Йорк, ЗСА).*

ПРИМІТКИ

1. А. Вовк. Правописні проблеми в українській хемічній номенклятурі. Бюлетень Термінологічної Комісії НТШ ч. 1, Ню Йорк, 1958, 11 стор.

2. А. Вільшенко (А. Вовк). Модерна українська номенклятура неорганічної хемії. Перша частина: Хемічні елементи (Проєкт). Бюлетень Термінологічної Комісії НТШ ч. 2, Ню Йорк, 1962, 22 стор.

3. А. Вовк. Розвиток і проблематика української хемічної номенклятури. Вісті українських інженерів, ч. 2-3, Ню Йорк, 1967, стор. 17-23.

4. А. Вовк. Назовництво кислот в українській хемічній номенклятурі. Вісті українських інженерів, ч. 1-2, Ню Йорк, 1974, стор. 10-14.

5. А. Шутка. На марґінесі появи бюлетеня Термінологічної Комісії при Науковому Т-ві ім. Шевченка. Вісті українських інженерів, ч. 2-3, Ню Йорк, 1959, стор. 63.

6. С. Зенкевич, укладач. Словник хемічної номенклятури, Неорганічна хемія (Проєкт). Державне Видавництво України, 1928, 50 стор.

7 І. Бойків, О. Ізюмов, Г Калишевський, М. Трохименко. Словник чужомовних слів. В-во "Українська Радянська Енциклопедія", Харків-Київ, 1932.

8. Артем Орел. Словник чужомовних слів. Ч. І-ІІІ, Ню Йорк, 1963-1966, 1089 стор.

9. О. Ізюмов. Правописний словник. Державне В-во України, Київ 1931. Друге доповнене видання; О. Панейко, редактор. Українське Видавництво, Львів, 1941, 784 стор.

Редінґ, Па, 27 ІХ. 1976.

БІБЛІОГРАФІЯ

Максим Бойко

ОСЕРЕДОК БІБЛІОГРАФІЇ ВОЛИНІ

За призначенням, — це реґіональна, а по організації, — це ориґінальна наукова домоміжна клітина, основана приватною ініціятивою в Блюмінґтоні, Індіяна, 1967 р. на базі охочих співпрацювати в ділянці бібліографії. Спершу, в 1966 р. виринула думка заложити каталог волиніяни, збираючи на картки назви книг і статтей українські та іншомовні, що відносяться до Волині. Але після року праці практика показала, що з такого каталога ніхто користати не буде, тому треба все зібране опублікувати всіма можливими засобами на десятки примірників і тоді щойно вони будуть доступні для заінтересованих, і будуть розміщені в бібліотеках для майбутніх студій, доповнень, спростувань тощо.

Отже Осередок Бібліографії Волині, — це особливого призначення клітина, що руководиться тільки правильником, обмежена до мінімума витрачення часу на засідання, ухвали, узгіднення, ведеться виключно під кермою однієї людини, а в її основу покладено тільки дарову працю та добро справи. У практиці дотепер брало участь до 20 осіб у виді консульстацій, складання на місцях потрібних матеріялів, використовування рідкісних бібліографічних фондів, писання передмов, розділів, коректа, провірка сумнівного тексту і врешті запити й відповіді. Остаточне виготовлення матеріялу проводить одна людина. Дотепер фінансово допомагав Дослідний центр Індіяна університету, вділяючи на кожну назву кількасот долярів що покривають "зіракс", переписування та іншу дрібну працю.

Первовзірець цього реґіонального каталога, а потім як організаційну клітину створило саме життя, а головно довголітня практика її основника також Інституту Дослідів Волині у Вінніпезі, 1951 р., що працює й досьогодні. До цього ще треба додати практику подібних німецьких серійних клітин, як: Mitteilungen, Forschungen і Forschriften, що їх можна знайти в більших американських університетських бібліотеках; такі серійні видання, що дуже нагадують

вищеназваний осередок, — під кермою спеціялістів з деяких ділянок, професорів катедр, що добирають собі іноді найманого робітника до ведення поточних справ; часто містяться в приватних домах, або дарово відпущених університетських чи громадських приміщень, іноді користають з державних чи інших фондів, поставлені на комерційну базу, так що перша виручає з друку другу книжку. Біля таких серійних видань зосереджуються автори різних ділянок, бо знають, що їхня праця буде видрукована, очевидно, коли вона відповідає надрукованому рівневі. Отже, такі клітини не мають складних управ, комісій, довгогодинних засідань, дискусій, в них не виринає багато суперечних думок. Кожне рішення западає скоро без проволоки часу. Крім цього, кошти ведення зредуковані до мінімуму, а дарові фонди, пожертви та прибуток із видань вживається на видання нових публікацій.

У зв'язку з тим може насуватися думка координації праці цього роду клітин, так би мовити, взяти їх під громадську контролю, але цього не треба покищо серйозно брати до уваги, бо практика ще не нагромадила матеріялу і не поглибився досвід. Правда, ми маємо землячі об'єднання підпорядковані Реґіональній Комісії при НТШ, але їх завдання зовсім інші, — це свого роду часова співпраця, кооперативна співдія для публікації наміченого збірника. В нашіому прикладі йде мова про тривалу працю над реґіональною бібліографією, до яких є матеріяли рідно — та іншомовні, але по волостях України вони ще не складені. Отже, бібліографія є тривалою ділянкою науки, матеріяли до неї були в минулому, є сьогодні й будуть завтра, а коли не вести її обліку, тоді ми не маємо контролі над нашим духовим добром. До того слід додати, що наші окрайні провінції, як: Буковина, Закарпаття, Полісся, Холмщина, а в тому й Волинь не стали в нашій науці предметом дослідів. Коли б український чи чужинецький дослідник хотів, напр., досліджувати українське національне життя на Холмщині, — то він сьогодні українською мовою не знайде навіть приблизного списка історичної літератури та джерел.

Український учений Максимович висловив думку ще минулого століття, що, бажаючи вивчити Україну вцілому, вперше треба визбирати найдрібніші дані й матеріяли по всіх закутках України, а потім з цього скласти цілість. Реґіональний рух поза межами України власне вклався в бажання Максимовича, він доказав, що кожне поселення, леґендарне місце, урочище, курган, придорожній хрест мають своє минуле, але часто воно зовсім не записане, — це доводиться робити сьогодні з віддалі тисячів миль від материка. Правда, найцінніше по волостях у нас загинуло, живими залишилися перекази, лаґенди та археологія, що ще може дати певні свідчення.

В цій доповіді ми говоримо про суто реґіональну бібліографію і

дозволимо поділитися деяким досвідом про неї. В процесі складання якогобудь реґіонального довідника натрапляється на багато труднощів. Перша з них, — це адміністративний сучасний переподіл України на 22 областей, а коли мова про Волинь, то вона поділена аж на три області: Волинська, Житомирська й Рівенька. Отже складаючи реґіональну бібліографію, треба брати до уваги історичні межі, бо на цій території в минулому відбувалися різні події, працювали урядові канцелярії що лишили писані акти та документи, як також про історичні області іноді писали чужинці. Таким чином не можна йти за сучасним поділом України, а треба брати до уваги тільки історичні територіяльні величини з одзначеними межами в минулому.

Крім суцільних праць і статтей, наші землі описували також чужинці, що іноді якусь важну подію згадують кількома реченнями, або навіть словами. Отже, такі звістки, рідні та іншомовні, треба визбирати, погрупувати їх хронологічно, щодо місцевостей, подій, призвіщ тощо й виказати в реґіональній бібліографії, як це вже робить Осередок Бібліографії Волині т. зв. "бібліографічними приписами" Не є це звичайні пояснювальні приписки, але "бібліографічні", що їм частково надається сталости історичного джерела. Напр. литовський князь Свидригайло, грамотою, писаною латинкою в 1438 р., надає для міста Крем'янця Маґдебурське право й вперше це місто ми зустрічаємо записане Буквою "я", а не "е" (Кременец), як його пишуть росіяни. отже, для мовознавців та самого історичного факту це має велике значення. Таким чином в "Бібліографії джерел історії Волині, описовий довідник до 1900 р. (Блюмінґтон, Інд. 1969, 244 ст.) на стор. 173 зроблено таку бібліографічну приписку: "Букву "я" в Крем'янець згадує вперше грамота Свидригайла, 1438 р. "Историко", т. з. ст. 14-16.

Священик Т. К. Пекарський, описуючи місцевість Зазулинці Великі, Старокостянтинівського повіту на Житомирщині коло 1875 р. пише м. і. таке (переклад з російського): "Існує місцеве передання, що границя між козаками і Польщею преходила через Зазулинці, на одній могилі був закопаний залізний хрест (Інші кажуть, що кам'яний), а під ним якісь документи. Дійсно, на лівім березі Случі тут є могила на високому урочищі "Пустяк", звідси видно довкруги на десятки верстов. Вище згаданий отець припускає, що в пісні "Гей, не дивуйтель, добрії люди що на Вкраїні повстало" абзац: "Ой, чи бачиш, ляше, що по Случ то наше — по Костяну могилу" Тією могилою, припускає свящ. Пекарський, є власне ним описаний курган-могила. Ця згадка передає, що від віків тут проживає родина Перебийносів, отже натяк на походження Максима Залізняка-Кривоноса, полковника Богдана Хмельницького. В реґіональній бібліографії це місце слід передати "бібліографічною припискою" під місцевістю Зазулинці Великі, приблизно такого змісту: "На лівому березі Случі на високім місці є

курган, що за місцевим переказом тут колись була границя між козакками й Польщею. Це підтверджує пісня "Ой, чи бачиш, ляше, що по Случ то наше — по Костяну могилу" За переказом тут віддавна проживала родина Перебийносів" Теодорович, Историко-статистическое описаніе церквей и приходовч Волынской Єпархіи. Почаєв, Типографія Почаево-Успенской Лаврыч, т. 4, 1899, ст. 788.

Як правило, під кожною "бібліографічною припискою" повинно бути подане джерело, а коли про це свідчила сучасно живуча людина, то споряджена й підписана записка й здепозитована в архіві. Треба пам'ятати, що в минулих сторіччях не було часописів, оголошень, багато письменних людей, справних канцелярій; все мусіло карбуватися в пам'яті народу, що пізніше переходило з уст-до-уст і збереглося до наших днів іноді ніким навіть на записане. Отже, це все, як: леґенди, перекази, народні пісні історичного змісту треба визбирати по волостях України, все це вкласти в реґіональну бібліографію й виказати на відповіднім місці, як під особою, місцевістю, місцем важних подій тощо. Йдеться тільки про те, щоб не зміняти якогось історичного факту, не викривляти його, не оціюнювати з погляду сьогоднішнього дня, а передати його ориґінальною формою.

Коли мова про "бібліографічні приписки" тут власне виринає питання, як оберегти бібліографа від суб'єктивного втручання у вибрану форму передати якусь звістку минулого. Правила в цьому встановити не можна; тут можна тільки висловити побажання придержуватися історичної правди і правильного підходу до подій того часу, відкидаючи всякі припущення сьогоднішнього дня; особистих сентиментів не можна вводити, бо це неминуче приведе до відхилення від історичної правди. Реґіональний археограф мусить пам'ятати, що ним переведені "бібліографічні приписки" будуть другі коментувати, порівнювати з іншими фактами, а навіть цитувати й розробляти. Правда, кожна реґіональна бібліографія, є матеріялом до національної бібілографії, де на вищім рівні опрацювання деякі матеріяли будуть піддані глибшій критиці. Ясно, що це не відноситься до писаних документів, як: грамоти, протоколи, акти, ухвали, бо їх легко можна провірити, коли вони є в ориґіналі. Тут мова тільки про неофіційні матеріяли, а навіть усні звістки, що їх треба якось передати.

Кожне історичне джерело має властивість сталости змісту; цю сталість у нас встановив історик Михайло Грушевський та інші. Але на рідних землях історики т. зв. "соціялістичного реалізму" цю сталість іноді змінюють вдогоду сьогоднішній владі, напр. основника Запорозької Січі кн. Дмитра Байду Вишневецького називають загарбником (Бевзо, О. Львівський літопис і Острозький Літописець. Київ, 1971, ст. 62-63) з метою обезцінити його в очах народу. Історики на заході іноді змінюють сталість історичного змісту, коли на це

знайдуться нові джерела доказів, але з погляду політичних міркувань чи власного суду з погляду сьогоднішнього дня цього не роблять. Тут власне криється ця небезпека науки на рідних замлях, яка йде у викривленім насвітленні через енциклопедії та різні довідники у широкий світ і нам тільки приносить шкоду. Коли ж сьогоднішня влада в Україні друкує неправдивих вісток 10 тисяч слів денно, а ми у вільнім світі тільки 100 слів, то ясно, що нас хвилево перемагають.

Розлянувши коротко постання та мету Осередку Бібліографії Волині, бачимо, що він є допоміжною клітиною, а з другого боку заповнює те, чого не зробили наші попередники. І. Л. Ґольдеберґ, опублікував працю "Українська радянська бібліографія" (Київ, 1971) в якій описує жалюгідний стан бібліографії тільки в ділянці літератури в Україні, не кажучи вже про історичну та інші науки. Він пише, що до упадку царату 1917 р. бібліографія в Україні була приватною справою деяких ідейних одиниць, але за останніх 50 років "нової влади" зроблено дуже мало. Його праця віднотовує 588 позицій, включаючи й бібліографічні статті, що відповідає одному рокові котроїбудь країни на заході.

На марґінесі цієї доповіді слід внести думку, що ми справу української науки повинні передумати глибше, де тільки можливо, відкривати серійні видання за певними ділянками, притягати до того різні дослідні фонди й видавати їх навіть 50-100 прим. фотостатом, що вже дає змогу тим, хто бажає користуватися публікацією.

Отже за 1968-1973 рр. Осередок Бібліографії Волині видав фотостатом:

1. The First Cooperative Lebrary in Volhynia and its Cultural and Economic Influence. Bloomington, Ind. 1968 m 100 p.
2. Бібліографія джерел історії Волині, описовий довідник до 1900 р. Блюмінґтон, Інд. 1969, 244 стор.
3. Бібліографія періодики Волині. Блюмінґтон, 1970, 136 стор.
4. Економічні та соціяльні питання в історії Волині, 1971, 154 стор.
5. Історично-бібліографічний нарис друкарства Волині, 1578-1830. 1972, 204 стор.
6. Острозький літописний пам'ятник, 1500-1636, 59 стор.
7. Бібліографічний довідник поселень Волині XIX ст., 1973, 199 стор.
8. Волиніяна — матеріяли до бібліографії. Блюмінґтон, 1973, 160 стор.
9. Бібліографія церковного життя Волині, Блюмінґтон, 1974, 237 стор., мапа.

Заплянoвано видати: Причинки до палеографії та джерела до історії.

Отже, на цім прикладі треба розвинути бібліографічну акцію, скласти довідники по всіх волостях Західньої України, а потім це узгіднити та звести в одни кодекс, як пичинок до Національної бібліографії України, в першу чергу щодо історії.

Роман Верес

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА В УКРАЇНІ.

Увага: Бібліографічні примітки на кінці доповіді подають сторінки цитованих публікацій.

Ця доповідь опрацьована виключно на підставі ориґінальних радянських публікацій, вичислених у бібліографії.

Організацію та працю українських бібліотек нормує дуже докладно цілий ряд різнородних постанов, законів, ухвал, зразкових статутів тощо, видаваних центральним урядом СССР, урядом УРСР, різними органами партії, профспілок, ухвалами різних конференцій, нарад, тощо.

Ті різного роду постанови нормують докладно завдання бібліотек України.

Ті завдання можна поділити на три групи:

а) політичні
б) господарські
в) краєзнавчі.

а) Політичні завдання бібліотеки для дорослих найкраще здефініовані в постанові про районні бібліотеки: (1) "Пропаґанда через книгу і періодичні видання вчення марксизму-ленінізму, роз'яснення політики і рішень Комуністичної Партії і Радянського Уряду, надання активної допомоги партії і урядові у вихованні комуністичної свідомости, в підвищенні культурно-технічного рівня радянських людей і в формуванні їх естетичних смаків"

Тамже говориться про господарські завдання бібліотек: "Сприяння у виконанні політичних і господарських завдань, які стоять перед районом, в мобілізації мас на активну участь в комуністичному будівництві"

Про так звані краєзнавчі, а в практиці також політичні і господарські завдання бібліотеки говорить "Інструкція по краєзнавчій роботі районної бібліотеки" (2)" 1. Виховання у трудящих почуттях радянського патріотизму, дружби народів, активне сприяння трудящих

в успішному виконанні плянів комуністичного будівництва, розвитку економіки та культури району.

2. Допомога установам, організаціям, окремим особам у вивчені історії, економіки, культури району, у дослідженні, виявленні та використанні його природних богатств.

3. Сприяння радянським і господарським установам, громадським організаціям, підприємствам, широким масам трудящих у впровадженні і поширенні передового досвіду місцевих новаторів примисловості та сільського господарства"

Бібліотеки вищого ступеня — республіканські та обласні мають ще спеціяльні завдання: бібліографічну працю та методичну допомогу бібліотекам нищого ступеня.

Бібліотеки України можна поділити по лінії вертикальній та горизонтальній.

По лінії вертикальній можна поділити бібліотеки на три групи — центральні — республиканського значення, обласні та низові, міські та сільські.

До центральних бібліотек треба зачислити в першу чергу:

Республіканську Бібліотеку УРСР ім. КПРС,

Центральну Наукову Бібліотеку Академії Наук Української РСР,

Львівську Наукову Бібліотеку,

Харківську та Одеську Державні Наукові Бібліотеки

Сюди належать також університетські бібліотеки та центральні бібліотеки технічні, медичні, сільсько-господарські тощо.

На другому рівні є обласні біблотеки, по одній у кожній області. Вкінці ідуть місцеві бібілотеки, міські, сільські, при підприємствах, дитячі, театрально-музичні тощо.

По лінії горизонтальній треба розрізнити бібліотеки за підлеглостю поодиноким міністерствам чи іншим установам.

Більшість бібліотек — публічних, а також шкільних підлягає Міністерству Культури УРСР. Бібліотеки технічні, медичні та інші спеціяльні підлягають різним іншим міністерствам.

Є також профспілкові бібліотеки, які підлягають професійним організаціям. Сюди належать бібліотеки при різних профспілкових палацах культури, підприємствах тощо.

Крім того існують ще бібліотеки громадські, що мають такі самі обов'язки та завдання як усі інші бібліотеки, але не дістають нічого від держави. Книжки до такої бібліотеки звичайно жертвують самі члени і вони самі покривають усі видатки получені з її провадженням.

Організація бібліографічної праці.

Бібліографічну працю в Україні очолює Книжкова Палата в Харкові. Найважніші завдання Книжкової Палати України є:

Керівництво всією бібліографічною працею в Україні,

Удержування архіву всіх друків, що виходять в Україні,

Статистика друкованої продукції України,

Збирання обов'язкових примірникв усіх видань та розділювання їх науковим бібліотекам.

Збирання бібліографічних матеріялів про українські публікації інших республік СРСР для передачі їх бібліографічним централям тих республік та союзним бібліографічним установам.

Централізоване каталогування та клясифікація видань, що виходять в УРСР

Видавання монографічних та періодичних бібліографій.

До періодичних бібліографій, видаваних Книжковою Палатою України належать:

Літопис книг,

Літопис музичної літератури,

Літопис образотворчого мистецтва,

Літопис журнальних статтей,

Літопис газетних статтей,

Літопис рецензій,

Літопис періодичних видань УРСР,

Українська РСР у виданнях Республік Радянського Союзу,

Нові книги України

Крім Книжкової Палати України бібліографічною Працею займаються також наукові бібліотеки університетські бібліотеки та обласні бібліотеки. Між тими всіма бібліотеками, що займаються бібліографією, переведено спеціялізований поділ засягу праці. кожна бібліографічна бібліотека має видавництво, що видає її бібліографії. Однаково ж не всі бібліографії дочікуються видання. Напр. ретроспективну бібліографію українських публікацій за рр. 1917-1923 видано в машинописі в п'ятьох відбитках.

Як видно з Довідника: Бібліотеки Української РСР — також майже всі інші трохи більші бібліотеки складають різного роду бібліографії т а списки. Щоправда не всі ті бібліографії друкується, більшість з них залишається в картотеках.

Немає періодичної бібліографії української бібліографії. Треба користати з всесоюзного російського щорічника"

"Сводний указатель библиографических списков і картотек составленних библиотеками Советского Союза в... году"

Дуже важним у радянському бібліотекарстві є селекція книжок.

Засади селекції книжок до бібліотек: такі партійність, профілювання, пляномірність, а при сільсько-господарській літературі ще й зональність.

Засада партійности вимагає, щоб підбирано книжки, які сприяють комуністичному вихованню і відповідають тим вимогам господарським,

економічним, політичним та міжнародним, які ставить під дану пору партія та уряд.

Спеціяльний підхід є передбачений для старих дореволюційних видань. В підручнику "Бібліотечні фонди і каталоги" (3) про цю справу говориться в такий спосіб: "Критично ставитись до підбору книг з культурної спадщини минулого, включаючи до фонду найбільше цінні з них.

Керівним при тому є ленінське положення про те, що "ми з кожної національної культури беремо тільки її демократичні соціялістичні елементи, беремо їх тільки і безумовно на противагу буржуазній культурі, буржуазному націоналізмові кожної нації.

Такий підхід до спадщини минулого дає змогу зосередити у фондах бібліотек кращі твори наукової і художньої літератури, відкидаючи все чуже і вороже міліонним масам радянських читачів"

Засада профілювання означає, що бібліотека поруч із загальними завданнями, що відповідають даному типові бібліотек, повинна узглянднювати при підборі книжок специфічні місцеві умови. (Умови району, міста, села, і т. д.)

Засада пляномірности комплетування означає, що для кожного типу бібілотеки є устійнене процентове відношення поодинокого типу матеріялів — напр. в публічній бібліотеці є означене процентове співвідношення поодиноких типів літератури: суспільно політична література 20-25%, природознавчо-медична — 8-10%, технічна і сільсько-господарська 18-22%, художня 30-35%, інші роди літератури 16-20% (4). Так само встановлено для всіх інших типів бібліотек.

Вкінці принцип зональности відноситься до сільсько-господарської літератури і означає, що треба брати під увагу специфічні умовини району чи взагалі території, яку обслуговує бібліотека.

Засоби селекції книжок є такі самі, як у всіх інших бібліотеках:

Каталоги видавництв, повідомлення та оголошення про появу нових книжок, картки з аннотаціями, рецензії, тощо.

Джерела набування книжок:

Передплата, книгарні, пожертви, обмін дуплікатами. Крім того існують спеціяльні торговельні установи — бібліотечні колектори. Це книгарні, що спеціяльно постачають бібліотекам книжки. Вони укладають з бібліотеками умови, щодо скількости та роду нових публікацій, які коллектор має доставити бібліотеці, вони помагають бібліографічними порадами у виборі книжок. Для сільських бібліотек колектор звичайно сам комплектує поповнення.

Бібліотека не має права продавати дуплікатів. Вона може їх тільки вимінювати. Бібліотека зобов'язана удержувати спеціяльну картотеку дуплікатів

Дуже важливим у праці радянської бібліотеки є періодичне прочищу-

вання бібліотеки. В існуючій там системі це допомагає удержувати бібліотеку в повній згоді з кожночасною лінією партії.

Згідно з інструкцією Міністерства Культури СРСР про вилучення застарілої літератури вилучується (5):

Вилучувати з бібліотеки треба явно застарілі в ідейно-політичному науковому, виробничому відношенні книги, брошури та інші видання.."

Між іншими вичисленими тут треба згадати точку и): книги, журнали, газети мовами народів СРСР, надруковані латинкою, арабським та іншими шрифтами, що вийшли з ужитку за вийнятком видань, які становлять наукову і історичну цінність.

Не вільно вилучувати праць клясиків марксизму-ленінізму та урядових і партійних дуплікатів. На випадок надміру примірників таких публікацій треба передавати їх безплатно іншим бібліотекам. Іншу вилучену літературу треба передавати на перевірку установам, що заготовляють утільсировину.

Дуже обмежений обмін з закордонними бібліотеками

Координатором міжнародного обміну публікацій є Державна Республіканська Бібліотека УРСР імени КПРС. Вона студіює можливості обміну, видає відповідні методичні вказівки бібліотекам, що беруть участь у міжнароднім обміні, і збирає звіти бібліотек про їхні обмінні діяння. Стандарти для бібліотек. Для всіх типів бібліотек є устійнені стандарти — скількість томів, яку повинна мати того роду бібліотека. Якщо бібліотека має меншу скількість томів — її книжки передається іншим бібліотекам.

В радянських бібліотеках так, як усюди інде існує проблема браку місця. Як у інших країнах, так і в Україні і в цілому Радянському Союзі існують депозиторії, які переховують книжки рідше вживані.

Дещо про каталогування.

В Радянському Союзі, а тим самим і в Україні є в ужитку дві клясифікаційні системи.

Одна, упрощена для масових бібліотек, нагадує американську десяткову систему Дюі, доповнена й поширена відповідно спеціяльними підклясами, що їх тут трактується як рівнорядні кляси. Напр.: кляса 3 є для суспільно-політичних наук, а 3К для марксизму-ленінізму 5 є для природознавства, а 5А для антропології, анатомії та фізіології. Позатим ця система уживає подібно як десяткова система, декілька цифр, або комбінацію цифр з буквами. Існують також спеціяльні букви для географічного означення як напр.: У означає, що книжка відноситься до України чи української мови, літератури, і т. д. Р, до російської, И до чужої (Інщомовної — бо в більшості переклад клясифікаційних схем на українську мову щойно проєктується, а вживається виключно російських підручників).

Для більших наукових бібліотек існує спеціяльна клясифікація для

обласних бібліотек, що є поширеною клясифікацією для масових бібліотек, а вкінці клясифікаційна схема для наукових бібліотек, яка дуже нагадує клясифікаційну схему Конґресової Бібліотеки.

Подібно, як у західному світі існують таблиці Катера для означення місця книжки в групі, так у Радянському Союзі існують двоциферні таблиці Хавкіної. Вони пристосовані до гражданки.

Інакше ніж у західньому світі, в Радянському Союзі книжка може дістати декілька клясифікаційних чисел, якщо заторкає декілька предметів.

Очевидно, що вона дістає одно число, на основі якого книжку дають на полицю.

Однаково ж книжка може мати декілька чисел і тоді пишеться для неї декілька карток, які розміщується в каталогах, у яких картки є розміщені за клясами у відповідних групах.

Правила оформлення каталогової картки та розміщення карток у каталогах нагадують правила, вживані у західному світі. Є одна ріжниця, яка відноситься до деяких типів каталогів, а також до розміщення книжок на полицях, а саме, що в каталогах, де картки розміщується за предметами чи клясами, наперед ідуть картки, що відносяться до клясиків марксизму-ленінізму, публікацій партії та різного роду урядових установ, а щойно після того всі інші картки в альфабетичному порядку. Так само розміщується книжки на полицях. Є вимога, щоби книжки, що відносяться до клясиків марксизму-ленінізму та урядові документи були приміщені близько місця, в якому реєструються визичені книжки. (Сіркулейшен деск).

Згідно з інструкцією Міністерства Культури СРСР для кожної мови повинен бути осібний каталог, згл. принайменше осібний альфабет у каталогу.

Однаково ж на практиці в більшості бібліотек є тільки один альфабет чи каталог українсько-російсько-білоруський, в якому картки порядкуєтьсяза одним українсько-російським альфабетом. Другий каталог є для книжок в інших мовах радянського Союзу, які не уживають кириличної абетки та для таких же чужомовних (поза СРСР) книжок.

Є спеціяльні постанови про те, як групувати картки на ті самі твори в ориґіналі та перекладі, При тому є одна концесія на користь української мови, що оскільки якийсь твір є в українській та російській мовах, то наперед дається картку на український текст, а опісля на російський. Уживається різних типів карток. Готових друкованих (їх видає книжкова Палата України, деякі наукові бібліотеки, обласні бібліотееки та деякі бібліотечні коллектори. Обов'язує засада, що видавець повинен вложити в кождий примірник книжки по два примірники картки з анотацією на книжку. Ці картки є звичайно на м'якому папері. Їх

уживають як зразка як оформити картку, як бібліографічну картку, для цілей селекції книжок, а навіть прямо вкладають в каталог. В основному видають картки на нові видання.

Однаковож деякі бібліотеки видають картки також на публікації, які вийшли давніше. Напр. Бібліотека ім. М. Є. Салтикова-Щедріна видає картки на книжки, які виходили "гражданською" абеткою, починаючи від 1708 року аж до року 1926, коли то появилися друковані каталогові картки Всесоюзної Книжкової Палати.

Позатим уживають карток, писаних на машинах до писання, на різного роду дуплікаторах, а навіть у менших бібліотеках, в яких немає машин до писання ручно, чого доказом є, що в популярних підручниках каталогування та клясифікації є опис та ілюстрації "бібліотечного" (бльокового письма).

Впроваджено централізовану клясифікацію, яка полягає на тому, що видавництво обов'язане предложити одну з перших щіткових відбиток з переведеною коректою, короткою анотацією компетентній для клясифікації бібліотеці: це: Книжкова Палата Української РСР, Республіканська Бібліотека України, Одеська Наукова Бібліотека, Обласні бібліотеки, і ця бібліотека затверджує анотацію та устійнює клясифікаційне число з числом Хавкіної. Як те клясифікаційне число так і затверджена анотація мусить бути видрукована на звороті заголовної сторінки.

В бібліотеках обов'язує засада, що книжкові фонди є доступні всім читачам. Також у публічному каталозі повинні бути всі книжки, які є в бібліотеці — Однаково ж є виїмки, які вказують, що є книжки, недоступні всім читачам. В інстукції "Про каталоги і картотеки обласних бібліотек УРСР (6) говориться: "В читацьких каталогах відображається всі фонди бібліотеки за винятком обмінного фонду і літератури антинаукового характеру) теологія, теософія, так звані окультні науки, расистські теорії тощо), а також застарілої аґітаційно-пропагандстської і масової науково-популярної літератури.

В примітці до тієї інструкції говориться про каталоги спеціяльного зберігання, себто матеріялів, які не є доступні для загалу читачів.

Радянська бібліотека знає декілька родів каталогів.

В першу чергу це є алфавітний каталог — себто такий, де картки впорядковані в поазбучному порядку за авторами чи наголовками. Виїмок робиться для офіційних видань, як партійних так урядових установ, яких видання порядкується в каталогу за назвою установи.

Крім поазбучного каталогу існує каталог систематичний. В ньому картки упорядковані за клясифікаційною схемою — себто він відповідає до деякої міри американській (шелфліст): Його відміною є топографічний каталог, в якому є осібна картка на кожний примірник книжки.

Вкінці існує ще каталог предметний, де картки упорядковані за предметами.

Крім тих засадничих каталогів є ще різного роду картотеки, між іншим картотека газетних та журнальних статтей, в якій є картки часом писані рукою, а часом писані на машині, чи навіть друковані.

Дані про бібліотеки України можна знайти в різних західних довідниках як п. "Libraries of the World" в різних радянських загально-союзних довідниках, але там є бібліотеки, упорядковані в загально-союзнім альфабеті і тому не дуже легко з нього користати.

В 1969 р. вийшов заходами Книжкової Палати України довідник Бібліотеки Української РСР, який подає 450 найбільших бібліотек України — центральних наукових, університетських, інших високих шкіл, обласних, більших міських тощо. При кожній бібліотеці подана скількість томів, скількість передплачуваних журналів та часописів, збирані бібліографії, публікації, тощо. В тому довіднику вдаряє в очі процентово мала скількість чужомовних книжок поза бібліотеками західної України — де той відсоток є вищий.

Якщо йдеться про статистичні цифри, то "Довідник бібліотекаря", виданий в 1967 році, подає статистичні дані на 1, січня 1966 року.

Він подає 28.130 масових бібліотек (публічних) 1105 громадських бібліотек, наукових, технічних, і т. д., 10 103 та шкільних 28.839.

БІБЛІОГРАФІЯ

БФК Бібліотечні Фонди і Каталоги — О. Сокальський, Є. П. Тамм, В. М. Туров. Київ, "Вища Школа", 1971.

Книжкова Палата України

БУРСР Бібліотеки Української РСР. 1969.

ДБ Державна Бібліографія на Україні, 1922). Харків, 1962.

ДБ Довідник Бібліотекаря. Харків, 1967.

ПРИМІТКИ

1. ДБ ст. 129.
2. Дб ст. 195.
3. БФК ст. 233.
4. БФК ст. 234.
5. ДБ ст. 182-183.
6. ДБ ст. 192.

Paul Zaplitny

REFERENCES TO UKRAINE AND UKRAINIANS IN THE CONGRESSIONAL RECORD, 1917-1973

One of the earliest references to Ukraine in the Congressional Record was a Senate Joint Resolution introduced in the second session of the sixty-fourth Congress pertaining to relief for a war ravaged Ukrainian people. The Honorable James A. Hamill, a representative of New Jersey on January 24, 1917, sent to the House Committee on Foreign Affairs, House Joint Resolution 350, requesting the President of the United States "to designate and appoint a day on which funds may be raised for the relief of the Ruthenians (Ukrainians)" Simultaneously, William Hughes, Senator from New Jersey, on the following day January 25, 1917, introduced Senate Joint Resolution 201. The subsequent history of the resolution is as follows: On February 5, 1917, Mr. Flood of the House Committee on Foreign Affairs submitted House Report number 1422 which recommended passage of the resolution. Similarly on February 7, 1917, Senate Report no. 1013 was returned by the Senate Committee on Foreign Relations to the Senate without amendment. On the same day, Mr. Lodge, chairman of the senate committee, asked for unanimous consent for the joint resolution, there being no objection, the Senate meeting as in Committee of the Whole, passed the resolution. In like manner Senate Joint Resolution 201 passed by unanimous consent in the House on February 22, 1917. On February twenty-third and twenty-fourth S.J. Res. 201 was signed by the leaders of the House and Senate. In a message to the Senate, the President of the United States announced that he approved and signed on March 2, 1917, S.J. Res. 201. The Joint Resolution as passed read in part as follows: "Resolved by the Senate and House of Representatives of the United States of America in Congress assembled, That in view of the wretchedness, misery, and privation which these people are enduring, the President of the United States be respectfully requested to designate and appoint a day on which the citizens of this country may give expression to their sympathy by contributing to the funds

now being raised for the relief of the Ruthenians (Ukrainians) in the belligerent countries." (Public resolution 52, 64th Congress) (Also in Statutes at Large, v. 39, pt. 1, p. 999.). On March 16, 1917, Woodrow Wilson by Presidential proclamation designated April 21, 1917, as a day to contribute aid to stricken Ukrainians (Statutes At Large, v. 40, pt. 2 pp. 1645-1646).

The Honorable James A. Hamill, not only displayed a deep humanity in appealing to the humanitarian instincts of his fellow Congressmen in iniatiating S.J. Res. 201, but he also showed his keen awareness and profound undertaking of the Ukrainian problem. In remarks introducing this resolution he said of the Ukrainians: "There is a typical instance of a people who have been actually submerged; they are, in fact, a forgotten race, and yet these Ukrainians constitute a nation just as clearly and sharply defined as do the Poles, the Russians, and the Bulgarians. There are few people who understand that the Russian tongue is a language as foreign to a Ruthenian as French is to a Italian. Unfortunately, these people and their country are little known either in Europe or America, although they have existed for centuries as a distinct race and nation, their ancient capital of Kiev, on the river Dneper, rivaled at one time in wealth and magnificence the capital of the Eastern Roman Empire, but this was before it was pillaged and destroyed by the Muscovites " (66th Cong. 2nd sess. Appendix, 520).

Mr. Hamill was an early defender of Ukraine's right to self-determination. In 1919, he introduced before the sixty-fifth Congress, third session, House Joint Resolution 369 "Requesting the commissioner plenipotentiary of the United States of America to the peace conference to present the said conference the right of all the Ukrainian territories to freedom, independence, amd self-determination " (65th Cong. 3rd sess. p. 4340). He once again showed concern for the suffering of the Ukrainian people when in 1920 he offered H.J. Res. 376 which called for the "appointment of a special committee to investigate conditions in Ukrainian East Galicia, to the end that supplies of medicine, food, and clothing may be sent to relieve their intense distress." (66th Cong. 2nd sess. p. 8460). In addition to Mr. Hamill's efforts, Mr. George S. Graham, a representative from Pennsylvania, offered on March 6, 1922, House Resolution 299 on behalf of Ukrainians in the United States, for an inquiry relative to the occupation of Galicia by Polish troops (67the Cong. 2nd sess. p. 3465). Representative Fiorello H. LaGuardia, of New York, on September 16, 1919, introduced a bill (H.R. 9316) to provide for the salaries of a minister and consuls to the Republic of Ukraine. (66th Cong. 1st sess. p. 5554). As late as November 20, 1929, a bill was introduced by New York Senator Royal S. Copeland (S. 2177) providing for the appointment of a diplomatic representative to the Ukrainian Democratic Republic (71st Cong. 1st sess. p. 5832).

The years of Ukraine's struggle to create an independent state were marked by turbulence and uncertainty as foreign troops and armies of

different political persuasions of overran Ukraine. At this time the situation of the Jewish Population in Ukraine and neighboring states became especially desperate. Concern on their behalf were made to the State Department by the United States Congress. In response to Senate Resolution 40, the Secretary of State in 1919 transmitted information relative to the persecution of Jews in Galicia to the United States Senate (66th Cong. 1st sess. p. 1862 & S. Djc. 44). In the following year in reply to Congress "showing the actual condition in Ukraine with respect to the treatment of members of the Jewish race." (66the Cong. 2nd sess. p. 1420 & S. Doc. 176) On June 21, 1919, George Huddleston, a representative of Alabama, introduced House Joint Resolution 129 which was "to make provision in the League of Nations for the protection of the Jews in Poland, Ukraine, and Romania" (66the Cong. 1st sess. 1538). In the same session House Resolution 38 was offered "relating to the atrocious treatment and massacres of men, women, and children in Poland, Romania, and Galicia, and requesting the the President to cause steps to be taken as, in his judgement, may tend to prevent a recurrence of such outrage and assure humane treatment of the people against whom those persecutions are directed" (66th Cong. 1st sess. May 21, 1919, p. 102). In the second session of the sixty-sixth Congress, representative Cleveland Newton of Missouri introduced House Concurrent Resolution 39 "protesting against the merciless persecution of the Jewish people of Ukraine and other States in eastern and southeastern Europe (66th Cong. 2nd sess. December 13, 1919, p. 559).

On May 28, 1934, New York representative Hamilton Fish offered a resolution (H. Res. 399) relative to the famine in Ukraine (73rd Cong. 2nd sess. p. 9787). In the remainder of the pre-war period the only mention of Ukrainians in the pages of the Congressional Record were reprints of an address by Senator Davis, of Pennsylvania, before the Congress of Ukrainian Organizations in the United States — the subject, "Ukrainians in the United States" (76th Cong. 3rd sess. Appendix 3206) —and a letter by the Ukrainian Congress Committee of America to the President pledging support for the war (77th Cong. 2nd sess. A10).

After a lapse of more than a decade, or beginning 1953 citations as to Ukraine and Ukrainians have been made by every session of Congress. During this period resolutions have been offered in five broad areas of interest to Ukrainians.

In 1957 Senate Joint Reso.lution 31 (85th Cong. 1st sess. p. 672) sponsored by Senators Purtell, Bush, and Javits, and House Joint Resolutions 137, 219, 265, introduced by Representatives Cretella, Fulton and Farbstein (85th Cong. 1st sess. p. 438, 1508, 3239) authorized the President to issue a proclamation designating January 22 of each year as Ukrainian Independence Day. The urging of the issuance of such a proclamation has

become a tradition with a resolution being introduced by almost every session of Congress.

In 1953 Representative Smith of Wisconsin introduced House Concurrent Resolutions 58 favoring the extension of U.S. diplomatic relations with Ukraine and Byelorussia (83rd Cong. 1st sess. p. 975) Resolutions urging the opening up of diplomatic relations with Ukraine were again raised in the House in 1959, 1963, 1965, 1967 and 1971.

Several resolutions have addressed themselves to religious persecutions in Ukraine. In 1956 Senator Humphrey offered Senate Resolution 189 (84th Cong. 2nd sess. p. 962) and Representative both introduced House Resolution 482 (84th Cong. 2nd sess. 6809) which expressed Senate and House disapproval of anti-Christian terror and the persecution of Ukrainian Christians by Communists. Senator Young of North Dakota in Senate Concurrent Resolution 82 in 1962 asked that the United Nations Assembly consider the persecuted Ukrainian Catholic and Orthodox Churches (87th Cong. 2nd sess. p. 12393). In 1972 over two dozen Congressmen sponsored House Concurrent Resolution 555 seeking the resurrection of the Ukrainian Orthodox and Catholic Churches in Ukraine (92nd Cong. 2nd sess. H1675). In January 1973, House Concurrent Resolutions 31, 48 and 49 offered by Representatives Minshall, Flood and Derwinski again asked for the resurrection of these Ukrainian Churches (93rd Cong. 1st sess. H95, H185).

In recent years Congress has shown concern over the destruction and violations of human rights in Ukraine. In 1970 no less than six resolutions (House Concurrent Resolutions 491, 516, 529, 570, 664, 665) were introduced "expressing the sense of the Congress that the President acting through U.S. Ambassador to the United Nations Organizations, take such steps as may be necessary to place the question of human rights violations in the Soviet-occupied Ukraine on the agenda of the United Nations Organization" (91st Cong. 2nd sess. pp. 1410, 4772, 6221, 11391, 20669). Similar resolutions have been introduced in 1971, 1972, and again in 1973.

The crowning achievement of the Ukrainian community in the United States has been Congressional approval authorizing the erection of a statue to Ukraine's greatest bard, Taras Shevchenko, on public grounds in the District of Columbia. This resolution was first introduced as S.J. Res. 54 by Senator Javits on February 19, 1959, and by Representative Bentley as H.J. Res. 311 on March 17, 1959 (86th Cong. 1st sess. pp. 2630, 4387). It wasn't until the following year before the next session of Congress could take action on this resolution. On June 2, 1960, Representative Lesinski sent House Joint Resolution 311 to the Committee of House Administration. (86th Cong. 2nd sess. p. 11773). With a slight amendment (H. Rept. 17411) the resolution passed the House on June 24, 1960. (p. 14237) On June 27, 1960, the resolution was passed on to the Senate for concurrence where it was read and placed on the calendar (pp. 14412-14413). It was referred to

the Senate Committee on Rules and Administration and reported (S. Rept. 1930, p. 18102). The Joint Resolution was signed by the Speaker of the House on September 3, 1960, by the President pro-tempore on the sixth, and with the signature of the President on the thirteenth. It became Public Law 749 (PL 86-749).

In conjunction with H.J.Res. 311, House Resolution 524 was offered on May 11, 1960, by Representative Lesinski authorizing the printing as a House document the Biography of Taras Shevchenko (86th Cong. 2nd sess. p. 10098). On June 7, 1960, Mr. Hays of the Committee on House Administration authorized the printing as a House document the biography of Taras Shevchenko with a slight amendment (Rept. 1749. p. 12050). It was than read before the House and approved on the same day.

Most references in the Congressional Record have consisted of remarks by Congressmen on various matters, for example, it is customary for remarks to be made in the Senate and House on the anniversary of Ukrainian Independence Day. Events, such as the unveiling of the Shevchenko monument and the celebration of the twentieth anniversary of the Ukrainian Congress Committee of America received widespread attention. The publication of letters by Ukrainian individuals and representatives of organizations; reprints of articles and editorials from Ukrainian publications and resolutions of Ukrainian organizations, are an important source of information on the Ukrainian problem that can be found in the Congressional Record.

In almost six decades several dozen resolutions have been offered on behalf of Ukrainians by the U.S. Congress. Only four have either been acted upon by the executive branch or have become law. Two, S. Res. 40 and S. Res. 259, were concerned with the mistreatment of Jews, the other two S.J. Res. 201 and J. 311, with the relief of Ukrainians and the erection of the Shevchenko Statue. Ukrainians should continue to support those resolutions, such as the one commemorating Ukrainian Independence Day, in order to keep alive the dream of an independent Ukraine. Ukrainians should also work with other groups submerged in the Soviet Union, to present a broadly based appeal for human and national rights. Businessmen, labor leaders, students, members of the professions and others should also be mobilized to pressure Congress and the Administration to work for these worthy goals.

Олександер Соколишин

Д-Р ЄВГЕН ЮЛІЙ ПЕЛЕНСЬКИЙ ВИЗНАЧНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ БІБЛІОГРАФ.

Євгена Юлія Пеленського називаємо визначним українським бібліографом тому, що він чи не перший займався бібліографією української бібліографії. Це унікальна річ в нашій науці займатися українікою в західньо-европейських мовах, бібліографією Шевченківської бібліографії, бібліографією Богдана Лепкого, далі української мовознавчої бібліографії, бібліографією українського книгознавства, та українського друкарства; Овідія в українській мові і т. п, як також автобібліографією. Не менші його заслуги в ділянці української видавничої справи.

Ще в студентських часах Є. Ю. Пеленський брав живу участь у громадському житті, був членом Управи Уладу Старших Пластунів, головою Студентської Громади та Українського Студентського Товариства, згодом довголітнім членом Головного Виділу "Учительської Громади", краєзнавчого товариства "Плай", Педагогічної Комісії Рідної Школи, Виділу НТШ.

Крім педагогічної та виховної праці серед української молоді він вклав велику працю в організацію українських видавництв, як Видавнича Кооператива "Вогні", літературне видавництво "Дажбог" (1932-1935), "Українське Видавництво" (1939-1940) і "Бистриця" в Кракові й т. п.

Вже від 1928 р. Є. Ю. Пеленський містив свої статті та наукові розвідки з української бібліографії й літературознавства в різних журналах. Видавав тексти українських клясиків, як твори Марка Черемшини (3 томи), Остапа Вишні, Івана Величківського, антологію сучасної української поезії, "Русалку Дністрову", бібліографію Богдана Лепкого, студії про Шевченка, про Овідія в українськім письменстві, про Євгена Маланюка, Райнер Марію Рільке, й інших. На окрему увагу

заслуговують його літературознавчі студії про Павла Тичину, Дмитра Фальківського, Миколу Зерова , Максима Рильського, Володимира Сосюру, Олексу Влизька, Миколу Бажана та інших радянських письменників. Також присвятив він увагу дослідам письменників та поетів Західної України, як Іван Франко, О. Ольжич, Богдан Кравців, Осип Маковей, Леонід Мосендз, Ольга Кобилянська, та інші. Його літературознавчі студії про Євгена Гребінку, Олександра Потебню, Леоніда Глібова, Лесю Українку, Дніпрову Чайку, Михайла Коцюбинського, Павла Грабовського, Панаса Мирного, визначаються глибокою аналізою й ориґінальною оцінкою. Окреме місце займає в його літературознавчих студіях "Слово о полку Ігоревім", козацькі думи, писання гетьмана Івана Мазепи, українське письменство в Канаді, Югославії і ін.

Із західно-европейської літератури треба згадати його студії над Оноре Бальзаком, згаданим Рільке, Байроном староримським Овідієм й іншими.

Він теж як педагог, склав ряд підручників для навчання української мови в народніх і середніх школах, які й тепер перевидає Шкільна Рада УККА в Ню Йорку.

Бібліографія його праць за час 1928-1948, видана 1949 р., охоплює 250 позицій його писань та видань, як також 20 статей про нього. Всі вони охоплюють час його перебування з родиною в Европі. Він не успів позбирати свого літературно-публіцистичного дорібку в Автралії, де поселився з родиною й де помер 28 вересня 1956 р. в Сіднею, на 48-ім році життя. Смерть його стала великою втратою для українського літературознавства, зокрема для дослідів української бібліографії. На основі інформацій його дружини, п-ні мґр. Ірини Пеленської, в часописі "Вільна Думка" з Австралії, в рр. 1950-1953, появилося 23 його статті на різні літературознавчі теми, як також у Сіднею видано сім його творів. Слід зазначити, що в Календарі-альманасі "Просвіти" на рік 1961 появилася його стаття "Чар Шевченка", яку недавно скритикувала Київська "Літературна Україна" спільно із перевиданими творами Шевченка Миколою Денисюком у Шікаґо.

Після смерти автора перевидано біля десять його праць, що також занотовано до його бібліографії.

В роках 1949-1956 при різних нагодах він виголошував доповіді в Сіднею, подібно, як це колись робив на рідних землях і на еміґрації в Европі. Музейництво теж охоплювало його круг діяльности.

За його наукові й дослідчі праці іменовано його в 1937 р. дійсним членом Філологічної Секції НТШ у Львові. Працював він в Етнографічній, Бібліографічній й Літературознавчій Комісіях НТШ, а також був головою Українського Товариства Бібліофілів у Львові та редактором органу того ж товариства "Українська Книга" у Львові,

місячника присвяченого бібліографії, бібліотекознавству та бібліофільству. В рр. 1937 — 1943 вийшло п'ять річників.*

В 1941 р. іменовано його дійсним членом Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. В 1943 р. він габілітувався на доцента української літератури в Українськім Вільнім Університеті в Празі і в 1948 р. піднесено його до ступеня надзвичайного професора того ж Університету в Мюнхені.

Після закінчення другої Світової Війни він бере участь у відновленій діяльності НТШ в Европі, а згодом у редаґуванні Енциклопедії Українознавства, загальної і гаслової.

В 1949 р. переселився він з родиною до Австралії й осів у Сіднею. Там дав почин до створення Відділу НТШ в Австралії, що згодом його замінено на окреме Австралійське НТШ, і був якийсь час його головою.

За його почином і старанням основано в Сіднею український науково-літературний місячник "Слово"; за 1953 рік вийшло три, а за 1954 р. два числа.

Найосновніша його праця з ділянки української бібліографії це "Бібілографія української бібліографії", видана у Львові видавництвом "Богословія" в 1934 р. на 198 стовпців. Ця ориґінальна праця, науково зладжена за міжнародною десятковою бібліотечною системою клясифікації друків та американської системи Дюї, знайшла позитивну оцінку Володимира Дорошенка, Івана Огієнка й інших. Кожна позиція є науково опацьована, подає автора, назву твору, чи статті, місце й де поміщено, або ким поміщено і рік та сторінки. Праця охоплює 2393 позиції старанно позбирані автором та його дружиною мґр. Іриною Пеленською.

Наступна, чи не унікальна праця, це його "Україніка в західно-европейських мовах", вибрана бібліографія, видана в Мюнхені Видавництвом "Бистриця", 1948 р., як видання Наукового Товариства ім. Шевченка, праці Книгознавчого Інституту том І-ий, і рівночасно як Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, том 158, праці Філологічної Секції Книгознавчого Інституту, 111 сторінок. Ця праця є згадана в Теодора Бестермана Згадка про бібліографію Є. Ю. Пеленського є поміщена в стовпці ч. 6243.**

На жаль, ані ця бібліографія, ані вище наведена не є занотована в бібліографічних каталогах Бібліотеки Конґресу Америки. Ця

---

*Видавання "Української Книги" відновив проф. д-р Богдан Романенчук в січні 1971 р. у Філядельфії, квартальник бібліографії й книгознавства Товариства Українських Книголюбів, Українського Бібліотечного Товариства Америки та Бібліологічної Комісії НТШ в Америці.

**Theodore Besterman; A World Bibliography of Bibliographies. 4th ed. Lausanne, Societas Bibliographica, c 1965: 5 vols.

бібліографія "Україніка в західно-европейських мовах" обіймає видання англійською, німецькою, і французькою мовами, розподіляється вона на 12 розділів, такі, як: загальні праці, географія, демографія та антропологія, історія, мова, етнографія, культура, право, соціологія, народне здоров'я, господарство та еміґрація. Ці розділи поділені на відповідні підрозділи з належними аднотаціями. Бібліографія в цілості обіймає 2600 позицій, докладно науково описаних, із бібліографічного становища. Ряд праць мають аналітичний опис із поданням назви статті, поміщеної в даному журналі, тому журналу, року і сторінки видання.

В 20-річчя його смерти, що припадає в 1976 р., НТШ складає пошану Є. Ю. Пеленському і готовиться видати в серії Записок, відповідний збірник в його пошану.

БІБЛІОГРАФІЯ:

Використані праці Євгена Ю. Пеленського:

1. Бібліографія праць Є. Ю. Пеленського. Бльомберґ, Бистриця, 1949.
2. Бібліографія української бібліографії. Львів, "Богословія", 1934.
3. Євген Юліян Пеленський — визначний український бібліограф: Олександер Соколишин. "Українська Книга", Філядельфія, 1974, Рік IV-ий, ч. 1, стор. 5-8.

RESUME

PHILOLOGICAL STUDIES WITHIN THE FRAMEWORK OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY OVER A PERIOD OF ONE HUNDRED YEARS

Wasyl' Lew, Philosophical faculty, Ukrainian Free University, Munich, German; Dean of the Philosophical-Humanistic Faculty, Ukrainian Catholic University, Rome, Italy.

Within the framework of the Philological Section and its Committees, as well as some inter-Sectional Committee of the ShSS, Ukrainian and foreign scholars work as researchers of the language, literature, ethnography, terminology, bibliography, and regionalism. Their primary duty is to study the independence of the Ukrainian language and literature, as being separate among the Slavic cultures and independent, in particular, from the Russian. Treated in the branch of linguistics are the history of the development of the Ukrainian language in comparison to other languages; the treasures of the language, and, with it, literature; the structure of the language; dialects in connection with ethnography; vocabulary; and terminology.

In the field of literature, the history of literature is researched on the basis of studies of literary treasures from the beginnings up to the present. Also studied are the works of the various literary epochs and phases and the writings of many authors. The central position in literary scholarship is occupied by the study of the works of Shevchenko, his influence on the literary muse of his contempories and successors, and also his influence on the formation of the Ukrainian spirituality and on the people's political philosophies and ideas of statehood.

The philological studies under the auspices of the ShSS are carried out in the footsteps of the luminaries of science — O. Ohonovsky, A. Kolessa, K. Studynsky, S. Smal-Stocky, I. Franko, and their many other contemporaries and students. The problems of the Ukrainian language and literature are studied in comparison with foreign philological problems, together with ethnographic studies, research, and the collection of folk literature. These disciplines owe their great development to I. Franko, who was the educator of contemporary generations and their successors, although he did not occupy a Professor's chair. Shevchenko became the subject of studies of writings of an educative, state-forming nature; Franko's work remains the basis for the study and research of Ukrainian philology to this day.

THE LAST NOVEL OF BOHDAN LEPKY "KRUTIZH" ("DISORDER")

Wolodymyr Besoushko, Faculty of Philosophy, Ukrainian Free University, Munich, West Germany.

Bohdan Khmelnytsky was Hetman from 1648-1657. Khmelnytsky concluded a treaty with the Moscow ruler (1654), and his successor (Ivan Vyhovsky) a treaty with Poland (1659). Both states did not help the new nation; rather, they undermined its position. The Cossacks were not united to defend their country's independence.

The officers knew that Khmelnytsky's son Yuriy was too young, inexperienced, and sickly for hetmanship; nevertheless, they elected him as Hetman. It happened not without foreign influences. It is important to note here that all the Cossacks had the right to elect their Chief of State.

The main characters in **Disorder** include Cossack Valentyn Bossakovsky, the hero of the novel, a courageous but impoverished nobleman, known among the Cossacks for his jokes and his boasting. He was a stalwart supporter of Vyhovsky. The two daughters of B. Khmelnytsky were Olena Nechay and Catherine Vyhovsky. Olena was known for her bravery and beauty; Catherine had diplomatic talent. Both sisters surpassed their brother in abilities. It was Olena Nechay who said, "It is not hard to die, but to live." Ulas was a Cossack Capitan and owned a manor-fortress. His other guests were Borys Kruk, Marusya, and a bandurist. During the defense of Ulas' fortress, Bossakovsky was seriously wounded.

Landlord Faldowski imprisoned Marusya. Fterapont facilitated the entrance to Faldowski's house of entertainment in order to free her. During the siege several servants were killed and Faldowski was mortally wounded.

Having recovered Bossakovsky, Captain Ulas and a considerable group of supporters left to help Ivan Vyhovsky.

OLHA KOBYLANS'KA'S DIARY

Lidia Burachyns'ka, Philadelphia, Pa.

The diary includes the time from November 1, 1883 to March 12, 1891 — a little over 8 years. During that period the author lived with her parents in Kimpolung (from 1883 to 1889) and in her native village Dymka, in Bukovina, (from 1889 to 1891).

The diary was written in German with some Ukrainian and Polish inserts, and contains primarily a record of the writer's feelings. She writes of the beauty of Nature, especially of the hills of Bukovina which are so prominent in her works. She was very much attached to her family and in the diary writes of the close relationships that existed among its members. Most of

her entries describe intimate feelings about, meetings with, and the characteristics of, the men who interested her at that time. Of greatest interest, however, are the emotions she expresses concerning herself. These show us her aspirations, expectations and doubts.

There is little in the diary about her works, despite the fact that this is the time when she wrote **A PERSON** and **THE PRINCESS.** There is inserted, however, one of her earlier writings, **TWO HEARTS,** which appeared in a Ukrainian translation in the journal **OUR LIFE** (No. 3, 1952) in Philadelphia, Pa. This is the only one of her early works that we have.

THE CORRESPONDENCE OF IVAN FRANKO AND VATROSLAV JAGIČ

Nicholas Wacyk, Brooklyn, N.Y.

In the fall of 1892, Franko went to Vienna to study for his Doctor's degree. He enrolled at the University of Vienna for one doctoral semester. Under the guidance of Professor Vatroslav Jagič who headed the Institute of Slavic Philology, Franko finished his Slavic studies. There, on July 1, 1893, he received his doctorate.

As is evidenced by their correspondence, the relationship between Franko and Jagič developed into friendship. Franko was able to publish his scientific articles in the scientific journal entitled: **Archiv für slavische Philologie und Altertumskunde,** of which Jagič was Editor-in-Chief. Franko's letters to Jagič, preserved in the library of the University of Zagreb, Yugoslavia, were published in the periodical **Slavia Orientalis,** Warsaw, vol. VIII, Nos. 2-3, 1959. They represent one of the most important sources for students studying Franko's biography and his literary activity. Nineteen letters by Jagič to Franko are preserved in the archives of the Shevchenko Institute of Literature of the Academy of Arts and Sciences of the Ukrainian SSR in Kiev (Franko's archives, fund 3).

ULAS SAMCHUK AS A CHRONICLER

Anna Vlasenko-Bojcun, Department of Languages, Mary College, Bismark, N.D.

This study presents Ulas Samchuk (1905—), a contemporary Ukrainian writer, as a meticulous chronicler of the fate that has befallen his countrymen during the past six decades of the twientieth century.

In his main novels, **Volyn',** **Maria,** and **Ost,** Samchuk presents his

characters against a background of clashing ideologies and social and national revolutions in Ukraine, and in **Choho ne hoylt' ohon'** he depicts the struggle of the Ukrainian Underground (Insurgent) Army (U.P.A.).

In his latest novel, **Na tverdly zemli,** Samchuk portrays the life of Ukrainian emigrés in America.

Historians will find in Samchuk's novels a wealth of information on twentieth-century Ukrainian life both in the mother country and on the American continent.

THE UKRAINIAN ISOLT

Volodymyr T. Zyla, Departments of English, Classical and Romance Languages, and Germanic and Slavonic Languages, Texas Tech University, Lubbock, Texas.

The nineteenth century brought revival of the medieval theme of the unhappy love between Tristan and Isolt. The great writers of that time achieved considerable success in this field because they not only inherited but continued and enriched this literary tradition.

On the basis of this tradition there emerged the Ukrainian "Isolt the Whitehand." Lesya Ukrayinka in a condensed, but beautiful poetical form, gave her own interpretation of this internationally recurrent plot. She wrote her poem in a neo-romantic style, interwoven with symbolism. The poetess described universal psychological problems and gave a through explanation of a true love. The meeting in the poem of the two Isolts (Isolt the Fair and Isolt the Whitehand) is quite tragic, especially when they both stand over Tristan's body. The dramatic features are powerful and inspiring because they lead to a catharsis. The poem deals with a number of themes: metamorphosis of one human being into another, the problem of invincible individualism, the selfishness of man's love, and the remembrance of love past.

Thus the Ukrainian Isolt represents the synthesis of the two Isolts, who ultimately experience similar emotions, feelings that merge into a true love which finally surpresses their individual expressions of love.

SHEVCHENKO AND SLOWACKI—PARALLELS

Roman V. Kuchar, Language Department, Fort Hays Kansas State College, Hays, Kansas.

Parallels could be readily drawn between the prophet of Ukrainian nation Taras Shevchenko, and the seer in Polish literature, Juliusz Slowacki. Whether in their poetry of intimate lyricism or in the poems with historical

background, they display characteristic qualities that have much in common. Both poets derived their images and artistic means from all inexhaustible fountain of the Ukrainian folklore, they both utilized various rhytms and metres that are typical of the Ukrainian folk songs and epic poetry as well, moreover, they depended heavily in their creative work on the themes and motifs from Ukrainian history. "The Wertep", a Ukrainian 17th century puppet theatre in particular, was an important stimulus for Shevchenko, as indeed, it influenced considerably the dramaturgy of the leading Polish playwright of the 19th century, Slowacki. "For all my Shakespearean fervor", he admitted, I am indebted to the, 'Wertep"

In his numerous works Slowacki, even to a greater degree than the poets of the so called "Ukrainian school in the Polish literature", e.g. Zaleski, Malczewski, Goszczyński, had masterly depicted the glory and tragedy of the Ukrainian past. The greatness of this country could not be better expressed than in Slowacki's words "Who does not feel the presence of God in Ukraine?" ("Beniowski"). The bard of Ukraine, Taras Shevchenko, dedicated his entire life to the glorification of and better destiny for his native country. Shevchenko and Slowacki lived in the same age and covered parallel periods in the history of Ukraine.

In this paper the author proposes the appearance of a special common ground for both poets, where the form as well as the theme of their singularly comparable poems reveal certain spiritual relationship between these two men of genius, and lend themselves particularly to a comparative study of their creative work. The two poems in question are Shevchenko' "Hamaliya" and Slowacki's "Żmiya"

MYKHAYLO VOZNIAK —A LITERARY HISTORIAN AND LITERARY SCHOLAR

Wasyl' Lew, Faculty of Philosophy, Ukrainian Free University, Munich, West Germany; Ukrainian Catholic University, Rome, Italy.

Mykhaylo Vozniak (1881-1954) is a prominent figure among Ukrainian scholars, historians, and researchers of Ukrainian literature. He was a Professor of the Ivan Franko University in Lviv and a full member of the Academy of Arts and Sciences of the Ukrainian SSR. All of his modest, Spartan-like life was devoted to his native culture. He was the author of the tree-volume **History of Ukrainian Literature** (from the earliest times to the end of the eighteenth century), formulated according to the historical-cultural method; he was editor of an anthology of Ukrainian literature, **Ancient Ukrainian Literature,** also to the end of the eighteenth century; and

he was the author of **A Short Grammar of the Old Slavonic Language.** All three works form what may be viewed as one whole.

Vozniak published numerous works, research articles and large studies of Ukrainian literature, particularly of Ukrainian poetry and songs of the Middle Ages. He wrote even more works about the development of Ukrainian life in Halychyna (Galicia), about the Galician renaissance, the Brotherhood of Cyril and Methodius, and about Ukrainian folklore.

Particularly notable are his studies of the works of Ivan Franko. In 1940-41 he was the editor of the planned thirty-six volume edition of Franko's works, to be published by the Academy of Arts and Sciences of the Ukrainian SSR.

Vozniak also wrote many reviews of various scholarly works. He tried belles-lettres with the essay, "Schastia i hore rodu Zahorovs'kykh" ("The Happiness and Sorrows of Zahorowsky Family"). His writings were scattered over many different newspapers and journals, but the majority of them appeared in the **Memoirs of the Shevchenko Scientific Society.**

THE "LITERARY ALLIANCE" OF STEFANYK AND MARTOVYCH

Luke Luciw, Brooklyn, N.Y.

The commemoration of the centennial of the birth of Vasyl Stefanyk and Les' Martovych raises again the question of the literary association of these two authors. This association was supposed to have existed between 1888 and 1892 and it resulted in the joint authorship of "Nechytal'nyk" and "Lumera." In 1896 Stefanyk wrote thus to V. Morachevsky:

"The two of us wrote "Nechytal'nyk" and "Lumera" under the initials L.M. This was in the sixth grade. Then the alliance fell apart," because Martovych "was ill," and Stefanyk went into "a forest of various literary directions, each of which tugged him to its own side."

Stefanyk's words can be interpreted in various ways. Thus V. Lesych takes Stefanyk literally and accepts the statement the authors of the two works are Martovych and Stefanyk as true. He broadens the alliance of the two authors to include the writing of the satirical "Duma" about the 1889 elections in the Sniatyn district. In reality, this work was written by Kalytows'ky.

Fedir Pohrebennyk calls Stefanyk's statement a "legend" used in order to boast in front of Morachevsky. This was before Stefanyk established himself as a writer (1896).

Stefanyk's son, Yuriy Hamorak, calls this alliance "a hopelessly confused problem" and thinks that the "role of Stefanyk in the writing of these two novels was very small."

It seems that there are convincing arguments which show that there was

no very close collaboration between Martovych and Stefanyk, although they were true friends and believed in common causes. These are the arguments: The initials L.M. clearly signify Les' Martovych, because he signed his other works with the same initials. A complimentary copy of "Nechytal'nyk," given to Ivan Franko, carries the names "V. Stefanyk—publisher, L. Martovych—author," After the death of Martovych Stefanyk wrote that "Nechytal'nyk" was the first work of Martovych. Stefanyk wrote the same thing about "Lumera" to M. Pavlyk in 1890.

Martovych refers to "Nechytal'nyk" as his first work, and to "Lumera" as his second published short story.

"Nechytal'nyk" and "Lumera" are marked by the stylistic characteristics of Martovych, and not of Stefanyk. In "Lumera" Rev. Kabanovych appears in a negative light, whereas Stefanyk did not ridicule priests.

THE UKRAINIAN STUDIES OF YEVHEN YULIY PELENS'KY

Irene Pelens'ky, Warren, Mich.

Although from the time of his youth Yevhen Yuliy Pelens'ky wished to become a writer, already during his university studies he began to work as a literary historian and scholar, and later as a literary bibliographer and publisher. His work resulted in research reports about Osyp Makovey, Stephan Rudans'ky, Taras Shevchenko, Panas Myrny, Ivan Velychkows'ky (17th c.), Bohdan Lepky, Ostap Vyshnia, and others. These reports were published in various journals and magazines. As a literary critic, Y. Pelens'ky placed great emphasis on the content and on the aesthetic form of the literary works.

Y.Y. Pelens'ky published many literary works, namely, "Slovo o Polku Ihorevim" (presenting the supposition that Vsevolod Prosovych was its author); The writings of Ivan Mazepa, Ivan Velychkows'ky; Cossack ballads; "Rusalka Dnistrova"; the works of H. Kvitka-Osnovianenko, Marko Cheremshyna, and others. Through his efforts and under his editorship the Shevchenko Scientific Society published **The Ukrainian Book,** a bibliographic and bibliophilic journal, in the years 1937-1940. His own works and reviews also appeared in this journal.

SHEVCHENKO IN ENGLISH TRANSLATION

Leonid Rudnytzky, Department of Foreign Languages, La Salle College, Philadelphia, Pa.

The article provides a brief historical survey of the early attempts to translate Shevchenko's poetry and a more detailed analysis of those collections of English language translations which appeared after World War

II. By comparing the original with the translation the author points out differences of form and content as well as those aesthetic nuances which are difficult if not impossible to render into English (e. g. the musical quality of Shevchenko's verse).

The poem "Zapovit" serves as a common denominator in the evaluation of the various translation techniques. A detailed comparison is made of the different English renditions of the poem and their individual shortcommings are pointed out. The author touches briefly on the problems inherent in translating poetry from Ukrainian into English and indicates specific difficulties encountered in translating Shevchenko's poetry. The analysis of English translations of Shevchenko's poetry frequently provides better insight into the nature of the original work.

MANHOOD AND TENDERNESS—THE POETRY OF OKSANA LIATURYNS'KA

Yar Slavutych, Department of Slavic Languages, University of Alberta, Edmonton, Alta., Canada.

Among the Ukrainian poets abroad, Oksana Liaturyns'ka (1902-1970) has distinguished herself by her collections of verses—**Husla** (Prague, 1938), **Kniazha emal'** (Prague, 1941), **Veselka** (Toronto, 1955), **Bedryk** (Winnipeg, 1956), and **Yahilka** (Winnipeg, 1971). The original and masterful poetry of O. Liaturyns'ka has two characteristic and fully revealed peculiarities— manhood and tenderness which are discussed in this paper.

HRYHORY SKOVORODA AND UKRAINIAN LITERATURE OF THE LAST HALF CENTURY

Mykola Stepanenko, Department of Foreign Languages, Central Michigan University, Mount Pleasant, Mich.

"In times of great national struggle and crises, at turning points of our history" the finest sons of our nation constantly and undauntedly addressed themselves to that fathomless pool of knowledge of "our first awareness" and its variegated image which was the avowed proclamation of the Ukrainian national spirit. (Ivan Dziuba, "Pershyj Rozum Nash" **(Our First Awareness),** "Literaturna Ukraina," December 4, 1962.) However, even as early as 1923 the precedence-setting Tychyna printed excerpts of his symphony "Skovoroda" in "Shliakhy Mystetstva" **("Artways")**; in the

anthology "Viter z Ukrainy" **("Wind of Ukraine")** (1924) he included "Pisnia" (from the lyric poem "Skovoroda"); between 1920 and 1940 he worked on the poem "Skovoroda i Bisnuvatyj" **("Skovoroda and the Possessed"),** excerpts of which are included in Volume II of "Vybrani Tvory" **(Selected Works)** (Derzhavne Vydavnytstvo Khudozhnoi Literatury, Kyiv, 1947). In the nineteen-forties—at the time of the Soviet-German War and mass evacuations to Ufa—on the occasion of the two-hundred-twentieth year since the birth and the one-hundred-fiftieth year since the death of Skovoroda, Pavlo Tychyna addressed a gathering on the topic "H.S. Skovoroda and the Present" and presented the introductory statement on a similar topic at a commemorative meeting of the Academy of Arts and Sciences of the Ukrainian SSR. Moreover, Maksym Ryls'ky in his poem "Kytaiv" substantiates the biographical fact H. Skovoroda's three-month stay at the Kytaiv Monastery (near Kyiv) in 1770, citing how "with the cane of a pilgrim into the new towns and villages heads the relentless shadow of Hryhory Skovoroda." A similar image of the day dreaming philosopher's visitations "to distant magistrates" is painted by Petro Doroshko. Also inspired the great philosopher were the poets Andrij Malyshko, Ivan Drach, Dmytro Pavlychko as well as the prosaists H. Vovk, P. Liashenko,and Vasyl' Shevchuk (in the novel "Predtecha").

Unlike their brothers in the homeland, Ukrainian poets and prosaists in exile have consistently exhibited a fascination for the ponderings of this celebrated but solitary philosopher and often incorporated his homespun ideas into their own works; some even emulated his mannerisms and lifestyle. Perhaps, the most outstanding examples of the eternal Skovorodian motifs of the never-ending search for true happiness, self-identity, self-perfection, religious authenticity, libertarianism, humanism, optimism, and asceticism are mirrored in the works and private lives of Volodymyr Shayan, Todos' Osmachka and Vasyl' Barka.

It is the intention of this writer to trace the influences of this great philosopher's thinking on the literary process in Ukraine and in Ukrainian literature in exile.

"ON THE STONE" BY MYKHAYLO KOTSIUBYNS'KY (A critical analysis)

Eugene W. Fedorenko, Department of Foreign Languages and Literatures, Rutgers University, Newark, N.J.

Several years were spent by M. Kotsiubyns'ky in search of a literary style. This creative research led Kotsiubyns'ky to the discovery and elaboration of new methods for his creativity.

The new period of his creativity began in 1902 when he wrote his novel **Na kameni** (On the Stone). In this novel we can detect an impressionistic laconism and individual allusions, which compel the reader to relive the basic events in his own imagination. It is this style which permeated the novel.

THEATRICAL IDEAS AND ESTHETIC PRINCIPLES OF LES' KURBAS

Stephen Chorney, Department of Foreign Languages and Literatures, State University of New York, Brockport, N.Y.

Les' Kurbas created an experimental theatre of Ukrainian expressions. He established a profound philosophical synthesis of the Ukrainian theatre, fusing its national traditions with the most modern forms of theatrical expression, as for example, in the plays staged by **"Berezil", "Narodnyj Malakhiy", "Myna Mazaylo", "Maklena Hrasa."**

Kurbas established four experimental studios which trained many prominent actors, producers and stage technicians (decorators, artists, etc). **"Berezil"**, in the twenties, was the sole theatre in the Soviet Union that had a separate studio for training producers. In this respect, the "Theatrical Association 'Berezil'", under the direction of Kurbas, attained a more prominent position than its contemporaty Russian theatres, including the Moscow Art Theatre (MXAT). This was one of the main reasons for the tragic fall of "Berezil" and Kurbas himself in 1933.

Kurbas founded the first theatrical museum in Ukraine, was the organizer and editor of the journal entitled "Barykady teatru" in 1923, initiated the first Ukrainian theatrical dictionary as well as founding a dramaturgical circle within the theatre. Through the application of the esthetic principles of French philosopher Henri Bergson, Les' Kurbas stressed the need for the performer to grasp the world intuitively rather than to imitate outward public life.

The work of Kurbas as an actor, producer, theatrical educator and theoretician had a profound philosophical foundation and was based on national principles; Kurbas, as well as the group of **"Vaplite"** in Ukrainian literature, headed by Khvyl'ovy, called for separation from Moscow and to follow West European cultural traditon. Kurbas freed Ukrainian theatre from Russian orientation, which for decades hindered the growth of national cultural traditions.

As a result of these activities, Kurbas paid a high price. In December, 1933, he was arrested and exiled to a Siberian concentration camp with many other Ukrainian intellecturals. His theatre "Berezil'" was abolished. In

the spring of 1937, Stalin, through his executioner Kashketin, executed Kurbas as well as scores of other intellectuals, as for example, Mykola Kulish, Zerov, Irchan, Epik, Shums'ky, Solohub, Maksymovych, etc.

ONE OF THE PROBLEMS OF SLAVIC PHONOLOGY

Panteleimon Kovaliv, Faculty of Philosophy, Ukrainian Free Universtiy, Munich, West Germany.

The sound of **e** originally belonged to the front vowel group. This softness (iotacism of the sound of **e** does not preserve its original pronounciation in all the Slavic languages. It is found mainly in the Russian, Byelorussian, and Polish languages. However, in Russian and Byelorusian there also exists the hard э (without iotacism): **это, этика, эпоха** and others: **рицэр, литэры, жадэн,** and others.

In Russian and Byelorussian, only **e** is used after consonants: **день, небо, несу, дзень, пень,** and others. In the Ukrainian language this vowel is used only after hard consonants: **день, небо, несу,** and others.

In Russian and Byelorussian as well as in Polish **e** is preserved with frontal articulation, actually with iotacism **(јэсть, твојэй).** That is why **e** does not constitute a separate phoneme here, because it consists of two phonemes: **ј** + **э** Only **э** is a separate phoneme: **цебер, женити, шести,** and others.

In accordance with this view, it should be found more frequently in the Russian orthography; that is, it should follow those consonants that have lost their softness, for example: **ж, ш (жэна, шэсть).** Instead, **e** is found in the orthography (жена, шесть). The Byelorussian orthography is more consistent in this respect: **цэп, цэгла, тэатр,** and others, but: **дзень, пень, вецер,** and others.

The Pre-Slavic phoneme **e,** therefore, preserves the iotacism most clearly in the Russian, Byelorussian, and Polish languages. With some exceptions, iotacism is lost in Ukrainian, Bulgarian, Serbian, Croatian, Czech, and also partially in the Slovak language. The Russian, Byelorussian, and Bulgarian languages do not have a separate symbol for the iotacism of the pheneme **e.** In Russian and Byelorussian, **e** is soft in itself; in Bulgarian it is hard.

In Ukrainian there is a special letter which indicates iotacism. It consists of two separate phonemes, **ј** +**e** and therefore does not signify an individual phoneme. In other Slavic languages, iotacism, wherever it still exists, is indicated by the frontal elements: **j, i,** for example in the Polish **niesiemy, bokiem,** but after consonants there is no iotacism: rzeka, Czech.

ONE MORE PHONEMIC SYSTEM OF CONTEMPORARY STANDARD UKRAINIAN

Dan B. Chopyk, Department of Foreign Languages, University of Utah, Salt Lake City, Utah.

Recent linguistic literature often contains articles dealing with phonemic systems of Contemporary Standard Ukrainian (CSU). Almost every article seems to present its own, numerically different phonemic inventory. Numerical differences in turn determine the phonemic status of the particular sounds. In an article entitled **Variant Phonemic Systems of Contemporary Standard Ukrainian,** LINGUISTICS, No. 98, February 1973, the author has elaborated on several of these criteria, namely on adequacy, economy, morphological transparency, and structural symmetry. Separate application of these criteria in determining the phonemes of CSU led to phonemic inventories containing 60, 50, 47, 38, and 28 phonemes. For practical and comparative purposes, the author recommends the inventory containing 38 phonemic items; 32 consonantal and 6 vocalic phones.

It is the intent of this article to omit practicality from phonemic considerations. Priority will be given to the soundsimilarity principle which states that speech sounds which are phonetically similar and occur in complementary distribution must be classified as allophones belonging to one phone. Maximal application of this principle in determining the phonemes of CSU led to the establishment of yet another phonemiventory containing 16 phonemic items: 11 consonantal and 5 vocalic phonemes.

"THE GALICIAN-VOLYNIAN CHRONICLE AS A SOURCE OF THE UKRAINIAN LANGUAGE AND HISTORIOGRAPHY"

George A. Perfecky, Ph.D.

This talk, delivered at a conference in honor of the 100th Anniversary of the Shevchenko Scientific Society in Philadelphia, dealt specifically with three topics: (1) the meaning of the term **Rus'** or **Rus'ian Land** after the fall of Kyiv to the Tatars in 1240; (2) the Middle Ukrainian vernacular "slips" in the text of this 13th century chronicle, which was written in Church Slavonic; and (3) the dynastic and historical ties of the Galician-Volynian princes with Austria, Lithuania, the Holy Roman Empire and the Papacy. Of these, the first two topics are of special interest for the Ukrainian reader of the chronicle. The first showed that for the author or authors of the chronicle the Rus'ian land after 1240 was the cities of Kiev, Volynian-Volodymyr', and Halych — all on ethnically Ukrainian territory! — while

everything else was "other lands" This disproves the claim of Russian historiography that after 1169 the "Russian" capital moved to the North — to Suzdal', since it is hard to imagine that the chronicler would not have mentioned the new "capital" in his definition of **Rus'** under the year 1250, had such a "transfer of capitals" really taken place. The second topic — which was an enumeration of phonetic, morphological, syntactic and lexical Middle Ukrainian features of the chronicle — demonstrated that the chronicler spoke Middle Ukrainian, but wrote Church Slavonic — the common literary medium of all the Eastern Slavs. Because of the mixed nature of the audience, most examples — wherever possible — were cited in Modern Ukrainian. The remaining examples were cited in Middle Ukrainian, but comparisons with Modern Ukrainian followed immediately. The talk ended with a reading of selections from the speaker's book: **The Galician-Volynian Chronicle — An Annotated Translation** (Harvard Series in Ukrainian Studies, vol. 16, Munich, 1973) — the first English translation of this important historical source. All examples — as they appear in the Hypatian text of the chronicle — are found in the **Notes** which have been added especially for this publication.

SUFFIXLESS NOUNS IN — A CORRELATIVE WITH PREFIXED VERBS IN MODERN UKRAINIAN

Wasyl' Jaszczun, Department of Slavic Languages and Literatures, University of Pittsburgh, Pittsburgh, Pa.

This paper deals with the analysis of the morphemic composition of prefixed verbs and correlative nouns extracted from the lexical stock. A formula of the correlation between two parts of speech is established, and the integration of the morphemes as well as morphophonemic changes in the process of this integration are discussed. The analysis also includes characterization of nonderivative stems of the prefixed verbs and correlative nouns from the standpoint of the occurence of these stems in a free or bound form in the process of wordbuilding. The analysis is completed with the investigation of the correlation between stress and lexical-semantic features of the above nouns and verbs.

PROBLEMS OF SPELLING IN UKRAINIAN CHEMICAL TERMINOLOGY

Omelyan Omecins'ky, Rochester Public Library, Rochester, N.Y.

To adopt the international system of chemical nomenclature to the Ukrainian usage, it is necessary to adjust chemical terms to Ukrainian

spelling. This spelling is phonetical and reflects the Ukrainian pronunciation. At this point there arises the problem of what method of adjustment should be applied.

Mechanical transliteration of generally used chemical terms gives no solution. The terms, produced in this way, stay at variance with Ukrainian spelling (e.g., writing diphthongs with the component l or foreign l in a position betwen dentals and the following consonant) and are barred from Ukrainian vocabulary. Admittance of them would shatter the existing spelling and expose it to confusion and needless paragraphizing.

The only way to solve the problem is to adjust chemical terms to the phonetical basis of Ukrainian spelling. If the satisfying of the spelling requirements resulted in merging two terms that have in chemistry different meanings (e.g., 3-бромопентан, and 1, 2, 3-тріброрномопентан), then the term that maintains the difference should be saved and admitted to the Ukrainian vocabulary as an exception. This method underlies the offered remarks and suggestions.

VOLHYNIAN BIBLIOGRAPHIC CENTER

Max Boyko, Slavonic Division Library, Indiana University, Bloomington, Indiana.

The Volhynian Bibliographic Center was established in Bloomington, Indiana in 1967 with the main purpose of collecting and publishing bibliographical guides as well as monographs about Volhynia, a historical part of Western Ukraine. The center fulfills great research needs because it is the only project of its kind involving Volhyniana.

The activity of the center is based on the experience and practices of the founder and such foreign publications as the German Mitteilungen, Forstschriften, Forschungen etc., where the specialists or university professors are responsible for gathering materials for publications witnout such complicated hindrances as boards, meetings, expenses for space, utilities etc. Such centers are flexible enough to make quick decisions and are able to put into operation many projects. A few dozen contributors participated in the work at the Volhynian Bibliographic Center.

The center also introduced to regional bibliographies a special form called "Bibliographical remarks," which means to extract from historical sources, chronicles or documented collections any important events, dates and other data.

Eight photostat publications were published during 1967-73: five bibliographies and three monographs. Projected future publications include: "A Bibliography of the Church Life in Volhynia," "Bibliographical Sources to the History of Volhynia" and "Paleographical Remarks of National Writings."

LIBRARIES IN THE UKRAINIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC

Roman Weres, Library, Rush Medical College, Chicago, Ill.

Library laws. Types of libraries: Vertical division: National District, regional, local.

Horizontal division: Library in system of the Ministry of Education, of other Ministries, Union libraries, and libraries organized and financed by library users.

Objectives of libraries: communist education, economic and regional problems.

Objectives of higher level libraries (additional): bibliographical work, methodical help to the lower libraries.

Bibliographical work: Book Chamber of Ukraine. Bibliography of single subject areas assigned to single libraries. Bibliographical publications.

Principles of book selection. Treatment of pre-revolutionary publications.

Sources of book acquisition: library collectors, book-stores, subscription, exchange, gifts.

Handling of duplicates. International book-exchange.

Shelving of books and filing cards in catalog: classics of Marxism-Leninism, publications of Government and Party, all other publications.

Public catalogs: Include all books except of anti-science (religion, racism, etc.).

Weeding of books: Books obsolete and contrary to party principles.

Cataloging: Cataloging tables for public libraries — based on Dewey Decimal Classification and classification for scholarly libraries reminding Library of Congress Classification.

Classification in source: Every book has in verso of title page of classification No. assigned by proper higher library and brief annotation approved by the same library.

Printing catalog cards. Index of articles in newspapers and magazines.

Statistics of libraries in Ukraine.

REFERENCES TO UKRAINE AND UKRAINIANS IN THE U.S. CONGRESSIONAL RECORD

Paul Zaplitny, Social Science Division, Brooklyn Public Library, Brooklyn, New York.

One of the earliest actions on behalf of Ukrainians were the House and Senate Joint Resolutions, (H.J. Res. 350; S.J. Res. 201) approving famine relief aid, by the Sixty-Fourth Congress. In 1919 a resolution was introduced

supporting the right of the Ukrainian people to independence and self-determination. During the years of Ukraine's struggle to create an independent state a bill was introduced providing for salaries of U.S. Consuls and ministers to Ukraine; various resolutions expressing concern for the treatment of the Jewish population and an inquiry into the Polish occupation of Western Ukraine were also introduced at this time. As late as 1929, a bill was introduced in the U.S. Senate providing for the appointment of a diplomatic representative to the Ukrainian Democratic Republic.

In the 1930's and 1940's the plight of Ukrainians was hardly mentioned in the pages of the Congressional Recond. From 1951 onward the Ukrainian problem has been voiced by every Congress. This has not only taken the form of resolutions and remarks on the floor of the U.S. Congress, but has also consisted of letters from Ukrainian individuals and organizations, and reprints of articles and editorials from Ukrainian journals.

Resolutions commemorating the annual observance of Ukrainian Independence and Unification Days (January 22, 1918 & 1919), and the celebration of important events and anniversaries of interest to Ukrainians has continued to be inserted in the U.S. Congressional Record.

YEVHEN YULIY PELENS'KY (1908-1956) — OUTSTANDING RESEARCHER OF UKRAINIAN BIBLIOGRAPHY

Alexander Sokolyshyn, Cataloging Department, Brooklyn Public Library, Brooklyn, N.Y.

Y.Y. Pelens'ky's contribution to the Ukrainian culture are his writings devoted to the Ukrainian bibliogy and bibliographies, such as the unique work of **"Bibliography of Ukrainian bibliographies"** (Bibliographia ucrainicae bibliographiae) published in Lviv, in 1934, with arrangement according to the International Decimal Classification with complete scientific bibliographical description of each item. A second unique work in this field is the **Ucrainica a selected bibliography on Ukraine in Western European languages,** Munich 1948, which was published as **Memoirs of the Shevchenko Scientific Society,** vol. CLVIII, with books in the French, German and English languages, with proper bibliographical description and with annotations. He has published many articles dealing with Ukrainian bibliographies of language, old manuscripts, ethnography, literature, classical world literature, history of print, etc. He also published another unique work in Blomberg, Germany, in 1949, entitled: **Bibliography of the Works of E.J. Pelens'kyj, Selected Bibliography: 1928-1938,** which was completed after his death by his wife, Mrs. Irene Pelens'ky. His works of

Ukrainian bibliography are listed in Theodore Besterman's **A World Bibliography of Bibliographies,** 4th ed. Lusanne, 1965. In Australia, he worked on the Australian and New Zealand bibliography of bibliographies, which is in manuscript now.

On the 20th anniversary of his death, the Ukrainian librarians propose to create a Ukrainian Bibliographical Institute at the Shevchenko Scientific Society in New York, in his name, and to publish, as Shevchenko Society **Memoirs,** a monography in his honor. With regret we discovered that his Ukrainian bibliographies are not listed in the United States of Congress Catalogs, in Washington, D.C.

The duty of Ukrainian librarians in America is to correct this situation.

ЗМІСТ

ТЕРМІНОЛОГІЯ

БІБЛІОЛОГІЯ

Printed in USA by Computoprint Corporation
335 Clifton Ave., Clifton, N.J. 07011